

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA
TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

NECMETTİN
ERBAKAN
ÜNİVERSİTESİ

Küresel ve Bölgesel
Araştırmalar Derneği

KUZEY AFRİKA'DA TÜRK VARLIĞI

EDİTÖR
GÖKHAN BOZBAŞ
HALİL KAYA

KUZEY AFRİKA'DA TÜRK VARLIĞI

Editör

Gökhan Bozbaş

Halil Kaya

**T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI**

KUZEY AFRIKA'DA TÜRK VARLIĞI

YTB Yayınları: 114

Dizi: Araştırma Yayınları

ISBN: 978-975-17-6741-7

Editör: Gökhan Bozbaş, Halil Kaya

Yayıma Hazırlayanlar: Ceren Erdal, Meryem Uzar, Volkan Özkan, Melisa Doğan, Muhammet Zeki Çelik

Yayın Koordinasyonu: Muhammed Enes Çalışkan, Murat Kılıç

Metin Editörü: Ümmühan Kevser Kıpramaz

Yayın Yeri ve Tarihi: Ankara, 2026

Baskı: 1. Baskı (E-Kitap)

© TÜM YAYIN HAKLARI

YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞINA AİTTİR.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından desteklenen “Kuzey Afrika’da Türk Varlığı” başlıklı çalıştay kapsamında hazırlanan bu yayının içeriği, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı görüşlerini yansıtmaz ve yayın içeriğiyle alakalı tek sorumluluk Küresel ve Bölgesel Araştırmalar Derneği’ne (TIGA) aittir.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

KUZEY AFRIKA'DA TÜRK VARLIĞI

Gökhan Bozbaş, Halil Kaya

YTB Yayınları, 2026

1. Osmanlı-Kuzey Afrika ilişkileri, 2. Yurtdışında Türk varlığı, 3. Kuloğulları

YTB Yayınları

Oğuzlar Mah. Mevlana Bulvarı No: 145 P.K: 06520 Balgat - Ankara

Tel: 0(312) 218-40-00 Faks: 0(312) 218-40-49

info@ytb.gov.tr kep adresi: ytb@hs01.kep.tr

Sertifika Numarası: 67797

İçindekiler

TAKDİM	5
ÖN SÖZ	7
GİRİŞ	9
01 Garp Ocaklarında Kuloğulları <i>Gökhan Bozbaş Kerem Özsüllü</i>	15
02 Cezayir'in İlk Osmanlı Yöneticileri 1510-1541 <i>Ali Ajgou Wafa Dridi</i>	35
03 15. ve 16. Yüzyılda Cezayirliler ile Türkler Arasındaki Sosyal ve Kültürel Entegrasyon <i>Mohammed Labbaci</i>	73
04 19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı-Fas İlişkileri <i>Bilal Karkich</i>	93
05 Mağrip ile Maşrik Arapları Arasında Osmanlılara Bakış Farklılıkları <i>Nadir Elhalil</i>	109
06 Tunus'ta Türk-Osmanlı Asıllı Elitin Siyasi Varlığı <i>Asma Elliheouel</i>	123
07 Kuloğlu Türkleri ve Cezayir Toplumu: Mesile Örneği <i>Kamal Birem</i>	147
08 Türk Asıllı Tunusluların Sosyal ve Mezhepsel Kimliği <i>Sabrina Jelassi</i>	163

09 Türkçenin Sudan'ın Halk Lehçesine Etkisi	181
<i>Al Naim Al Toum Muhammed Ahmed</i>	
10 Kuzey Afrika'da Türk Dili	195
<i>Mourad Belkhir</i>	
11 Cezayir Lehçesindeki Türkçe Kelimeler	217
<i>Aissa Bendib</i>	
12 Garp Ocaklarında Türk Şairler ve Şiirleri	231
<i>Emin Gündüzer</i>	
13 Sömürgeci Fransız Edebiyatında Osmanlı Cezayiri Portresi	249
<i>Khaled Otmanine</i>	
YAZARLAR	269

TAKDİM

Kuzey Afrika'da oldukça erken bir dönemde oluşmaya başlayan Türk mevcudiyeti, Osmanlı hâkimiyeti boyunca Anadolu ile tesis edilen yoğun ilişkiler ile daha özel bir hüviyet kazanmıştır. Bölgeye görev yapmak üzere gönderilen asker ve devlet adamlarının yerel halkla imtizaç ederek toplumun bir parçasını teşkil etmeleri sonucu, Türk varlığı Kuzey Afrika'da kalıcı bir unsur hâline gelmiştir. Bu anlamda sonraki dönemlerde bölgeyi istila eden dış güçlerin aksine, Türk varlığının bölgede asla yabancı bir unsur olarak görülmemesi, bugün için de büyük bir anlam ifade etmektedir. Öte yandan geçmişte içinde yaşadıkları topluma sayısız hizmetlerde bulunmuş Türk topluluk mensuplarının bugün dahi halk nezdinde itibarlı sayılmaları, Kuzey Afrika'da Türk varlığına mahsus birtakım unsurların hâlen canlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bölgedeki Türk varlığının tarihsel sürecine odaklanan çalışmaların yanı sıra topluluğa ilişkin güncel duruma ışık tutan akademik çalışmaları, genellikle tarihsel yönüyle anılan ilişkilerin yeniden canlandırılması açısından çok değerli görmektediriz. Bu itibarla, geçmişte farklı bölgeler için desteklediğimiz Türk varlığı çalışmalarını Kuzey Afrika coğrafyasında da gerçekleştirmekten dolayı mutluluk duymaktayız. Yakın gelecekte bölgeye yönelik planlanan daha kapsamlı ve detaylı çalışmaların da habercisi olduğunu ifade edebileceğim *Kuzey Afrika'da Türk Varlığı* kitabı farklı ülkelerden araştırmacıların bu alandaki çalışmalarını görmek açısından oldukça verimli olmuştur. Bu kitapta kaleme alınan makaleler, siyasetten edebiyata çeşitli alanlarda bölgedeki Türk varlığına ilişkin çok fazla bilinmeyen hususları ele almaktadır.

Çalışmanın bu alanda eksikliği hissedilen akademik ilginin uyanmasına vesile olması temennisiyle, kitabı hazırlayan Necmettin Erbakan Üniversitesi Küresel ve Bölgesel Çalışmalar Merkezine ve kitaba katkı sunan akademisyenlere teşekkürlerimi sunuyorum.

Abdulhadi TURUS
YTB Başkanı

ÖN SÖZ

Devletlerin otoritelerinin hudutlarını sınırlar belirler. Ancak bazı müstesna devletler vardır ki sorumluluklarının sınırları coğrafi sınırlarını aşar. Ülkemizin de bu kâbilden sorumlulukları bulunmaktadır ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında yaşayan Türk soylu kimseler ile ülkemiz arasında da bu anlamda bir sorumluluk ilişkisi bulunmaktadır. Pek tabii ki bu sorumluluk bir tarihî sürecin neticesi olarak ortaya çıkmıştır.

Kuzey Afrika'daki Türk varlığı Tolunoğulları (868-905) ile başlayıp İhşidiler ile sürmüş ve resmî adı ed-Devletü't-Türkiyye yani Türk devleti olan Memlükler ile artarak devam etmiştir. Ancak bu varlık Mısır ile sınırlı kalmış; bugünkü Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'ı kapsayan Mağrip dediğimiz coğrafyaya ulaşmamıştır.

Mağrip'teki Türk varlığı, daha çok Barbaros olarak tanıdığımız Hızır Hayreddin Reis ve kardeşlerinin bölgeyi İspanyollardan korumak üzere oraya davet edilmeleriyle başlamıştır. Takip eden süreçte Hızır Hayreddin Reis, İspanyollar ve yerli iş birlikçilerini yenerek Mağrip'i Reconquista'nın bir parçası yapmak isteyen Haçlıları mağlup etmiş ve bölge halkı tarafından sultan ilan edilmiştir.

Bir Hayreddin kulun geldi, sen ol şah-ı Süleyman'e;

Sana layık nemiz vardır, kabul eyle fakirane

Osmanlı tarihçilerinin anlatımına göre, Kanuni Sultan Süleyman'ın huzuruna ilk defa çıkan Hızır Reis, yukarıdaki dizeyi söyledikten sonra kendi mülkü olan Cezayir'in tapusunu padişaha takdim etmiş, Cezayir'in Osmanlı toprağı olma serüveni böylece gerçekleşmiştir. Bunun karşılığında da kendisi Cezayir Beylerbeyi yapılmış ve kendisine Anadolu'dan levent toplama izni verilmiştir. İşte bu leventler bugün Mağrip'teki Türk varlığının ilk nüvesini oluşturmuştur. Bugün bu leventlerin soylarından gelenlere Kuloğlu denilmektedir.

Mağrip coğrafyası ve Türkiye harita üzerinde birbirlerine çok yakın görünmeseler de bu ikili arasındaki bağlar oldukça canlı ve derindir. Aramızdaki dinî ve kültürel benzerliklerin yanı sıra bu coğrafyada Türk soylu toplulukların varlığı hâlen devam etmektedir. Bu topluluklar bugün

Kuzey Afrika coğrafyasında nüfus içerisinde ciddi bir orana sahip olmalarının yanında Türk kökenli olduklarının da bilincindedirler.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının (YTB) desteği ile Necmettin Erbakan Üniversitesi Küresel ve Bölgesel Çalışmalar Merkezinin (TIGA) ortak mesaipleri sonucunda ortaya çıkan bu çalışmada, Kuzey Afrika'daki soydaşlarımız hakkında bir bilincin ortaya çıkmasına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ortaya çıkmasında büyük desteği olan YTB'ye teşekkür ederken bu çalışmayı iki kurum arasında kurulacak olan uzun soluklu ve derin ilişkilerimizin ilk adımı olarak gördüğümü belirtmek istiyorum. Ayrıca bu çalışma 5 farklı ülkeden araştırmacının emekleri sayesinde ortaya çıkmış olup hepsine ayrı ayrı teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Prof. Dr. Cem ZORLU
Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörü

GİRİŞ

Önünüzde bulunan bu çalışma, Kuzey Afrika'da Türk varlığı gibi hayli önemli ancak bir hayli de ihmal edilmiş bir konuya değinmektedir. Barbaros kardeşlerin maceraperestliği ile başlayan Kuzey Afrika'daki Türk varlığı, yüzyıllar içerisinde Osmanlı coğrafyasından ve Akdeniz'den bölgeye insan akını ile ciddi bir yekûn oluşturur hâle gelmiştir. Cezayir'de yaklaşık 4 milyon Türk soylu kimsenin olması ihtimalinden belki daha ilginç olanı ise 1937 gibi erken bir tarihte bu konuya temas edilmiş olması ancak bu tarihten sonra sanki oradaki Türk varlığı sona ermişçesine konu hakkında neşriyatın uzunca bir süre durmasıdır.

Bu çalışma ile, aslında uzun yıllar sonra ilk defa bu kadar derin ve yerinden kaynaklara değinerek Kuzey Afrika'daki Türk varlığı analize tabi tutulmuştur. Özellikle son yıllarda ülkemizdeki bazı akademisyen ve araştırmacıların, bu anlamda bölgeye yönelik yaptıkları kıymetli çalışmalar dikkat çekicidir. Fakat bu çalışma, mezkûr yazarların yaptıkları değerli çalışmalara ek olarak yerelden araştırmacıların kendi ülkelerindeki kaynaklara dayanarak yaptıkları çalışmaları bir araya toplaması açısından özgün bir karakter taşımaktadır. Bu minvalde ilk çalışma, Cezayir Batna 1 Üniversitesi'nden iki araştırmacının ortak mesailerinin ürünü olarak Cezayir gibi Osmanlı Devleti'nin ağırlık merkezine uzak olan bir coğrafyanın nasıl İstanbul'a bağlı bir eyalet hâline geldiğini incelerken bu bağlanmayı mümkün kılan liderleri ve onların oynadıkları rolleri Cezayir kaynaklarına dayanarak analiz etmektedir.

Vehrân 1 Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Dr. Mohammed Labbaci, Osmanlı Cezayiri'nin erken dönemini analiz ederek bu dönemde Türk varlığının ortaya çıkışının siyasi boyutunu ele almış ve Kuloğlu sınıfının nasıl ortaya çıktığını incelemiştir. Kuloğullarının Cezayir'deki Türk varlığının toplumsal seviyede pekişmesinde oynadığı rolü incelerken, anne tarafından Cezayirli baba tarafından ise Türk olan Kuloğulları zatında bu iki kültürün birleşmesinden ve hem Türklüğe hem Cezayir'e bağlılık duyan, belki de Cezayir Türkü denilmesi gereken yeni bir kitlenin ortaya çıkışından bahsetmektedir. Dr. Labbaci makalesinde giyim kuşamdan mimariye ve hatta

el yazmalarına kadar değinmekte, böylece bölgedeki Türk varlığı ile ilgili bütüncül bir yaklaşımla yazısını kaleme almaktadır.

Abdelmalek Essaâdi Üniversitesinden Faslı araştırmacı Bilal Karkich, Kuzey Afrika'nın Osmanlı hâkimiyetine girmeyen yegâne bölgesi Fas ile Osmanlı'nın 19. ve 20. yüzyıllarda birbiriyle benzeşen mücadeleleri arasındaki ilişkilerini işlemektedir. Ana endişeleri Avrupalı sömürgeci güçlere karşı ayakta kalma mücadelesi olan iki ülkenin bu ortak sorunları etrafında şekillenen ilişkilerinin, ihtisas alanı Osmanlı-Fas ilişkileri olan Faslı bir araştırmacının kaleminden çıkması makalesini ayrıca değerli kılmaktadır. Cezayir'in Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasından sonra Fas ve Osmanlı coğrafyalarının kara bağlantısı kesilmiş, ancak ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Sömürgeciliğe karşı İslam ortak paydasında buluşmaya çalışan iki tarafın çabalarını belgeleri ile ortaya koyan Karkich, bu çabaların fiilî meyvelerini de yazısında işlemekte ve ülkemiz literatüründe pek az bilinen Fas-Osmanlı münasebetlerini özellikle Fas kaynaklarını titizce kullanarak okuyucuya takdim etmektedir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, Suriyeli araştırmacı Nadir Elhalil, Arap dünyasında Osmanlı'ya bakış konusunda var olan farklılıkların sebeplerini analiz etmektedir. Bilindiği gibi Mağrip ülkeleri bağımsızlıklarını Fransa ve İtalya'dan kazanmış, doğal olarak bölgedeki modern devletler tarih ve kimlik inşalarında Fransa'yı hedef tahtasına koyarak bir geçmiş algısı oluşturmuşlar ve halklarını bu minvalde eğitime tabi tutmuşlardır. Buna mukabil Maşrik ülkeleri ise milliyetçilik akımının yayıldığı dönemlerde Osmanlı mülkü olmayı sürdürmüşler ve müttefik güçlerin Osmanlı Maşrik'i ni işgali sonrasında kısa bir müttefik işgalinden sonra bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Böylece modern Maşrik ülkelerinin resmî tarihlerinin "kötü adamı" Osmanlı Devleti olmuştur. Elhalil, makalesinde detaylarıyla analiz ederken bu iki bölgenin tarihsel tecrübelerinin farklılığı yanında ülkelerin tarih ve kimlik inşalarındaki farklılıklara da işaret etmektedir.

Kuzey Afrika'daki Türk varlığını siyasi mecra içerisinden en uzun sürdüren Kuloğulları, Tunus'ta yaşayanlar olmuştur. Bu gerçeklik, yine yerelden araştırmacıların ortaya koydukları çalışmalarda görülmektedir. Tunuslu sosyolog Asma Elliheouel, ülkesinde müstesna bir yere sahip olan bir grubu, Tunus'un Osmanlı asıllı siyasi elitlerini incelemektedir. 1956'ya kadar Fransız işgali altında olsa da bir Türk beyi tarafından yönetilen Tunus, resmî anlamda da bir "beylik" idi ve Burgiba'nın yönetime gelmesine kadar da öyle kalmaya devam etmiştir. Bu uzun süreli beylik döneminde saraydaki Türk beyin etrafında ciddi bir Türk elit kitlesi oluşmuş ve ülkede uzunca bir

süre sosyal, kültürel, siyasi anlamda liderlik konumunu bu elitler ellerinde tutmuşlardır.

Mülakatlarla desteklediği çalışmasında yazar, Tunus'un bu eski elitlerine ışık tutmakta, bunları güncel sosyoekonomik, nüfuz ve elitliğin devamı gibi açılardan kategorize etmektedir. Araştırmacının ortaya koyduğu son derece ilgi çekici bir başka husus ise bu "Osmanlı" elitinin etnik köken anlamında homojen olmadığı, Osmanlı kültürel mozağının Tunus'a da taşınması sonucu burada da Türklerin yanında Arnavut, Boşnak, Çerkes ve Kürt asıllı kimselerin bulunduğu ve bunların hepsinin bugün kendilerini Osmanlı ortak paydasında görmeleridir.

Cezayir'de yaşayan Kuloğullarını Mesîle şehri üzerinden bir vaka çalışması özelinde inceleyen Prof. Dr. Kamal Birem, M'Sila Üniversitesinde görev yapmaktadır. Makalesinde, Kuloğullarının Cezayir'deki tarihlerinin genel hatlarını çizdikten sonra ülkedeki dağılımlarının nerelerde yoğunlaştığı, bazı tarihî kayıtlardaki nüfusları gibi son derece önemli bilgileri de kaydetmekte, bazı bölgelerde yaşayan önde gelen Kuloğlu ailelerinin isimlerini de zikretmektedir. Akabinde Mesîle şehrindeki Kuloğullarına giriş yapan yazarın konuyu işleyişinde kullandığı detaylar yazarın konuya hâkimiyetini ortaya koyarken çalışmasındaki kaynak çeşitliliği de dikkat çekicidir. Makalesinde Mesîle Kuloğullarının şehir içerisinde hangi mahallelerde oturdukları, diğer mahallelerle olan ilişkileri, Fransız işgaline karşı tutumları gibi diğer pek çok önemli hususu da yine aynı detaycılıkla işleyen yazar, bilim dünyasına önemli bir kazanım hediye etmektedir.

Saha çalışması ve mülakatlara dayanan bir diğer araştırmayı ise Tunus'ta bulunan Sefâkus (Sfax) Üniversitesi Öğretim Görevlisi Dr. Sabrine Jelassi yürütmüştür. Bu bölümde, sosyolojik olarak Tunus'ta yaşayan Türk asıllı Tunusluların kimlikleri konusuna eğilinmektedir. Geleneksel mezhebin Malikilik olduğu Tunus'ta atalarından miras Hanefiliği günümüze kadar sürdüren Türk asıllı Tunusluların bu tercihleri ayırt edici bir etken olarak ön plana çıkmaktadır. Zira Hanefilik-Malikilik arasında birbirini sapkınlıkla itham etme gibi bir durum söz konusu olmadığından Maliki çoğunluğun arasında küçük bir kitlenin Hanefiliği sürdürmesinin dinî sebeplerinin dışında başka birtakım sebeplerinin de olduğu aşikârdır. Jelassi, mülakatlarla desteklediği makalesinde bu ilginç sosyal fenomenin sebeplerini keşfetmekte ve sahadan bilgileri bir akademik süzgeçten geçirerek okuyucuya takdim etmektedir.

Bu kitap sosyolojik, siyasi ve kimliksel açıdan değerlendirdiği Türk varlığını aynı zamanda dilsel ve edebî açıdan ele alması bakımından da özgün

bir karakter taşımaktadır. Sudan Kerary Üniversitesinden Dr. Al Naeem Al et-Tûm Muhammed Ahmed, makalesinde Sudan’da konuşulan yerel Arapçadaki Türkçe etkilerini araştırmaktadır. Türkçenin Sudan Arapçasına ilk etkisini Osmanlı öncesine kadar götüren Dr. Naeem’e göre Türkçe asıl büyük etkilerini 1821’de Mehmet Ali Paşa’nın Sudan’ı idare etmeye başlamasından sonra göstermiştir. Sudan Arapçasına geçen Türkçe kelime ve eklerin yanında bunların nasıl geçtiğini de ekleyen yazar bu sözcüklerin uğradığı fonetik değişimleri de incelemektedir. Makalede, Sudan Arapçasına giren Türkçe kelimelerin envanteri çıkarılırken diğer yandan bu kelimelerin anlam bakımından uğradığı değişiklikler de konu edinilmektedir. Yazar, farklı alanlardan Sudan Arapçasına giren kelimeleri kategorize etmekte ve hangi kelime kategorilerinin yüzde kaç paya sahip olduğunu da okuyucunun dikkatine sunmaktadır.

Sudan’dan çok uzak olan Cezayir’de Türkçenin etkilerini Cezayir Vehran 1 Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Mourad Belkhir çalışmıştır. Bu bölümde, Kuzey Afrika ülkeleri genelinde Türkçe ve etkilerinden bahsettikten sonra Cezayir özelinde olmak üzere Türkçenin günümüzde, Arapça konuşma dilindeki etki alanlarını araştırılmaktadır. Türkçe terim ve kelimelerin Cezayir Arapçasında ne derece bulundukları ve kullanıldıkları, günlük konuşma dilindeki yerleri gibi sorulara yazarca cevap verilmektedir. Yazar makalesinde kelimeleri dil bilimsel açıdan masaya yatırmakta, akabinde kelimelerin kökeni, sosyal ve kültürel etki alanını araştırmak üzere sosyolojik arka plan üzerinde durmaktadır. Cezayir’de kullanılan Türkçe kelimelerin alanlarına göre kategorize edildiği çalışmada Türkçenin son dönemde Cezayir’de genç nesilde ciddi bir rağbet gördüğü de işlenmektedir. Yazarın bolca örnek ile zenginleştirdiği makalede Cezayir’de kullanılan ancak Osmanlı hâkimiyetindeki diğer Arap bölgelerinde kullanılmayan bazı kelimelere yer verilmesi kayda değerdir.

Cezayir yüz ölçümü olarak Türkiye’nin 3 katı büyüklüğünde olup Afrika kıtasındaki en büyük ülkedir. Coğrafi olarak Vehrân’dan çok uzak bir şehirde Cezayir 2 Üniversitesinde görev yapan Prof. Dr. Aissa Bendib de Cezayir Arapçasında Türkçenin etkilerini işlemiştir. Bu iki farklı coğrafyadan iki farklı hocanın Cezayir Arapçasında Türkçenin etkilerini çalışması kıymetli bir karşılaştırma yapma imkânı sunmaktadır. Dr. Aissa Bendib bu bölümde, Cezayir’in bölgesel Arapçasında hâlen kullanılan Türkçe kelimeleri incelemektedir. Dr. Bendib, Cezayir’de Türkçe kelimelerin hâlen kullanılmasının sebeplerine yoğunlaşmaktadır. Bu kelimelerin hâlen kullanılmalarının Osmanlı, dinî birlik ve kültürel yakınlıktan mı yoksa Türkler ve Cezayirliiler arasında gerçekleşen evliliklerden mi

kaynaklanmaktadır sorusunu sormaktadır. Araştırmacı, hiç Osmanlı hâkimiyetine girmeyen Fas'ta dahi bugün 180-200 arası Türkçe kelime kullanıldığı gibi ilginç bir bilgiyi de paylaşmaktadır. Kendisi daha sonra, tespit ettiği Türkçe kelimeleri alanlarına göre bir tabloda kategorize etmekte ve Cezayir'in bölgeleri arasında bu Türkçe kelimelerin kullanımlarında ya da anlamlarındaki farkları da not düşerek kelimelerin Cezayir'deki seyrine ışık tutmaktadır.

Bu çalışmanın tek Türk araştırmacısı Marmara Üniversitesinde araştırmalarına devam eden Emin Gündüzer olmuştur. Bu bölümde ise, Cezayir'de Kuloğulları tarafından yazılan ve söylenen Türk şiirleri konu edilmiştir. Nitekim Cezayir'e giden, orada yaşayan, evlenen Türkler kültürlerini de oraya götürmüşler ve yaşatmaya devam etmişlerdir. Bu kültürün ürünlerinden biri de Cezayir'de tedvin edilen Türk şiirleri olup, yazarlarının ciddi bir kısmının asker ve levend olmasından dolayı gaza ve kahramanlık konulu şiirlere sıklıkla rastlanmaktadır. Yazar şiirlerin yazıldığı dönem Cezayir'ini tasvir ederek şiirlerin arka planına ışık tutmaktadır.

İncelenen şiirler 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanan tarihî bir süreci kapsamaktadır. Garp Ocaklarının çok kültürlü yapısı, meydana gelen muharebeler, şehirlerdeki gündelik yaşam, yerli kadınlarla yapılan evlilikler şiirlerde işlenmiştir. Yazar şiirler aracılığıyla sıradan insanların gözünden tarihî olay ve süreçlerin, sosyal değişimlerin, kültürel ve ekonomik meselelerin algılanış biçimini ortaya koymak istemiştir. Okuyucu, Garp Ocaklarındaki gündelik yaşama ait renkli ayrıntıları da makalede bulacak, dönemin insanının zihniyet dünyasını birinci elden gözlemleme ve hissetme imkânını yakalayacaktır.

Çalışmanın son bölümünde, Khemis Miliana Üniversitesinde görev yapan Khaled Otmanine, Cezayir'e hâkim olan bir başka gücün, Fransa'nın Cezayir'i işgali döneminde yazılan edebiyat ürünlerini incelemektedir. Cezayir'i işgal etmenin de ötesinde Fransa'dan kolonist getirmek suretiyle Fransızlaştırmak isteyen Fransa bu amacına ulaşabilmek için sadece askerî ve idari önlemler almakla kalmamış, yazılı kültür araçlarını da bu yönde kullanmıştır.

Khaled, Fransa'nın bu gayet bilinçli ve kasıtlı kullanımını farklı edebî türlerden seçkilerle ortaya koymaktadır. En dikkat çekici noktalardan biri ise özel bir ihtimam ile Osmanlı Cezayir'inin kötülenmesi ve ona dair her şeyin yozlaşmışlık, uyuşukluk, sefalet gibi klasik oryantalist kalıplar içerisine sıkıştırılmasıdır. Bununla beraber Roma dönemi Cezayiri ise övülmektedir. Bir Fransız edebiyatı uzmanı olan yazar, engin birikimiyle edebiyatın siyasi emellere alet edilmesini makalesinde bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Necmettin Erbakan Üniversitesi Küresel ve Bölgesel Çalışmalar Merkezi tarafından Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) destekleri ile hazırlanan bu kitapta, alanlarında uzman akademisyenlerce Kuzey Afrika'daki Türk varlığının önemli gördüğümüz konuları işlenmiştir. Bu kitapta Kuzey Afrika'daki Türk varlığının yoğunluk gösterdiği bölgelerden, bölgedeki dilsel etkilerine, devşirme sisteminin bölgeye uyarlanmış bir versiyonunun Kuzey Afrika'da tatbikine, Memlûklerin elitliğe yükselişlerine ve hatta Hacı Bayram Veli'nin ahfadının Cezayir'de Bayramiyye tarikatını sürdürüşlerine kadar daha pek çok yeni bilgiyi bulacaksınız. Ayrıca bu makalede, Osmanlı kültür mozağının Kuzey Afrika'ya kadar kendisini yansıtmaya gücünün olduğu; Türklerle beraber Arnavutları, Çerkesleri, Kürtleri de Mağrip'e götürüp bölgede Osmanlı çatısı altında uyum içinde yaşattığı görülecektir.

Kitabın yazarları arasında Cezayir, Fas, Sudan, Tunus ve Türkiye'den akademisyenler yer almaktadır. Tesadüfi olmayan bu yazarlar kadromuz ile, Kuzey Afrika'daki Türk varlığını Osmanlı Arşivi, Süleymaniye Kütüphanesi gibi elimizde olan kaynaklar ışığında yazmanın ötesine geçmek hedeflenmiştir. Bölgeden akademisyenlerin bölgedeki kaynakları ve bölgedeki vakıyı çalışarak hazırladıkları bu makale ile amaç uzaktaki Kuzey Afrika'yı bir nebze yakın etmek, Kuzey Afrika'daki Türk varlığı ile bizzat temas hâlinde bulunan akademisyenlerin bilgi ve görüşlerini ülkemiz akademik camiasına ve dilimize kazandırmak olmuştur.

Bu çalışmayla amaçlanan bir diğer husus ise konu hakkında başta akademik çevreler olmak üzere ülkemizde bir farkındalık oluşturabilmektir. Her ne kadar konu hakkındaki farkındalık son yıllarda artmakta ise de hâlen konunun ehemmiyetine yaraşır bir noktaya ulaşmış değildir. Ümit edilir ki bu çalışma bir kıvılcım olsun ve başka dimağlarda da merak ateşini yakabilsin.

Doç. Dr. Gökhan BOZBAŞ
Editör

Garp Ocaklarında Kuloğulları

*Doç. Dr. Gökhan Bozbaş**
*Kerem Özsüllü***

■ Giriş

Günümüzde çok yoğun bir şekilde savaşlar, zorunlu göçler ve uluslararası kitlesel hareketler gündemi işgal etmektedir. Mevcut küresel yapı dikkate alındığında Afganistan, Myanmar, Suriye, Somali, Venezuela, Yemen ve daha birçok ülke halklarının önemli bir kısmı çoğunlukla komşu ülkelere göç etmiş ve yaşanan bu göçler akademisyenlerin ve araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamıştır. Türkiye de 2010'lu yıllardan itibaren çok yoğun bir Suriyeli göçü ile muhatap olmuş ve bu durum birçok üniversitede göç çalışmaları araştırmacılarının çalışmalarına yansımıştır. Yapılan birçok çalışma yaşanan bu olayların özgün ve yeni bir olgu olduğunun altını çizse de Anadolu coğrafyası kitlesel göç hareketlerine çok uzak bir mekân değildir. Türk tarihinde kitlesel göç hareketleri dendiğinde ise çoğunlukla 93 Harbi ve akabindeki Balkan ve Kafkas göçleri ve Birinci Dünya Savaşı sonrası Kafkas göçleri ciddi bir yekûn tutmaktadır. Zira genel itibarıyla Türk tarihinde göçler Anadolu'ya yapılan göçler bağlamında ele alınmaktadır. Osmanlı belli nedenlerle¹ başta Balkanlar olmak üzere farklı topraklara istemli veya istemsiz göçün önünü açmıştır. Bununla beraber, Anadolu'dan Kuzey Afrika topraklarına 16. yüzyıldan başlayarak iki asrı aşkın bir süre çok yoğun göçler

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Öğretim Üyesi

** Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi

¹ Bunlar Türkleştirme, sürgün veya tehlikeli aileleri gönderme vb. nedenler olabilmektedir.

yaşanmıştır. Fakat Osmanlı döneminde Garp Ocakları olarak adlandırılan Kuzey Afrika toprakları ve buraya yaşanan göç hareketleri her nedense ülkemiz akademik çevrelerince istisnai durumlarına şayan bir ilgiye mazhar olmamışlardır.

Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'tan müteşekkil bu geniş coğrafyanın Osmanlı toprağı oluşu, idari teşkilatları, demografik yapıları ve daha nice açıdan son derece ilginç özellikleri haiz olmakta, ancak dilimizde ortaya konmuş literatürün azlığından akademik çevrelerin bu coğrafyanın potansiyelinin farkında olmadıkları yahut nedense coğrafyanın ülkemiz akademisinin ilgisini çekmediği anlaşılmaktadır. Burada Kuzey Afrika/Garp Ocakları/ Mağrip toplumları hakkında yapılan çalışmalar, sayısal bakımdan Osmanlı Balkanları ya da Osmanlı Anadolu'su yahut Osmanlı Orta Doğusu ile ilgili yapılan çalışmalarla kıyaslanırsa kastedilen daha iyi anlaşılacaktır.

Kuzey Afrika ve orada yaşayan Türk soylu halk ile alakalı pek çok bilgiye tarihî kitaplardan ve bu kaynaklardan devşirilen bilgiler üzerinden ulaşılmaktadır. Bununla beraber, asırlardır ana vatanlarından koparak giden bu insanların toplumsal varlıkları ve günümüzdeki konumları son yıllarda birçok araştırmacının gündemini işgal etmeye başlamıştır. Bu coğrafya üzerine yapılan çalışmaların birçoğu tarih merkezli olup bir diğer kısmı da Arap Baharı sonrası siyasal değişim ve dönüşüm üzerine olmuştur. Bununla beraber sosyolojik çalışmalar çok kısıtlı olmakla beraber daha çok siyaset sosyolojisine giren politik konular ağırlıklıdır.

Bu çalışma, bölgeye yönelik yapılan çalışmalarda tespit edilen iki temel sorunu çerçevelendirme hedefi gütmektedir. Bunu yaparken özellikle bölge hakkında çalışmalar yapacak ve yapmaya niyetlenecek araştırmacıların doğru bir kavramsal harita üzerinde hareket etmesine zemin hazırlanması hedeflenmektedir. Bölgenin istisnai yapısı, yapılan araştırmalarda kullanılan gerek coğrafi gerekse sosyolojik kavramların sürekli birbirinin yerine kullanılıyor olmasından dolayı daha çetrefilli bir hâl almaktadır. Öncelikle bilinmelidir ki bu bölgeye gerçekleşen göçler birbirine yakın gerekçeler ile ortaya çıkmışsa da bölgede geçtiğimiz yüzyılda yaşanan ulus devlet inşa serüveni içerisinde farklı tarih anlatılarına konu olmuştur. Bu sebeple, bölgeye yaşanan göçlerin gerek tarihî kaynaklar derlenerek gerek coğrafi sınırlar çizilerek neden ve nasıl gerçekleştiği analiz edilecektir. Bunu yaparken, dönemin kaynaklarında geçen "Garp Ocakları" kavramı merkeze alınacaktır.

Bölgenin tarihî ve coğrafi kavramsal haritası çizildikten sonra sosyolojik bir sınıf olarak geçmişte ortaya çıkan ve günümüze kadar varlıklarını sürdüren Kuloğulları hakkında gerek daha önce yazılmış eserler dikkate

alınarak gerekse bölgedeki kişisel tecrübeler ışığında bir farkındalık oluşturulmaya çalışılacaktır. Türkiye’de son dönemlerde bölge üzerine artan ilgi bu toplumsal sınıfı kamuoyunun gündemine taşımış olmasına rağmen bir literatürün olmaması ciddi bir kavram kargaşasını beraberinde getirmiştir. Bu bölümde çizilecek olan tarihsel ve kavramsal çerçeve, bu kitabın daha iyi anlaşılmasına ve gelecekte yapılacak çalışmaların doğru bir zeminde yürütülmesine olanak sağlayacaktır.

■ Kavramsal ve Tarihsel Arka Plan

Kuzey Afrika’da Türk varlığına yönelik yaptığımız araştırmalarda, Türk kaynaklarında, Kuzey Afrika’da bulunan kaynaklarda ve orada yetişmiş modern araştırmacıların çalışmalarında ciddi kavramsal ve yaklaşım farklılıkları dikkat çekmektedir. Bu sebeple Garp Ocaklarında Türk varlığından bahsedilecekse, bu mevzu hakkında araştırmacıların sıklıkla karşısına çıkan kavramların karşılığını ve çerçevesini belirleme zarureti ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle, yazılmış olan kaynaklara bakıldığında aslında en başta coğrafi olarak bölgenin isimlendirilmesinin bile oldukça farklı olduğu görülmektedir. Bölgenin Osmanlı kaynaklarında Garp Ocakları, Arap kaynaklarında Mağrip ve Batılı kaynaklarda Kuzey Afrika olarak isimlendirilmesi başlı başına bu sorunsalın yansımasıdır. Yine bölgede yaşayan Türk kökenlilere verilen Kuloğulları adı, birçok kaynakta farklı bir isimlendirme ile karşı karşıyadır. Tüm bunların tartışılması gerek önünüzde duran bu kitabın gerekse araştırmacıların gelecekte yapacakları çalışmalara ışık tutacaktır.

Garp Ocakları kavramı, Osmanlı dönemi içerisinde 16. yüzyılla birlikte Osmanlı egemenliğine giren Trablusgarb, Tunus ve Cezayir bölgelerinde bulunan askerî teşkilatları isimlendirmek için kullanılmıştır (Kuzucu, 2015; Şeydi Vakkas, 2012). Ocak kavramı, Türk-İslam devlet geleneğinin son büyük örneği Osmanlı’nın toprak yönetim anlayışına dayanan bir isimlendirmedir. Türk-İslam toprak geleneğinde olduğu gibi Osmanlı yönetimi de toprak yönetimini mülkü halka ait olan özel mülki araziler, gelirleri topluma hizmet veren kurumlara giden vakıf arazileri ve devlete aitliği ifade eden mirî topraklar olmak üzere üç birime ayırmıştır (Ceylan, 1991, s. 148). Toprakların çoğunluğunun ise mirî topraklar olduğu bilinmektedir.

Mirî toprakların çok fazla çeşitleri olmakla beraber bunlardan birisi de toprakların belli bir hizmet karşılığı veya üstün başarıları sebepleri ile bir aileye irsî olarak bırakılmış olmasını ifade eden ocaklıklardır. Teorik olarak var olan bu açıklama, uygulamada fetihlerde üstün hizmet gösteren yerel emirlere, zaimlere veya beylere toprakların bırakılmasını ifade etmektedir. Bu

kişilerin ölmeleri veya hatalı icraatları olduğunda bu hak alınarak aileden bir üyeye verilmekteydi. Aile dışında bir üyeye ise bu topraklar asla verilmezdi (Cin, 1965, s. 793; Sencer, 1962). Garp Ocakları dendiği zaman kast edilen ocak kavramı aslında buradan gelmektedir.

Ocaklıklar, Osmanlı yönetimi içerisinde Doğu vilayetlerinde özellikle Safevi Devleti ile olan savaşlardan dolayı oradaki beylere yoğun bir şekilde verilmiştir. Yine Bosna sancağında hizmetlerinden dolayı oradaki bazı beylere de ocaklık verildiği bilinmektedir (Kodaman, 2014, s. 10). Doğu illerinde verilen bu yurtluk-ocaklıkların yanında Osmanlı döneminde en meşhur ocaklıklar Garp Ocakları olmuştur. Garp Ocakları olarak adlandırılan Trablusgarp, Tunus ve Cezayir'in yönetiminde, Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerinden farklı olarak tımar sistemi uygulanmamış ve bu bölgeler yıllık olarak önceden belirlenmiş olan bir vergiyi ödeyen sâlyâneli eyaletler arasında yer almışlardır (Kuzucu, 2015).

Garp Ocaklarının merkeze olan uzaklıkları, burada yaşayan halkların göçebe ve kabileler hâlinde yaşamaları ve bu ülkelerin sürekli olarak Avrupalı Haçlı kuvvetlerin saldırıları altında olmaları bölgenin en genel karakteristik özellikleri arasında sayılmaktadır. Tunus, Cezayir ve Trablusgarp'ın her biri kendilerine gönderilen birer beylerbeyi tarafından yönetilmiştir. Garp Ocaklarında bulunan her bir beylerbeyine yeniçeri askerleri gönderilirken zamanla buradaki beylere deniz savaşlarında kullanmaları için Anadolu'dan levant toplama izni de verilmiştir. Hatta kaynaklarda sadece toplama değil Anadolu'da cinayetler arananların, maceraperestlerin ve bazı ağır suçlara karışanların da kaçıp Garp Ocaklarına giderek buradaki korsan faaliyetlerine katıldıkları zikredilmektedir (Toprak, 2012, s. 226).

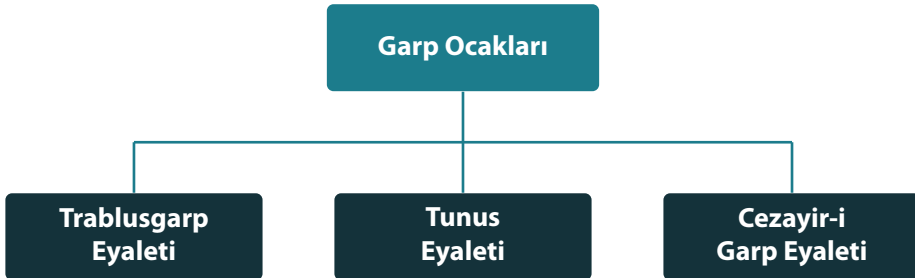
Garp Ocakları kavramı gerek Arap kaynaklarında gerek Batılı kaynaklarında gerekse Osmanlı resmî yazışmalarında farklı terimler ile zikredilmiştir. Bu farklılıklar, kavramın anlaşılması ve günümüze aktarılmasında ciddi sıkıntılar doğurmuştur. Osmanlı yönetiminin genel olarak Garp Ocakları şeklinde isimlendirdiği bu coğrafyanın isimlendirilmesinde bu kadar farklı isimlerin ortaya çıkmasının en temel sebebinin, bölgenin Osmanlı yönetimi altında 3 asrı aşkın bir süre otonom bir yapıya sahip olması ve otonomi içerisinde sürekli olarak yönetim şekillerinin değişmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Osmanlı döneminde Garp Ocaklarına ait yönetimler kendilerini kaynaklarda en çok idari olarak başkasının yerine geçme ve onun adına hareket etme anlamına gelen "niyabet" ile isimlendirmişlerdir. Niyabet kavramına bağlı olarak "naip" ve vekil kılma anlamında "inabe" terimleri de kullanılmıştır. Tüm bu farklı isimlendirmeler aslında Osmanlı idare

hukuku içerisinde "En-Niyâbetü'l-Âmme" ve "El-Ahkâmü's-Sultâniyye" kaynaklarında detaylı şekillerde işlenmiştir. Kaynaklarda geçen bir diğer kavram "emaret" tir. Bu kavram, bölgenin belli bir dönem idarecilerine "emir" demeleri sebebi ile ortaya çıkmıştır. Emaret aslında kumandan, vali veya bey anlamlarına gelen emir kelimesinin çoğuludur. Bu, özellikle Tunus'ta çok kullanılan bir yönetici sıfatı olmuştur (Çetin, 1986).

Batılı kaynaklar incelendiğinde ise bu bölgeleri ifade ederken bu bölgelerin otonom yapısına atıfla "regency/ régence " kavramının sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramın türevleri olarak da özellikle "barbary regencies", "states of barbary", "états barbaresques", "régence de Tunisie", "régence de Tripoli", "royaume d'Alger" gibi isimlendirmeler yapılmaktadır (Çetin, 1986). Batılı kaynaklar bu isimlendirmeleri yaparken kendi tarihi içerisinde yer alan ve özellikle Kutsal Roma dönemindeki isimlendirmeleri dikkate alarak merkezden uzak bölgeleri isimlendirmede kullandıkları kavramları devşirmişlerdir. Yine, Batı dillerindeki kaynaklarda da çok fazla farklı isimlendirmenin bulunması bölgenin yarı bağımsız bir yapıya sahip olması ve bölge liderlerinin kendi içlerinde seçimlerle iş başına getirilmeleri gibi birtakım özgün karakterli yapıların yansımasyandır. Ayrıca bu isimlendirmelerin, Osmanlı kaynaklarına atıfta bulunmadan kendi bakış açıları doğrultusunda Batılı kaynakların ve referansların doğrudan kendi gözlem ve yerel kaynaklarından çarpıtarak elde ettikleri verilere dayanmakta olduğu söylenebilir.

Tüm bu veriler ışığında "ocak", "regency" ve "eyalet" kavramlarının birbirlerinin yerine kullanıldıkları söylenebilir. Bununla beraber Osmanlı yönetiminin bölgeyi isimlendirmek için kullandığı Garp Ocakları kavramının bölgedeki Tunus, Cezayir ve Trablusgarp eyaletlerini kapsayan çatı bir ifade olduğu görülmektedir.

İdari bakımdan Garp Ocaklarını teşkil eden bu üç eyaletten her birinin birbirinden ayrı teşkilatlanmalara sahip kara ve deniz güçleri bulunmaktadır. Yani denizciler müstakil bir ocak, karacılar yahut yeniçeriler ise ayrı bir ocak olarak yapılandırılmıştır. Denizciler daha çok sahil şehirlerinde yerleşik

olurlar ve iç bölge meselelerine karışmazlardı (Abun-Nasr, 1987, s. 50-86). Buradaki eyaletlerin varlık amacı Akdeniz sınırlarını Haçlılardan korumak olduğu için her bir eyaletin deniz kuvvetlerinin bulunması ve her an düşman müdahalesine karşılık verme potansiyeline sahip olması vaka-i adiyeden sayılmaktadır. Buna karşılık yeniçeriler ise daha çok iç bölgelerin hâkimiyeti ve güvenlik meseleleri ile iştigal ederlerdi.

Trablusgarp eyaleti, beylerbeyliği ve daha sonra vilayeti Osmanlı Garp Ocaklarının en doğusunda kalan kısımdır. Osmanlı yönetimi altında Trablus adı taşıyan iki farklı şehir bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bugün Lübnan topraklarında bulunan Trablus'tur ve burası kaynaklarda Trablus-i Şam veya Şam Trablusu olarak adlandırılmıştır. İkinci Trablus şehri ise bugünkü Libya topraklarında yer alan ve Trablus-i Garp veya Mağrip Trablus'u olarak adlandırılan bölgedir (Baygül, 2020, s. 158).

Trablusgarp uzun yıllar Müslümanların yönetiminde kaldıktan asırlar sonra ilk defa 16. yüzyılın başlarında, 1510 yılında, İspanyollar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal sonrasında katliamdan kurtulan Müslümanlar İstanbul'a 1519 yılında heyet göndermişler ve bölgedeki Osmanlı egemenliği resmî olarak ilk defa Murad Ağa'nın bölgeye 1551 yılında vali olarak yollanması ile başlamıştır. Bu arada geçen 41 yıl boyunca bölge çok ciddi çatışmaları ve siyasi çalkantıları ardı ardına yaşamıştır. Bu minvalde bölgede uzun yıllar süren İslam egemenliği 1510 yılında inkıtaya uğramış ve tekrar 1551 yılında Türkler tarafından kurtarılan Trablusgarp, 1911 yılında İtalyan işgaline kadar Türklerin idaresi altında kalmıştır (Taş, 2016, s. 39, 44, 45).

Trablusgarp Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra Osmanlı'nın Garp Ocakları olarak isimlendirdiği bölgedeki eyaletlerden birisi olmuştur. Murad Ağa bölgenin ilk valisi olmasına karşın bölgenin teşkilat yapısı asıl olarak Turgut Reis'in buraya vali tayininden sonra şekillenmiştir. Turgut Reis'in bölgenin özgürleştirilmesinde asıl aktör olması ve buraya vali atanması, Osmanlı Ocaklık sistemi toprak geleneği açısından bakıldığında idari anlayışın ruhuna da uygundur. Bir Osmanlı eyaleti olarak dört asır boyunca Osmanlı himayesinde kalan Trablusgarp, Türk egemenliği boyunca her dönemde aynı siyasi örgütlenme ile yönetilmemiştir. Trablusgarp'taki Türk hâkimiyeti dört döneme ayrılarak incelenmektedir (Kavas, 2015, s. 47):

1. Osmanlı Valiler (Beylerbeyiler) Dönemi 1551-1603
2. Dayılar Dönemi: 1603-1711
3. Karamanlı Hanedanı Dönemi: 1711-1835
4. II. Osmanlı Valileri Dönemi: 1835-1911

Osmanlılar yaklaşık yarım asır boyunca merkezden atadığı valiler aracılığı ile Trablusgarp'ı yönetmiştir. Bu dönem içerisinde Anadolu'dan levent toplama imtiyazı ile bölgeye sürekli olarak Arapça bilmeyen Türk gençleri yeniçeri ve levent olarak gitmişlerdir. Bu durum, bölge valilerinin yerel halkı yönetme tarzına ve anlayışına dönüşmüştür. Fakat daha sonra, bu giden levent ve yeniçeriler ele geçirdikleri askerî güçler ile bölgede yönetimi ele geçirmişlerdir. Nitekim Dayılar dönemi, sürekli olarak merkezden atanan vali ile bölgede yeniçeriler içerisinde baskın karakterli dayılar arasındaki güç mücadelesi dönemi olarak bilinmektedir. Bölgedeki dayılar İstanbul'dan gelen dayılara iş yaptırmadıkları gibi onları öldürme ve hatta İstanbul'a geri gönderme gibi eylemler gerçekleştirmişlerdir.

Karaman'dan bölgeye gelerek bir asrı aşkın bir süre bu bölgede var olan Karamanoğulları, dayılardan farklı olarak yerel halkla iş birliği yaparak isyan etmiş ve yönetimi ele geçirmişlerdir. Bu dönem, geçmiş dönem valiler ve dayılar arasında yaşanan sürtüşme ve çatışmayı sonlandırması bakımından önemlidir. Bu sayede Osmanlı yönetimi bu başkaldırıyı affederek yönetimi ele almasından on yıl sonra, 1722 yılında Karamanlı Ahmed'i paşa ünvanı ile Trablusgarp valiliğine atamıştır. Bu dönem sonlarına doğru Karaman hanedanı içerisinde zayıflıklar ortaya çıkmış ve 1830 yılında Cezayir'in işgali ile birlikte Osmanlı'nın buranın kontrolünü doğrudan kendi kontrolüne almak istemesi ile bölgeye Çengeloğlu Tahir Paşa komutasında bir kuvvet gönderilmiş ve bölge ikinci kez doğrudan merkezden gönderilen valiler eliyle yönetilmeye başlamıştır (Taş, Abdullah Erdem, 2016b, s. 168)

Türkiye'de yapılan çalışmalara göre sınıflandırılan bu idari yapılanma, Libya kaynaklarında biraz farklılaşmaktadır. Libyalı kaynaklar idari teşkilat yapısını sınıflandırırken, özellikle yerli halkın idari yapılanma içerisinde söz sahibi olup olmamasını merkeze alarak bir sınıflandırma yapmaktadır. Bu yüzden onlar I. Valiler Dönemi, Karamanlılar Dönemi ve II. Valiler Dönemi olarak üçlü bir sınıflandırma yapmaktadırlar.

Garp Ocakları denince akla gelen bir diğer eyalet Tunus eyaletidir. Tunus, coğrafi olarak çok küçük bir alana sahip olmasına karşın jeopolitik konumu sebebiyle önemli bir strateji noktasıdır. Bu önemi bölgede hâkim olmak isteyen diğer Haçlı kuvvetleri tarafından bilindiğinden, Osmanlı'nın bölgede en zorlandığı ve en son hâkimiyet kurabildiği coğrafya olmuştur. İlk defa Barbaros Hayreddin Paşa tarafından 1534 yılında fethedilmiş olsa da tam Osmanlı hâkimiyeti ancak 1574 yılında sağlanabilmiştir (Eravcı, 2017, s. 83-85). Burada bilinmesi gereken önemli bir nokta, Osmanlılardan önce burada hüküm süren Hafsi ailesi ve bu ailenin Osmanlıların varlığına karşın

İspanyollardan destek istemesidir ve bu durum, Tunus'taki Osmanlı idaresi boyunca bir sorun teşkil etmeye devam etmiştir.

Diğer Garp Ocaklarında olduğu gibi Tunus'a da Anadolu'dan yeniçeriler ve levantler toplanarak getirilmiştir. Bununla beraber, bu askerî sınıf diğer yerlerde olduğu gibi güçlendikçe merkezden atanan valiye başkaldırmışlardır. Bu şekilde siyasi rekabetlerden dolayı Trablusgarp'taki Karamanoğlu ailesine benzer bir şekilde Tunus'ta da 1631'de Murâdîler ve 1705'te Hüseyinîler ailesi ocağın yönetiminde etkili olmuşlardır (Kuşoğlu, Ünalp, & Çalışkan, 2013).

Garp Ocaklarında bulunan diğer ocaklar gibi Tunus'ta salyaneli yönetim tarzına sahip olmakla beraber burada zamanla dayılık, beylerbeyliği ve vatan sancak beyliği gibi üçlü bir yönetim tarzı ortaya çıkmıştır. Beylerbeyliği aslında Osmanlı eyaletlerindeki en üst idari birimdir; eyalet yöneticileri ise beylerbeyi olarak adlandırılmıştır. Garp Ocaklarında denizcilikle uğraşan ve korsanlık yapan denizcilere dayı ünvanı verilmekteydi. Dayılık makamı, ilk defa Tunus'ta denizciler arasından birisinin seçilerek kendisine belli birtakım yetkiler verilmesi ile 1591 yılında ortaya çıkmıştır. Bu makamın oluşması ile birlikte ciddi bir siyasi çatışma ortamı da doğal olarak rütbeliler arasında ortaya çıkmıştır. Dayılar zaman içerisinde bölgedeki yeniçeri kuvvetlerinin gücünü de kırmayı başarmışlardır. Ama uzun vadede çok farklı bir istikrarsızlığın kaynağı olmuşlardır (Toprak, 2012).

Tunus idari teşkilatlanmasında diğer önemli bir rütbe, vatan beyliği veya vatan sancak beyliği rütbesidir. Şeriye sicillerinde "Emîrû'l-evtân" şeklinde de zikredilen bu rütbe, Tunus eyalet sınırlarındaki beldenin veya yurdun yerli beyi anlamına gelmektedir. Elbette bir eyalet olarak Osmanlı idari yapılanması içerisinde bulunan Tunus'ta merkezden gönderilen beylerbeyi ve yeniçeri ve levantler arasından sıyrılarak ön plana çıkan dayıların yanında ayrı bir makam olduğu için bu rütbe tevdi edilmiştir. Vatan beyliği ünvanının tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle beraber kaynaklar, bu makamın dayılar ve merkezden gönderilen beylerbeyi arasındaki çatışmaların bir sonucu olarak doğduğunu belirtmektedir. Tunus'ta özellikle dayılara karşı hükûmetin gönderdiği beylerbeyini güçlü kılmak için ihdas edilen bir beylik makamının daha sonra vatan beyi olarak anılması sonucu kaynaklara girmiştir (Taş, 2020, s. 1073).

Tunus'taki Türk varlığı incelendiğinde, Tunus'ta 1574 yılı ile başlayan Türk egemenliği süresince dayılık, beylerbeyliği ve vatan sancak beyliği olarak kayıtlara geçen bu üç makamın çatışmasının siyasi tarihine de yansıdığı görülmektedir. Nitekim Türk hâkimiyeti dönemi 1598 yılı itibarıyla Dayılar Dönemi olarak adlandırılmaktadır. 1631 yılı ile Tunus'ta Beyler Dönemi başlar

ve bu durum 1702 yılına kadar sürer. 1702 yılında idareyi eline alan Hüseyin Bey ailesi 1956 yılına kadar Tunus'taki iktidarını devam ettirmiştir. Bu süre içerisinde 1881 yılında Fransızlar tarafından işgal edilen Tunus'ta Hüseyin Bey sülalesinde bulunan iktidara dokunulmamıştır (Maksutoğlu, 1986, s. 141). Bu durum, Mısır'daki İngiliz işgali ve Mısır'da bulunan İngiliz mandası idari teşkilatlanması ile paralellik göstermektedir.

Osmanlı Devleti içerisinde Garp Ocakları denince akla gelen en önemli ocak Cezayir Ocağı'dır. Buradaki Osmanlı ve Türk hâkimiyeti aslında İspanya'da başlatılan "reconquista" yani "yeniden fetih" hareketi ile doğrudan bağlantılıdır. İspanyollar, gerek İspanya'dan kaçan Müslümanların takip edilerek katledilmesi gerekse İspanya'da tekrar tesis edilen Haçlı hâkimiyetini yaymak için 16. yüzyılın başlarından itibaren Cezayir kıyılarını işgal etmeye başlamışlardır. Bu hedefle yola çıkan İspanyolların ağırlıkta olduğu Haçlı kuvvetleri 1505'te Mersalkebîr'i, 1509'da Vehrân'ı ve 1510'da da Bicâye ve çok kısa bir zaman sonra da Tilimsan'ı işgal etmişlerdir. Bunlar aslında bakıldığında dönemin ve hatta bugün bile Cezayir'in en önemli liman şehirleridir (Kuzucu, 2015, s. 168; Çetin, 1986).

Cezayir'de ortaya çıkan bu Haçlı tehdidine karşı bölgede var olan siyasi bölünmüşlük yerli halkın ve otoritelerin bunlarla baş edememesi sorununu doğurduğu gibi Müslümanlara yönelik çok ciddi katliamlar da ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde İspanyollara karşı en sert mücadele, Cerbe Adası'nı kendilerine üs tutmuş olan Oruç ve Hızır Reis kardeşler tarafından verilmekteydi. Bunu bilen Cezayirli Müslümanların davetleri sonrasında bölgeye gelen Hızır ve Oruç kardeşler önce Cezayir şehrini ve daha sonra diğer şehirleri Haçlı kuvvetlerinden kurtarmışlardır. Bölge halkı tarafından Cezayir ve Cicek şehirleri sultanı ilan edilen Oruç Reis'in daha sonra Osmanlı Devleti'ne bağlılığını ilan etmesi ile bu topraklar resmî olarak Osmanlı toprağı olarak anılmaya başlanmıştır. Padişah tarafından da bu bağlılığın tanınması ile beraber Oruç Reis'e Anadolu'dan levent toplama imtiyazı verilmiştir.

Osmanlı yönetimi kendi isteğı ile Osmanlı'ya bağlanan Cezayir Ocağı'na katı bir merkezîyetçi anlayışla bakmamıştır. Cezayir Ocağı'nın gaza yapması ve gerektiğinde Babıalî'ye destek veriyor olması yeterliydi. Bununla beraber merkezî yönetim buraya vali göndermekte ve merkezin buradaki varlığını korumak istemekteydi. Buna rağmen Cezayir dayıları bazen gelen valileri kabul etmemekte ve diğer ocaklar ile çatışmakta ve hatta en sorunlusu yapılan uluslararası anlaşmalara riayet etmemekteydiler. Bu durum Pasarofça Anlaşması'na konu edilmiş ve Osmanlı yönetimi Avusturya ile Garp Ocakları arasında barışın varlığı için güvence vermek durumunda kalmıştır (Toprak, 2012).

Osmanlıların Cezayir'deki teşkilat yapısının algısı diğer ocaklara kıyasla biraz sorunludur. Bu sorunlu algı, Cezayir Ocağı'nı ilgilendiren meselelerde Fransızların 132 yıllık işgali döneminde kaynakları ifsat etmesinden kaynaklanmaktadır. Türklerin Cezayir'e gelmesinden evvel burada Araplar, Berberiler ve Afrika kökenli sahravi kabileler yaşamaktaydılar. Türkler ve Endülüslü Müslümanlar ise Cezayir'e eş zamanlı olarak gelmişlerdir. Osmanlı yönetiminin Cezayir'deki varlığı ile beraber Cezayir idari ve mahallî yapılanması tamamen yenilenmiştir (Eravcı, 2017). Bu yenilikler ve bunların sonuçları günümüzde Osmanlı kaynaklarının uzun sömürge döneminde tahrip edilmiş olması sebebiyle tam olarak anlaşılamamaktadır.

İdari olarak ise Cezayir merkezi, Dâru's-Sultân ve beylikler olarak isimlendirilen dört idari bölge üzerinden yönetilmiştir. Dâru's-Sultân olarak isimlendirilen merkezde doğrudan dayı bulunurken, diğer üç idari bölgenin başında beyler bulunmuştur. Beyliklerin en küçüğü başkenti Medea olan Titteri Beyliği'dir (التيطري بايلىك). Bu beylik merkeze en yakın beylik olmakla beraber aslında bir garnizon olarak tahayyül edilmiştir. Daha çok Anadolu'dan gelen yeniçeriler ve Endülüs'ten gelenlerin devşirildiği bir beyliktir. Nitekim Cezayir'deki idari yapılanma içerisinde en küçük beylik olmakla beraber Dâru's-Sultân'ın emniyeti için tasavvur edilmiştir (Hizmetli, 1994, s. 85).

Cezayir'de ihdas edilen beyliklerden birisi de birçok kaynakta Batı Beyliği olarak da geçen merkezi önce Mâzûne (1563), akabinde Muaskar vilayeti (1710) ve en sonunda İspanyollardan ancak 1792 yılında alınabilen Vehrân olan Batı Beyliği'dir (Tütüncü, 2013, s. 119). Bu bölgenin İspanyollardan özgürleştirilmesindeki geç tarihler de dikkate alındığında fark edilecektir ki buralar otoritenin en zayıf olduğu bölgelerdir. Türk nüfusunun geçmişte en az temsil edildiği bu beylikte güçlü yerli kabileler bulunduğu gibi Fas halifeliğinin de etkisi bulunmaktaydı.

Cezayir'de idari yapılanma içerisinde bahsedilecek son beylik Kostantîne merkezli Doğu Beyliği'dir. Bu beylik diğer beylikler ile mukayese edildiğinde en zengin ve en önemli beylik olarak kabul edilmekteydi. Osmanlı dönemi Cezayir'i düşünüldüğünde en kalabalık şehir de Doğu Beyliği'nin başkentliğini yapan Kostantîne olmuştur. Başkentte ikamet eden bey, özellikle Türkler ve Kuloğullarından oluşan bir askerî kuvvet oluşturmuş ve bununla hâkimiyeti altındaki şehirleri kontrol etmiştir. Fransız işgali sırasında Cezayir'de en son teslim olan şehir olması buradaki askerî birliklerin uzun yıllar disiplinli bir şekilde varlığını sürdürdüğüne delalet olarak kabul edilebilir (Raymond, 1986).

Cezayir'deki beyler genellikle Dâru's-Sultân'da bulunan dayı tarafından görevlerine atanır ve daha çok Türkler ve Kuloğullarından seçilirlerdi. Bulundukları yerlerde emirleri uygulamak ve vergi toplamak en temel görevleriydi. Dayının uygun görmemesi durumunda beyleri azletme yetkisi bulunmakla beraber süreç içerisinde bu durum belli birtakım çatışmalara sebep olmuştur. Bu durum, Cezayir Ocağı siyasi tarihi içerisinde idarenin belli gruplar arasında dağılmasına ve değişik dönemlerde farklı yönetim şekillerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aslında bu işleyiş diğer ocaklardan farklı değildir. Cezayir'de ise Valiler (Beylerbeylik), Paşalar, Ağalar ve Dayılar devirleri şeklinde dört dönemde ele alınan bir yönetim taksimi söz konusudur (Eravcı, 2017, s. 86).

Cezayir'de Hızır Reis'in Osmanlı'ya bağlılık bildirmesi ve daha sonra Barbaros Hayreddin Paşa'nın İstanbul'u ziyaret etmesi sonrasında Yavuz Sultan Selim kendisine beylerbeyi rütbesi vermiş ve Cezayir beylerbeyi olarak atamıştır (Bilgin, 2013). Beylerbeyi doğrudan padişah tarafından 3 yıllığına atanan bir makam olarak kayıtlara geçmiştir. Yaklaşık 60 yıl süren bu dönem içerisinde merkezî yönetim ile Cezayir yönetiminin arası çok iyi olmakla beraber belli bir zaman sonra yerelde güçlenen Kuloğulları ve beyler, gelen valileri ve paşaları kabul etmeyerek geri göndermiş ve kendi içlerinden dayı seçmeye başlamışlardır.

Bu dönem sonrasında ikinci dönem olarak 1587 yılında atanmaya başlayan Paşalar Dönemi başlamıştır. Valiler Dönemi'nden çok farklı olan bu dönem içerisinde yeniçeriler çok etkin olmuş ve ciddi bir özerk yönetim anlayışı hâkim olmuştur. Bu dönemin en önemli özelliği ise Cezayir Ocağı'nın Osmanlı ile olan ilişkilerinde ortaya çıkan zayıflamadır. Paşalar da her ne kadar Osmanlı idaresi tarafından atanmış olsa da görev sürelerindeki kısalık ve merasimlere katılmak ve temsil yetkisini kullanmaktan öteye gitmeyen varlıkları bölgedeki yeniçerileri ve Kuloğullarını daha da güçlendirmiştir (Taş, 2020, s. 271).

Nitekim birçok paşanın yeniçeriler tarafından öldürülmesinin doğal bir sonucu olarak yeniçeri ağaları, Paşalık Dönemi'nin bittiğini 1659 yılında ilan etmişlerdir. Bununla beraber Cezayir aslında Ağalar Dönemi'ne girerken bir anlamda anarşik bir dönemin içerisinde kendisini bulmuştur. Zira Ağalar Dönemi'nde hemen her bir ağa bir başka ağa tarafından öldürülmüştür. Bu dönem bir başka ifade ile, Cezayir'de doğrudan yeniçeriler hükmünün başladığı dönem olarak da isimlendirilmektedir (Eravcı, 2017; Taş, 2020).

Ağalık yılları çok uzun sürmemiş ve 1671 yılında artık ciddi bir parçalanmışlık yaşayan yeniçerilerin saltanatına denizci reisler ayaklanarak son vermişlerdir. Reisler mevcut olan ağalık düzenine son vererek reislerin

ve ağalarının bir araya gelerek kendi içlerinden ömür boyu görevde kalacak bir dayı seçtikleri Dayılık Dönemi başlamış ve bu dönem Fransız işgaline kadar sürmüştür. Bu dönem üzerine yapılan mülahazalarda, Cezayir'in en parlak dönemi olarak da adlandırıldığı görülmektedir (Gedik, 2013, s. 29).

Garp Ocakları Cezayir'den başlayarak dört asırlık bir zaman sonra Avrupalı sömürgeci güçler tarafından işgal edilmişlerdir. Garp Ocaklarının işgal edilmeleriyle birlikte Türk kökenli on binlerce kişi anavatanlarından ayrı bir şekilde buralarda yaşamaya devam etmişlerdir. Bu kadar Anadolu evladının bu bölgelere göç etmiş olması bu toplumsal sınıfı da en az tarihsel ve siyasal konular kadar araştırılmaya değer kılmaktadır.

■ Kuloğulları

Akdeniz ve Kuzey Afrika kıyıları tarih boyunca dışarıdan gelen yabancı güçlerin otoritesini kurduğu bir coğrafya olarak dikkat çekmiştir. Geçmiş dönem dikkate alındığında buraya hâkim olanın tüm dünyaya hâkim olduğunu iddia etmek çok da ütopik olmayacaktır. Bununla beraber, Fransız tarihçi Fernand Braudel *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı kitabında Akdeniz'i tasnif ederken burayı fakir bir deniz olarak anlatmakta ve hatta Akdeniz'in kendi içerisinde çölleri olduğundan bahsetmektedir (Braudel, 2015).

Akdeniz ve Kuzey Afrika, Türklerin gündemine ise çok eski tarihlerden itibaren girmiştir. Hatta Akdeniz, Osmanlı zamanında belli bir dönem Türk denizi olarak isimlendirilmiştir. Kuzey Afrika'ya sayısız Türk genci asker olarak gitmiş olmasına karşılık ülkemiz neşriyatları arasında bu Türkler ve onların tarihî serüveni hakkında çok da fazla çalışma bulunmamaktadır.

Bu çalışmanın ana konusu olan Mağrip coğrafyasının önemli bir kısmı Barbaros kardeşler de denilen İshak, Oruç ve Hızır Hayreddin Reislerin şahsi teşebbüs ve çabaları neticesinde fethedilmiş ve bölge kendi toprakları olarak bir süre yönetilmiştir. Ancak Yavuz Sultan Selim döneminde Barbaros kardeşler gönüllü olarak Anadolu'dan asker toplamak karşılığında İstanbul'a tabiiyetlerini arz etmişlerdir. Böylece Cezayir Osmanlı Devleti'nin Mağrip'teki ilk toprağı olmuş, Hızır Hayreddin Reis de paşalık rütbesiyle beraber Cezayir'in beylerbeyi olarak tanınmıştır.

Sonrasında Tunus ve Trablusgarp'ın fethi de karadan ordu yürütmek yerine amfibi harekâtlarla Osmanlı donanması ve Türk korsanlarının eliyle gerçekleşmiştir. Gerek karadan Mağrip-İstanbul iletişiminin zor ve uzun olması gerek bu coğrafyaların fethi sırasında devam eden Habsburg-Osmanlı mücadelesinde devletin Türk korsanlarını etkin kullanıyor oluşu ve korsanların buraların İstanbul'a tabi kılınmasında faal olmaları ve belki başka birtakım sebepler de Cezayir'de tesis edilen korsanlık müessesesinin

buralara teşmiline neden olmuştur. Zaten Osmanlı Devleti de Mağrip coğrafyası ile iletişimini neredeyse hep deniz kanalıyla sürdürmüştür.

Nihayetinde Tunus ve Trablusgarp da Cezayir gibi Garp Ocaklarından sayılmış ve idari teşkilatları bakımından Cezayir'e benzer bir görünüm arz etmişlerdir. Dolayısıyla Barbaros kardeşlerin Cezayir için elde ettikleri Anadolu'dan levent toplama imtiyazı Tunus ve Trablusgarp için de tahakkuk ettirilmiş ve neticesinde bu coğrafyaların Osmanlı hâkimiyetinde bulundukları yüzyıllar içerisinde Anadolu'dan buralara ciddi bir insan akışı gerçekleşmiştir. Anadolu'dan gidenler Garp Ocaklarında levent olmanın yanında yeniçeri olarak da yazılmışlardır. Böylece de İstanbul'daki yeniçeriler devşirme asıllı iken Garp Ocaklarındaki yeniçerilerin Türk olması gibi ilginç bir durum da ortaya çıkmıştır (İlter, 1937, s. 107).

İşte bu Anadolu'dan Garp Ocaklarına gidip levent ve yeniçeri olan kitle, Mağrip Türklerinin nüvesini teşkil etmiştir. Fakat günümüzde yabancı literatürde *Mağrip Türkleri* dendiği zaman kastedilenin sadece Türk soylular olmadığı ve dönemin Osmanlı coğrafyasından toplanarak gelen tüm Müslüman ve sonradan Müslüman olanları kapsadığını bilinmesinde fayda vardır. Burada zikredilen Müslüman kavramı sosyolojik bir tasnif olup, toplum içerisindeki muhacir olarak gelen tüm Müslümanları kapsamaktadır.

Osmanlı coğrafyasından levent ve yeniçeri yazılarak gelen bu kitlenin bölgedeki yerli kadınlarla evliliklerinden Kuloğlu (قول اوغلي) yahut güncel Arapça telaffuzuyla Kerağile (الكرغلة) denilen bir legal zümre ortaya çıkmıştır. Zira Kuloğlu olmak, vergiden muaf olan ve bazı askerî sorumlulukları olan bu kimselerin hukuki statüsünden ibarettir ve Kuloğlu olma durumu söz konusu kişiler ile devlet arasındaki hukuki bir husustur (Kavas, 2001, s. 38). Bir başka ifade ile Mağrip Türkleri daha sosyolojik ve toplumsal bir sınıf iken, Kuloğlu olmak yasal bir statü ve yükümlülükleri olan bir kurum olarak değerlendirilmelidir. Yasal bir kurum olarak ortaya çıkan bu Kuloğulları sınıfı yaklaşık 4 asırlık Osmanlı döneminde bölgenin asayiş temininde yardımlarına başvurularak bir nevi rezerv/milis gücü görevi görmüştür.

Mağrip Türkleri hakkında çok ciddi sayıda materyalin ana kaynaklarına Devlet Arşivleri Başkanlığının hizmete sunduğu birincil kaynaklardan ulaşılabilmektedir. Eski ismi Hazine-i Evrak olan Osmanlı Arşivi bünyesinde bilhassa Kuloğulları ile ilgili çok sayıda vesikayı barındırmaktadır. Özellikle Cevdet Bahriye tasnifinde Kuloğullarını ilgilendiren bir hayli materyale rastlanılmaktadır. Ancak Kuloğulları özelinde Türkiye'de Ahmet Kavas'ın yapmış olduğu "Kuzey Afrika'da bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları" başlıklı çalışma dışında arşiv merkezli bir çalışma bulunmamaktadır.

Arşiv belgeleri haricinde, spesifik olarak Mağrip Türkleri hakkında ana kaynak eserler yine bulunmamakla birlikte muhtevası açısından son derece tatmin edici materyaller bulunmaktadır. Buna örnek olarak kendisi de bir Kuloğlu olan Hamdan bin Osman Hoca'nın telif ettiği *el-Mir'at* (Ayna) eseri önemlidir. Ahmet Gedik'in tanıtımını yaptığı bu eseri Hamdan Hoca, Fransa'nın Cezayir'i işgali sonrasında yaşanan hukuksuzluk ve zorbalıkları Fransa kralına şikâyet etmek için kaleme almıştır ve eserde dönemin Cezayir'i hakkında önemli bilgiler sunulmaktadır. Eserin kendisi iki kitaptan oluşmakta olup birinci kitabın yedinci faslında Kuloğulları hakkında tafsilatlı şekilde bilgi vermektedir. Örneğin Hamdan Hoca Kuloğullarından bahsederken bunların Türkler ve Endülüslülerden oluştuğunu söyleyerek ana temayülün dışına çıkan bir tasnif yapmıştır (Gedik, 2016). Gedik'in çalışmasında zikredildiğine göre, Cezayir'e gelen Türklerin Endülüs asıllılar ile evlenmeyi yerli Cezayirîliler ile evlenmeye tercih ettikleri zikredilmekte olup bu durum zamanla Endülüs asıllı olanların da Kuloğlu sınıfına girdiğine delalet olarak gösterilebilir.

Konu ile alakalı Türkiye'de en kapsamlı ve ilk çalışmalardan birisi, Aziz Şamili İlder'in *Şimali Afrika'da Türkler* adlı bir telifidir. Müellif eserde Barbaros kardeşlerin korsanlık kariyerlerinden başlayarak Mağrip'in Osmanlı yönetiminde geçirdiği yüzyılların tarihini doyurucu bir biçimde yazmıştır. Bu eser ile birlikte Osmanlı Mağrip'i tarihi tek bir eserde toplanmış ve günümüz bölge araştırmalarının ciddi bir başucu eseri ortaya çıkmıştır. Yer yer bu coğrafyadaki Mağrip Türklerine de değinen eser sahibinin "... 307 sene Türk askerlerine ve denizcilerine ikametgâh olan iç ve sahil şehirlerinde pek çok Türk aileleri teşekkül etmiştir. Miktarları hakiki olarak bilinmemektedir. Fakat her hâlde Tunus'un nüfusunun üçte birinin Türk evlatlarından yetişmiş olması yüksek bir tahmin değildir." iddiası bölgede yaşayan Türk nüfusuna yönelik tahminleri göstermesi açısından önemlidir (İlder, 1937).

Cumhuriyetin ilk dönem eserleri arasında İlder'in çağdaşı Ahmet Kutsi Tecer, Paris'te öğrenim gördüğü sırada Fransa Milli Kütüphanesinde Cezayir ile ilgili yazmalarda Türkçe şiirler ile karşılaşmış ve akabinde bunlardan bir seçmeyi neşrederek Mağrip Türkleri araştırmalarında önemli bir alan açmıştır. 16-19. yüzyıllarda başkent İstanbul'da revaçta olan divan şiirinin ağır dilinin aksine bir uç bölgesi olan Cezayir'de söylenen şiir ve türküler sade Türkçeleri ile dikkat çekmektedir (Tecer, 1928).

1937'den sonra ülkemizde Mağrip Türkleri çalışmaları karanlık çağlar benzeri bir dönem yaşamıştır demek ise mübalağa olmayacaktır. Genel anlamda Mağrip ile ilgili çalışmaların da pek fazla olmadığı bu dönemde Mağrip Türklerinden bahis dahi eden eserler birkaç istisna dışında pek

bulunmamaktadır. Burada dönemin Osmanlı çalışmalarında rüzgârın Balkanlar'a doğru esmesi ve Osmanlı Balkanları çalışmalarının "moda" oluşu da etkili olsa gerektir. Bölge hakkında yapılan çalışmalara bölge araştırmacılarının bizden daha fazla önem verdiği son dönemlerde daha net bir şekilde fark edilmeye başlanmıştır. 1985 tarihinde neşredilen "Türkçe El Yazmaları" adlı makale de bölgedeki Türk varlığından bahsetmekte ve akabinde tespit edebildiği kitapların bir bibliyografyasını vermektedir (Şeker & Mercan, 1985).

Mağrip Türkleri ve Kuloğulları çalışmaları son dönemlerde popüler bir başlık hâline gelmeye başlamıştır. Kuloğlu kökenli olan Arap Kaymakam lakaplı Sadullah Koloğlu'nun oğlu merhum gazeteci/tarihçi Orhan Koloğlu'nun çalışmaları bunun ilk örneklerindedir. Koloğlu'nun aşağıda isimleri zikredilen ve 80'li yıllardan başlayarak kaleme aldığı popüler tarih kültürünü yansıttığı yazıları konuyu Türk kamuoyunun gündemine taşımıştır.

- "Cezayir Denizciliği", *Tarih ve Toplum*, Ağustos 1986, s. 58-59.
- "Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları" dizisi, *Tarih ve Toplum*, 1986:
- "Ocaklının Evlenmemesini Sağlamak İçin Hayat Kadınları", Ağustos, s. 25-30.
- "Aldığıma Pişman Oldum Kaldım İki Avret Arasında", Eylül, s. 35-39.
- "Türkçe-Arapça Karışımı Dille Yazılan Aşk Şiirleri", Ekim, s. 30-344.
- "Ocaklılar Özerk Dönemlerinde Bile İstanbul'dan Kopmadılar", Aralık, s. 27-30.
- "Cezayir'deki Osmanlı Mirası", *Popüler Tarih*, Temmuz 2002, s. 81-83.
- "Korsanlık Bir Devlet Kurumu İdi", *Popüler Tarih*, Haziran 2004, s.18-23.
- "16 ve 17. yüzyıl Boyunca Osmanlı'nın Tunus'u", Ağustos 2004, s. 40-45.
- "Türk Korsanları ve Garp Ocakları", *Bilim ve Ütopya*, Eylül 2006, s. 16-22.

Tüm bu çalışmaların Koloğlu'nun 2012 yılında *Türk Korsanları* kitabı ile önemli bir noktaya ulaştığı söylenebilir.

Modern dönem Mağrip Türkleri üzerine yapılan çalışmalarında *Akdeniz'de ve Cezayir'de Türk Halk Şairleri* kitabı da önemli bir yer işgal etmektedir. Müellif, farklı el yazmalarından topladığı ve ekseriyeti Cezayir'de

söylenmiş olan Türkçe şiir ve türküleri bir araya getirerek "büyük adamların" tarihinden bir nebze olsun uzaklaşabilmeyi ve sıradan askerlerin, leventlerin iç dünyasına yolculuk yapabilmeyi el yazmalarına erişimi olmayanlar için mümkün kılacak bir eser ortaya koymuştur. Anadolu evlatlarının Cezayir'deki maceralarını son derece yalın bir Türkçe ile romantize ederek de olsa aktaran bu halk şiirlerinin mısralarında bölgeye giden Türklerin yaşadıkları tedrici yerleşmeyi de müşahade etmek mümkündür (Elçin, 1988).

*Mağriblioğlu eydür bu sözüm doğru
Çıkdım burçlarına eyledim seyri
Vatanı sılayı unuttum gayri
Eğlendim de sende kaldım Cezayir
Mağriblioğlu (Elçin, 1988, s. 174)*

Son yıllarda ülkemiz gündeminde Kuzey Afrika ülkelerinin daha fazla yer almasıyla birlikte Mağrip Türklerinin varlığı ümit verici şekilde hatıra gelmiş görünmektedir. Konu hakkında sempozyumlar, çalıştaylar düzenlenmekte ve konuşmalar yapılmaktadır. Öyle ki konu hakkında medya kuruluşları dahi birbiri ardına yazılar yayımlamaktadır.

Konu hakkındaki popüler yazıların artmasıyla birlikte bir galatimeshurun ortaya çıkması da hayli ilginçtir. Bu da "kuloğlu" kelimesi ile ilgilidir. Önceden de belirttiğimiz gibi, Anadolu'dan gelen Türkler Garp Ocaklarında yeniçeri veya levent yazılmaları sonrasında bölgenin yerlileri ile evlenmişler, bu evliliklerden doğan çocuklara kuloğlu denilmiş ve bu kuloğulları da devlet hizmetinde bulunmuşlardır. Bu durum Garp Ocaklarına has bir uygulama olmayıp, Kapıkulu Ocağı mensuplarının asker evlatlarına Kuloğlu denilmesi ve bunların devlet hizmetinde istihdamı devletin diğer bütün bölgelerinde de uyguladığı bir usuldür.

Tarih-i Galbun'da geçen "Turgut Reis'in karakol nâmıyla ecnâs-ı muhtelifeden getirdiği birçok yeniçeri taifesi" (Kavas, 2001, s. 33) ifadesine bakılırsa Trablusgarp'a giden ilk yeniçerilere "Karakol" denilmektedir. Bu da söz konusu yeniçerilerin fiilen yerine getirdikleri görevlerine atfen ortaya çıkmış bir isimlendirmedir. Nitekim yaptıkları iş itibarıyla yeniçeriler muhatap oldukları yerliler için "Karakol" idiler. Onların ya da evlatlarının hukuki statüleri olan Kuloğluluk ise yerli halkın onların üzerinden tanıdığı bir kelime değil idi. Dolayısıyla Kuloğluluk yerliler ile Türk ve Türk soylu askerlerin birbirleri ile iletişimlerinde herhangi bir rol oynamamaktaydı. Buna mukabil, bu insanların Karakol vasıfları ise yerliler ile iletişimlerinde merkezî bir konumda bulunmaktaydı. Dolayısıyla Arapça konuşan yerli halk onları Kuloğlu olarak değil Karakol olarak tanımıştır.

Bu açıdan değerlendirildiğinde bu Karakol kavramı zaman içerisinde bölge halkının diline uyum sağlayarak Arapça çoğul kalıbına göre çekilmiş ve Kerağile (كراغلة) hâline dönüşmüştür. Burada yerli halkça kullanılan kalıp da Arapçada kabile ve aşiretler gibi belli bir grubu ifade etmek için sıkça kullanılan "feâile" kalıbı ile aynıdır. Bu kalıptan aşiret ve kabile isimleri türetmek Arapçada geçmişten günümüze popüler bir husustur. Acarime, Hasavine aşiretleri ya da Gazzeliler anlamında Gazzaviyin değil de Gazazve'nin yaygın olması bu duruma verilecek önemli örnekler arasındadır.

Maalesef modern dönemde bölgeye giden bazı kimseler de Türk soylu olduklarını söyleyen ve kendilerine Kerağile diyen bu insanlar ile karşılaşınca bunların Arapçada bir anlamı olmayan bu isimleri ile Türkçe arasında bir bağlantı kurmak istemiş ve alternatif olarak Köroğlu'nu bulmuş gözükmemektedirler. Köroğlu, Türkmenistan gibi Anadolu dışındaki Türk dünyasında da bilinen bir ifade olup ülkemizde bilinen Köroğlu destanının muhtelif versiyonları Orta Asya'da aynı adla söylenegelmiştir. Ancak bu Köroğlu ile Mağrip'teki kuloğulları arasında bilimsel yöntemle herhangi bir bağlantı kurmak mümkün gözükmemektedir. Zaten Köroğlu ifadesinin Mağrip Türklüğü bağlamında herhangi bir yazılı kayıta karşılığı bulunmamaktadır. Buna mukabil, arşivlerde Kuloğulları hakkında yüzlerce belge bulunmaktadır.

İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Latince, Fransızca, İngilizce, Türkçe, Almanca kaynakları kullanarak yazılan *Sultanın Korsanları* adlı eserde Garp Ocaklarında korsanlık yapan reislerin milliyetlerinin (yahut etnik kökenlerinin) verildiği kısımlar önem arz etmektedir. Bu çalışma aslında Osmanlı'nın kültürler ve milletler mozaığının Mağrip'e taşındığına işaret etmesi bakımından önemlidir. Zira gazi reislerin çoğunluğu 16. yüzyılda ekseriyetle İtalyan, Yunan gibi Akdeniz halklarından ihtida edenlerden oluşmuş; gemi teknolojisinin Kuzey Avrupalılarca ilettilmesi sonucu 17. yüzyılda durum değişmiş ve bunların yerini İngiliz, Hollandalı gibi milletler almıştır (Gürkan, 2018). Yazarın bu tespitleri bu çalışmada da vurgulanan ve Mağrip Türklerinin sadece Anadolu'dan giden Osmanlı tebaası veya sadece Türk soylulardan oluşmadığı iddiasını doğrular niteliktedir.

Kuloğulları ya da Mağrip Türkleri özelinde çalışmalar az olsa da Mağrip ve Osmanlı Mağrip'i hakkında özellikle tarihî nitelikteki çalışmaların görece daha fazla olduğunu belirtmek gerekir (Kurşun, 2013). Zekeriya Kurşun'un editörlüğünü üstlendiği, Ahmet Kavas, Muhammed Tandoğan ve Birol M. Ülker'in hazırladığı *Osmanlı'dan Günümüze Afrika Bibliyografyası* adlı eser, Mağrip araştırmalarına ilgi duyan herkesin başvurabileceği bir müracaat kitabı olmuş durumdadır. Eser Mağrip özelinde olmayıp Afrika hakkında

ülkemizde telif edilen (aslı yabancı dilde olup Türkçeye çeviriler dâhil) bütün yayınların bir envanterini ortaya koymaktadır.

■ Sonuç

Osmanlı Devleti'nin bölgede hüküm sürdüğü dört asra yakın bir süre sonrasında bölgede çok ciddi bir toplumsal miras kalmıştır. Osmanlı Garp Ocaklarında yaşayan bu toplumsal sınıf günümüzde çok yaygın bir şekilde bilinenin aksine geniş bir Osmanlı yelpazesinden gelen farklı etnik grupları içinde barındırmasına rağmen Türk olarak isimlendirilmektedirler. Bugün Mağrip Türkleri ve Kuloğulları olarak isimlendirilen bu toplumsal sınıf Türkçe konuşmasalar/konuşamamaları da bölgedeki Türk mevcudiyetinin en önemli temsilcileri olarak kabul edilmektedir.

Bölge çalışmaları yapılırken bölgenin iki önemli tarihî mirasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Birincisi, günümüzde Kuzey Afrika olarak isimlendirilen bu coğrafya geçmişte Osmanlı kaynaklarında Garp Ocakları olarak isimlendirilmiştir. Arap kaynaklarında ise Mağrip olarak isimlendirilen bu bölge günümüzde neredeyse tüm akademik çalışmalarda Kuzey Afrika olarak isimlendirilmektedir. Coğrafi isimlendirmelerin kimler tarafından ve nasıl yapıldığı önemsiz gibi gözükse de aslında bu tür coğrafi kavramlar toplumların kendilerini merkeze alarak yani özne kabul ederek ortaya koydukları kavramsallaştırmalardır. Bir ulusun tarihinde önemli bir yer tutan bir bölgenin ismi ve tanımı değiştirildiği zaman onun sadece adı değiştirilmiş olmuyor; değiştirilen adlandırma ile beraber kimlik de terk edilmiş oluyor. Bu sebeple bugün sıklıkla Kuzey Afrika olarak isimlendirilen bölge için tarihî kaynaklarda zikredilen Garp Ocakları kavramının kullanımı esasında Osmanlı referanslı bir kimliksel duruşu temsil etmektedir.

İkinci olarak, bölgede yaşayan ve asırlar içerisinde içlerinde yaşadıkları topluma tam entegre olmuş Türk kökenli Kuloğullarını unutmamak ve onların tarihsel süreç içerisinde yaşadıklarını gün yüzüne çıkarmak araştırmacıların önemli konularındadır. Kuloğulları tesmiyesi modern bir isimlendirme olmamakla beraber mezkûr isimlendirmenin Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde farklı bölgelerde farklı şekillerde telaffuz edilmesi ve tanımlanması asırlar içerisinde birtakım zorlukları beraberinde getirmiştir. Yine geçmişte çok farklı sosyal gruplardan göç ederek Garp Ocakları içerisinde tek bir sosyal sınıf oluşturan bu sınıfı tek bir etnik grup gibi isimlendirmek de tarihî gerçeklikten uzaklaşmak anlamına gelecektir. Bununla beraber, Kuloğullarının göç ettikleri dönemin sosyokültürel şartlarını dikkate alarak bu toplumsal sınıfın analizini doğru yapmak

günümüz uluslararası göç hareketlerinin anlaşılmasına ve daha iyi analiz edilmesine de olanak sağlayacaktır.

■ Kaynakça

Abun-Nasr, J. M. (1987). *A History of the Maghrib in the Islamic Period*. Cambridge: Cambridge University Press.

Artuç, N. (2017). Trablusgarp'ta Kuloğulları Teşkilatının Lağvedilmesi Meselesi. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51-65.

Baygöl, S. (2020). Değişen Uluslararası Konjonktür ve Türk Dış Politikası Bağlamında Libya İç Savaşı Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (AÜSBD)*, 155-166.

Bilgin, F. (2013). Mekân ve İnsan: Gelibolu ve Barbaros Hayreddin Paşa (Osmanlı Devleti'nin Akdeniz Hâkimiyeti). *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 17-31.

Braudel, F. (2015). *Akdeniz Tarih Mekân İnsanlar ve Miras Çev: Necati Erkurt*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Ceylan, Ş. (1991). Osmanlı Toprak Düzeni Üzerine Bazı Düşünceler. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, 0(23), 147-156.

Cin, H. (1965). Cin, H. (1965). Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 745-796.

Çetin, A. (1986). Garp Ocakları. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13. Cilt, 382-386.

Elçin, Ş. (1988). *Akdeniz'de ve Cezayir'de Türk Halk Şairleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Eravcı, H. M. (2017). Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Cezayir-i Garp. *Akademik Bakış*, 10(20), 83-94.

Gürkan, E. S. (2018). *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdeniz'inde gaza, yağma ve esaret, 1500-1700*. İstanbul: Kronik Yayınları.

Gedik, A. (2013). 19. Yüzyılın Başlarında Cezayir Şehrinde Sosyal ve Ticarî Hayat (1800-1830). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Gedik, A. (2016). Hamdan bin Osman Hoca: el-Mir'at. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 87-91.

Hizmetli, a. (1994). Türk hâkimiyeti dönemi Cezayir idaresi ve kurumlar tarihi. *Belleten*, 71-118.

İlter, A. S. (1937). *Şimali Afrika'da Türkler*. İstanbul: Vakıf Gazete Matbaa, 1. Cilt.

Kavas, A. (2001). Kuzey Afrika'da bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları. *Osmanlı Araştırmaları*, 31-68.

Kavas, A. (2015). *Osmanlı-Afrika İlişkileri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları 3. Baskı.

Kodaman, B. (2014). Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3-20.

Kuşoğlu, L. Ünalp, F. & Çalışkan, A. (2013). *Tarih Boyunca Türkiye-Tunus İlişkileri*. Ankara: Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATAŞE) Daire Başkanlığı.

Kurşun, Z. (2013). *Osmanlı'dan Günümüze Afrika Bibliyografyası*. İstanbul: ORDAF & Taş Mektep Yayınları.

Kuzucu, S. (2015). XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocakları'nın Akdeniz'deki Korsanlık Faaliyetleri. *Akademik Bakış*, 9(17), 165-180.

Maksutoğlu, M. (1986). Tunus'un Osmanlı Devletinden Ayrılması. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 137-169.

Raymond, A. (1986). Les caractéristiques d'une ville arabe 'moyenne' au XVIIIe siècle: le cas de Constantine. *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 134-147.

Sencer, O. (1962). Türkiye'nin Toprak Sorunlarına Tarihsel Bir Bakış. *İstanbul University Journal of Sociology*, 133-170.

Şeker, M. & Mercan, İ. (1985). Tunus Milli Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 105-122.

Tütüncü, M. (2013). *Cezayir'de Osmanlı İzleri (1516-1830)*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

Taş, A. E. (2016). İspanyol İşgalinden Osmanlı Fethine: 16. Yüzyılın İlk Yarısında Trablusgarp'ta Türk Direnişi. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 32-50.

Taş, A. E. (2020). Cezâyir-i Garb Vilâyeti'nin Kuruluşu Meselesi ve İlk Cezâyir Beylerbeyileri. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 250-284.

Taş, A. E. (2020). Garp Ocaklarında Birliğin Bozulması: 18. Yüzyılda Cezayir-Tunus- Trablusgarp İlişkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1065-1091.

Taş, Abdullah Erdem. (2016b). *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarb Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Tecer, A. K. (1928). Cezayir Türk Halk Şairlerinin Şiirleri. *Halk bilgisi Mecmuası*, 1, 124-131.

Toprak, S. V. (2012). Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları. *Türkiyat Mecmuası*, 22, 223-237.

Cezayir'in İlk Osmanlı Yöneticileri 1510-1541

*Prof. Dr. Ali Ajgou **
*Dr. Wafa Dridi ***

■ Giriş

Bu makalede, 1510-1541 yılları arasında Osmanlı liderlerinin (Oruç Reis, Hayreddin, İshak, Korsikalı İskender ve Hasan Paşa) Cezayir'deki rolünün kapsamlı ve objektif bir tablosu çizilmeye çalışılacaktır. Bu dönem, Hristiyan Haçlı kuvvetlerinin, özellikle İspanyolların, Endülüs Gırnata'da İslam'ın son kalesinin yıkılmasından sonra ortaya çıkan hayal kırıklığı durumundan da faydalanarak Müslüman Mağrip'e saldırdığı bir dönemdir.

Tarihin bu dönemine ve daha sonrasına tarafsız bir şekilde bakacak olanlar, adı geçen liderleri küçümsemeyi ve onların isimlerini lekelemeyi hedefleyen görüşlerle karşılaştığında şaşıracaklardır. Çünkü bu liderler güçlü Haçlılar karşısında direnmekle kalmamış, aynı zamanda Haçlılarla karşılaşmalarında ustaca yöntemler kullanmışlar ve Haçlıların Endülüs'te başarılı oldukları planlarını Mağrip'te başarısızlığa uğratmışlardır.

* Batna 1 Üniversitesi - Cezayir

** Yasa, Miras, Tarih Araştırma ve İnceleme Merkezi

Resim 1: Osmanlılar döneminde ve Arap Dünyasında geleneksel Kuzey Afrika tasnifi

. Cezayir'in bu dönemdeki liderleri, dehalarıyla ve hilafetin yani Osmanlıların desteğiyle İspanya ve Papalığın planını hezimete uğratmışlar ve Mağrip'te Endülüs trajedisinin tekrar yaşanmasını önlemişlerdir. Bu çalışmanın kronolojik olarak kapsamı, Cezayir hükümdarı Haşan Paşa önderliğinde 1541 yılında gerçekleştirilen büyük zaferle son bulmaktadır. İspanya Kralı ve Kutsal Roma İmparatoru Şarlken liderliğinde, 1514 yılında, Avrupa-Papa ittifakı adına Avrupa'nın karadaki ve denizdeki en önemli komutanları bir araya getirilmiştir.

Bu çalışmayı ortaya koyarken cevap bulmaya çalışılacak olan sorular ile beraber bazı konuları vurgulamak gerekmektedir. Öncelikle 1510 yılında Yakup'un oğulları yani Barbaros kardeşlerin (Oruç, Hayreddin ve İshak) gelişinden itibaren Mağrip'te egemen olan durum neydi? Bu yıl, Mağrip ve Akdeniz bölgesinde önemli bir dönüm noktası sayılır mı? Cezayir'e yerleşen Osmanlı liderlerinin İspanyollara karşı koyulmasında ve dolayısıyla Endülüs trajedisinin bir benzerinin Mağrip'te yaşanmasının önlenmesinde rolü nedir? Bunun Cezayir, Tunus, Libya ve Uzak Mağrip (Fas) olmak üzere dört bölümüyle Mağrip bölgesine etkileri nelerdir? Tüm bu sorular bu çalışmanın temel olarak üzerine yoğunlaştığı meseleler olacaktır.

■ Mağrip'e İspanyol Akını

1492'de Gırnata'nın düşüşünden sonra İspanyollar Mağrip'e akın etmiştir. İzabella ve Ferdinand yönetiminde, Kardinal Jimenez de Cisneros'un başkanı

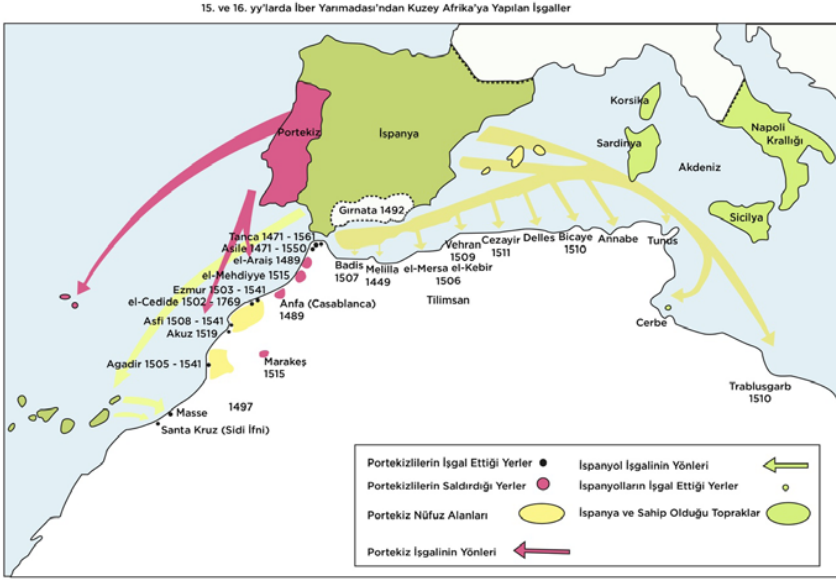
olduğu İspanyol din adamlarının kutsaması eşliğinde Endülüs'te İslam varlığının son bulduğu ilan edilmiştir. Bu durum, 7 Haziran 1494 tarihli Tordesillas Antlaşması (Traité de Tordesillas) uyarınca İspanya ve Portekiz arasında yapılan ittifaktan sonra meydana gelmiştir. Avrupa haricindeki dünya, Papa VI. Alexander gözetiminde İspanya ve Portekiz arasında iki imtiyazlı bölgeye ayrılarak paylaşılırken, Mağrip İspanyollara kalmıştır.

Baştan beri hedefin Akdeniz bölgesindeki İslam kimliğini ortadan kaldırmak olduğu düşünülmektedir. Haçlılar bunu bir yandan Müslümanların VII. yüzyılda Kuzey Afrika'yı fethetmesiyle Afrika kilisesinin biten şanının, diğer yandan İstanbul'un fethedilmesiyle Bizans İmparatorluğu'nu sona erdiren sarsıntının intikamı olarak tahayyül etmekteydiler.

Muvahhidler Devleti, Mağrip'in siyasi birliğini temsil etmeye devam etmiştir. Fakat 13. yüzyılda Muvahhidlerin çöküşüyle devlet enkaz hâline gelmiştir. Teorik açıdan küçük, üç zayıf devletçiğin hepsi de kendilerinin Muvahhidlerin mirasçısı olduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle aralarında şiddetli bir çatışma çıkmıştır. Bu durum onların gücünü zayıflatırken, başını İspanya'nın çektiği yabancı güçler Müslümanlarla rekabet etmeye başlamıştır (El-Medeni, t.y. s. 58-59). Muvahhidler sonrasında Mağrip bölgesinde ortaya çıkan hanedanlar arasında;

- Mağrib-i Aksa'da Meriniler, Vattasiler, Sadiler
- Yakın ve Orta Mağrip'te Hafsiler
- Orta Mağrip'in batı kısmında Zeyyaniler'in ismi zikredilebilir.

Etki itibarıyla Cezayir reisliği, Tilimsan ve ona yakın reisliklerden daha geri bir durumdaydı. Diğer bölgelerin ise gücü ve otoritesi kabile bağına dayanan reisliklerden veya Cezayir şehri gibi kıyı şeridinden bağımsız olan şehirlerden ibaretti. Bu ikisi dışında, diğerlerinin otoritesi ve gücü Hristiyan güçlere itaat etmelerine dayanmaktaydı. Yani Orta Mağrip'in siyasi açıdan durumu, zayıf güçlerin bir mozaikinden müteşekkildi.

Resim 2: 1492'den itibaren İspanya'nın ve Portekiz'in Mağrip'teki kıyı şeridi şehirlerine hâkimiyeti

İspanya, bu durumu kullanmış ve bahsi geçen Tordesillas Antlaşması'na göre İspanyollara vad edilen bölgelere saldırı planlarını uygulamak için hazırlıklara başlamıştır. Planın baş mimarı Kardinal Jimenez, bağnaz Katolik İspanya hükümdarlarını deniz saldırılarının zaruri olduğu hususunda ikna etmiştir. Saldırı harcamalarının bir kısmını, Don Diego De Cordoe¹ liderliğinde büyük limanı ele geçirmek için kendi özel mülkünden ödemiştir. 50 gün süren kuşatma sonrasında, 1505 yılında Orta Mağrip'in en önemli limanlarından olan Mersalkebîr ele geçirilmiştir. Gırnata'nın düşüşünü akıllara getiren korkunç intikam manzaralarına ve katliam sahnelerine şahit olarak 1509 yılında aynı kaderi paylaşması için sıra Vehrân şehrine gelmiştir.² Daha sonraki yıl, 1510'da Amiral Pedro Navaro, şehrin çöküşünü önlemek bir yana, şehir sakinlerini sıkıntıdan kurtarmak için bile hiçbir şey yapmayan

¹ Diego Fernandez de Cordoba, Kastilyalı bir soylu ve Cabra Kontu'dur. 1480'lerin sonunda Gırnata'ya karşı başlatılan saldırılarda önemli görevler üstlenmiştir.

² Fransız tarihçi Charles André Julian, *Kuzey Afrika Tarihi* adlı kitabında şehrin düşmesinde, İspanyol askerlerine şehrin kapılarını açan Yahudilerin ihanetinin büyük bir rol oynadığını belirtiyor. Tarihçi Mübarek el-Mili ise *Eski ve Modern Cezayir Tarihi* adlı kitabında durumdan şöyle bahsediyor: "Kesminas (كسميناس) ordusuna gaddarca çok sayıda Cezayirli öldürmelerini emretti. Yağma ve soygun hariç sadece birkaç saat geçtikten sonra 4 binden fazla insan öldü. İspanyolların elde ettiği ganimet 24 milyondan daha fazlaya ulaştı. Kesminas camileri kiliseye dönüştürüldükten sonra Vehrân'dan ayrıldı."

Hafsili yetkililerin olaylara göz yumması üzerine şehre saldırdıktan sonra sıra Bicâye'ye gelmiş ve aynı yıl Annabe şehri onu takip etmiştir.

İspanyol savaşçılara göre en önemli şeyin, bölgenin önemli liman şehirlerini ele geçirip kontrol altına almak olduğu görülebilmektedir.

Kıyı kentlerinin bu birbirinden bağımsız ve peş peşe düşüşü karşısında Tilimsan'daki Abdülvâdîler oğulları ve Tunus'taki Hafsiler, sırasıyla İspanya'ya olan bağlılıklarını ve onların yönetimine boyun eğdiklerini ilan ettiler.

Bu boyun eğme şunları kapsamaktadır:

- Bağlılık beyanı
- Haraç ödeme
- Herhangi bir denizcilik faaliyetinde bulunmama vaadi

■ Cezayir Şehri Teslim Antlaşması İmzalıyor

Cezayir şehrini Selim et-Tumi yönetmekteydi. Bicâye şehri düşer düşmez yetkililer endişeye kapılmıştı; zira şehrin kendini savunacak yetişmiş bir askerî gücü bulunmuyordu. Bu nedenle, Cezayir konseyi yapılması gerekenleri düşünmek için bir araya gelmiş ve kuşatma altına girmektense teslimiyet antlaşması imzalamaya karar vermiştir. Böylece 31 Ocak 1510'da konsey başkanı sıfatıyla Selim et-Tumi'nin yönettiği heyetin İspanya lideri Pedro Navarro'ya bağlılık beyanı için Bicâye'ye gönderilmesine karar verilmiştir. İspanya lideri Pedro Navarro, heyetten İspanya yönetimine bağlı olma ve itaat etme antlaşması imzalamalarını istemiştir.³

Ertesi yıl, yani 1511'de, Kral Ferdinand Cezayir'in yün ithalatının %50'sine ek vergi uygulamıştır. Bu vergi, askerî seferlerin bedelini ödemek için düşünülmüştür. Böylece, Selim et-Tumi'nin teslimiyet antlaşması imzalama çabasının, şehri daha kötü bir seçenek olan siyasi aşağılanma ve ekonomik kısıtlanmaya sokacak ekonomik ambargodan korumak için olduğu anlaşılmaktadır.

³ Antlaşma aşağıdakileri belirlemiştir:

- İspanyol hâkimiyetini kabul etmek.
- Yıllık vergi ödemek.
- Tüm Hristiyan köleleri serbest bırakmak.
- Limanı koruyan küçük adalardan birini İspanyollara bırakmak ve ona tarihte sahra adıyla tanınan kaleyi inşa etmek.
- Selim et-Tumi'nin kişisel olarak gidip Tenes şehri hükümdarı Mevlay Abdullahla birlikte İspanya kralına boyun eğdiğini ve itaat ettiğini belirtmesi gerekiyor.

■ İspanya Penon Kalesi'ni İnşa Ediyor

Antlaşma imzalanır imzalanmaz İspanya, antlaşmanın bilhassa kale inşa etmekle alakalı maddelerini uygulamaya başlamıştır. Kale inşa etmek için mühendis Martin Dorontirya çağırılmıştır. Penon adıyla bilinen şehrin karşısında en önemli adalardan birine kale inşa etmek için çok büyük bir meblağ ayrılmıştır⁴ (Resim 2'ye bakınız). İki yıldan kısa sürede inşaat bitmiş, liman ve şehir, mevcudu 200'den ziyade seçkin bir İspanyol birliği tarafından korunmaya başlanmıştır.

Bu kale, küçük olmasına rağmen, o zamanlar stratejik ve askerî bir öneme sahiptir. Çünkü bu kale sayesinde İspanya denizdeki tüm hareketleri kesintisiz olarak izleyebilmiş ve Cezayir'in deniz tarafından kontrol altına alınma girişimlerini engelleyebilmiştir. İspanya ayrıca, Cezayir halkını kalede olanlara saygı göstermeye zorlamış ve İspanyol olmayanların limanı sığınak olarak kullanmasını engellemiştir. Eğer şehir doğrudan işgal edilemiyorsa bunun sebebi teknik olarak kaleye yakın olmasıdır. Bu aynı zamanda halkın birçoğunun kendilerine hakaret olarak gördüğü ve şehirlerinden feragat ettikleri anlamına gelmektedir. Şehir yöneticisinin 1515 yılında İspanya'ya bir heyet göndermesinin arkasında halkın bu endişesinin yattığı düşünülebilir. Bu heyet, krala fazla vergi ödenmesi karşılığında ateşkes yapılmasını önermek üzere İspanya'ya gitmiştir.

⁴ Cezayir'e 300 metre uzaklıkta olan bu adanın sadece 15. yüzyıl sonunda İspanya'dan gelen Endülüslülerin inşa ettiği, deniz feneri veya gözetleme kulesi olarak kullandığı küçük bir kalesi var.

Resim 3: 1510 Cezayir Kayalıkları veya Penon d'Alger

Antlaşmaya göre Cezayir halkının ve ileri gelenlerin konumu: Teslimiyet antlaşmasının imzalanması, Selim et-Tumi'ye karşı büyük bir muhalefet yaratmış ve İspanyolların şehir halkına karşı davranışları daha da kötüleşmiştir. Öyle ki kaledeki askerler şehre inerek halkın parasını zorla alıyor, onların mallarına, eşlerine hatta özgürlüklerine saldırıyorlardı. Bu davranışlar, halkın sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Bu sıkıntıların başlıca sebebi olarak, vergi ödeme ve kalenin şehre yakın olması gösterilmektedir (El-Medeni, t.y. s. 22). Selim et-Tumi, antlaşmada onun güvenlikten ve korumadan sorumlu olduğunu garanti eden maddeyi gördüğü için muhalefete rağmen antlaşmaya bağlı kalmış ve maddelerini uygulamayı ihmal etmemiştir (El-Medeni, t.y., s. 23). Ne var ki şehrin ileri gelenlerinin düşünceleri farklılaşmaya ve İspanya hakkındaki görüşleri değişmeye başlamıştır. Onlar, tüm olanları bir kâbus olarak görüp, şehri bu kâbustan kurtarmak gerektiği düşüncesindeydiler. Selim et-Tumi ve İspanyol varlığı karşısındaki muhalefet, resmî bir kimlik kazanma yoluna girmiş ve kale her Cezayirlinin kalbine saplanmış bir diken olarak görülmeye

başlanmıştı (El-Medeni, t.y., s. 23). Bundan sonra bu dikenî söküp atmak için resmî muhalefetin ve halk muhalefetinin çabaları dayanışmaya, görüşleri ise yakınlaşmaya başlamıştır.

■ Cezayir Kurtarıcı Bir Lider Arıyor

Durum askerî baskı, siyasi aşağılanma, özgürlüğün kısıtlanması ve ekonomik ambargo seviyesine gelince halk, teslim olmuş zayıf taraflar hariç, bölgeyi ve halkı yok etmekle tehdit eden bu tehlikeyi karşılamada samimi iradeye ve sağlam kararlılığa sahip liderler arayışına girerek bütün gücüyle hazırlanmaya başlamıştır (El-Medeni, t.y., s. 23).

■ Barbaros Kardeşlerin Mağrip Kıyılarına Gelişi: Umudun Dönüşü

Bu sırada Akdeniz, Barbaros kardeşlerin büyük zaferlerine sahne olmaktaydı (Kınân, 1987, s. 19). Soyları Midilli Adası'na (Lesvos) dayanan Barbaros kardeşler, Akdeniz'de denizcilikteki yetenekleri, kaptanlık bilgileri, cesaretleri ve saygın liderlik vasıflarıyla ön plana çıkmışlardı. Bu kardeşler kendilerini İslam'a hizmet etmeye adanmışlar, önce Osmanlı Sultanı Bayezid'in ve daha sonra Halife Yavuz Sultan Selim'in (I. Selim) emri altına girmişlerdi.

Barbaros kardeşler, Malta'daki Aziz Yuhanna milislerinin saldırılarını püskürtmek için Tunus kıyılarına ve mütevazı filolarıyla fanatik Katoliklerden kaçan Endülüslü Müslümanlara yardım etmek için İspanya kıyılarına başarılı akınlar düzenlemişti.⁵ Charles Andre Julien, bu kardeşlerin Tunus'taki faaliyetlerinden bahsederken kurnaz bir şekilde şöyle demiştir: "Bu kardeşlerin ünleri Müslümanlar arasında 1504'ten 1510'a kadar Hristiyan, özellikle de İspanyol, gemilerine yaptıkları soygunla yayıldı. Ayrıca Oruç Reis ve kardeşlerinin binlerce Morisko'yu kurtarıp, onları Berberi ülkelerine götürmeleri sayesinde de yayıldı. Ganimet isteyen maceracıların yüzlercesi ona katılmak ve onun emri altına girmek için diziler hâlinde ona geldi. Hafsi Emiri kâr etme arzusuyla ustalıklarla bu durumu kendi lehine kullandı. Bu yüzden, onun limanlarında gemilerin demirlenmesi için ona izin verdi ve on ya da on iki gemilik donanmanın üssü olan Cerbe Adası'nı tahsis etti " (Julien, 1969, s. 326).

Akdeniz'de güç dengesi yaratılması sayesinde Mağrip kıyılarının dört bir tarafına yayılan iyi itibarlarının sonucu olarak Hafsi Sultanı Mevlay Muhammed onlara demirleme, yelkencilik gibi, görevlerini verimli ve etkin bir şekilde yerine getirmeleri için kolaylıklar sağlamıştır. Bütün bunlar, Hafsi sultanının tebaasına saygı sözü vermelerinin yanı sıra elde ettikleri ganimetin bir kısmını sultana vermeleri karşılığındaydı.

⁵ Barbaros kardeşler, yetmiş binden fazla Endülüslüyü kurtarmıştır.

Sultanla yapılan anlaşma, daha sonra görüleceği gibi bölge için ve Akdeniz'deki olayların geleceği için büyük bir önem taşımaktaydı. Ayrıca bu anlaşma, Barbaros kardeşlerin deniz faaliyet alanına yakın bir deniz üssüne sahip olmalarını sağlamıştır. Bu da onların denizdeki faaliyetlerinin artmasına sebep olmuş ve faaliyetlerin etkinliğini artırmıştır.

Bu kardeşler, bütün Mağrip şehirlerinde Haçlı İspanyolların Müslüman ülkelere yaptığı saldırılara karşı onları kahramanlıkla püskürtmeleri, Endülüs'teki fanatizmin ve Haçlı hoşgörüsüzlüğünün kurbanı olan Müslüman kardeşlerine yardım etmek için büyük tehlikelere atılmaları sayesinde geniş çaplı bir üne kavuşmuşlar ve bütün ezilmiş Mağrip halkının rica ve umut kapısı olmuşlardır. Öyle ki, halk kendilerini İspanyol-Papa işgalinin pençesinden kurtarmaları için Barbaros kardeşlerden yardım istemeye başlamıştır.

Barbaros kardeşlerin popüler çevrelerde aldığı bu iyi itibar, Hafsi sultanını ve hatta İspanyol yöneticileri endişelendirmiştir. Bu yüzden sultan onların Halku'l-Vadi limanını terk edip Cerbe'ye gitmelerini istemiştir. Barbaros kardeşler sultandan korktukları için değil, sırf asıl planlarından, yani İspanyolların Mağrip planını engellemekten alıkoyacak önemsiz çatışmalara girmek istemedikleri için emri yerine getirmişlerdir.

Hafsi sultanının beklediğinin aksine, Barbaroslar Cerbe'de daha özgür bir ortama kavuşarak, hiç kimseye hesap vermeden ve kimsenin gözetimi olmaksızın denizde gidip gelmeye başlamışlardır. Dahası, heyetler yardım ve müdahale etmelerini talep etmek için onlarla iletişime geçmeye başlamış ve bu da birkaç yıl içinde denklemin değişmesine katkı sağlamıştır.

■ Orta Mağrip Şehirleri Yardım İstiyor

■ Bicâye Şehri

İspanyollar, zayıf halk karşısında sayıca fazla askerleri ve güçlü silahlarıyla büyük bir direniş görmeden Bicâye'yi işgal etti. Yetkililer o anda durumu kontrol edemeyince, grupları birleştirme konusunda herhangi bir girişimde bulunamayınca ve farkındalık esasına dayalı olan savunma mekanizmasını güçlendirmede yetersiz kalınca, aşiretlerin sözünün, isyanının ve bireysel bağımsızlık eğiliminin hiçbir anlamı kalmamıştır.

Sultan Abdurrahman Hafsi, şehri kurtarmak için Barbaros kardeşlerden yardım talep etmeyi uygun bulmuş ve onlardan şehri kurtarmasını istemiştir. Bicâyeliler, Andrea Doria'nın Hammadilerin başkentini kontrol etmesini kabul etmemiştir. Bu nedenle, Tunus Hafsi yöneticileri ümitsizliğe düştükten sonra, sultanlarını ve şehri esaretten kurtarması için Oruç Reis'le (Resim

3'e bakınız) görüşecek bir heyeti Cerbe'ye göndermiştir. Oruç Reis bu çağrıya karşılık vermiş ve Bicâyeli heyet üyeleriyle kararlaştırdığı istikamet doğrultusunda Bicâye'ye doğru gemiyle yola çıkmıştır.

Resim 4: Cezayir Hükümdarı Komutan Oruç Reis'in Çizimi 1516-1518⁶

⁶ Lithografie von Charles Motte nach Achille Devéria

Oruç Reis, 1512 yılında şehri kuşatmıştır. Muhacirlerin kendilerini tehlikeye atmasına rağmen, bir yandan İspanyolların yaptığı sağlam siperler ve topçu ateşi yoğunluğu, diğer yandan muhacirlerin sayıca azlığı sebebiyle şehri ele geçirme konusunda başarısızlığa uğramışlardır (Ebî'd-Dıyâf, 1977, s. 10). Bu kuşatmada Oruç Reis kötü bir şekilde yaralanmış ve bu yaralanma kolunun kesilmesine neden olmuştur.

1514 yılında Oruç Reis şehri tekrar kuşatmış ve ilk başta İspanya'ya karşı başarı elde edememiştir. Bunun sebebi, ordunun şehri çevreleyen birkaç kaleye yaptığı saldırılardır. Fakat şehri almasına az kalmışken barut eksikliği ve Hafsi sultanının ona vadedilenleri sağlamadaki yavaşlığı, Oruç'u ve ordusunu geri çekilmeye zorlamıştır. Hafsi sultanının tutumu insanlar üzerinde kötü bir iz bırakmış, bu da Oruç ve sultan arasında ilişkilerin kopmasına neden olmuştur (El-Medeni, t.y., s. 162). Oruç, İspanyolları Bicâye'den çıkaramasa da bu onun deniz savaşındaki ününü etkilememiştir. O, destekçilerini büyülerken düşmanlarının gözünü korkutuyordu. Hafsi sultanının Oruç'tan vazgeçmesinin sebebi, Oruç'un elde ettiği zaferler ve bunun sonucunda halk nezdinde artan itibarından kaynaklı kıskançlık olarak düşünülmektedir. Öyle ki Sultan onun zaferlerini yıkılmakta olan krallığı için bir tehdit olarak görmüştür.

Bu başarısızlık, Oruç'un güçsüz hükümdarlara güvenmenin bir faydası olmadığını sadece âlimlerle, ileri gelenlerle ve halkla doğrudan iletişime geçilmesi gerektiğini kesin olarak anlamasını sağlamıştır.

■ Ciceşehri

Bicâye'den gelen haberleri duyduktan sonra Ciceşehirliler Oruç Reis'ten şehre gelmesini ve şehirlerini Cenevizlilerden kurtarmasını istemişlerdir. Âlimlerle, ileri gelenlerle ve halkla istişare edildikten sonra Ciceşehir'e saldırı düzenlenmesine karar verilmiştir. Planlandığı gibi şehre saldırılmış ve şehir 1514 yılında işgalden kurtarılmıştır. Oruç, İspanya'ya karşı operasyonları ve özellikle Akdeniz'in batı bölgesindeki deniz faaliyetleri için Bicâye'de bir üs kurmuştur. Bu sebeple Ciceşehir, 1222'den 1514'e kadar yaklaşık üç asır süren işgalden sonra Orta Mağrip'te özgürlüğüne kavuşan ilk şehir olmuştur.

■ Cezayir Şehri

Barbaros kardeşlerin Bicâye halkının İspanyol otoritesinden kurtulmasına yardım etmesi ve Ciceşehir'i Ceneviz otoritesinden gerçek ve tam bir özgürlüğe kavuşturma konusundaki çabaları Cezayir şehrinin ileri gelenlerinin dikkatini çekmiştir. Aşağılanma ve utanç antlaşmasının kaldırılması ve Penon Kalesi'nin yıkılması için bunun iyi bir fırsat olabileceğini ve kutsal

addettikleri bu görevi yerine getirme hususunda Barbaros kardeşlerin gereken tüm niteliklere sahip olduğunu düşünmekteydiler (Kınân, 1987, s. 21). Bu sebeple, Cezayir şehrinin reisi olan Selim et-Tumi'nin yönettiği bir heyet kurmakta acele ettikleri görülmektedir. Bu heyet, Cicele'e gidip Oruç Reis'le görüşmek ve şehri kurtarma hususunda yardım talebinde bulunmak amacıyla oluşturulmuştur. Heyetin görüşme esnasında Oruç Reis'e şu şekilde hitap ettiği aktarılmaktadır: "Sizin cihat etmeyi seven insanlar olduğunuzu, Hristiyanlardan Bicâye'yi, Cicele'i aldığınızı ve dine hizmet ettiğinizi duyduk. Ey mücahitler bundan dolayı sizi kutluyoruz. Bize yardım edip bizi bu lanetlenmiş kâfirlerin elinden kurtarmanız gerekiyor. Çünkü biz çok büyük bir sıkıntı ve rezillik içindeyiz" (el-Bûabdelî, 1973, s. 18).

İnsanların dinî duygularını harekete geçiren bu sözler, tahkirin, adaletsizliğin ve zorbalıkların karıştığı günlük sıkıntılardan onları kurtaracak Oruç Reis gibi deneyimli ve savaşçı bir komutana olan ihtiyacı açıklıyor. Ayrıca bu sözler Cicelelilerin başka çarelerinin olmadığını ve ister yerli ister Mağripli olsun Penon'un taşlarını yerinden oynatabilecek bir komutan bulmadaki yetersizliklerini açıkça göstermektedir. Bu noktada, komutan "Habeşli bir köle" de olacak olsa, kendi coğrafyalarının dışında onu aramaya başlamışlardır. Nihayetinde, Oruç Reis fazla uzakta değildi ve onların yardım çağrılarına karşılık vermekte tereddüt etmez. Bu yardım çağrısının umutsuzluğun en son derecesini yansıtan samimi bir haykırış olduğu söylenebilir.

Oruç Reis, ordusunun başında Cezayir'e yönelerek Cicele'i terk etmiş ve kardeşlerinden birinin idaresi altındaki donanma takviyesiyle birlikte Cezayir'e ulaşmıştır. Bu kardeşin İshak olduğu düşünülmektedir (Kınân, 1987, s. 21). Cezayir şehir sakinleri, şehir reisinin başkanlığında Oruç Reis ve ordusunu karşılamak için yola çıkmışlar ve buluşma Cezayir'e bir günlük yürüyüş mesafesindeki alanda gerçekleşmiştir.

Oruç Reis Cezayir şehrine vardığında kaledeki İspanyollarla savaşmak için hazırlanmaya başlamıştır: Bir çukur kazarak, kalenin karşısına elindeki topları dikip saldırmaya başlamış, ancak topçuların zayıflığı sebebiyle somut bir sonuca varamamıştır (Rang & Denis, 1980, s. 35). Fakat bu saldırı, kaledeki İspanyollara bundan böyle asla güvenlik ve istikrar sağlamayacaklarının sinyalini vermiştir.

Selim et-Tumi, Oruç Reis'in şehirleri esaretten kurtarma yolunda önemli adımlar attığını gördükten sonra endişe duymaya başlamış ve Oruç Reis'e komplolar kurmaya, halkı ona karşı kışkırtmaya çalışmıştır. Oruç Reis bunları öğrendikten sonra daha önemli işlere kendini vermek için Tumi'yle olan hesabını hemen kapatmıştır (El-Medeni, t.y., s. 29). Tumi'nin oğlu Yahya,

İspanyollardan korunma ve babasının katilinden intikam alma hususunda yardım talebinde bulunmak ve sultanlığını geri almak için Vehrân'a kaçmış, daha sonra Vehrân'dan İspanyol müttefikleriyle birlikte Cezayir şehrine saldırmaya hazırlanmak için İspanya'ya geçmiştir.

Buna rağmen Selim et-Tumi'nin ölümü⁷, fitne ateşini söndürmüş, ayrıca Oruç Reis'in bölgeyi kontrolünü ve İspanyollarla mücadeleye hazırlanabilmek için imkânını artırmıştır. Bu mücadele için Oruç Reis'in aldığı önlemlerin en önemlileri şunlardır:

- İspanyollarla 1510 yılında yapılan antlaşmayı tek taraflı feshetmek
- Kale garnizonunun su temin etmesini önlemek için su kaynaklarını çok iyi bir şekilde gözetlemek (Su ihtiyacını karşılamak için Mallorca'dan istemek zorunda kaldılar.) (El-Medeni, t.y.)
- Şehir halkının kale içindekilerle ticaretini yasaklamak ve böylece kalenin gıdaya erişiminin önüne geçmek
- Şehrin dışındaki askerler için kışla kurarak şehrin savunmasını artırmak ve önemli istihkâmlarla bunu güçlendirmek

Oruç Reis bu önlemlerin ardından 12 Ağustos 1516'da bir kez daha kaleye saldırmıştır. Fakat İspanyolların Vehrân'da bulunan Selim et-Tumi'nin oğlu Yahya'nın isteğiyle intikam savaşı hazırlığı yaptığını öğrendiğinde, İspanyolların planladıklarına karşılık vermek için kale planından vazgeçmiştir.

Oruç Reis'in İspanyolların çıkarlarını ve onların Mağrip'teki planlarını engellemek için almış olduğu önlemlerin ciddiyetine rağmen, yapılan bu eylemler meydan okuma seviyesine dahi ulaşip ulaşamadığı önemli bir soru olarak hâlen sorulmaktadır. Hatta o dönemde İspanyolların uyuşukluğuna rağmen bu operasyonun sonlandırılmaması günümüze kadar kafalarda bir soru olarak kalmıştır (Chavellier, 1991).

■ Cezayir Şehri Oruç Reis'in Önderliğinde Yönetimi Geri Alıyor

Oruç Reis'in elde ettiği bu başarılar ve İspanyol varlığını ortadan kaldırma hırsı, İspanya başta olmak üzere Avrupalı güçleri rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Avrupalı güçler, kargaşa çıkarmak ve Oruç Reis'i devirmek için çalışmalara başlamışlardır.

⁷ Et-Tumi'nin öldürülme yöntemiyle ilgili farklı rivayetler vardır; fakat ölümü yerel, bölgesel ve İspanyol karşıt gruplarla düzenlediği komployla alakalıdır. Bu ihaneti sebebiyle Oruç Reis tarafından idam edilmiştir.

Bu planların parçası olan bazı çevreler, kalede bulunan İspanyollarla Oruç Reis'in ordusuna saldırmak ve yönetimden uzaklaştırılan liderlere tekrar yetki vermek için anlaşmışlardır. Fakat Oruç Reis bu komployu öğrenmiş ve komplonun elebaşını bastırmıştır. Bu olaydan sonra Oruç Reis, Cezayir ve Mitice Ovası'nda tam bir otorite kurmuştur (Rang & Denis, 1980). Haido'nun dediği gibi: "O, şehri hızlı ve garip bir şekilde en düzenli ve zengin merkezlerden biri yaptı" (Haëdo, 1881).

■ Diego de Vira Harekâtı

Oruç Reis'in başarıları, İspanya'nın geri dönme ve yeniden otorite kurma ümidini yok etmemiştir. İspanya, Oruç Reis'i Cezayir'den atmak için bir taraftan Selim Tumi'nin oğlunun kendilerine sığınmış olmasını, diğer taraftan Tilimsan hükümdarlarının Oruç Reis'e karşı giderek artan korkularını kullanmıştır. 1516 senesinde Kral Ferdinand'ın vefatından sonra Kardinal Jimenez bir süreliğine krallık yönetimini ele almış, bu sayede Oruç Reis'i ortadan kaldırıp Selim Tumi'nin oğlunu hükümdar olarak Cezayir'e atamak için uygun bir fırsat bulmuştur. Bu amaçla 8 bin savaşçıdan oluşan Diego de Vera'nın komutasında bir ordu hazırlanmıştır (Rozet, 1980). İspanyollara göre bu saldırının çok fazla gerekçesi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Oruç Reis ve diğer komutanların (Hayreddin, İshak, İskender) varlığının İspanyolları endişelendirmesi
- Penon Kalesi'ndeki İspanyol garnizonunun mühimmat ve erzak tedarikinin engellenmiş olması
- Orta Mağrip'teki İspanyol varlığını koruyan bu stratejik ve önemli konumu kaybetme korkusu

30 Eylül 1516 yılında İspanya donanması Kartaca'dan ayrılmış ve kıyıya yakın bir yere demir atmıştır. Bu durum karşısında Oruç Reis, savunma konseyini durumu incelemek ve bu askerî harekâta karşı koymak için gerekli önlemleri almak üzere toplanmaya çağırmıştır. Oruç Reis, sınırda bekleyen İspanya ordusuna aniden saldırmış ve karşı tarafta ciddi zayıyata sebep olmuştur. Bu başarılı saldırı, Oruç'un ordusuna iyi bir moral verirken, De Vera ve askerleri canlarını kurtarabilmek için gemilerine varamadan kayalıkların arasında saklanmak zorunda kalmıştır (Rozet, 1980).

Penon Kalesi komutanı beşinci Nikolas'ın da De Vera'ya ulaşmayan raporunda belirttiği gibi İspanyollar yenilgiyi kabul etmiştir. Raporda şöyle denilmektedir: "Basiretsizlik olarak görülen bu durum karşısında bu zeki

askerler bütün fırsatları ellerine geçirdiler ve büyük miktarda erzak ve mühimmat topladılar. Halktan en büyük ordulara karşı savaşılabilecek çok sayıda insanı etraflarına topladılar” (Rozet, 1980).

İspanyollara karşı kazanılan bu türdeki ilk zafer, halkın kendi askerî güçlerine güvenmelerini sağlamıştır. Bir yandan halk komutanları Oruç Reis'in etrafında daha fazla toplanırken, diğer yandan İspanyol hâkimiyeti altındaki diğer bölgelerin heyetleri Cezayir şehrine gezginleri çekmek, yardım talep etmek ve bağlılıklarını beyan etmek için cesaretlenmişlerdir (Kınân, 1987, s. 23).

■ Tilimsan'a Doğru İlerleme ve Oruç Reis'in Şehit Düşmesi

Oruç Reis, De Vera'nın saldırısının buzdağının sadece görünen kısmı olduğunu fark ettiğinden vakit kaybetmek istememiş ve ordusuyla Tenes şehrine doğru ilerlemiştir. Ve Vehrân'da İspanya yönetimini kabul eden Zeyyani Prensi Mevlay Abdullah'ın yönetimini devirmiştir.

Oruç Reis'in ve Tenes prensinin ordusu Şelif tepesinde karşılaşmıştır. Tenes prensinin ordusu sayıca çok olmasına rağmen Cezayir şehri topçularına karşı direnememiştir. Oruç Reis Tenes'teyken, Tilimsan'dan İspanyolların desteğiyle yeğeni Ebu Zeyyan'ın tahtını gasp eden Ebu Hemu ez-Zeyyani'nin yönetimine müdahale etmesini isteyen bir heyet gelmiştir. Anonim bir metne göre, Tilimsan heyetini oluşturan önemli şahsiyetler şunlardır: Muhammet bu-İyad, İbn Yahya el-Ukbani ve İbn Yusuf ez-Zeyyani (El-Medeni, t.y., s. 29). Oruç Reis, bu durumu İspanyollar aleyhine nüfuzunu genişletme fırsatı olarak görmüş ve ordusuyla Tilimsan'a doğru ilerlemiştir.

Tilimsan Prensi Ebu Hemu, Oruç Reis'in ordusunu karşılaştırmak üzere ordusunun başında gelmiştir. İki ordu arasında gerçekleşen savaş Ebu Hemu'nun yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Bunun üzerine Ebu Hemu, Merinilerden korunma talep etmek üzere Fas'a kaçmıştır (Bûi'iyâd, 1983, s. 22). Oruç Reis'in ordusu, Tilimsan'a girmiş, hapsedilmiş sultanı kurtarmış; yönetici ailenin fertlerini ve onları destekleyen herkesi ortadan kaldırmış ve Tilimsan'ı yönetimi altına aldığını duyurmuştur. Bu zafere rağmen Oruç Reis, Cezayir'e uzak olmasından dolayı şehri yönetmenin zor olacağını düşünerek Tilimsan ve Cezayir'in ortasında bulunan Beni Raşit Kalesi'ne 500 seçkin askerden oluşan bir garnizon göndermiş ve komutasını kardeşi İshak'a vermiştir.

Hayreddin, Vehrân kuşatmasını güçlendirmek için Vehrân'la yapılacak herhangi bir ticareti yasaklama kararı çıkarmış ve karara uymayanlara büyük cezalar vereceğini belirtmiştir (Rozet, 1980, s. 54). Zaruri ihtiyaçlarını

Tilimsan'dan tedarik etmekte olan İspanya, boykot kararından dolayı ciddi sıkıntılar çekmiştir.

Ebu Hemu, İspanyollara daha fazla yardımlaşma sözü vererek tahtı geri alması için İspanya'nın müdahale etmesini istemeye giderek, "Oruç'un bizim size ulaştırdığımız yiyecekten sizi nasıl mahrum bıraktığına ve sizin için açtığımız alanları nasıl daralttığına bakın. Eğer bize para ve asker konusunda yardım ederseniz kaybettiğinizin hepsini daha fazlasıyla geri veririz." dediği kayıtlara geçmiştir (Rozet, 1980, s. 219). Şarlken (Charles-Quint/V.Karl) bu teklifi hoş karşılamış ve Arap sultanın tahtına iadesi için Vehrân hükümdarı Marquis de Qumriz'e Tilimsan'a saldırı yapılmasının zorunlu olduğunu söylemiştir. Vehrân hükümdarı, her şeyden önce Cezayir'den gelecek herhangi bir yardımın Tilimsan'a ulaşmasını engellemek için kaleyi ele geçirmek istemekteydi. Bu amaçla gerçekleştirilen ve Ebu Hemu'nun önderliğindeki Arap ordusuna ilaveten 2 bin İspanyol askerden oluşan bu saldırıyı Martin d'Argote yönetmiştir. Beni Raşit Kalesi İspanyollar tarafından 6 ay kuşatılmış ve son asker kalana kadar direnmiştir. İshak ve İskender, kaledeki 600 mücahitte birlikte ikisi de şehit düşene kadar kaleyi savunmuştur.⁸ İspanya, silahlıların çıkmasını ve İspanyol Hristiyan esirlerin serbest bırakılmasını da kapsayan bir anlaşma yapılmış olmasına rağmen bu anlaşmaya uymamıştır (Rozet, 1980, s. 219). D'Argote kalenin anahtarlarını taraftarı Ebu Hemu Zeyyani'ye vermiş ve acilen Vehrân'a dönmüştür (Kınân, 1987, s. 24).

Vehrân hükümdarı vakit kaybetmeden Tilimsan'ı tekrar ele geçirmek için askerî bir saldırı düzenlemiş ve saldırının yönetimini d'Argote'ye vermiştir. Ebu Hemu ve taraftarları d'Argote'yle buluşmak için kara yoluyla gelirken, d'Argote Vehrân'dan denize açılmış ve ordusunu Tilimsan'ın güneyinde bulunan Tafna Nehri'nin girişine indirmiştir. Böylece bütün ordu Tilimsan'a doğru yönelmiştir.

Tilimsan şehir sakinleri d'Argote'nin ordusunu ve Ebu Hemu'nun taraftarlarını görünce Oruç Reis'e tabi olmayı bırakmış ve şehrin kapılarını İspanyollara açmışlardır. İspanyolların şehre girmesiyle Oruç Reis ve askerleri el-Mişvar Kalesi'ne sığınmışlardır. Erzakları ve askerî mühimmatları bitinceye kadar, 26 gün boyunca, Tilimsan'ın savunmasını üstlenmişlerdir. Oruç Reis'in çekilme kararı vermesi kolay olmamış fakat sonunda pes etmek durumunda kalmışlardır. Geriye kalan askerleriyle birlikte gece vakti İspanyollar onları görmeden kaleden çıkarak savunmayı bırakmışlardır.

⁸ İshak Reis'in kardeşi Oruç ile 1518'de günümüzde Fas sınırları içerisinde bulunan Vecde şehri yakınlarında şehit düştüğüne dair rivayetler de mevcuttur.

D'Argote, Oruç'un geri çekildiğini fark ettikten sonra onu ve beraberindekileri yakalamayı başarmıştır. Ayn Temuşent'in batısında, Vadi el-Malih'te gerçekleşen bir diğer çarpışmada Oruç Reis ve pek çok asker şehit olmuştur. İspanyollar onun başını gövdesinden ayırarak ve bedenini de kaftanıyla birlikte Vehrân hükümdarına vermiş, hükümdar ise cesedi Kurtuba'daki Aziz Jerome Manastırı'na hediye etmiştir. Oruç Reis'in ölümünün İzabella'nın hayali olduğuna inanılarak 15 gün boyunca şehrin ana caddelerinde bedeni gezdirilmiş, daha sonra da Barbaros salonu olarak anılan bir salona bu beden dekor olarak konmuştur (Rozet, 1980, s. 219).

D'Argote ise Tilimsan'a dönmüş ve Ebu Hemu'yu utanç verici ve aşağılayıcı şartlarla tahta geçirmiştir (Rozet, 1980, s. 218). Bu şartların arasında yıllık 1200 okka altın değerince haraç ve İspanyol hâkimiyetini kabul etmek de bulunmaktadır.

Oruç Reis'in ölümüne rağmen, onun vekilleri Tilimsan'ın kaderi üzerinde etkili olacak ve halkı, iradesi zayıf hükümdarlar yüzünden düştükleri durumdan kurtaracaklardır. Öyle ki İspanyol hegemonyası şehir halkının üzerindeki etkisini bölgeye yapılan İspanyol-Haçlı seferlerinden sonra daha da artırmıştır. Başarılı bir seferden dönen Salih Reis, Ebu Hassun el-Vattasi'yi Fas'taki tahtına iade etmek için Tilimsan'a gitmiş ve Vehrân'daki İspanyollarla haberleştiği bilinen Tilimsan hükümdarı Mevlay Hasan'ı artık güvenilmez olduğu için görevden almıştır. Tilimsan ve çevresinin idaresine Ebu Hassun el-Vattasi'yi askerî lider olarak atamıştır. Böylece 1544'te Zeyyani Tilimsan'ı sessizce yok olmuştur. Son hükümdarı Mevlay Hasan, İspanya'dan korunma talep etmek üzere Vehrân'a gitmiş, vebadan ölünceye kadar orada kalmıştır. Oğlu Muhammed, İspanya'ya taşınmış ve orada Hristiyanlığı kabul ederek Don Karlos (Don Carlos) adını almıştır (El-Medeni, t.y., s. 28), (Rang & Denis, 1980, s. 127).

Her ne kadar Oruç Reis'in vefatı Cezayirlileri etkilemiş olsa da onlar teslim olmamış ve Oruç Reis'in yöntemini izlemeye devam etmişlerdir. Oruç Reis gibi bir komutanın düşmanla olan savaşında her zaman mücadeleci ve her koşulda ısrarcı olması Cezayir halkına bir umut olmuştur.

Orta Mağrip'te ve Cezayir şehrinde olaylar endişeyle takip edilmekte; Oruç Reis'in ölümünün aşiret çatışmaları ve yabancı müdahalesinin habercisi olduğuna ve Mağrip'i askerî ve siyasi olarak sıkıntıya sokacağına inanılmaktaydı. Oruç Reis'in Cezayir şehrini Mağrip ve Akdeniz'in merkezi, İslam ve hilafetin kalesi yapma planlarının gerçekleşmesinin artık mümkün olmadığı düşünülmekteydi.

Bu inançlar hangi ölçüde doğrudu? Bu sorunun cevabı ilerleyen bölümlerde ele alınacak.

■ Hayreddin Bölgenin Liderliğini Devralıyor

Cezayir halkı, Oruç Reis'in ölümünü büyük bir şaşkınlıkla karşılamış ve bu şaşkınlıkla Hayreddin'in üzerine daha fazla düşmüşlerdi⁹ (Resim 4'e bakınız). Hayreddin'in komutasına giren askerler kendilerini zor bir işin ve büyük bir mesuliyetin altında bulmuşlardır. Çünkü Cezayir'in içinde bulunduğu şartlar; yerel, bölgesel ve uluslararası açıdan hiçbir zaman elverişli olmamıştır.

Yerel açıdan, şehirdeki vizyonsuz ve vicdansız kişiler, sadece kendi çıkarlarını gözettilerinden ortaya ciddi problemler çıkmaktaydı. Bölgesel açıdan, Mağrip'te bulunan küçük devletlerin her biri (Meriniler, Vattasiler, Hafsiler ve Tilimsan'da yayılmakta olan Zeyyaniler) kendi hırs ve çıkarları doğrultusunda bazen müstakil bazen müşterek hareket etmekteydi. Uluslararası açıdan ise İspanya başta olmak üzere Avrupa güçleri Cezayir şehrine açık bir şekilde düşmandı; sömürge planlarıyla bölgenin mevcut jeopolitik haritasını değiştirmeye çalışmaktaydılar.

Oruç Reis'in savaş ekolüyle yetişmiş Hayreddin'in kararlılığı, komutanlık tecrübesi, siyasi dehası ve sorumluluk bilinci, onun sancağı devralmasını gerektirmiştir. Amacı, Oruç Reis'in uğruna savaşarak can verdiği hayalini gerçekleştirmektir. Bunu İspanyol projesini alt ederek gerçekleştirmiştir.

⁹ Hayreddin'e atfedilen şu sözler bu bağlamda okunabilir: "Biz dört kardeşiz, onlardan üç tanesinin şehadetine şahit oldum. Allah'ın hikmetine bak ki bana şehadeti takdir etmedi, yani benim üç kardeşim Allah katında benden daha iyi. Allah hepsinin makamını cennet eylesin. Gönderilen efendimiz sallallahu aleyhi vesellem hürmetine âmin. Kardeşimin şehadet haberi Cezayir'e ulaştığında tek bir amaçla yaşamaya karar verdim. O amaç, kardeşimin yürüdüğü yolda ilerlemektir. Bu amaç, kâfirleri Afrika'da ve Akdeniz'de sıkıştırmada beliriyor. Kardeşimin ölümünden sonra benim yaşamamın ne anlamı var?"

Resim 5: *Barbaros Hayreddin Paşa'nın Çizimi, Cezayir 1518-1533*

■ Hugo de Moncada Harekâtı

Martin d'Argote'un önderliğinde Tilimsan'da kazanılan zaferin ve Oruç Reis'in öldürülmesinin sevincinin ardından Şariken zaman kaybetmeden yeni bir harekâtın önderliği için Sicilya Kral Naibi Hugo de Moncada'yı görevlendirmiştir. Tilimsan Kralı Ebu Hemu da operasyona kara yoluyla yardım edecek Mitice'nin Arap kabilelerinden oluşan özel bir ordu vermeyi

vadederek harekâta katılmıştır. Bu harekât, temmuz ayında deniz yoluyla başlamıştır. Hugo de Moncada, Marquis de Qumriz ile harekâtın gidişatını belirleme konusunda istişare etmek ve daha fazla asker ve mühimmat toplamak için Bicâye'ye doğru yönelmiştir.

Harekât haberini duyduklarında Cezayir şehir halkı şaşkınlığa ve çaresizliğe kapılmıştır fakat Hayreddin onları sakinleştirmiş ve saldırıya karşı hazırlanmak zorunda oldukları konusunda onları ikna etmiştir. Bu amaçla, Hayreddin Paşa¹⁰ cephe ve siperleri hazırlamaya, asker sayısının azlığını ve imkânsızlıkları göz önünde bulundurarak ordusunu yeniden düzenlemeye başlamıştır. Düşmanın şehrin tepelerinde ilerlemelerini durdurmak ve destek hattını uzatmak amacıyla Cezayir'in çevresine kamp kurmuştur. İspanyol Armadası 17 Ağustos 1519'da Cezayir limanına yanaşmış ve komutan, Hayreddin'den teslim olmasını isteyerek bir uyarı mesajı göndermiştir. Hayreddin'in sert ve kesin cevabı ise, "Bizim aramızda hüküm verecek olan kılıçtır, bizden zafer kazanacak olan bu şehri yönetmeye layık olacaktır." şeklinde olmuştur (Kınân, 1987, s. 24).

Bu cevap, komutanı öfkelen-dirmiş ve çıkarma harekâtına hemen başlanmasını emretmesine sebep olmuştur. Ancak bu sırada İspanyol saflarında ani bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır (Rang & Denis, 1980, s. 108). Harekât komutanı Moncade bir an önce saldırmak isterken; başkomutanlık görevlisi topçu kumandanı, Tilimsan ve Tenes emirleri liderliğindeki Arap güçleri gelene kadar oyalanmak istemiştir. Sonunda topçu kumandanın dediği olmuş ve altı gün boyunca Arap ordusu beklenmiştir. Arap güçlerinin gecikmesinin sebebi, halkın bir kısmının gayrimüslimlerle aynı safta savaşmak konusunda çekimser davranması ve diğer bir kısmının da davetlere yanıt vermekte acele etmemelerinden kaynaklanıyor olabilir.

Bu gecikme İspanyol ordusunun komutasını olumsuz yönde etkilemiş ve ordunun moralini bozmuştur. Bu da Hayreddin ve askerlerinin zafer kazanmasını kolaylaştırmış; Moncade ve ordusu ağır bir yenilgiye uğramıştır. Böylelikle Hayreddin, Cezayir şehrini idare edebileceğini hem şehir ve bölge halkına hem de İspanyollara kanıtlamıştır.

İspanyollara karşı kazandığı zafer, Hayreddin'i Oruç Reis'in projesini gerçekleştirme konusunda her zamankinden daha çok çaba sarf etme konusunda teşvik etmiştir. Bu zafer, Cezayir halkını ve askerlerini motive ettiği gibi Oruç Reis'in vefatının ardında bıraktığı hüznü de hafifletmiştir.

¹⁰ Hayreddin, ağabeyi Oruç'un şehadetinden sonra 1519'da Yavuz Sultan Selim'e bir heyet göndermiş ve buna mukabil Osmanlı sultanı tarafından "Cezayir hâkimi" ilan edilmiştir. Bu tarihten sonra da Hayreddin Paşa olarak anılmıştır.

Şairler bu tür durumlarda halkın sevincini dile getirerek liderlerine verdiği desteğin boyutunu tasvir eder, ülkelerine duydukları övünç ve gururu anlatırlar. Cezayir'in zaferle sonuçlanan savunması akıllara şu beyitleri getirmektedir:

*Hedeflerinden uzaklaştırılmış topraklar fesat çıkarmak amacıyla gelen herkes,
Onların tüm yörüngelerini kırıp geçirdiler ve boylu poslu yiğitleri helak ettiler.
Ve denize, onlardan nice güç ve direnç sahibi büyük adamların atıldığını sor!
Deniz balığı (bile) onların doğdukları günden beri su görmemiş etlerini
beğenmedi.*

Kumların üzerindeki o (etleri) aç akbabalar, kuşlar ve çekirgeler yiyor.

■ Cezayir'in Osmanlı Hilafetine Katılması

İspanyollara karşı peş peşe kazanılan bu zaferlerden sonra Oruç Reis'in çizdiği yolda yürüyebilecek Muhammed bil-Kadi ve Muhammed bin Ali gibi Cezayirli liderler ortaya çıkmıştır. Oruç Reis'ten sonra Hayreddin, devleti İspanyol sömürgesinden kurtarmada ve Orta Mağrip topraklarında siyasi birliği sağlamada öncü rol oynamıştır. Bunların ardından Mağrip'ten ayrılmaya karar veren Hayreddin, bölgeyi terk etme isteğini bildirmek için Cezayir şehir konseyini toplantıya çağırmıştır.

■ Hayreddin'in İstanbul'a Dönme Kararı

Hayreddin konseye, "Şu anda şehrinizin mutluluğu için yapacağım bir şey kalmadı ve Cezayir adına yaraşır bir şekilde hareket etmeyi bilen kahraman savaşıçılardan yeterli bir grubu size bırakarak sizden ayrılmaya karar verdim." (Venture de Paradis, 1983) diyerek ayrılık kararını bildirmiştir. Hayreddin bu cümlelerle şunları söylemek istemiştir: "Beni, sizi tehdit eden tehlikeden kurtarmam için çağırdınız ve ben bu görevi başarılı bir şekilde tamamladım. Bu sayede Cezayir'e sükûnet ve istikrar geri geldi. Şimdi şehir bütün dikkatini Cezayir'e ve Cezayirlilere saygınlık kazandıracak etkin bir savunma sistemine vermeye başladı. Artık sizin yeni girişimler için silahlarınız, gemileriniz, cephaneleriniz var... Size geldiğimde şehri savunacak bir tane bile topunuz yoktu. Şu anda ise düşmanınızı sizden uzak tutacak 400'den fazla topunuz var."

Cezayir'in savunma sisteminde ulaştığı bu ilerleme ve gelişme, Hayreddin'in -gerçekten ayrılmaya niyeti olsa da- bölgeyi terk edebilmesini kolaylaştırmıştır. Ayrılırken işaret ettiği noktalar, kararını meşrulaştırmak için yapılmış siyasi bir manevra olabilir ve aynı zamanda Cezayirlilerin bir komutan olarak ona sadakatini ölçme girişimi de olabilir. Fakat bu zayıf bir ihtimal olarak görünmektedir. Çünkü Hayreddin gerçekten de 1533

yılıının (Hicri 939) Ağustos ayında Cezayir'den ayrılıp Osmanlı hilafeti donanmasının liderliği için İstanbul'a gitmiştir. Hayreddin'in böyle önemli bir göreve getirilmesi Cezayir için büyük bir onur ve gurur sayılmalıdır. Nitekim Mevlay Belhamisi'nin *La Marine Algérienne* kitabında Cezayir'in İslam'ın en büyük deniz okulu olduğunu nitelemesi gibi, Hayreddin de "Cezayir Deniz Okulu"nun ulaştığı seviyenin açık bir göstergesidir (Bel-Hamissi, 1986, s. 9).

Hayreddin, askerî durumla ilgili bir tablo çizdikten sonra (bu tablodaki en önemli şey, askeriye'nin geldiği noktanın Cezayir'i elde etmek isteyen herkesi engelleme gücüdür), şehir idaresi için uygun gördüğü sistem hakkında konuşmaya başlayarak şöyle demiştir: "Aranızdan yönetmeye daha uygun olduğuna inandığınız, prensiniz olarak atayacağınız sonra da onu dinlemek ve ona itaat etmek için söz vereceğiniz birini seçmeniz için sizi davet ediyorum." Bu sözlerle Hayreddin, konsey üyelerini bölge idaresine sosyal konumu ve kabile bağlarını bir kenara bırakarak liderlik kabiliyeti olan kişiyi seçmesi için çağrıda bulunmuştur. Bu şart, bölgede uygulanan, liyakate bakılmaksızın insanlardan en zengin ve konumu en yüksek olanın yönetime getirildiği geleneği bitirmiştir. Cezayir, Hayreddin'den önce işleri yürütmek bir tarafa, şehrin himayesinde ve savunmasında büyük bir acziyet gösteren Selim et-Tumi tarafından yönetilmekteydi. Ve Hayreddin konuşmasını şu cümlelerle bitirdi: "Kendinizi bir krizin içinde bulduğunuzda, zor ve tehlikeli durumlarla karşılaştığınızda fakihlere ve şu iki cesur lidere, Doğu bölgesi komutanı Ahmet b. Kadi ve Batı bölgesi komutanı Muhammed bin Ali'ye danışın. O ikisi benim tarafımdadır. Onların tavsiyeleri, yardımları ve Allah'ın yardımıyla bütün engelleri aşarsınız."

Bu paragrafın içerdiği önemli siyasi dersleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- Bölge yöneticisi seçiminin bir konsey üyesiyle sınırlanması
- Komutan seçiminde liyakat ve yetenek faktörünün esas alınması
- Askerleri kendilerini işlerine verebilmeleri için yönetimden uzaklaştırmak gerektiği
- Âlimlerden oluşan, askerî varlığın doğrudan karışmadığı bir "danışma konseyi" kurmanın zorunlu olması
- Askerlere sadece askerî kriz ve tehdit durumu söz konusu olduğunda danışmanın gerektiği

Konsey üyeleri, Hayreddin'in kararını kesin bir şekilde reddetmişler ve kalmasını rica etmişlerdir. Hayreddin'in onlarla olmasının İspanyolları ve İspanyollarla ittifak etmekten çekinmeyen Beni Zeyyan hükümdarlarını korkutacağını ve yeni bir saldırı girişimini engelleyeceğini düşünmekteydiler.

Cezayir şehir müftüsünün konuşması, Hayreddin'e yapılan dayatmayı ve onların korkularını açıkça göstermektedir:

Efendim, senin varlığın bu şehrin güvenliği ve bütünlüğü için gerçekten zaruri. Vatandaşların nazarında hükümdar olarak senden başkası yok. Yönetici olmaksızın onları kâfirlerin saldırılarına maruz bırakmış olacaksın. Bu kâfirler, berberi ordularıyla bu ülkeyi yok etmek için senin uzaklaşacağın zamanı bekliyorlar. İstanbul'a gitmeyi Rumeli'de hazırlıkları yapılan askerî seferlere katılmak için kendin istiyorsun. Fakat sen daha önemli görevlerini ihmal ettiğin bir vakitte eğer Allah'ın senin söylediklerini göz önünde bulunduracağını düşünüyorsan yanılıyorsun. İstanbul'da senin yerini alabilecek binlercesi var. Fakat burada senin yerini doldurabilecek hiç kimse yok. Allah'ın nezdinde bunu yapmayı en çok hak eden kişi, şehri din düşmanlarına karşı savunmak adına şehirde kalacak kişidir.

Müftünün sözlerinden aşağıdaki çıkarımlar yapılabilir:

- Hayreddin'in kalışı meselesi sadece konsey üyelerinin değil, çoğunluğun isteğidir.
- Hayreddin'in gidişi görev ihmali, sorumluluktan kaçma, onun kalmasına çok fazla muhtaç olan vatandaşların duygularını umursamama olarak görülmekteydi.
- Hayreddin Cezayirli olarak kabul edilmekteydi.
- Konsey, Hayreddin'in kalmasını dinin dikte ettiği bir görev olarak atfetmekteydi.

Hayreddin, Cezayir şehir konsey üyelerinin ve müftünün talebine şu sözlerle cevap vermiştir:

Şehrinizde tek derdi size hizmet etmek olan bir yabancı olarak bulundum. Fakat yerin ve göğün Rabbi Allah'tan başka yardımcı ve koruyucu yoktur. Kâfir halkları bize karşı kıskırtan Tilimsan Sultanından ne geleceğini biliyorsunuz. Cezayir şehri neredeyse

onun yönetimi altına giriyordu. Fakat ilahi yardım ve muzaffer ordumuzun liyakati sayesinde düşmanları püskürtebildik. Müslümanların onurunu lekeleyen Tilimsan Sultanının alçak planını bozduk... Düşmanlara karşı savaşmak için ne gibi bir güce sahibim? Kardeşim Oruç Reis'in daima sahip olduğu gücü, iyi niyetinden ve kadir, yüce Allah'ın himayesine olan tam güveninden kaynaklanıyordu. İslam'ın ortak düşmanına karşı birlikte hareket edilmesi prensibinden yola çıkarak bu iki komşu devletin amacının planımızı gerçekleştirmede bizi daha fazla yormak ve engellemek olduğunu sizden saklayamam. Bu gibi bir durumda izleyeceğim tek bir yöntem var, o da bu şehri Allah'ın takdirine, sonra da muzaffer Osmanlı halifesinin özel korumasına bırakmak. Osmanlı halifesinden sadece manevi destek değil, planımızı başarılı bir şekilde tamamlamamız için maddi bir destek ve bu dünyada mutlaka seçkin bir rol oynamamıza imkân sağlayacak bir destek de bulacağız. Şimdiden sonra bu dünyayı yönetmeye layık olmak için Sultanın şerefine bütün camilerde hutbe okutmaya başlamamız ve adına para bastırabilmeye muvaffak olmasını dilememiz gerekiyor (Venture de Paradis, 1983).

Bu sözlerin satır araları incelenecek olursa, Hayreddin'in, Osmanlı halifesinde beliren İslam ümmet birliğinin simgesine çok bağlı olduğu görülebilir. Bu nedenle, konuyla ilgili halifeden yardım alınmasını istemiştir. Hayreddin, bu sözleriyle aynı zamanda Cezayir'in Osmanlı hilafetinin altındaki devletler grubuna katılması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü o, Hristiyanlık ve İslam arasında olan savaşın direniş savaşı ya da yerel bir savaş olmadığının bilincinde ve bu savaşta Osmanlı hilafetinin İslam tarafında, İspanya ve onunla birlikte olanların Hristiyanlık tarafında durduğu köklü, daha derin bir çatışmanın parçası olduğunun farkındaydı. Ayrıca, Cezayir tehditlere ve tacizlere maruz kalmakta ve para, asker ve mühimmat gibi kaynakları sağlayacak güçlü bir müttefike ihtiyaç duymaktaydı. Hayreddin'in deneyimi ve meslekî tecrübesi ona Orta Mağrip olarak anılan bu dağınık ve çatışmaların hüküm sürdüğü devletin düşmana direnmesinin mümkün olmadığını göstermiştir. Devletin her parçası, yarı feodal bir yönetim şeklinde içine kapanık hâldeydi ve prensler ve şeyhler iktidar için umutsuzca çekişmekteydi. Fakat Orta Mağrip'in asıl ihtiyacı birlik olmaktı.

■ Konseyin Cezayir'in Hilafete Katılmasını Onaylaması

Konsey oy birliğiyle Hayreddin'in önerilerini kabul ettikten sonra Hayreddin çok zaman kaybetmeden konseyden Osmanlı Halifesi Yavuz Sultan Selim'in (I. Selim, 1512-1520)¹¹ Cezayir'in Darü'l-İslam'a dâhil edilmesi için İstanbul'a bir heyet göndermelerini istemiştir. Konsey hemen, çoğu kaynağa göre, Elhac Hüseyin'in¹² başkanlığında bir heyet kurmuştur. Elhac Hüseyin, Osmanlı sultanıyla görüşmek için İstanbul'a gidecek kişiler arasında Hayreddin'e yakın olan birisidir. Heyet, Hayreddin'in bir yandan Cezayir şehir konseyinin isteğini destekleyen, diğer yandan bölgedeki durumu açıklayan mesajını sultana götürmüştür.

Cezayir heyeti, İstanbul'da görevini tamamladıktan sonra yanlarında sancak ve halifenin fermanını taşıyarak Cezayir'e geri dönmüştür. Hayreddin, Cezayir şehir konseyini çağırarak ve onlara Cezayir halkının isteğine karşılık halifenin cevabını okumuştur. Fermanda sultanın isminin hutbede zikredilmesine ve sultanın adıyla para basılmasına izin verilmiştir. Hayreddin, Cezayir beylerbeyi olarak atanıp paşa lakabıyla onurlandırılmıştır. Bu fermanla Cezayir 1518'de (Hicri 939) Osmanlı birliğine katılmıştır ve bundan böyle Cezayir'e yapılacak herhangi bir saldırı Osmanlı hilafetine yapılmış sayılacaktır.

Hayreddin Paşa, Cezayir'in Osmanlı'ya katılması konusundaki isteğinde haklıdır. Çünkü o dönemde Cezayir'in düşmanları çoktu ve ihtiyaç hâlinde dayanacağı güçlü bir müttefikle olması zorunluydu. Yerel ve bölgesel destek almak, olası müttefiklerin çatışmasından dolayı imkânsızdı. Asıl hedefi İspanyolları kovmak ve Hristiyan Haçlıları engelleyebilecek güçlü bir otorite kurmak olan Hayreddin'in karşısında tek amacı İspanyol şemsiyesi altında da olsa tahtını korumak olan komşusu Tunus ve Tilimsan bulunmaktaydı.

Hayreddin Paşa'nın Cezayir'le ilgili hedefleri arasında, özellikle başkenti Cezayir şehri olacak güçlü bir otorite kurmak ve Cezayir'in Tunus'tan Mağrib-i Aksa sınırına kadar halkın hepsinin tabi olduğu ve etrafında toplandığı bir başkent yapmak bulunmaktaydı. Böylece Oruç Reis'in de istediği gibi, Cezayir yerel, Akdenizli ve uluslararası bir güç olarak dünya sahnesinde yerini alacaktı.

Nitekim Cezayir, Hayreddin Paşa ve ondan sonrakilerin yönetimi altında önemli bir güç ve taraf olarak Akdeniz bölgesinde cereyan eden

¹¹ I. Selim'in 1516'da Mısır'da Memlükleri yenmesinden sonra hilafet, Osmanlı sultanlarına intikal etmiştir.

¹² Heyet başkanının Hayreddin'in doğu bölgesi vekili, önemli âlimlerden ve askerî liderlerden biri olan Ebu Abbas Ahmed b. Kadi olduğunu düşünenler vardır. Fakat o, bu konumunu Cezayir yönetimine Hafsilerin ve İspanyolların kışkırtmasıyla isyan ettiğinde kaybetmiştir. Taraftarları tarafından öldürülmüştür.

çatışmalar konusunda önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu, özellikle Şarlıken liderliğinde 1541 yılında Avrupa ittifakını yenilgiye uğrattıktan sonra olmuştur.

Cezayir'in Osmanlı birliğine katılması, hem Müslüman hem de Hristiyan komşularını endişelendirmiştir. Tilimsan'da Zeyyaniler, Tunus'ta Hafsiler, Vehrân ve Bicâye'de İspanyollar ve bunların müttefikleri, Cezayir-Osmanlı ittifakının bozulmasının Hayreddin Paşa'yı ortadan kaldırma yoluyla gerçekleşebileceği kanaatine varmışlardır.

Bu amaçla, isyan etmesi ve başkent Cezayir'de temsil edilen Cezayir otoritesine karşı silahlanması için Belkâdî'ye baskı yapmışlardır. İspanyollar deniz seferi hazırlığı yaparken Tilimsan kralı da bu seferi kara kuvvetiyle desteklemiştir. Hafsiler ise kuvvetlerini Belkâdî'nin yanında savaşmak üzere göndermiştir.

Böylece Hayreddin Paşa, uzun süredir düşmanı olanlar dışında, ordusundaki ayaklanmalarla uğraşmak durumunda kalmıştır. İsyancı komutanlar arasında Doğu bölgesi lideri bin Kadi, Batı bölgesi lideri Muhammed bin Ali ve Şerşel bölgesi lideri Kara Hasan bulunmaktadır. Cezayir'in Osmanlı birliğine katılmasına karşı çıkarak bu birliği bozmayı hedefleyenlere bakıldığında, bu kararın doğru bir karar olduğunu düşünmek yanlış olmaz.

■ Hayreddin'in Cezayir Lideri Seçilmesi

Cezayir yönetiminin Osmanlı hilafet sancağı altına girmesinin ve Hayreddin Paşa'nın Cezayir Şehir Konseyi ve Osmanlı Sultanı I. Selim tarafından yönetimin başına getirilmesinin duyurulması, İspanya'daki hâkim güçleri, bazı yerel güçleri ve çıkar sahiplerini rahatsız etmiştir. Bu kuvvetler yeni yönetimi ortadan kaldırmak için ordularını harekete geçirmiş, Cezayir ordusu içinde ayaklanmaları teşvik etmiş ve Cezayir'deki iç karışıklıkları beslemiştir.

Hayreddin Paşa'nın otoritesini sağlamlaştırma ve İspanyol etkisini azaltma çabası: Cezayir şehrindeki siyasi ve askerî gelişmeler, Ebu Hemu et-Tilimsani'nin en büyük oğlu Mesud'u, Cezayir'den babasını tahtından indirme konusunda yardım isteme üzerine cesaretlendirmiştir. Mesud'un bu isteği kabul edilmiş ve düzenli ordu tarafından yerine getirilmiştir. Ayrıca Cezayir yönetimine isyan etmiş ama sonradan boyun eğen kabile üyelerinin askerlik yapmasına izin verilmiştir (Ebî'd-Dıyâf, 1977, s. 11).

Mesud, ordusunun başında kardeşi Mevlay Abdullah'ın İspanyollardan korunma talep etmek için Vehrân'a girmek üzere terk ettiği Tilimsan'a yönelmiştir. Mesud tahtına geri dönmüş ve bunun karşılığında Cezayir'in

hâkimiyetini kabul ettiğini ilan etmiştir. Buna rağmen Cezayir kuvvetleri, Mesud'un tutumunu (Rozet, 1980, s. 222) değiştirip İspanyollarla tekrar ittifak kurma ihtimaline karşı Tilimsan'ı terk etmemiştir. Çünkü Mesud'un, kardeşinin Tilimsan'a dönme girişimlerini engellemek amacıyla İspanyollarla ittifak edebileceği düşünülmüştür. Nitekim bu endişenin yersiz olmadığı ortaya çıkmıştır.

Hayreddin Paşa bu ihanet dolu ve korkakça tavırdan hoşlanmamış ve Mesud'u cezalandırmaya, Cezayir'in otoritesini yeniden kurmaya ve prestijini sağlamlaştırmaya karar vermiştir. Cezayir'de Tilimsan'a girmek için hazırlıklar yapılırken Mevlay Abdullah şeyhlerden biri vasıtasıyla Cezayir'den yardım istemiş ve dostluk talep etmiştir (Rozet, 1980). Hayreddin Paşa bu fırsatı uygun bulmuş ve yardım çağrısını kabul etmiştir. Bunun üstüne Cezayir, Vehrân'da İspanyollar gözetimi altında bulunan Mevlay Abdullah'ın hamisi olduğunu duyurmuştur. Buna rağmen Hayreddin'e Tilimsan'a gitmeden önce yol üzerindeki Müsteganim şehri üzerinde hâkimiyet kurması tavsiye edilmiştir.

Hayreddin Paşa bu öneriyi dikkate almış ve Müsteganim'i ele geçirmiştir. Mevlay Abdullah, Cezayir ordusuna katılmak için Vehrân'dan ayrılabilmiş ve bu sırada Beni Raşid Kalesi direnişle karşılaşılmadan düşürülmüştür.

Mesud, Cezayir ordusuna direnecek gücü olmadığını fark ettiğinde hızlıca başkente doğru çekilmiş ve şehrin kapılarını kapatmıştır. Şehir sakinleri açıncaya kadar şehir kuşatması devam etmiştir. Kapılar açıldığında Cezayir kuvvetleri Hayreddin Paşa'nın önderliğinde içeri girmiş ve Mevlay Abdullah aşağıdaki şartlara uyması karşılığında Tilimsan yönetimine tekrar getirilmiştir:

- Cezayir devletinin Tilimsan'ı yönettiğini kabul etmek
- Tilimsan sultanı adına para basmaktan vazgeçmek
- Cuma hutbesinde kendi adına dua ettirmeyi bırakmak

Böylece uzun zamandır her fırsatta İspanyollarla iş birliği yapan Beni Zeyyan Devleti son bulmuştur.

■ Hayreddin Paşa İç Karışıklıklarla Karşı Karşıya: Komutanların Ayaklanması

Bicâye'de, İspanyolların kışkırtmasıyla Hafsilerin Tunus'ta ve Merinilerin Mağrib-i Aksa'daki isyanları başarısız olmuştur. Ahmed b. Kadi ve Muhammed bin Ali'nin çeşitli vaatlerle isyana teşviklerinin hepsi de Hayreddin Paşa'nın peş peşe kazandığı zaferlerle bertaraf olmuş ve bu

isyancı tarafları rahatsız etmiştir. Bahsi geçen güçler, Cezayir’le doğrudan karşı karşıya gelerek başarılı olamayacaklarını anladıktan sonra, Cezayir otoritesini istikrarsızlaştırmanın ve dikkati kendi üzerlerinden dağıtmanın en iyi yolunun iç çekişmeleri kışkırtmak olduğunu düşünmeye başlamışlardır.

Bu düşüncelerinde haklıydılar. İsyanlar, en başından beri İspanyollarla mücadelede Hayreddin Paşa’nın en iyi komutanlarının liderlik ettiği birliklerin saflarında başlamıştır. İktidar sevdasının gözlerini kör ettiği Batı bölgesi komutanı Muhammed bin Ali, Doğu bölgesi komutanı Ahmed b. Kadi ve Şerşel bölgesi komutanı Kara Hasan sırasıyla yönetime karşı isyan ettiklerini duyurmuşlardır.¹³ Hayreddin Paşa bu isyanlara kararlılıkla, sağduyuyla ve akıllıca yaklaşmıştır. Bazı kaynaklarda altı seneye yakın bir süre boyunca onları ortadan kaldırmaya kadar onları hırpaladığı belirtilmektedir.¹⁴

Bu süre zarfını Hayreddin Paşa, Cezayir’den Cicele’ye geri çekilmek, askerî varlığını güçlendirmek ve İspanyol gemilerine karşı deniz seferlerini yoğunlaştırmak için kullanmıştır. İspanyollara planlarının açığa çıktığını ve bu tür ayaklanmalara itimat etmelerinin orta ve uzun vadede onlara hiçbir fayda getirmeyeceğine işaret etmek için deniz seferlerini yoğunlaştırmıştır.

Bu seferler, onun önemli sayıda denizci toplamasını, çok sayıda gemiden ganimet elde etmesini ve Kastilya’dan kaçan çok sayıda Endülüslünün kurtarılmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra, Hayreddin Paşa doğuda otorite alanını genişletmiş ve 1521’de Collo, 1522’de Annabe’yi ve yine aynı yıl Konstantin’i ele geçirmiştir. Asi bin Kadi’nin can düşmanı olan nüfuz sahibi Şeyh beni Abbas’la anlaşma yapmış ve bu bölgede otoritesini daha fazla sağlamlaştırmasına imkân vermiştir (Aju, 2003).

İsyancıları -Muhammed bin Ali, bin Kadi ve Kara Hasan- teker teker ortadan kaldırmakla Hayreddin kazançlı çıkmıştır. Zekâsıyla, siyasi ve askerî deneyimiyle ve ordusunun liyakatiyle bütün zorlukları ve sıkıntıları aşmıştır. İlk etapta İspanyol düşmanlarına, sonra da Mağrip’teki bütün zayıf ve casus oluşumlara en güçlüünün kendisi olduğunu ve Cezayir’i yönetmeye en çok kendisinin layık olduğunu ispat etmiştir.

¹³ Ayaklanmalar ve Hayreddin tarafından ayaklanmaların nasıl bastırıldığı konusuna bkz. (Aju, 2003).

¹⁴ Hayreddin’in Cezayir’de olmadığı süreyle ilgili farklı görüşler var: Kimileri bir sene, bazıları da beş sene olduğunu düşünüyor. *Gazavât-ı Hayreddin Paşa* eserinde ise bu süre üç yıl olarak geçiyor: “Beni üç yıl bekleyin, size geri döndüğümde sadece kendinize bakın.” Gidiş gününden dönüş gününe kadar yazdılar ve Cezayir’de olmadığı süre üç yıldır. Cezayir’den ayrıldığındaki aynı saatte Cezayir’e girdi ve bu ilginç bir durumdur.

■ Cezayir'de Siyasi Birliğin Tekrar Sağlanması

Arkalarında İspanya ve iş birlikçilerine ek olarak bölgedeki üç liderin yönettiği, kişisel hırsların harekete geçirdiği isyan hareketinin tehlikesine rağmen Hayreddin Paşa, bilgeliğiyle isyancıları alt etmiştir. Düşmanlarının küçük çaplı çatışmalar ve Müslümanlar arasında savaş çıkarma yoluyla onu düşürmeye çalıştığı tuzaktan büyük ölçüde uzak durmuştur. Bu durumdan daha da güçlenerek kurtulmuştur.

■ Cezayir Denizcileri Balear'daki İspanyol Donanmasına Saldırıyor

Hayreddin Paşa, zaferden sonra, karışıklık çıkaranları ve isyancı liderleri ortadan kaldırdıktan, Cezayir'e düzeni tekrar getirdikten ve ele geçirilen yeni arazileri düzenledikten sonra Cezayir donanmasına yeni bir soluk getirmek ve gücünü test etmek amacıyla İspanyollara Balear Adası sularında düzenlediği deniz seferiyle meydan okumuştur. Bu seferde büyük Amiral Bortindo liderliğindeki İspanyol donanmasını kendi evinde vurarak toplamda sekiz gemiden oluşan donanmanın yedi gemisini ele geçirmiştir.

Bu başarılı saldırı, Hayreddin Paşa'yı Cezayir'de bulunan İspanyol varlığını kesin bir şekilde bitirme, yani İspanyol üssünün tacı olan Mağrip'te Oğullar Kalesi diye isimlendirilen İspanyol deniz üssünün ortadan kaldırılması konusunda cesaretlendirmiştir.

■ İspanyol Varlığını Yok Etme: Kaleyi Yıkma

Cezayir'de istikrar sağlandıktan sonra, Hayreddin Paşa 1510'dan beri Penon Kalesi'nde varlıklarını sürdüren İspanyolları ortadan kaldırmak için hazırlanmaya başlamıştır. Hayreddin Paşa daha önce de olduğu gibi en az hasarla kaleyi ele geçirmeyi hedeflemiştir (Rozet, 1980, s. 224). Bu amaçla kalenin içine Hristiyanlığı kabul edeceğini söyleyen iki casus göndermiş fakat casusların fark edilmesiyle bu plan işe yaramamıştır. Bu iki casus hemen idam edilmiş ve başları, civardan geçenlerin görmesi için kalenin dışına asılmıştır. Bu olay Hayreddin Paşa'yı öfkelenmiştir ve kaleye saldırma kararını hızlandırmıştır. Saldırıya geçmeden önce kale komutanı Don Martin de Vargas'a herhangi bir şart koşmadan teslim olmalarını emretmek üzere bir elçi göndermiştir. Fakat komutan elçiyi reddetmiştir. Bunun üzerine Hayreddin Paşa tek seçenek olarak kaleye saldırmıştır. Saldırı, 26 Mayıs 1529'da başlamıştır. İspanyol topçuları saldırıya bombardımanla karşılık vermiş ve toprakları cami minarelerine yöneltmişlerdir. Bu camiler arasında Ulu Camii de bulunmaktadır (Aju, 2003).

Kuşatma ve bombardıman 15 gün sürmüş ve kalenin önemli kısımları harap olup, garnizondan çok sayıda asker ortadan kaldırılıp ve kale

komutanı esir edilince sona ermiştir. Kale komutanı İslam'a girmeyi reddedince hakkında idam hükmü verilmiştir. İdam hükmü uygulanmadan önce harap olmuş minareleri tekrar inşa etmekle sorumlu tutulan esirlerin işini yapması için gözetmen atanmıştır. İspanyol kalesinin yerine Cezayir limanı inşa edilmiştir. Zamanla bu liman Akdeniz'in en meşhur ve en güvenli limanlarından biri hâline gelmişti.

■ Hayreddin'in Osmanlı Kaptan-ı Deryası Olması

Hayreddin Paşa'nın liderlik yeteneği ve İspanyollara karşı ezici zaferleri, Osmanlı sultanının Hayreddin Paşa'yı, "Kapudan Paşa" rütbesiyle Osmanlı Devleti donanması komutanlığına seçmesine neden olmuştur. Hayreddin Paşa, bir yandan Osmanlı sultanının temsil ettiği hilafet sembolüne olan derin bağlılığı sebebiyle, diğer yandan hilafet donanması kumandanlığının İslam düşmanlarına karşı cihat görevini sürdürmesini garanti edeceğini fark ettiği için sultanın talebini reddetmemiştir.

Hayreddin Paşa, Cezayir'i güvenli bir yer hâline getirdikten, Orta Mağrip topraklarının önemli kısımları üzerinde egemenliğini garanti ettikten, zayıf ve beceriksiz varlıklardan oluşan bu mozaiği otoritesine boyun eğdirdikten sonra buradan ayrılmıştır. Başka bir deyişle yerel, bölgesel ve uluslararası düzeyde güçlü ve ihtişamlı bir otorite, İslam adına Haçlılar karşısında büyük bir kale bırakmıştır. Hayreddin Paşa 1533'te (Hicri 939) Cezayir'den ayrılmadan önce liderlik yeteneğiyle ve yerinde önlemleriyle bilinen komutanlarından birini, Hasan Ağa'yı, yerine tayin etmiştir.

■ Hasan Ağa, Hayreddin Paşa'nın Yerine Cezayir'in Başına Geçiyor

Hasan Ağa, Sardinya Adası'nda doğmuştur. Hayreddin Paşa, adaya yaptığı bir saldırı esnasında küçük bir çocukken onu esir almıştır. Zamanla Hayreddin Paşa'nın dostlarından biri olmuştur. Bilgelik ve zekâsıyla ön plana çıkmış, cömert, hoşgörülü ve kendini halkın refahı için tamamen Cezayir'e hizmete adanmış bir kimsedir. Hayreddin Paşa ona çeşitli savaşlarda komutanlık görevleri vermiştir. Bunlar arasında Tunus saldırısı esnasında görev aldığı Kostantin bölge idaresi de bulunmaktadır.

Hayreddin Paşa'dan sonra altı yıl boyunca beylerbeyi temsilcisi olarak Cezayir'i başarıyla yönetmeye devam etmiştir. Yönetimi esnasındaki İspanya Kralı ve Kutsal Roma İmparatoru Şarlken'e karşı 1541'de elde ettiği zafer en önemli başarısıdır.

■ Hasan Ağa Avrupa Deniz İttifakı ile Karşı Karşıya

Avrupa Deniz İttifakı, 16. yüzyılın en büyük girişimi sayılmaktadır. Mallorca'da eşsiz bir savaş tersanesi yapılmış, İspanya, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve Fransa'nın itibarlı ve soyluları, gönüllüleri tersaneye göndermek için yarışa girmiştir.¹⁵ Bu kampanyanın hazırlığını Andrea Doria¹⁶ (André Doria) denetlemiş ve Meksika'nın ünlü fatihi Fernando Korteş (Fernando Cortez) iki oğluyla birlikte Andrea Doria'ya yardım etmiştir.

Şarlken¹⁷ başkomutan (Chavellier, 1991, s. 49) olarak bu ittifakı bizzat denetlemiştir. Bunu yapmasının arkasında anneannesi İsabella'nın "kâfirleri" yani Müslümanları Mağrip'ten kovma ve Afrika Kiliselerinin şanını Kuzey Afrika'da yeniden diriltme vasiyeti bulunmaktadır. Babasının 16 Eylül'de Lucques'te Şarlken'le yaptığı konuşmadaki "Ekim ayında Afrika'ya yapılacak girişim konusunda hata yapıyorsunuz... İlkbaharı bekleyin." (Guérout, 2005) uyarısına rağmen, Şarlken projeye devam etme fikrinde ısrar etmiştir. Şarlken bu saldırıyı bir gezinti gibi görmekte, 1535'te Tunus'ta olanlardan pek de farklı olmayacağına inanmaktaydı. Zaten Şarlken'e sunulan askerî hesapların hepsi de Cezayir'in beş ay boyunca planlanmış ve Avrupa'nın en iyi denizcilerinin katıldığı bu tür bir saldırı karşısında direnemeyeceğini göstermekteydi.

Bu saldırının sonucu, Cezayir'in, Mağrip'in ve Akdeniz'in geleceği için bir dönüm noktası niteliğindedir. Avrupa Deniz İttifakı Donanması 19 Ekim 1541'de Cezayir bölge sularında görünmüş; Bouzareah tepelerinde konuşlanmış askerler, Hasan Ağa'ya zirvelerdeki dağları andıran çok sayıda savaş gemisinin olduğunu bildirmiştir (Rang & Denis, 1980, s. 54). Hayreddin Paşa'nın yanında yetişen Hasan Ağa, bu saldırının daha önceki saldırılardan tamamen farklı olduğuna kanaat getirerek durumu kararlılıkla ve azimle karşılamıştır. Atına binmiş ve şehrin dört bir yanında dolaşarak halkı direnmeye çağırmıştır. Cezayir'in sadık çocuğu Hayreddin Paşa'nın yanında yanlarında olacağını söyleyerek halkı cesaretlendirmiştir.

¹⁵ Fransa hariç bütün Batı Akdeniz devletleri saldırıya katıldı. İspanya'daki kuvvetleri hazırlamayı Meksika savaşındaki tecrübesinden dolayı Hernan Cortes üstlendi. Sicilya Kral Vekili Fernand De Gonzague ve Napoli Kral Vekili Pedro De Tole De İtalya'da aynı görevi üstlendiler. Georges Frontispéro liderliğinde iki yüz gemi içinde 6000 Alman, Prens Colona liderliğinde 5000 İtalyan'ı Porto Venere limanından taşıdı. Ayrıca diğer 150 gemi Napoli ve Sicilya'dan İspanyolları taşıdı. 200 gemi İspanya'dan gelen topçu, mühimmat, binlerce asker ve süvari taşıdı.

¹⁶ 1541 yılındaki yenilginin utancını silmek için Şerşel'e 1533 yılında 20 gemi ve 1500 askerle deniz saldırısı yapıldı. Şehir işgal edildi. Cezayir kuvvetleri periyodik olarak onlara saldırdı ve şehir genelinde askarlara soygun ve yağma yaptırdıktan sonra onları büyük zarara uğrattı.

¹⁷ 1516 yılında Ferdinand'ın ölümünden sonra yönetime geçti. 1519 yılından sonra dünyadaki en büyük imparatorların başında geldi. Resmî olarak Papa VII. Clemens tarafından 1530 yılında taç giydirildi.

İspanya'nın arkasında Avrupalı müttefiklerin olduğuna dair kesin inançtan dolayı Cezayir tüm askerleriyle, mühimmatıyla ve komutanlarıyla savunmaya geçmiştir. Bunun için Cezayir silah kullanabilen herkesi savaşıma davet etmiş, orduları ve gönüllüleri¹⁸ çeşitli bölgelere ve siperlere dağıtarak seferberlik ilan etmiştir (Chavellier, 1991, s. 11). Haedo'nun söylediği gibi, "Kral hiçbir durumda göstermediği fakat bu gibi durumlarda gösterilmesi gereken bir cesaret ve tecrübe örneği gösterdi. Cezayir'i her türlü kargaşadan uzak, emniyet ve gerçek adalet gölgesinde yönettiği için bu normal bir şey" (Rang & Denis, 1980, s. 111).

Direnışçilerin 1500'den fazlası yeniçerilerden oluşmaktaydı. Bununla birlikte denizciler ve şehir halkına ek olarak yakın zamanda İspanya'dan getirilen, sayıları 5000 ile 6000 arasında değişen Endülüslüler de vardı. Bunların silah kullanma konusunda yetersiz ve disiplinsiz olduğu bilinmektedir.

Komutan Hasan Ağa, kendisi Vadi Kapısı'na (Babü'l-Vadi) yakın kalenin savunma görevini üstlenirken diğer merkezî yerlere askerlerini aşağıdaki gibi yerleştirmiştir:

- Hac Mami - Azzun Kapısı
- Komutan Yusuf ve Safer, Arslan ve Ramazan Subaylar - Vadi Kapısı (Babü'l-Vadi)
- Küçük Ali ve Cezayir Deniz Başkomutanı Hedira Haydar – Denizci Kapısı (Babü'l-Behriyye)
- Komutan Hasan - Kale ve kasaba arasındaki alan

Hasan Ağa'nın yerleşim planına uyan komutanlar, durumun vahametine, Cezayir'in sahip olduğu asker ve mühimmatla düşman donanmasının temin ettiği arasındaki büyük farka rağmen, korku ve paniğe kapılmamıştır.

Avrupa İttifak Donanması, 20 Ekim'de Tamentfoust'ta¹⁹ demirlemiştir. Cezayir yönetimi iki gözetleme botu göndermiş ve düşman gücü hakkında bilgi toplamıştır. Bu iki gözetleme botunda olanlardan biri yakalanmış, diğeri ise kaçmayı başarmıştır (Chavellier, 1991, s. 113). Avrupa İttifak Donanması saldırmak için en uygun yeri Vadi el-Harraş'a yakın bir nokta olarak belirleyerek 23 Ekim'de buraya demir atmıştır.

¹⁸ Direnişçiler, 1500 yeniçeri ve 5000-6000 arasında daha yeni İspanya'dan getirilen Endülüslülerden oluşuyordu. Bunlara ilaveten denizciler, şehir halkı ve başka bölgelerden katılanlar vardı.

¹⁹ Şu anda Cezayir deniz deposu.

Resim 6: 1541 yılı Şarlken önderliğindeki İspanya-Avrupa ittifakının Cezayir saldırısı planı

Cezayir kuvvetleri, düşman gemilerinin demirlemesini engellemeye çalışmış fakat mühimmatları düşman gemilerinin toplarının karşısında yetersiz kalmıştır. Ancak El Hamma'ya varana kadar ittifak güçlerini çorak araziye indirerek geri çekilmek zorunda bırakmışlardır.

Şarlken aceleyle Hasan Ağa'ya bir elçi göndererek, kendisine ve Türk askerlerine vereceği büyük bir ödül karşılığında şehri teslim etmesini teklif etmiştir. Ama Hasan Ağa bu teklifi kesin bir şekilde reddederek şöyle cevap vermiştir: "Düşmanın tavsiyesini almak büyük bir aptallık sayılır. O, bu yaptığının ona üstün bir konum ve sonsuz bir ün kazandırmasını istiyor." (Rang & Denis, 1980, s. 54). Şarlken bu teklifi yaparken Beni Zeyyan prenslerinde işe yarayan düşman saflarını dağıtma konusundaki etkililiğine güvenmiştir fakat sonuç beklediği gibi olmamıştır.

Hasan Ağa, Şarlken'in bu davranışını zayıflık olarak görmüş ve bunu çıkarına kullanarak gece düşman karargâhına ani ve sert bir hücum gerçekleştirmiştir. Cezayir kuvvetlerinin bu beklenmedik saldırısı düşman saflarında panik ve kargaşaya sebep olmuştur.

Şarlken saldırının verdiği panik ve sinirle, "Bizim topraklarımız karşısında Cezayirlilerin direnemeyeceğini söyleyen siz değil miydiniz?" demiştir (Chavellier, 1991). Cezayir kuvvetlerinin bu ani saldırısı donanma komutanının ve ordunun moralini bozmuştur. Bu yıkıma rağmen Şarlken'in güçleri 24 Ekim'de yola koyularak şehre doğru ilerlemiştir. Cezayir kuvvetleri

ve şehir halkı şehirden bakıldığında “ovayı dolduran siyah karınca yığını” gibi görünen düşman ordusunun ilerleyişini engellemek için vurkaç girişimlerinde bulunmuştur.

İttifak güçlerinin konumlandırma planı aşağıdaki gibiydi:

- İtalya ve Malta askerleri Tafura girişindeki kıyıları koruyacak
- İspanyollar Vadi el-Harraş civarındaki dağa tırmanarak şehri kuşatacak
- İmparatorluk ve yönetim, Sidi Yakup Cami’nin yakınında şehre hâkim olan Kidyetü’s-Sabun’da kamp kuracak
- Yelkenli ve silahlı savaş gemileri, şehrin güney kısmının savunma hattını oluşturacak

Saldırı için her şey hazır olmasına rağmen ittifak güçleri ertesi gün, yani 25 Ekim’de saldırıyı planlamışlardır. Fakat o gece şiddetli bir fırtına patlak vermiş ve ittifak güçlerinin planları ve moralleri tamamen bozulmuştur. Böylelikle geri çekilmek zorunda kalmaları en büyük endişeleri olmuştur.

Cezayir kuvvetleri düşman saflarını saran karışıklıktan faydalanarak Tafura’nın girişindeki İtalyan karargâhına saldırmıştır. İtalyan karargâhının etkisiz hâle getirilmesi savaşın gidişatına yön vermiştir. İttifak güçleri Cosmo de Medicis’in temsilcisi olan Bandini’yi şu cümleleri söylemeye sevk eden belki de bu olmuştur: “25 Ekim’de herkes görevini kötü yaptı ancak İtalyanlar herkesten daha da kötü yaptı.” (Chavellier, 1991, s. 114).

■ Hasan Ağa, Şarlken’i Mağlup Ediyor

Hasan Ağa liderliğindeki Cezayirliler sayesinde ittifak güçleri çok sayıda gemi ve asker²⁰ kaybetmiş ve savaş Cezayir lehinde sonlanmıştır.

Sona yaklaşırken, ittifak güçleri komutanı Andrea Doria’nın görevi Kutsal Roma İmparatoru Şarlken’i korumak ve motivasyonu tükenmiş askerlerden kurtarabildiği kadarını kurtarmaktı. 26 Ekim Çarşamba günü Andrea Doria’dan Şarlken’e ulaşan mektupta şöyle yazılmıştır: “Seni Tamentfoust’ta bekleyeceğim, donanmanın geri kalanına yetişmek için askerlerle daha hızlı yürüyeceğim ve krallığınıza güvenle döneceğim.” (Chavellier, 1991, s. 117).

Böylece Şarlken projesinin başarısız olduğunu anlamıştır. Kapana kısılmışlık hissi ve hayal kırıklığıyla bozguna uğradığını kabul etmiş ve

²⁰ Yaralanan askerlerden en meşhuru, Malta çetesi komutanı Robins de Selmon Vesafinyak’tı.

çadırların toplanmasını emretmiştir.²¹ Bu saldırıda İspanyolların kaybı en az 150 gemi, yaklaşık 10 bin asker ve tüm süvariler şeklinde olmuştur. Buna karşılık Cezayir ordusunun yüklü ganimetinin içinde 20'si büyük 60 adet top bulunmaktadır.

Bu büyük zaferin ardından Cezayir ve Mağrip bölgesinde peş peşe kutlamalar yapılmıştır. Halkın evlerine, tüccarların dükkân ve mağazalarına, görevlilerin ofislerine astığı "Allah tarafından korunan Cezayir" yazısı Cezayir'in simgesi hâline gelmiştir. İttifak güçlerinin yenilgisine Cezayirlilerden sonra en çok sevenlerin Yahudiler olması da burada ilgi çeken noktalardan birisidir.²²

Resim 7: İspanya-Avrupa ittifakının yenilgisinden sonra Cezayir'in resmî simgesi

Bu zafer, Cezayir ve hilafet tarihinin en önemli zaferlerinden biri olarak sayılabilir. Bu zaferin önemli sonuçlarından bazıları şunlardır:

- Endülüs trajedisinin Mağrip'te tekrar yaşanması kesin bir şekilde engellenmiştir
- Cezayir bir deniz kuvveti olarak Akdeniz'in batısında söz sahibi hâline gelmiştir

²¹ İttifak güçlerinin hoşlanmadığı bu yenilgi, Şariken'i ve onun konumunu etkiledi. Bundan dolayı yenilgiden 15 sene sonra 1556 yılında bütün hayatını Yuste Manastırı'nda geçirmeyi tercih ederek tahttan çekildi. 21 Eylül 1558 yılında ölünceye kadar orada kaldı. Oğlu 2. Filip onun yerine geçti.

²² Yahudilerin sevinci bu günlerde oruç tutacak ve kutlama yapacak seviyeye ulaştı. Kutlamalarda Cezayir liderleri ve onların kahramanlıklarını övmek için kasideler okuyorlardı. 19. yüzyıla kadar her yıl başarısız olan ittifak yenilgisi anısına kutlama yapmaya devam ettiler.

- Şarlken'in ve İspanya'nın Avrupa hükümdarları ve halkı üzerindeki nüfuzu ciddi anlamda azalmıştır

İspanyollar için son derece acı olan bu yenilgiyi peş peşe başka bozgunlar takip etmiş ve işgal ettikleri diğer yerlerden de kovulmuşlardır: 1552'de Trablus'tan, 1555'te Bicâye'den, 1558'de Müsteganim'den, 1570'te Tunus'tan tamamen ve 1792'de Vehrân Beyi Muhammed bin Osman el-Kebir tarafından Vehrân'ın hiçbir müzakere olmaksızın kurtulmasıyla Cezayir'in büyük Dayısının onlara dayattığı sert koşullar altında Cezayir'den tamamen çekilmişlerdir.

■ Sonuç

Cezayirliler açısından bir kahraman olan Ebu Yusuf Oruç Reis'in vefatı sonrası kardeşleri içerisinde güçlü bir otorite ve motivasyon kaynağı olan bir kişi olarak Hayreddin Paşa ön plana çıkmıştır. Oruç Reis, bu gücün Orta Mağrip topraklarına yayılmakla kalmayıp bunun çok ötesine geçen, İzabella'nın projesini yok edebilecek bir güç olmasını dilemiştir. Nitekim İzabella'nın torunu Şarlken liderliğinde, 1541 yılında uluslararası ittifakın Cezayir'e karşı yenilgisinden sonra bu hayal gerçekleşmiştir. Yenilginin ardından Şarlken'in Cezayir Tamentfoust'ta denize attığı imparatorluk tacıyla beraber İzabella'nın projesi de sulara gömülmüştür. Şarlken o esnada şöyle demiştir: "Ey taç, ben seni hak etmiyorum, ben seni taşıyacak kişi değilim." O günden sonra Şarlken asla taç giymemiştir. Bunun anlamı Avrupa imparatoru olmak bir yana, Şarlken artık İspanya kralı da değildir.

İzabella'nın bu projesine karşı elde edilen bu zafer, Avrupa'da ve Avrupa dışında elde ettikleri zaferler sayesinde şöhretleri ufukları aşan imparatorlara, büyük krallara ve prenlere kahramanca karşı koymalarından ve onları yenmelerinden sonra elde edildi. Doktor Mevlay Belhamisi'nin de belirttiği gibi: "Que d'empereurs illustres, de rois belliqueux, de généreux concourants, d'amiraux compétents virent leurs assauts se briser et leur science militaire mise en échec."²³

Bu zafer sayesinde Cezayir, Akdeniz bölgesinde öncü bir rol oynamaya başlamıştır. Hristiyan İspanyol ve Avrupa deniz cephanelikleri karşısında kazandığı olağanüstü zaferler sayesinde herkes Deniz tersanesi liderliğinin adını öğrenmiştir. Her hâlükârda bu, Cezayir'in ilk Türk liderleri sayesinde gerçekleşmiştir. Onların Mağrip'te yaptıklarını sadece onlara düşmanlık

²³ Nice ünlü imparatorlar, cengâver krallar, cömertliğini amacına adanmışlar, mahir amiraller harp ilmine dair bildiklerinin boşa gittiğini, hücumları bertaraf edilmek suretiyle görmüş oldular.

besleyenler kabul etmemektedir. Eğer onlar olmasaydı, Mağrip'in kaderi, kardeşi Endülüs gibi olur ve bölgede İslam ve Müslümanlar yok olurdu.

■ Kaynakça

Ajgou, A. (2003). *el-Mağribu'l-evsat min mücteme'ı'l-kabile ilâ mücteme'ı'd-devleti'l-: ümme*. Batna, Cezayir.

Bel-Hamissi, M. (1986). *Histoire de la marine algerienne, 1516-1830*. Entreprise nationale du livre.

Bûabdelî, e.-M. (1973). *İbn Sahnûn, es-Sağru'l-cemânî fi ibtisâmî's-sağri'l-vehrânî*.

Kostantiniyye: Dâru'l-ba's.

Bûi'iyâd, M. (1983). *Cevânib mine'l-hayât fi'l-Mağribi'l-Evsât fi'l-karni't-tâsi' el hicrî*.

Cezayir: eş-Şeriketü'l-vataniyye.

Chavellier, C. (1991). *es-Selâsûn li-kıyâmi devleti medîneti'l-Cezâyir*. Cezayir.

Ebî'd-Dıyâf, A. (1977). *İthâfi ehli'z-zamân bi-ahbâri mülûki Tunus bi-ahdi'l- 12 em'an*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye.

Guérout, M. (2005). 1451 أكتوبر الجزائر. على الخامس شارل حملة 1451 [www.archeonavale.org](http://www.archeonavale.org/Alger_2005/docs_ar/doc2_ar.php) rg: http://www.archeonavale.org/Alger_2005/docs_ar/doc2_ar.php adresinden alındı

Haëdo, D. (1881). *Histoire des rois d'Alger*. Alger.

Julien, C. A. (1969). *Târîhu İfrikıyâ eş-Şimâliyye*. Tunus: Dâru't-Tûisiyye.

Kınân, C. (1987). *Muâhedâtu'l-Cezâir mea' Fransa 1830-1916*. Cezayir.

Medeni, A. T. (t.y.). *Harbü's-selâsümie sene beyne'l-Cezayir ve Esbânyâ 1492-1792*.

Cezayir: eş-Şeriketü'l-Vataniyye.

Rang, S., & Denis., F. (1980). *Fondation De La Régence D'alger: Histoire Des Barberousse*.

Nabu Press .

Rozet, C. A. (1980). *Algérie, par Mm. les capitaines du Génie Rozet et Carette*. Paris.

Venture de Paradis, J.-M. (1983). *Tunis et Alger au XVIII siècle: mémoires et observations rassemblés et présentés par Joseph Cuoq*. Paris Sindbad.

15. ve 16. Yüzyılda

Cezayirliler ile Türkler Arasındaki Sosyal ve Kültürel Entegrasyon

*Dr. Mohammed Labbaci**

■ Giriş

Uluslararası ilişkiler açısından değerlendirildiğinde 15. yüzyıl, insanlık tarihinde önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir. Zira bu yüzyılda dünya sahnesinde iki büyük güç ortaya çıkmıştır. Birincisi doğuda Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeki Müslümanlar, ikincisi ise batıda İspanyol devletinin yönetimindeki Hristiyanlardır. Bu minvalde, Akdeniz'in de bu iki güçlü devletin çatışma sahnesi olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Kuzey Afrika halkı ise bu çatışmaya doğrudan tanık ve taraf olmuştur. Kuzey Afrika kıyıları önce İspanyollar tarafından işgal edilmiş, ardından Osmanlı halifeliğine katılmıştır.

İspanya, Kuzey Afrika'daki Arap kıyılarını işgal ederken, Osmanlılar bu ülkelere gelerek kendi himayelerine almayı başarmışlardır. Kuzey Afrika kıyılarındaki her bir ülkenin halifelik himayesine katılma koşulları farklı olmuştur. Cezayir'de Osmanlı idaresi üzerine, bir başka ifade ile Cezayir'in Osmanlı halifeliğine katılım koşullarını analiz eden birçok araştırma bulunmaktadır. Örnek verecek olursak daha önce tarafımca yazarı

* Vehran 1 Üniversitesi – Ahmed Bin Bella, Cezayir

belli olmayan ve Oruç Reis ile kardeşi Hayreddin'in geliş haberi ile ilgili bir el yazması üzerine "Barbaros'un İyilik Çalışmaları" başlıklı yüksek lisans çalışması yazılmıştır. Lazgham Fawzia tarafından tamamlanan ve 2013/14 akademik yılında Vehrân 1 Üniversitesinde kabul edilen "Osmanlı Dönemi'nde Cezayir'deki Bilim Evleri, Aileleri Ve Bunların Siyasi Ve Kültürel Rollerini" başlıklı doktora tezi kayda değer bir diğer eserdir. Bu çalışma içerisinde de Cezayir'e yerleşen Türk aileleri hakkındaki bu tezden oldukça faydalanılmıştır.

Araştırmacı Şerifa Tayyan'ın 1990/91 akademik yılında Cezayir Üniversitesinde kabul edilen "Osmanlı Döneminde Cezayir Şehrinde Kadın Giysileri" başlıklı yüksek lisans tezi, Osmanlı dönemi Cezayir'de yaşayan Türklerin gelenek ve göreneklerinin anlaşılması açısından bir diğer önemli eserdir. Bu çalışma, ayrıca Cezayir ve Türk halkları arasındaki sosyal entegrasyon konusunun anlaşılması açısından okuyucusuna çok yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada Oruç ve Hayreddin kardeşlerin Cezayir'e girişine, ardından da Cezayir'in halifeliğe katılmasına katkıda bulunan koşullara ışık tutulacaktır. Buradan hareketle de Cezayir ve Türk halkları arasındaki sosyal kaynaşmanın yönleri ve kültürel alanda iki halk arasındaki etki ve tepki sürecinin sonuçları izah edilmeye çalışılacaktır.

■ Cezayir'in Osmanlı Halifeliğine Katılmasına Yardımcı Olan Faktörler

Türkler Cezayir'e 15. yüzyılda gelmiş ve üç asırdan fazla burada hüküm sürmüşlerdir. Bu hususta, Türklerin Cezayir topraklarına gelişlerini kolaylaştıran ve onlara yardımcı olan bazı faktör ve sebepler bulunmaktadır (Abbâsî, 2006). Bu bölümde bu hususlar izah edilmeye çalışılacaktır.

■ Müslüman Kuzey Afrika Topraklarının Türkler Girmeden Önceki Kötüleşen Siyasi Durumu

15. yüzyılın geneline bakıldığında, Müslüman Kuzey Afrika topraklarının üç siyasi otorite altında bölünmüş bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bunlar doğuda Hafşiler¹, ortada Zeyyânîler (Abdolvâdiler)² ve batıda Vattâsîlerdir³. O dönem içerisinde bu üç devlet birbirleriyle savaş hâlinde

¹ **Hafşiler** diye bilinen ve ismini Şeyh Ebu Hafs Ömer bin Yahya'l Hintatî'den alan bu devlet, 1228-1574 yılları arasında Tunus'ta hüküm sürmüş Berberi hanedanı olarak bilinmektedir.

² **Zeyyânî Hanedanı:** (1236-1550). Başkentleri Tilimsan'dır. İbni Taşfin tarafından kurulmuştur. Bu devlet, son zamanlarında zayıflamış ve bu durum, İspanyollarının sahillerine girmesini ve kıyı kesimlerini Osmanlıların ele geçirmesini kolaylaştırmıştır (el-Cezâirî, 1964, s. 85).

³ **Vattâsî Hanedanı:** (876-971). İlk sultanı Sultan Abdullah bin Muhammed El Şeyh, son sultanı ise Ebul Hasen'dir. Merinilerin bir şubesidirler (el-Cezâirî, 1964, s. 75).

oldukları gibi her biri diğeri hâkimiyeti altına alarak bölgede siyasi birliğı sağlayan yegâne güç olma arzusundaydı.⁴ Kuzey Afrika'da siyasi karışıklığın hüküm sürdüğü bu dönem içerisinde İspanya'nın başını çektiği Hristiyan Batı ise sömürgeciliğe yol açan coğrafi keşiflerle hâkimiyet alanını genişletiyordu. Kuzeyden yaklaşan bu tehlikeye rağmen, bölge hâkimiyeti uğruna savaşı bu devletlerin yöneticileri İspanyol tehlikesine karşı durmak için çabalarını birleştirmeye çalışmamışlardır. Hâlbuki H. 898 / M. 1492 yılında Endülüs'ün düşüşünden sonra Müslümanların orada yaşadıkları, zulümlerin Kuzey Afrika'ya doğru kayacağı konusunda ilk işaretleri vermiştir (Washington, 1988, s. 467).

Resim 1: 15. ve 16. yüzyıllarda Kuzey Afrika'da siyasi görünüm

Haçlılar, Endülüs'te başlattıkları "Yeniden Fetih" (Reconquista, سقوط الأندلس) hareketi (Halaylı, 2000, s. 123) ile birlikte oradaki İslami varlığı yok ettikleri gibi Kuzey Afrika bölgesindeki İslami varlığı da tasfiye etmeyi arzulamaktaydılar. Bu sebeple, sadece Cezayir kentinde sayıları yaklaşık on beş bine ulaşan (Et-Tammâr M., 1983, s. 232) Endülüslü mülteci Müslümanlar Haçlıların birincil hedefi olmuştur (Braudel, 1928, s. 358). Müslümanların Endülüs'te yaşadıkları baskıyı üzerlerinden atabilmek, dinlerini, özgürlüklerini ve mallarını kurtarabilmek için her türlü riske ve

⁴ Ebu Faris Abdulaziz el-Hafsi Tunus, krallığını ve Tilimsan şehrini Mayıs 1424'te işgal etmiş, ardından torunu Ebu Amr Osman 1462 yılında şehrin surlarına varmış, şehirde güvenliği sağlamak için 1466 yılında kuşatmayı tekrarlamış, 1488 yılında ise vefat etmiştir (el-Matvî, 1986, s. 570-573).

tehlikeye katlanarak Kuzey Afrika topraklarına göç etmişlerdir (Razûk, 1991, s. 81). Endülüs Müslümanları çocuklarını ve ailelerini tehlikeye atarak Kuzey Afrika topraklarına zorunlu göç ettikçe bölge bir bütün olarak Haçlılar tarafından işgale hazır hâle gelmiştir.

■ Zeyyânî Hanedanı'nın Zayıflığı

Zeyyânî Hanedanı'nın hüküm sürdüğü ve literatürde "Orta Mağrib" (المغرب الأوسط) olarak da bilinen bölgede 15. yüzyılın sonlarına doğru tam bir siyasi kaos ve parçalanmışlık durumu hâkimdi. Bir başka ifade ile, merkezi Tilimsan olan Zeyyânî Hanedanı, Cezayir'in batı bölgesinde sıkışmış durumdaydı. Bölgede var olan bu kaotik duruma ilave olarak ülke iç karışıklıklardan sıkıntı çekiyordu ve yönetici elit arasında ciddi bir iktidar kavgası vardı. Tüm bunlar, Zeyyânîlerin bu dönem içerisinde hem kendi iç yönetimlerinde hem de hüküm sürdükleri coğrafyada istikrarlı bir yapıya sahip olamamaları durumunu doğurmuştur.

15. yüzyılın sonu itibarıyla Kuzey Afrika ülkelerinin siyasi bölünmüşlüğü yanında ne ekonomik zenginlikleri ne de askerî savunmaları bulunmaktaydı. Tüm bu eksikliklerin, bölgede yaşayan siyasi iktidarları siyasi birliği sağlama konusunda aciz bıraktığı da bir hakikatti (el-Câmiû el-Fâsî, t.s., s. 5). Tüm bunlar, devletlerin kendi yerel yönetimleri açısından da merkezî yönetimin etkinliğini kaybettiği ve sahil şehirlerinin bağımsız devletçikler hâlinde davrandıkları bir yapıyı doğurmuştur. Şeyh Ahmet Bin Kadı yönetimindeki Koko emirliği ve Şeyh Selim et-Tumî'nin nüfuzu altında bulunan Cezayir şehri bunlara verilebilecek en güzel örneklerdendir.⁵ Zeyyânî ülkesinden hareketle çizilen bu siyasi durum diğer bölgeler için de geçerli olduğu gibi bölgedeki tüm toprakları dışarıdan gelecek saldırılara karşı aciz bırakmaktaydı.

■ Sahil Kentlerinin Düşmesi

Bu dönemde Orta Mağrip'teki bu kötü siyasi koşullar İspanyolların Cezayir kıyılarını işgal etmek üzere iştahlarını kabartmıştır (Galibert, 1846, s. 90; De Tassy, 1992, s. 20; Huccî, 1976, s. 38). H. 911 / M. 1505 yılında Mersû'l-

⁵ Selim et-Tumî, Cezayir şehrinin şeyhidir. Salebe kabilesindendir. Bicâye'nin İspanyollar tarafından işgal edilmesinin ardından Cezayir'de yönetimi ele geçirdi. Birkaç yıl yönetimde kaldı. H. 922 / M. 1516 yılında ise şehir ahalisinin talebi üzerine Cezayir tahtına oturdu. Yönetimi kaybetmeye başladığını anlayınca kurtulmak için tedbirler almaya başladı. Sonunda Oruç Reis'le savaştı ve öldürüldü (el-Vezzân, 1983, s. 39).

Kebir limanını,⁶ H. 1509 / M. 915 yılında Vehrân⁷ ve H. 916 / M. 1510 yılında ise Bicâye limanını işgal etmişlerdir.⁸ Öncesinde bu şehrin sakinleri, İspanyol askerleri tarafından işlenen iğrenç bir katliama maruz kalmış ve yaklaşık dört bin kişi öldürülmüştür. İspanyollar “Yeniden Fetih” diye adlandırdıkları Endülüs’ten Müslümanları kovma tecrübesi ile yağma, katliam ve istismarda ustalaşmışlardır (El-Medeni, t.y., s. 122). Cezayir şehirlerinin geri kalanı aynı kaderle yüzleşmekten korkmaya başlamış ve bu yüzden bazıları, bu baskıyı kaldırmak için uygun zamanı bekleyerek istemeyerek de olsa İspanyol hâkimiyeti altına girmeye çalışmışlardır. İspanyollara boyun eğdiklerini ilan eden şehirler arasında Tenes,⁹ Dellis, Müsteganim¹⁰ ve Cezayir kentleri bulunmuş ve bu şehirler İspanyol tahtına vergi ödemeyi taahhüt etmişlerdir (Colombe, 1975, s. 102; Braudel, 1949, s. 224).

İspanyollar bu kıyı şehirlerini işgal etmekle ve halka vergi uygulamakla yetinmemişlerdir. Deniz tarafında Cezayir şehrinin karşısındaki kayalık üzerine H. 916 / M. 1510 yılında Banyon¹¹ Kalesi olarak bilinen bir kale inşa etmişlerdir. Böylece Akdeniz’deki nüfuzlarını daha da genişletmeyi ve Cezayir’i kısıtlamak, limanından yapılan ihracat ve ithalatı denetlemek ve Cezayirliiler ile diğer Müslüman toplumlar arasındaki bağları kesmeyi amaçlamışlardır. Kaleye yerleştirilen İspanyol toplarının ağırlığı altında Cezayir şehrini ezmeye çalışmışlardır (el-Vezzân, 1983, s. 38).

Öte yandan İspanya yeni bölgelere müdahale etmek, ele geçirmek ve bazı kabileleri veya emirleri diğerlerine karşı destekleyerek kendi varlığına karşı herhangi bir blok veya ittifakı önlemek için sömürge yöntemleri kullanmıştır (El-Müşrifî, t.s., s. 12-26; el-Câmîi el-Fâsî, t.s., s. 5). Yine İspanyollar istihbarat

⁶ **Mersü’l-Kebir:** Bezi Zeyyan kralları tarafından Akdeniz sahillerine kurulmuş küçük bir şehirdir. Vehrân’dan birkaç mil uzaktadır. Büyük liman anlamına gelir. Her türlü fırtına ve poyrazdan korunaklıdır (el-Vezzân, 1983, s. 31; (El-Bekri, 1968?, s. 81).

⁷ **Vehrân:** Sahilde bir kenttir. Geniş çaplı büyük bir şehirdir. Bahçelerle, ağaçlarla, saray ve kulelerle, otel ve hamamlarla, cadde ve parklarla doludur. Maghrava kralları tarafından inşa edilmiştir. Sakinlerinin çoğu, nazik, cömert ve yabancıları seven zanaatkâr kimselerdir (el-Câmîi el-Fâsî, t.s., s. 5; el-Vezzân, 1983, s. 31).

⁸ İspanyollar, şehre bir Hristiyan ordusu getiren ve gizlice oraya sokan Zway Yahudisi İbn Kisa’nın yardımıyla Vehrân şehrini işgal etmişlerdir (ez-Ziyânî, 2013, s. 142).

⁹ **Tenes:** Afrikalılar tarafından Akdeniz’e yakın bir mesafede bir dağın yamacına inşa edilen antik bir şehirdir. Sakinleri kaba saba insanlardır. Bölgesi buğday ve bal üretiminde çok verimlidir (el-Vezzân, 1983, s. 35).

¹⁰ **Müsteganim:** Akdeniz kıyısında Afrikalılar tarafından inşa edilmiş, kumaş dokuyan pek çok zanaatkârın bulunduğu bir şehirdir. Evleri çok güzeldir, çeşmeleri boldur. Etrafında güzel bahçeler vardır. Çevresindeki tüm topraklar tarım için iyidir ve bereketlidir. Genellikle Avrupa gemileri tarafından ziyaret edilen bir limanı vardır (el-Vezzân, 1983, s. 32).

¹¹ **Banyon:** Yüksek bir kayalıktır. İspanyollar tarafından işgal edilmiş ve üzerine bir kale yapılmıştır. Cezayir limanında bulunmaktadır (el-Vezzân, 1983, s. 38).

toplamak, propaganda yapmak, böylece orduların ve halkların saflarını bölmek ve onları iç savaşılar sürüklemek için halktan da yardım almışlardır (İbn Ashenho, 1972, s. 111).

■ Halkın Türklerden Yardım İstemesi

Orta Mağrip'te hüküm süren Zeyyânî Hanedanı'nın zayıflaması, bazı sahil şehirlerinin düşmesi ve işgalciler tarafından halka vergiler konulması sonrasında Müslümanların yaşam koşulları daralmış, artık bu durum katlanılamaz olmuş ve koşullar içinden çıkılmaz bir hâl almıştır (Et-Tammâr M., 1983, s. 247). Bu durumdan çıkmak ve İspanyolların zulmünden kurtulmak için birtakım çözüm yolları aramışlardır.

Kendilerini kuşatan bu tehdit karşısında o dönemde Batı Akdeniz'de varlıkları bilinen ve Endülüslü mazlum Müslümanları kurtarmaya çalışan Osmanlı denizcileri, Kuzey Afrikalı Müslümanlar içinde bir kurtuluş fırsatı olarak ön plana çıkmıştır. Osmanlı denizciler ile ilk iletişimleri¹² şeyhlerinden biri aracılığıyla olmuş ve kendilerinden İspanyolların elinden kurtulmalarına yardım etmelerini istemişlerdir.¹³ Cesaretleri ile tanınan Oruç ve Hayreddin Reis kardeşlerle Tunus'ta oldukları sırada iletişime geçen Şeyh Ahmet bin Kadı, buna verilebilecek ilk örneklerdendir. Oruç ve Hayreddin kardeşler Avrupa ülkelerine akınlar düzenliyor, halkı ile kaleleri dillere destan bir şekilde düşürüyor ve ganimetler topluyorlardı. Akdeniz'in bu denizcileri ve onların mücadeleleri tüm Kuzey Afrika bölgesine de yayılmıştı. Şeyhin onlara, "Bizim ülkelerimiz ya senin ya kardeşinin ya da kurdundur." dediği rivayet edilmektedir. Bunun üzerine Türk denizciler hızla bu bölgelere yönelerek ilk olarak Bicâye şehrini iki kez kuşattılar (H. 918 / M. 1512 – H. 920 / M. 1514) ve İspanyolların elinden almaya çalışmalarına rağmen başarılı olamadılar (en-Nâsırî, 1955, s. 162). Buna karşılık ilk olarak Bicâye yakınlarındaki bir diğer sahil şehri olan Cice kentini fethedip Cezayir ülkesindeki ilk üslerini kurmayı başardılar.

¹² İlk temasın 1512 yılında Bicâye şehrini kurtarma girişimlerinden önce Barbaros kardeşler tarafından olduğu tespit edilmiştir. Fakat bu kardeşler hakkında farklı görüşler vardır. Kimisi ilk teması Ahmed bin Yusuf el Meylanî'nin gerçekleştirdiğini söylerken kimisi de Ahmed bin Kadı demektedirler.

¹³ Tarihçiler, halkın Osmanlılarla nasıl iletişime geçtikleri konusunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bazıları Tunus'a geldiklerinde Osmanlılardan Oruç ve Hayreddin ile temasa geçen kişinin Şeyh Ahmed bin Kadı olduğuna inanmaktadır. *Oruç ve Hayreddin'in Gelişi* adlı el yazmasında ifade edilen bu yöndedir (s.9). Diğerleri ise, Cezayir halkının doğrudan Sultan Selim ile temasa geçtiğini ve onun Oruç ve Hayreddin Reisleri gönderdiğini düşünmektedir (es-Süleymânî).

Cicel’de bulunduğu sırada Cezayir şehrinin ahalisi de Oruç Reis’e elçi göndermiştir (İlter, 1989, s. 48). Hristiyanların yaptıklarını şikâyet ederek şöyle dedikleri rivayet edilmektedir:

Biz sizlerin cihadı seven insanlar olduğunuzu duyduk. Cicel’i Hristiyanların elinden aldınız ve dine yardım ettiniz. Ey Mücahitler tebrikler size. Bize de gelmeniz gerek. Bizi bu melun kâfirlerin elinden kurtarmanız gerek. Çünkü biz çok büyük bir belanın ve şiddetli bir zilletin içerisindeyiz (el-Câmiî el-Fâsî, t.s., s. 2).

Oruç Reis, Cezayir şehri ahalisinin bu çağrısına cevap vermiş ve şehrin ileri gelenleri ve âlimlerinin yardımıyla şehre girmeyi başarmıştır. Bu fetihten çok kısa bir süre sonra Hugo de Moncada liderliğindeki İspanyollar Cezayir şehrine doğru bir askerî sefer başlatmış, fakat Haçlıların düzenlediği bu büyük askerî sefer, Oruç Reis tarafından şehir halkının desteği ile bertaraf edilmiştir.

Bu başarılarından kısa bir süre sonra Tilimsan’dan da bir heyet gelmiş ve Zeyyânî topraklarındaki siyasi koşulların çürümüşlüğünü Oruç Reis’e aktarmıştır. Zeyyânî ailesinin bireyleri arasındaki anlaşmazlıklar ve yönetim kavgaları neticesinde yaşanan kaos ve karmaşayı aktararak destek istemişlerdir. Bu dönemde Zeyyânî Hanedanı’nın başında, İspanyollardan destek alarak Ebu Zeyyan’ı¹⁴ zindana attıran Sultan III. Ebu Hemmu bulunmaktaydı. Heyet bu siyasi sıkıntılar ile beraber bölgede yaşanan veba salgını ve diğer sorunlardan da bahsettikten sonra Oruç Reis’ten kendilerini bu zulümden kurtarmasını istemiştir. Oruç Reis bu çağrıya da cevap vererek askerleri ile birlikte Mağrip’in batı kesimlerine doğru yola çıkmıştır.

Cezayir şehrinde yerine kardeşi Hayreddin’i bırakarak bu batı seferine çıkan Oruç Reis, sefer sırasında diğer üç önemli noktaya uğramıştır. Öncelikle Tenes şehrini İspanyolların iş birlikçilerinden kurtararak Zeyyânîlerin başkentliğini yapan Tilimsan’a gelmiştir. Burada karşılaştığı ilk İspanyol valiyi yenerek Beni Raşit Kalesi’ne ulaşmıştır. Kale ahalisine Vehrân’da bulunan İspanyollarla olan ticari anlaşmaları kestirtmiş ve Vehrân’daki İspanyol ordusuyla çetin bir savaş yaşanmıştır. Bu savaşta Oruç Reis kardeşi İskender’i ve ordusunun bir kısmını kaybetmiştir. Ancak bu, onu Tilimsan şehir merkezine girmekten caydırmamıştır. Tilimsanlılar yardım talep ettikleri Oruç Reis’i karşılamışlar ve Oruç Reis de krallığı zindandan kurtardığı Ebu Zeyyan’a iade etmiştir (Et-Tammâr M. b., 1984, s. 229). Bu

¹⁴ **Ebu Zeyyan:** Sultan Ebu Zeyyan Ahmed el-Sabiti bin Abdullah’tır. Tilimsan tahtına H. 923 / M. 1517 yılında oturmuştur (el-Ceylânî, 1994, s. 223).

başarıdan sonra dönüş yolundaki Oruç Reis İspanyol ordusuyla yeniden savaşa girmiş; bu savaşta kendisi ve askerleri şehit olmuştur. Böylece bölgedeki sistematik İspanyol tehlikesi karşısında Cezayir şehrinde sadece Hayreddin Reis kalmıştır.

Bu koşullar altında iki kardeşini ve birçok askerini kaybeden Hayreddin Reis ülkesine dönmek istemiştir. Ancak Cezayir şehrinin âlimleri ve ileri gelenleri kendisinden şehirde kalmasını istediler. Hayreddin Reis, kalmasına yönelik yapılan ısrarlar karşısında Osmanlı Sultanı I. Selim'e bir mektup göndermeleri şartıyla kalmayı kabul etmiştir. Sonrasında, 1519 yılında Cezayir şehrinin ileri gelenleri Osmanlı sultanına bir mektupla birlikte temsilciler gönderip Hayreddin Reis'in Cezayir'de kendileri ile kalmasını talep ettiler. Osmanlı Sultanı da onların bu talebini kabul ederek Hayreddin Reis'i Cezayir eyaletinin Beylerbeyi tayin etmiş ve bölgeye 2000 yeniçeri göndermiştir (Et-Temîmî, 1976, s. 119).

Bu bölümde Cezayir topraklarının sahil kesimlerinin İspanyollar tarafından işgal edilmesi, Zeyyânî Hanedanı'nın zayıf düşmesi ve bölge idarecilerinin Müslümanları savunmaya muktedir olmaması neticesinde yaşanan koşullar ana hatlarıyla izah edilmeye çalışılmıştır. Bu koşullar bölge halkını Oruç Reis ve kardeşi Hayreddin Reis ile iletişime geçmeye ve kendilerinden İspanyol düşmanlarına karşı yardım talep etmeye itmiştir. Bütün bu yaşananlar Cezayir'in Osmanlı İslam halifeliğine katılması ile neticelenmiştir.

■ Osmanlılar ile Cezayirliler Arasındaki Toplumsal Kaynaşma

Osmanlı'nın bir eyaleti olan Cezayir'deki Osmanlı yönetimi üç asırdan fazla sürmüştür. Bu süre içerisinde birçok Türk aile Cezayir'e yerleşmiş ve Türklerle Cezayirliler arasında kız alıp vermeler ile nesiller kaynaşmış ve tarihçilerin Kuloğulları sınıfı diye isimlendirdiği yeni bir toplumsal kesim doğmuştur. Kuloğullarının kahir ekseriyetinin anneleri Cezayirli ve babaları ise Türk kökenlidir. Öte yandan toplumsal hayatta özellikle de yeme, içme, giyinme ve âdetler hususunda bir etkileşim ortaya çıkmış ve Cezayir toplumunda özel günler ve benzeri etkinliklerde Türk toplumunun birtakım etkileri görülmeye başlamıştır.

■ Cezayir'deki Türk Aileler

Cezayir halkının Oruç ve Hayreddin Reis kardeşlerden yardım isteği ve Cezayir şehrinin ileri gelenlerinin Osmanlı sultanından Hayreddin Reis'in kendilerinin yanında vali olarak bırakılmasını talep etmesinin ardından bu

talebin Sultan I. Selim tarafından 1520 tarihinde resmiyete kavuşturulması ile Anadolu topraklarından Cezayir'e yaklaşık 2000 kadar Türk askeri gitmiştir.

Bu karar aynı zamanda Hayreddin Reis'e Anadolu'dan levent toplama izni de vermekte olup 4000 kadar Türk levent de gönüllü olarak Cezayir'e gitmiştir (Halaylı, 2019, s. 65). Türk ailelerin, özellikle de asker olanların Cezayir topraklarına yerleşmeleri, bu askerler ve toplanan gönüllü leventler ile başlamıştır. Bunların yanında, bazı âlimler ve kadılık makamı gibi dinî ve adli makamlara da tayinler gerçekleştirilmiştir. Zaman geçtikçe Cezayirliiler Türkler ile kaynaşmışlar, özellikle yeniçeri askerleri Cezayirli kadınlarla evlenmişler ve bu evliliklerden de "Kuloğulları Türkleri" denilen toplumsal bir sınıf doğmuştur (Halve, 2009, s. 38).

Günümüzde Cezayir'de hâlen yaşamakta olan Türk kökenli aileler bulunmaktadır. Bunlar çoğunlukla Cezayir, Tilimsan, Medea, Konstantin ve benzeri büyük şehir merkezlerinde yaşamaktadırlar. Yaklaşık 50000 kadar nüfusa sahip olan Cezayir şehrindeki Türklerin sayısının 18. yüzyılın sonlarında yaklaşık 3000 kadar Türk ve 6000 kadar Kuloğlu olmak üzere toplamda 1600 haneye kadar ulaştığı aktarılmaktadır (Halve, 2009, s. 20). 2006 yılında ise Türk kökenli Cezayirliilerin sayısı yaklaşık 1.740.000'e ulaşmıştır. Oxford alışma grubunun 2008 yılında yayımladığı bir rapora göre, Türk kökenli aileler 35 milyonluk Cezayir nüfusunun yaklaşık %5'inden fazlasını oluşturmaktadır (Cezayir'de Türkler, 2020).

Demirci, Seferoğulları, İzmirli, İstanbullu, Paşa, Hoca ve benzeri aileler hâlen Cezayir'de bulunan Türk kökenli aile isimlerine örnektir. Bu aileler, Cezayir toplumu içerisinde bazı Türk âdet ve geleneklerini korumaya devam etmektedirler (Dala', 2011). Bununla beraber sadece Cezayir'de yaşayan Arap, Amazig ve Endülüş kökenli her bir Cezayirli etnik grup ile de ayrı ayrı kaynaşmış durumdadırlar.

■ Kuloğulları

Cezayir'deki Osmanlı varlığı yeni bir sosyal sınıf ortaya çıkarmıştır. Kuloğulları, yeniçeri askerlerinin Cezayirli kadınlar ile evlenmesiyle ortaya çıkan yeni bir toplumsal tabakadır. Bu sınıf ortaya çıktıktan sonra Cezayir toplumunda önemli bir rol oynamaya başlamıştır (Dûbâlî, 2017, s. 208). Aynı şekilde iki farklı toplumsal grubun gelenek ve göreneklerde birbirlerine entegrasyon tezahürlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Ancak bunları bir araya getiren ana unsurun Müslümanlık ve vatan olduğu bilinmektedir. Tarihî kaynaklar Osmanlı döneminde şehirlerdeki ve hatta tüm Cezayir topraklarındaki Kuloğulların sayıları hakkında farklı rivayetler aktarmaktadır. Bu kaynakların en önemlisine göre, 1830 yılında Cezayir

topraklarının tamamındaki Kuloğullarının sayısı 8688 kişi civarındadır. Bu sayının o dönemde şehirlere dağılımı ise; 2076 kişi Cezayir şehri, 1402 kişi Vehrân, 1415 kişi Medea, 1130 kişi Konstantin ve 2665 kişi Zeytune şeklinde gösterilmektedir (Şuveytâm, 2013, s. 178). Fakat Cezayir'in diğer vilayetlerini kapsamayan bu istatistikleri mutlak doğru kabul etmek çok zordur.

Cezayir'de bulunan Kuloğlu ailelerine örnek olarak Medea vilayetinde Kocabaş, Kıranç Lazoğlu, Kar Hüseyin, Bin Garnut, Bindallı aileleri gösterilebilir. Konstantin şehrinde ise Çelebi, Başterzi, Göçek, Bin Çeko ve Bin Hüseyin aileleri Kuloğlu ailelerine örnek olarak verilebilir (Beyram, 2016, s. 197). Bu aileler bugün Cezayir toplumuyla bütünleşmiş durumdadırlar.

Aynı durum Mesîle şehri için de geçerlidir. Bu şehirde bulunan bazı Kuloğlu aileleri Nabi, Bayram, Bin Yeles ve Şakir gibi farklı soyadları ile anılmaktadır. Bu aileler kendilerine miras kalan Türklere has, özellikle de yeme-içme ve bazı özel günlerle ilgili, gelenek ve görenekleri korumayı sürdürmektedirler (Beyram, 2016, s. 200-201).

■ Kutlamalar

Cezayir toplumu Osmanlı döneminde, Ramazan ve Kurban gibi dinî bayramlar başta olmak üzere birçok kutlama ile tanışmıştır. Ramazan ayında insanların; geceleri kahvehanelerde sabahlama, müzik ve def çalma, küçük kandillerin söndürülmesi ve hafif bir aydınlatma ile başlayan Karakız oyunları gibi bazı gelenek ve âdetlerin Türkler tarafından Cezayir'e getirilen kutlama türlerinden olduğu bilinmektedir (Von Maltzan, 1980, s. 63).

Şaban ayı sona erdiğinde halk yüksek yerlere, yeniçeriler ise kışlarından çıkarak Ramazan hilalini görmeye çalışırlardı. Herhangi bir taraftan hilal görüldüğünde ise hilalin görüldüğünü ilan etmek için toplar ateşlenir ve bu şekilde insanlar Ramazan ayına ulaşıldığını göstermeye başlarlardı (Von Maltzan, 1980, s. 64). Benzeri kutlamalar Mevlid-i Şerif kandillerinde, hacıları yolcularken ve karşılararken de yapılmaktaydı. Ramazan ayı bitmeden önce mübarek Kadir Gecesinde Sahih-i Buhari ve Kur'an-ı Kerim hatmi yapılması da o dönemlerden bugünlere miras kalan kutlamalardandır.

Dinî kutlamaların yanında erkek çocukların sünneti ve gençlerin düğünleri gibi farklı toplumsal törenler de bulunmaktaydı. Türk hamamlarında gelinlerin giydirilmesi de Cezayir'e miras kalmış Türk âdetlerindendir. Türk hamamları, doğal aydınlatma ve havalandırmaya sahiptir. Suları odun yakılarak ısıtılmakta ve sıcak sular hamamın sıra denilen kanallarından geçerek hamamın içerisini ısıtmakta, hamamın kubbesi de buhar ve harareti aşağıya geri çevirerek kişinin terlemesine ve böylece daha iyi bir şekilde yıkanmasına yardımcı olmaktadır. Kilden yapılan

bir merhem de yumuşacık oluncaya kadar gelinin saçına sürülürdü. Türk âdetlerine göre geline takunya giydiren iki nedime eşlik eder; gelini kazan, sabun ve özel kese kullanarak yıkarlardı (Dala', 2011, s. 18).

■ Yiyecekler

Cezayir'de bulundukları sırada Türkler, yiyecek ve giyecek hususunda da birçok gelenek ve göreneğini yaygınlaştırmışlardır (Sa'dullah, 1998, s. 149). Cezayir toplumunda günümüze kadar yerini koruyan birçok Türk yemeği bulunmaktadır. Ailelerin çok önem verdiği, Türklerden miras aldıkları ve günümüze kadar devam eden baklava tatlısı buna örnek olarak gösterilebilir (Bin 'Utv, 2010, s. 82). Bunun yanında bulgur, sarımsaklı, ayçöreği, bazlama ve seferiya yemekleri Türklerden miras kalan yemeklerdendir. Yemek pişirme konusunda ise örneğin tavuğun soğan ve domatesle hazırlanması ve genelde kış aylarında yenen nohudun tuzlu etle birlikte pişirilmesi 100 derecenin altında 16 kez kaynatılan üzümün çökeltilerinden ibaret olan ve doğal kalması için şeker eklenmeyen üzüm pekmezi (rubbe) Türk geleneklerine göre pişirilen yiyeceklerdendir. Pekmeze rubbe denmesinin sebebi kazana koyulan üzümün sadece dörtte birinin kalmasıdır. Bunlara ilaveten un ve badem ile hazırlanıp birkaç defa suya daldırıldıktan sonra kurutulan üzüm tatlısı bulunmaktadır. Kullanıma hazır hâle gelinceye kadar belirli bir süreye ihtiyaç duyan bu tatlı sonrasında servis edilir. Bulgur, fasulye ve karışık sebzeler yine birlikte pişirilen filo, rašta ve tabiha isimli patates yemekleri de yine Türklerden Cezayir toplumuna miras kalan yemek örneklerinden.

■ Giyim

Giyim ve giyecekler, Cezayir ve Türk toplumlarının kaynaşmasının, geleneklerin birleşmesinin ve iki kültürün bir araya gelmesinin bir başka tezahürüdür. Böylece her biri diğerinden kendine uygun olanını alarak Türk ile Cezayir giyimleri arasında karışık bir giyim türü ortaya çıkmıştır. Hatta bazen Cezayir, Türk ve Morisko olmak üzere üç farklı giyim türünden de bahsedilmektedir.

Tekstil endüstrisi özellikle de birçok bölgenin kontrol altına alınması sonrasında büyük bir ilerleme ve refah dönemi yaşamıştır. Böylece tekstil ürünlerinin, özellikle de kadife ve ipek ihraç edilmesi için Avrupa ülkeleri ile birçok sözleşme yapılmıştır. Bilindiği üzere o dönemde Türk tekstili iki türe ayrılıyordu. Bunlardan ilki pamuk veya ketenden yapılanlar, diğeri ise ipek, kadife ve Şam atlasından yapılanlardı. Kumaş yapma süreci elbisenin kalitesine ve değerine göre yün yıkama, eğirme, dokuma vb. aşamalardan geçmekte ve burada her üreticinin teknik ve becerileri, özellikle de istenen

renkleri elde etmek için boya kullanımı ürünün kalitesine etki etmektedir. Cezayir, Osmanlı varlığı sırasında, Cezayir, Türk ve Endülüs kültürlerinin dokuma ve tabaklama alanını birleştirdiği için şanslıydı. Cezayir’de yün, kıl ve pamuk başta olmak üzere temel hammaddelerin varlığı (Tayân, 1991, s. 33-48) ve Endülüs’ten getirilen ipek böceği yetiştiriciliği söz konusuydu. Böylece tekstil endüstrisi ve bununla birlikte nakış sanatı gelişti. Kumaşlarda, her bir üreticinin sanatsal zevkini vurgulayan harika motifler ortaya çıktı.

■ Osmanlılar ve Cezayirliler Arasındaki Kültürel İletişim

■ Türk Âlimlerinin Cezayir’e Yerleşimi ve Hanefi Mezhebinin Varlığı

Osmanlıların Cezayir’e yerleşmesiyle birlikte Hanefi mezhebi de bölgeye yerleşmiş ve Osmanlı döneminde Maliki ve İbadi mezhebi ile birlikte varlıklarını sürdürmüşlerdir. İstanbul’dan gelip Cezayir’e yerleşen aileler arasında başlangıçta Annaba şehrine yerleşen ve sonrasında bu şekilde meşhur olan İbni Annabi ailesi de bulunmaktadır. Hadis ilminde de birçok büyük âlim Cezayir’e gelmiş ve bu ailelerin fertleri yargı ve fetva gibi birçok dinî makamda görev yürütmüşlerdir (Sa’dullah, 1990, s. 198). H. 1130 / M. 1718 yılında Cezayir’de Hanefi fetva planlama görevini üstlenen, ardında “Arcuz” isimli Hanefi fıkında Feraiz kitabı ve *Garibü’l İsm ve-l Mevzu* gibi birçok eser bırakan âlim Mustafa bin Ramazan el-Annabi ve H. 1150 / M. 1737 yılında gelerek birçok defa fetva görevini üstlenen âlim Hüseyin bin Muhammed bunlara örnektir (Lezğâm, 2014, s. 46-48).

Yine Hanefi mezhebi üzere olan ve Hanefi mezhebinde birçok müftü çıkartan Müfti ailesi bulunmaktadır. Bu aileden olan İbni Müftî¹⁵ Muhammed bin Kirman’ın¹⁶ ilk Hanefi müftüsü olduğu ve H. 1036 / M. 1606 yılında Cezayir’e yerleşen Osmanlılardan biri olduğu belirtilmektedir (İbnü’l-Müftî, 2009, s. 86). Kendisinden sonra bu görev, sadece İstanbul’dan gelen âlimlere verilmiştir (Sa’dullah, 1998, s. 399).

Cezayir’e yerleşen tüm Türk âlimlerin toplu isim listesi bulunmamaktadır. Ama Cezayir’e yerleşen âlimlerin bazıları yargı bazıları fetvada görev almışlardır. Bu âlimler hangi alanda görev alırlarsa alsınlar mutlaka tedrisat görevinde de bulunmuşlardır.¹⁷ Bir başka ifade ile, bu âlimler Cezayir’deki eğitim hareketine katkıda bulunmuşlardır. Bazıları da geride yazılı birçok

¹⁵ **İbni Müftî:** İbni Müftî Hüseyin bin Recep Çavuş, H. 1075 / M. 1688 yılında doğdu. *Takyidat* isimli bir kitabı vardır (İbnü’l-Müftî, 2009, s. 12).

¹⁶ Muhammed bin Kirman: Cezayir’de Kuloğullarından ilk Hanefi müftüsüdür (İbnü’l-Müftî, 2009, s. 86).

¹⁷ Cezayir şehrinde fetva görevi üstlenen âlimlerin listesi için bkz. (Hımsî, 2012, s. 156-158).

miras bırakmıştır ki burada hepsinden bahsetmek bu çalışmanın boyutunu aşacaktır.

■ Cezayirli Âlimlerin İstanbul Ziyareti

Cezayir-Türkiye siyasi ilişkilerinin yansıması Osmanlı döneminde çok daha güçlüydü. Bununla birlikte çokça yolculuk yapmaları ile tanınan İslam âlimlerinin içerisinde Cezayirli âlimlerin Osmanlı halifetinin başkentini ziyaretlerinin çok az olduğu görülmektedir. Bu âlimlerin İstanbul’u ziyaret ettiklerine dair kayıtlar mevcut kaynaklar içerisinde bulunmamaktadır.

Bu konuda eğitim veren kimseler ya da özel makamlarda bulunanlar bazı verilerden bahsetmektedir. Ömer Hilal Hoca Efendi Arap ve İslam topraklarındaki bazı Cezayirli âlimleri saymış, ancak Osmanlı döneminde İstanbul’u ziyaret eden sadece üç âlimin ismini vermiştir. Bunun sebebi ise dil faktörüdür. Çünkü Cezayirliiler Türkçe bilmemektedirler. Osmanlı sultanları tarafından Cezayirliilere Osmanlı Türkçesi öğretilmesi için okullar açılmış ve Osmanlı merkezî yönetimi Cezayir eyaletini siyasi olarak yönetmeye önem vermiştir (Hilâl, 2010, s. 312-313).

Osmanlı döneminde İstanbul’u ziyaret eden âlimlerden biri H. 991 / M. 1590 yılında hayatta olan ve matematikle ilgilenen âlimlerden biri olan İbni Hamza Ali Bin Vali’dir. Kendisi İstanbul’a gitmiş ve bir süre eğitim için burada kalmıştır. *Tuhfetü-l Adad Li Zevi-r Rüşdi ve-s Sevadi Fi-l Hisab* isimli eseri mevcuttur. H. 1139 / M. 1729 yılında vefat eden Âlim Muhammed Bin Ahmet El Cezairi ise ölünceye kadar İstanbul’da yaşamıştır. İstanbul’u ziyaret eden üçüncü âlim ise H. 1186 / M. 1722 yılında vefat eden İstanbullu Hüseyin Paşa’dır ki kendisi Osmanlı ordusuna katılmış ve orduda bazı görevler almıştır (Hilâl, 2010, s. 313-314).

■ Ortak Arşiv

Üç asırdan fazla süren ortak bir tarihin sonucu olarak iki ülke arasında ciddi bir kültürel entegrasyon söz konusudur. Bu kültürel entegrasyonlara ait veriler ise iki ülkede de bulunan ortak arşivler incelendiğinde görülmektedir. İstanbul’a gelen ilk Cezayir belgesi, Cezayir halkının Sultan Selim’e gönderdiği mektup olmuştur. Bu mektup, 1519 yılında Cezayir’in halifelik sancağı altına girmesi ve Barbaros Hayreddin’in eyaletin valisi olarak atanması talebini içermektedir (Et-Temîmî, 1976, s. 119). Cezayirliilerin getirdiği bu belge tarihsel olarak iki toplum arasında etkileşimi başlatan ilk vesika olarak kayıtlara geçmiştir. Ardından Cezayir belgeleri, Cezayir’den halifelik makamına giden hediyeler, bağışlar veya başka birtakım yollar

aracılığı ile ulaştırılmıştır. Sonrasında üç asır boyunca iki ülke arasında yazışmalar gidip gelirken her iki ülkede de büyük bir arşiv ortaya çıkmıştır.

Cezayir'deki Cezayir-Osmanlı arşivinin İstanbul'daki ve çeşitli Osmanlı eyaletlerinin başkentlerindeki arşivlerle karşılaştırıldığında çok büyük, zengin ve çeşitli olduğu bilinmektedir. Bu arşiv, Osmanlı dönemi Cezayir tarihine ve hatta Osmanlı genel tarihine ışık tutacak önemli belgelerle dolu olmasına rağmen birçok kısmı Fransız işgalcilerin ellerinde kaybolmuştur.

Kalan kısmı ise hâlen Cezayir Ulusal Arşiv Merkezi ve Cezayir'in Milli Kütüphanesinde korunmaktadır. Bu arşiv, şeriat mahkemelerinin yazışma ve belgelerini de içermektedir (Hammâş, 2006, s. 13). Bu resmî devlet arşivinin yanında bazı ailelerin, hatta Cezayir ülkesindeki bazı müzelerin ve Mazouneh'deki Al-Dahra Derneği gibi genel olarak tarihle ilgilenen derneklerin Osmanlı döneminden kalma bazı özel belgelere sahip oldukları bilinmektedir.

Cezayir'de bulunan bu kütüphanelerin yanı sıra Arapça ve Cezayir el yazmalarının bulunduğu birçok Türk kütüphanesi de bulunmaktadır. Bunlar arasında Süleymaniye Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Atatürk Kütüphanesi, Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi bilinen en önemlileridir. Cezayir tarihinde birçok önemli el yazması ve belgeyi içeren birkaç müze de bulunmaktadır. Bunlar arasında Cezayir ile ilgili 1500'den fazla belgenin bulunduğu İstanbul'daki Devlet Arşivleri Başkanlığı en önemli örnektir.

Türkiye'deki Cezayir el yazmalarının envanterini çıkarmak ve saymak için aşağıdaki tabloda gösterilen bazı listeler tarafımızca incelenmiştir.

Listeler	Liste sayfa sayısı	Listedeki el yazmalarının toplam sayısı	Cezayir el yazmalarının sayısı
Süleymaniye Kütüphaneleri listesi: Mahmud Seyid El Dağım ve Mahmut Seyyidoğlu	2346	2165	6
Köprülü el yazmaları listesi: Ramazan Şems, Cevat İzci ve Cemal Efkâr	2002	2775	45
Kemankeş Ahmet Hoca Kütüphanesi listesi	26	156	2
Şalvarlı Kütüphanesi kayıtları	17	357	1
Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi el yazmaları listesi	45	1175	2
Esmahan Sultan Kütüphanesi	21	430	1

Listeler	Liste sayfa sayısı	Listedeki el yazmalarının toplam sayısı	Cezayir el yazmalarının sayısı
Aksaray Kütüphanesi kayıtları	36	955	3

■ Cezayir'deki Osmanlı Mimari Eserleri

Cezayir ve Türk kültürlerinin kaynaşmasının tezahürleri arasında, Osmanlı döneminde inşa edilen ve bugüne kadar varlık gösteren birçok tarihî sembol taşıyan mimari eserler de bulunmaktadır. Bu mimari yapılar yapılış amaçlarına göre birçok farklı türe ayrılmaktadır. Bunlar arasında camiler ve mezarlıklar gibi dinî yapılar, askerî kışlalar gibi siyasi-askerî yapılar ve şehirleri su baskınlarından koruyan setler sayılabilir. Ayrıca o dönem mimarisine uygun yapılmış olan evler ve sarayları da sosyal yapılar içerisinde sınıflandırılabilir. Cezayir ve Vehrân kentindeki Kasbah ve Hammamat gibi bazı halk mahalleleri de yine Osmanlı döneminden kalma bir alanı ifade etmektedir.

Cezayir'de hâlâ tüm ihtişamıyla duran Osmanlı yapılarına örnek olarak, Cezayir kentinde bulunan ve 1021/1612 yılında inşa edilen Keçiova Camii gösterilebilir. Bu cami hem planı hem de süslü yazıtlarıyla harika bir mimari şaheserdir. Vehrân şehrinde de, şehrin İspanyol işgalinden kurtarılmasından sonra yapılan ilk eser sayılan ve Muhammed el Kebir tarafından inşa edilen Paşa Camii Osmanlı döneminin simge eserlerindendir (El-Medeni, t.y., s. 527). Vehrân'ın fethinin anısına Cezayir Paşası Dayı Baba Hasan'ın¹⁸ emriyle 1796-1798 yılları arasında Kızıl Saray'ın yanında inşa edilmiştir. Zamanla etrafına çok sayıda dükkân ve hamam yapılmıştır. Bu bilgiler Belediye Müzesi'nde bulunan ve üzerine kuruluş tarihi yazılan mermer panoda yer almaktadır. Camiye yakınlardaki bir dereden su getirilmiştir (Bûazîz, 2008, s. 169).

Aynı şehirdeki el-Bey Camii, 1793 yılında Muhammed Bey El-Kebir tarafından inşa edilmiştir (Bin 'Utv, 2002, s. 222). Fransızlar bu camiye on yıllarca kapalı tutmuşlar ve bağımsızlık ayaklanmasının birkaç yıl öncesine

¹⁸ Anlatıldığına göre, Vehrân'ın fethinin ilk müjdelendiği zaman Hasan Paşa çok memnun olmuştur. Karısı Fatıma ve teyzesi onun çok neşeli olduğunu görmüşler ve bu sevincinin dillerde ebediyen kalması için büyük bir cami yaptırmasının çok güzel olacağını söylemişlerdir. Ardın el-Bey, Baş Mimar Muhammed El Şarşali bin Bert tarafından cami yapılması emri vermiş ve camiye harcanması için de iki sandık dolusu altın vermiştir. Camiyi inşa etmeye başladığında, temelini Kızıl Kule'nin altındaki bir bahçeye kazmaya başlamışlar ve kazıda altın dolu bir küp bulunmuştur. O küp de caminin inşasına harcanmıştır. Minaresi için Sabaihiye Kulesi'nden büyük bir taş ancak dört günde getirilebilmiştir. Tüm harcamaları el-Bey tarafından yapılan caminin bilgileri kendi defterlerinde mevcuttur (El-Mezârî, 1990, s. 294-295).

kadar da açılmasına izin vermemişlerdir. Fransızlar cami yakınlarında yaşayan Avrupalı halkı rahatsız etmemek için bu camide ezan okunmasına müsaade etmemişlerdir. Çevresini yüksek binalarla çevreleyerek âdeta caminin kaldırılmasına hazırlık olarak camiye gizlemeye çalışmışlardır. Avrupalı işgalcilere rağmen cami bugüne kadar ayakta kalmayı başarmış ve günümüzde camide ibadetler yapılmaya devam etmektedir (Bûazîz, 2008, s. 168).

Cezayir’de Türk tarzıyla inşa edilmiş birçok Osmanlı yapısı bulunmaktadır. Vehrân’daki Bey Sarayı, Konstantin’deki Ahmed Bey Sarayı ve Tilimsan şehrindeki Sipahi Kışlası bunlara verilebilecek örneklerdendir. Türkler, Osmanlıların Cezayir’in birçok şehrinde, özellikle kıyı kentlerinde inşa ettikleri yapılarla Cezayir’de İslam mimarisinin zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Mühendislik ve tasarımda güzellik ve ihtişama sahip olan bu yapılar, İslami minyatür sanatı ile Gotik sanatı hassas bir mühendislik anlayışı ile bir araya getirmişlerdir. Cezayir’deki eski Kasbah Mahallesi buna örnektir. İhtişamı ve kültürel, tarihî ve arkeolojik önemi açısından Konstantin’deki Kasbah Mahallesi de bu şekilde muazzam bir misaldir (Eyser, 2018).

■ Dekorasyon

Türk mimarisinin yanı sıra, Barbaros Hayreddin’in Cezayir’e gelmesinden sonra Cezayir’de yayılmış bir sanat daha vardır ki, o da resim ve minyatür sanatıdır. Özellikle kıyafet, örtü ve yatak örtüleri üzerine yapılan bu dokumalar ile camilere özgü bir süsleme de yaygınlaşmıştır. Cezayirli sanatçı, kumaş tekstilinde çiçek ve gül gibi bitki unsurlarını, ağaç ve dallar başta olmak üzere yaprakları kullanmış, bunları sonsuz tekrar sistemi içinde çizerken, iç içe geçmiş bitki dalları bileşimleriyle Arap tarzı süslemelerde bulunmuştur. Osmanlılar ise bunu yuvarlak yapraklı geometrik dallardan oluşan yeni bir dekorasyona dönüştürmüştür (Tayân, 1991, s. 82-83).

Cezayirliler, bitki ve çiçekleri taklit eden ve bu unsurları değiştirip güzelleştirerek, daha gerçekçi bir çiçek dekorasyonu elde eden çizimlerinde ve dekorasyonda ustalaşmışlardır. Bu dekorasyon genellikle minyatür, nakış ve seramik karolar gibi hassas ve ince çalışmalara uygulanmıştır. Osmanlı’nın bu sanattaki etkisi belirgin ve açıktır. Böylece Cezayir yönetiminde baskın hâle gelmişlerdir (Tayân, 1991, s. 84).

■ Cezayir’deki Osmanlı Dili

Osmanlılar Cezayir’de Türkçeyi özellikle idari kademe içerisinde etkin bir şekilde kullanmışlardır. Böylece Cezayir’in yönetimine hâkim olmuşlardır

(Büşeybe, 2012, s. 120). Cezayir'deki Türk ailelerin varlığı ve Cezayir unsurlarıyla karışmaları ile birlikte Cezayir toplumu, birçok Osmanlı sözcüğünü öğrenmiş ve kullanmıştır. Bu kelimelerden günümüze kadar varlığını devam ettirmişlerdir. Bu kelimeler arasında bakraç, bakuş, tepsi, kapkaçak ve diğer bazı Osmanlı kelimeleri örnek olarak verilebilir (Beyram, 2016, s. 201).

■ Sonuç

Cezayir'deki Osmanlı varlığının Avrupalı kaynakların ve onların yolundan gidenlerin dediği gibi bir işgal olmadığı bu yazılanlar çerçevesinde net olarak görülmektedir. Cezayir'deki Osmanlı mevcudiyeti daha ziyade Cezayirliilerin arzusu ile gelmiş ve asla bir dayatma olmamıştır. Cezayir, Osmanlı halifelik himayesine katılmış; ülkenin o dönem sahip olduğu iç ve dış koşullar ise Cezayir toplumunu böyle bir himayeyi istemeye mecbur bırakmıştır. Cezayir'deki Osmanlı yönetimi, 1830 yılına kadar üç asırdan uzun bir süre devam etmiştir. Modern Cezayir tarihinin bu altın çağında, Cezayirliilerin dindar kardeşleri olan Türkler ve Endülüslüler ile temasları söz konusu olmuştur. Bu durum, Cezayir'de farklı kültürleri bir araya getirerek hepsini tek bir potada eriten bir toplumsal yapıyı ortaya çıkarmış ve sonuçta çok farklı soyların karışmasıyla bir Cezayir ulusu yaratmıştır. Cezayirli kadınlarla yeniçeri evliliğinin bir sonucu olarak Kuloğulları gibi sosyal gruplar ortaya çıkmıştır.

Cezayir'deki Osmanlı varlığının olumlu yönlerinden biri de bölgede bazı Türk gelenek ve göreneklerinin yayılmasıdır. Bu ise Cezayirliilerin maddi ve manevi mirasının zenginliğine katkıda bulunmuştur. Cezayir ve Türk kültürlerinin kaynaşmasıyla birlikte çeşitli sanatlar da gelişmiştir. Türkler; mimari, dekorasyon ve benzeri bazı sanatları Cezayir'e taşımışlardır.

İki toplumun paylaştığı zengin ortak tarih, bu sürece tanıklık eden pek çok belge ve kaynak arşivlerde gün yüzüne çıkmayı beklemektedir. Yine tabiata direnen dışarıdaki mimari yapıların keşfedilmeyi beklemesine rağmen, iki ülke yani Cezayir ve Türkiye arasında koordinasyon bulunmaması çok üzücü bir durumdur. En azından iki ülke tarihinin bu dönemiyle ilgili belgelerin ve tarihî kaynakların karşılıklı tercüme edilmesi ve iki ülkenin tarihine hizmet etmek için araştırmacıların hizmetine sunulması, zamanla duvarları aşınan ve çöken mimari eserlerin restorasyonu ve kökeni Cezayir'deki Osmanlı dönemine kadar uzanan manevi mirasa önem verilmesi için iletişim kurulmaması çok hazindir.

Kaynakça

Abbâsî, M. (2006). *A'mâlu Hayruddîn Barboros el-askeriyye fi'l-Cezâir min 72 hılâli mahtûti haberi kudûmi urûci râyis ve ehîhi Hayriddîn ile'l-Cezâir*. (Y. Y. Tezi, Dü.) Vahran: Câmiatu Vehran.

Bekri, E. (1968?). *el-Mağrib fi zikri bilâdi İfrîkiyye ve'l-Mağrib*. Bağdâd: Mektebetü Müsennâ.

Beyram, K. (2016, Aralık). Fietü'l-Kerağle fi'l-Cezâir: Kerağle medîneti'l-Mesîle enümûzecen. *Mecelletü'l-'ulûmi'l-ictimâiyye ve'l-insâniyye*(11).

Bin 'Utv, B. (2002). *el-Bây Muhammed el-Kebîr ve meşrû'uhu'l-hadârî 1779-1797, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Vehrân: Camiatu Vehrân.

Bin 'Utv, B. (2010, Mart). Nazrâtun istişrâkıyye li-'âdât ve tekâlîdi müstemer'l- Cezâiri'l-Osmânî. *el-Hivâru'l-mutevassîtî*, 2(1), 81-92

Braudel, F. (1928). Les Espagnols et l'Afrique du Nord de 1492 à 1577. *Revue africaine*, s. 351-410.

Braudel, F. (1949). *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*.

Paris: yy.

Bûazîz, Y. (2008). *Medînetü Vehrân 'abra't-târîh*. Vehrân: Dâru'l-garb.

Bûşeybe, Z. (2012). el-'İlm ve'l-'ulemâ' fi'l-Cezâiri'l-Osmâniyye. *Hivâru'l-mütevassîtî*, 3(1), 118-143.

Câmiî el-Fâsî, E. Z. (t.s.). *Feth'ul-Vahran* (Cilt 2521). Cezayir: el- Mektebetü'l-vataniyye.

Ceylânî, A. (1994). *Târîhu'l-Cezâiri'l-'âm*. Cezayir: Dîvânü'l-matbûâtî'lcâmiyye.

Cezâirî, M. b. (1964). *Tuhfetü'z-zâir fi târihi'l-Cezâir ve'l-emîr Abdilkâdir, şerh ve tlk. Memdûh Hakkı*. Mısır: Dâru'l-yakazati'l-Arabiyye.

Cezayir'de Türkler (الجزائر في الأتراك) (En son Erişim: 24.03.2020). Wikipedia: <https://bit.ly/2ZPpjTQ> adresinden alındı

Colombe, M. (1975). M. *L'Algerie Turque in initiation d'Amérique*. Paris: et d'Orient.

Dala', M. (2011,02 26) التركية هويتها إحياء في ترغب جزائرية عائلات 03 2020 tarihinde www.ec-horou-konline.com: <https://bit.ly/3us64Vz> adresinden alındı.

De Tassy, L. (1992). *Histoire du royaume d'Alger*. Paris: Loysel.

Dûbâlî, H. (2017). İshâmâtü Kerağle fi binâi'l-Cezâiri'l-Osmâniyyîn. *el-Haldûniyye*, 10(1), 197-215.

Eyser, U. (2018, Mart 18). سياحية؟ ثروة ام تاريخية شهداء الجزائر.. في العثمانية الآثار. www.raialyoum.com: <https://bit.ly/3kB1Gz7> adresinden alındı

ez-Ziyânî, M. (2013). *es-Sağru'l-cemânî fi ibtisâmi's-sağri'l-Vehrânî*. Cezayir: Alemü'l-ma'rife.

Galibert, M. (1846). *L'Algerie ancienne et moderne*. Paris: Furnes et Cie éditeur.

Halaylı, H. (2000). *el-Mûriskiyyûn el-Endelüsiyyûn fi'l-Mağribi'l-evsat hılâle'l-77 karneyn m. 16-17*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Vahran: Câmiatu Vehran.

Halaylı, H. (2019). Azvâ' Cedîde havle sükkânâtî'l-ceyşi'l-inkişârî fî medîneti'l-Cezâir. *el-Hivâru'l-mutevassitî*, 9(3), 60-76.

Halve, H. b. (2009). *Abdülkerîm el-Fekûn el-Kostantinî : Hayâtuhû ve âsâruhû (988/1680- 1073/1663)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Vahran: Câmiatu Vehrân, Kısmu'lhadâratî'l- İslâmiyye.

Hammâş, H. (2006). *Vesâik 'an târihi'l-Cezâir fi'l-ahdi'l-Osmânî : Mürâselâtü vü- kelâi'l-Cezâir fi'l-hâric*. Cezayir: Menşûrâtü Câmiatu'l-Emîr Abdülkâdir, Küliyyetü'l-âdâb ve'l-hadâratü'l-İslâmiyye.

Hilâl, A. (2010). *el-Ulemâu'l-Cezâiriyyûn fi'l-büldâni'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye mâ beyne'l-karneyni't-tâsi' ve'l-'ışrîni'l-mîlâdiyyîn*. Cezayir: Dîvânü'l-matbûâtî'l câmi' iyye.

Hımsî, L. (2012). *el-Müctema' ve's-saltanatu'l-kazâiyye ve'l-meclisü'l-ilmî bi'lcâmi' l-a'zam bi-medîneti'l-Cezâir*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Ayşe Ghattas. Cezayir: Cezayir Üniversitesi.

Huccî, M. (1976). *el-Hareketü'l-fikriyye bi'l-Mağrib fi'l-ahdi's-Sa'diyyîn*. Mağrib: Matbaatu Fezâle.

İbn Ashenho. (1972). *Dühûlu'l-Etrâki'l-Osmâniyyîn ile'l-Cezâir*. Cezayir: Tîbâ'atü's şa' biyye.

İbnü'l-Müftî, H. b. (2009). *Takyîdâtü İbnü'l-Müftî fî târihi beşevâtî'l-Cezâir ve ulemâihâ, neşr. Fâris Ka'vân*. Cezayir: Beytü'l-hikme.

İlter, A. S. (1989). *el-Etrâku'l-Osmâniyyûn fi İfrîkiyâ eş-Şimâliyye, terc. Mahmûd Ali Âmir*. Beyrut: Dâru'n-nehdatî'l-Arabiyye.

Lezgâm, F. (2014). *el-Büyûtâtü'l-ilmiiyye ve'l-usar fi'l-Cezâir hılâle'l-ahdi'l-121 Osmânî ve devruha's-siyâsi ve's-sekâfi* (Basılmamış Doktora Tezi). Vehrân: Camiatu Vehrân 1.

Matvî, M.-A. (1986). *es-Saltanatu'l-hafsiyye : Târihuha's-siyâsi ve devruhâ fi'l-Mağribi'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.

Medeni, A. T. (t.y.). *Harbû's-selâsümie sene beyne'l-Cezayir ve Esbânyâ 1492-1792*. Cezayir: eş-Şeriketü'l-Vataniyye.

Mezârî, E.-Â. (1990). *Tulu' sa'di's-su'ûd fî ahabâri Vehrân ve'l-Cezâir ve Esbânyâ ve Fransâ ilâ evâhiri'l-karni't-tâsi' 'aşer, thk. Yahyâ Bûazîz*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.

Müşrifî, A. (t.s.). *Behcetü'n-nâzir fî ahhâri'd-dâhilîn tahte velâyeti'l- Esbâniyyîn bi-Vehrân min beni'l-A'rab ke-benî Âmir, thk. Muhammed b. Abdülkerîm. Cezayir: y.y.*

Nâsirî, E.-A. A. (1955). *el-İstiskâ' fî ahhâri düveli'l- Mağribi'l-Aksâ, thk ve tlk. Ca'fer en-Nâsirî, Muhammed en-Nâsirî. Kazablanka: Dâru'l-kütüb-Dâru'l-beyzâ.*

Razûk, M. (1991). *el-Endülüsiyyûn ve hicrâtuhum ile'l-Mağrib hılâle'l-karneyn 80 16-17. Mağrib: Afrikiyye Şarkıyye.*

Sa'dullah, E.-K. (1990). *Ebhâs ve Erâ' fî târihi'l-Cezâir. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.*

Sa'dullah, E.-K. (1998). *Târîhu'l-Cezâiri's-sekâfî 1500-1830. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.*

Süleymânî, A. e.-A. (tarih yok). *Zühreti's-şemârih (Thk. Hassânî Muhtâr). Cezayir.*

Şuveytâm, E. (2013). *Devru'l-Kerağle fî'l-Cezâir esnâe'l-fetrati'l-Osmâniyyîn (1519-1830). Mecelletü Efkâr ve Âfâk, 3(4).*

Tammâr, M. (1983). *er-Ravâbitu's-sekâfiyye beyne'l-Cezâir ve'l-hâric. Cezayir: eş-Şeriketü'l-vataniyye.*

Tammâr, M. b. (1984). *Tilimsân 'abra'l-'usûr ve devruhâ fî siyâseti ve hadârati'l-Cezâir. Cezayir: el-Müessesetü'l-vataniyye.*

Tayân, Ş. (1991). *Melâbüsü'l-mer'e bi-medîneti'l-Cezâir fî'l-ahdi'l-Osmânî (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Danışman: Nasıruddin Saiduni. Cezayir: Cezayir Üniversitesi.*

Temîmî, A. (1976, Temmuz). *Evvelü risâletin min ehâli'l-Cezâir ile's-sultân Selîmi'l- evvel sene 1519. Mecelletü't-târîhiyyeti'l-Mağribiyye(6).*

Vezzân, H. (1983). *Vasfu İfrîkiyâ (terc. Muhammed Huccî, Muhammed el-Ahdar). Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.*

Von Maltzan, H. (1980). *Selâsu senevât fî şimâli garbi İfrîkiyâ, terc. Ebu'l-'İyd Dûdû. Cezayir: eş-Şeriketü'l-vataniyye.*

Washington, I. (1988). *Sükûtu Gırnata (Terc: İsmâîl el-Arabî). Cezayir: Müessesetü'l-vataniyye.*

19. ve 20. Yüzyılda

Osmanlı-Fas İlişkileri

*Dr. Bilal Karkich**

■ Giriş

18. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı-Fas ilişkileri, çatışma ve mücadele aşamasından birbirini tanıma ve Avrupalı “öteki” ile yüzleşme aşamasına iş birliği yapma bilinciyle geçmiştir. Bu dayanışma, dünyanın yeni süper güçleri lehine güç dengesinde büyük bir değişimin yaşandığı uluslararası koşullar içerisinde ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıl ile birlikte dünyada yaşanan önemli olaylar, dönüşümler, modernleşme süreci ve iktisadi ilerleme, gücü elinde tutmayı başaran devletleri başat konuma getirmiştir. Aynı dönemde Arap ve İslam dünyasının maruz kaldığı gerileme, Müslümanlar ile yeni süper güçlerin arasındaki uçurumun derinleşmesine yol açmıştır. Gerileme ifadesiyle, coğrafi ve siyasi etkisi Doğu Avrupa’dan Batı Asya’ya ve Fas hariç Kuzey Afrika’ya olmak üzere üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu’nu kastetmekteyiz.

Fas ile Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında daha yakın ilişkiler tesis etti ve iki devlet arasında yoğun temaslar gerçekleşmiştir. Sömürgeci işgallere direnmeyi amaçlayan İslam birliği çağrısı, iki toplumda da fazlasıyla kendisine alan bulmuştur. İslam birliği, genel veya özel anlamda konuyla ilgilenen tarihçi, düşünür ve politikacıların ilgisini çeken en önemli fikirlerden birini temsil etmektedir. 19. yüzyılın sonlarını ve 20. yüzyılın başlarını ele alırken, özellikle aynı dönemde

* Abdelmalek Essaâdi Üniversitesi, Fas

İslam birliği düşüncesinin yanında şekillenmekte olan yeni siyasi fikir ve projeler de göz önünde bulundurulmalıdır. İslam birliğine alternatif olarak Arap milliyetçiliği veya Jön Türklerce temsil edilen Türk milliyetçiliği fikrinin ortaya çıkışı örnek verilebilir. Bununla birlikte aynı dönemde en önemli olaylardan biri de Basel Konferansı'yla (1897)¹ doğan ve etkileri günümüze kadar uzanan Siyonist projedir.

18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu, Doğu Avrupa ve Arap dünyasındaki nüfuzunu korumak için daha çok çaba göstermiştir. Emperyalistlerle sorun yaşayan tüm ülkelerle yakın çalışmalar yürütmüştür. Fas ile bağları güçlendirme çabaları da bu kapsamda görülmelidir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası ilişkilerde Osmanlı siyaseti iş birliği arayışları yönünde gelişmiştir. İki taraf arasındaki yazışmalar bize Fas'ın karşılaştığı risklerle yüzleşebilmek için modernleşme konusunda Osmanlı deneyiminden istifade etmek arzusunu ortaya koymaktadır.

Osmanlı ve Fas devletlerinin içinde bulunduğu siyasi koşullar, içeride yaşadıkları meseleler ve yabancı güçlerle ilişkileri birbirine çok benzemektedir. 19. yüzyıldan itibaren sömürgeci Avrupa devletleri; Asya, Hindistan ve Afrika'daki İslam ülkeleri de dâhil olmak üzere birçok ülkenin iç işlerine müdahalelerini ve saldırılarını yoğunlaştırmışlardır. Buna bağlı olarak, sömürülen ülkelerin kaynaklarını ekonomik ve ticari antlaşmalar üzerinden çeşitli vesayet biçimlerini kullanarak askerî ve iktisadi müdahaleler yoluyla ele geçirmeyi amaç edinmişlerdir. Bununla birlikte, modernleşme ve reform hareketleri gerekçeleri ile siyasi müdahaleler de söz konusu olmuştur. Bu son husus, Fransa'nın Fas ile ilişkilerinde daha çok belirgindir. Fas, başlangıçta bu dayatmaya direnmiş ve ortak bir medeniyeti paylaştığı bir elit aracılığıyla veya devlet örneğinde modernleşmesini gerçekleştirmek istemiştir. Bu noktada Fas'ta 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı'yı örnek alma iradesi belirginleşmiştir.

Modern dönemde Fas-Osmanlı ilişkileri, ıslahat fikrinden doğmuştur. Ardından çeşitli ülkelere sömürge müdahaleleri sonrasında kendi ülkelerindeki etkileri sınırlayabilmek için bir tür siyasi birlik ve ortak koordinasyon zorunluluk hâline gelmiştir. Bu noktanın biraz daha detaylandırılması gerekirse; 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Avrupa'da meydana gelen dönüşümler, Rönesans ve Aydınlanmanın merkezi olan Avrupa lehine uluslararası güç dengelerinin dönmesi, Fas ve Osmanlı tarafında güçsüzlük ve tehlike hissine neden olmuştur. Zira Rönesans ve Aydınlanma, Avrupa ülkelerinde çeşitli kültürel ve sosyal yapıların, bilginin ve siyasi sistemlerin başarılı bir modernizasyonu ile sonuçlanmıştır.

¹ Siyonizm Kongresi

Abdürrahim Benhadda'nın ifadesiyle, "Osmanlı ve Fas arasındaki askerî iş birliği, ortak düşmanlar ile mücadelelerinde yaşadıkları zor ve çetin koşulların bir sonucudur."

Sultan Muhammed bin Abdullah tarafından 1785 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilmiş olan Fas Büyükelçisi İbn Osman el-Maknâsî'nin mektubunun, Cebelitarık Boğazı ile İstanbul Boğazı arasındaki onca mesafeye rağmen Doğu ve Batı Akdeniz arasındaki güçlü bağı doğruladığı görülmektedir. Zira Fas'ın stratejik ve tarihsel hafızasında Akdeniz önemli bir vazgeçilmezi ifade etmektedir (El-Ferhâvî, 2017, s. 14).

Bu çalışma, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı-Fas ilişkilerindeki yakınlaşma ve buna mukabil düşmanlık ve yabancılaşma alanlarının da oluşup oluşmadığını araştırmaktadır. Bir başka ifade ile, iki devlet arasındaki ilişkileri etkileyen faktörler üzerine bir analiz yürütülecektir. Bu sorulara cevap aranırken Fas ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki koordinasyonun arkasındaki ana faktörün, iki ülkenin sömürge baskılarıyla karşılaştığı ve bu baskının iki ülkeyi yakınlaştırdığı varsayımından hareket edilecektir.

Bu dönemdeki Osmanlı-Fas ilişkilerinin öne çıkan özellikleri hakkında, Akdeniz tarihinin belirli bir bölümünü yeniden okuyabilmek için 19. ve 20. yüzyıllar gibi kritik bir dönemde iki ülke arasındaki iş birliği bütün yönleriyle ele alınmaya çalışılacaktır. Etkileri günümüze kadar uzanan yeni dünyanın oluşumu gözden geçirilerek bu duruma etki eden nedenler açıklanacaktır. Araştırma sonuna doğru elde edilen bulguların günümüze olan etkileri de tartışılacaktır. Bu çerçevede çalışmada öncelikle Osmanlı Devleti'nin Fas ile olan ilişkileri incelenecek, akabinde Fas ve Osmanlı Devleti'nin karşılaştıkları zorluklarla mücadelede İslam birliği modelini benimseme süreci işlenecektir. Bu model işlenirken özellikle Sultan Abdülhafız döneminde (1908/1912) gerçekleştirilen Fas-Osmanlı askerî iş birliğinin önemi açıklandıktan sonra Fas siyasal sistemi; reform ve modernizasyon projelerinde Osmanlı tecrübesinin etkilerinden bahsedilecektir.

■ Osmanlıların Komşu Ülkelerle İlişkileri: Fas Örneği

Fas'ın Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkisi, Endülüs Müslümanlarının 15. yüzyılla birlikte yaşadığı siyasi gerileme çağı ile başlamıştır. Bu gerileme, Endülüs'teki İslami yönetimin sona ermesi ve Kuzey Afrika ülkelerini hedef alan ve onları tecrit etmekle tehdit eden İspanyol istilalarıyla sonuçlanmıştır.

Fas ile Osmanlılar arasındaki tarihî bağlar, beş yüzyılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Karşılaştığı zorluklara ve dalgalanmalara rağmen bu ilişkiler ayakta kalmış ve devam etmiştir. Bunun nedeni, iki toplumun

yöneticilerini birleştiren unsurların, ayıran faktörlerden daha fazla olmasıdır. Her iki ülkenin iç koşullarına ve Faslı sultanların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin Cezayir'deki temsilcilerinin konumuna bağlı olarak gelgitler olduğu, iş birliği ve gerginlikler yaşandığı bir vakıadır. Bununla birlikte, tarih kitapları bize bu iş birliğinin birçok yerde tanıklığını yapmakta ve uzun süre boyunca bu ilişkilerin sahip olduğu derinliği, kıymeti ve dayanıklılığı çeşitli yönleriyle doğrulamaktadır.

Modern zamanlar, Fas için özel bir döneme karşılık gelmiştir. Fas, bütün güç araçlarına ve kendini savunma imkânlarına sahip olmuş, tüm açılımlarını bu dönemde gerçekleştirmiştir. Güneye, Sudan'ın en ucuna kadar uzanan topraklarıyla Akdeniz'in kuzey kıyısı arasında bir güç dengesi olmuştur. Fas devleti, filolarının gücü ve savunmasının sağlamlığı nedeniyle Akdeniz ülkelerine karşı askerî prestijini korumaya devam etmiştir. Bazı Akdeniz ülkeleri deniz sularından yararlanma ve filolarına koruma sağlama karşılığında Fas'a yıllık vergi ödemişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, güçlü ve büyük bir imparatorluk olarak tarihe geçmesi için üç asırlık bir süreç yeterli olmuştur. Böylece dünya imparatorluğu ünvanını kazanmış ve filoları Akdeniz ve dünyanın diğer denizlerinde yelkenlerini dalgalandırmıştır. 16. yüzyıldan sonra kıta ve deniz savaşlarında yaşadığı yenilgilere rağmen o zamanlar güçlü iki imparatorluk olan Avusturya-Macaristan ve Rusya Çarlığı'na karşı dayanabilmiştir.

O dönemlerde Osmanlı ile Fas hükümdarları arasında güçlü ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişkiler, yüzyıllardır her iki ülkeye girmeye çalışan ancak başaramayan Batılı ülkelerin emellerine karşı bir siper olan İslami birlik çerçevesinde aralarında sağlanan bütünleşme ile şekillenmiştir. Ancak 19. yüzyıldan itibaren dengeler bozulmuş ve durum Batılı ülkeler lehine değişmiştir. Bu ülkeler, bilimsel ve endüstriyel yenilenme sayesinde elde ettikleri gücü İslam dünyasına hâkim olmak için kullanmışlardır.

Aralarındaki zorunlu yakınlaşma ve şartların gerektirdiği dostluk sonrasında Fas ve Osmanlı, 19. yüzyıl itibarıyla kendilerini emperyalizm dalgasıyla kontrol etmek için hazırlanan ve her iki ülkenin varlıklarını ve servetini yağmalamayı amaçlayan Batılı ülkelerin emellerinin hedefi hâline gelmişlerdir. Bu durumun ekonomik, siyasi, kültürel ve dinî olmak üzere birçok sebebi bulunmaktadır. Bu ülkelerin Fas ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürüttükleri operasyonların beklenmedik sonuçları da olmuştur. Örneğin bu saldırılar, sonrasında ortaya çıkan zorlukları aşmak için daha fazla iş birliği arayan iki ülkenin yakınlaşmalarına bir vesile olmuştur.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Fas ilişkilerinin, Akdeniz'in genel koşulları ve İngiltere ile Fransa arasında Fas ve Osmanlı İmparatorluğu

üzerinden devam eden rekabet şartlarında geliştiği söylenebilir. 1830 yılında Cezayir'in işgali, Fransa ile İngiltere arasında Fas üzerindeki rekabetin başlangıcı olmuştur. 1860 yılında İspanya ve Fransa'nın hırslarını ortaya çıkaran Tetuan Savaşıyla bu rekabet daha da şiddetlenmiştir. Böylelikle Fas, özellikle de askerî gerilemeye bağlı prestij kaybıyla birlikte bu güçler karşısında bir hedef hâline gelmiştir. Fas'ın sürdürdüğü sembolizmin maddi ve manevi çöküşü, aslında temel bir giriş noktası oluşturmıştır. Bu giriş noktası üzerinden sömürge güçleri Fas üzerindeki etkilerini genişletmeye, ekonomisini tekelleştirmeye ve kaynaklarını sömürmeye başlamışlardır. Sonuç olarak Fas'ın hem doğu hem de kuzey sınırlarında ortaya çıkan sorunlar nedeniyle bağımsızlığı ve egemenliği tehdit edilir hâle gelmiştir.

■ Fas ve Osmanlı İlişkileri: İslam Birliği Siyaseti

Modern dönemde Fas-Osmanlı ilişkilerinin diyalektiği ıslahat fikrine dayanmıştır. Daha sonra da İslam ülkelerinin Avrupa ülkelerinin işgaline direnmek için birlik olmalarının zorunluluğu savunulmuştur (El-Hadîmî, 1995, s. 53). Zira 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Avrupa'nın tanık olduğu dönüşümlerle birlikte uluslararası güç dengesinin Batılı gayrimüslim devletler lehine dönmesi sonucu Fas ve Osmanlı Devleti kendilerini zayıf ve tehlikede hissetmiştir. Bu ise, iki ülke arasındaki askerî iş birliğinin, Müslüman olmayanlarla mücadelelerinde yaşadıkları zor koşulların bir sonucu olduğu anlamına gelmektedir (Benhadda, 1996, s. 76).

Osmanlı İmparatorluğu, İslam birliği fikrini² dünyanın her yerinden Müslümanları etrafına toplamak için bir siyaset aracı olarak görmüştür. Böylece imparatorluk içindeki milliyetçi eğilimlerle ve Avrupa'nın sömürge arzularıyla yüzleşmek istemiştir. Öte yandan, İslam birliği fikri sadece bir Osmanlı zorunluluğu değil, özellikle de politik, ekonomik ve sosyal koşullarının giderek zorlaştığı ve tehlikeli hâle geldiği I. Hasan döneminde (1873-1894) Fas dâhil diğer İslam ülkeleri arasında da ortak bir gereklilik hâline gelmiştir (El-Ğâşî, 2005, s. 74).

İslam birliği genel ve kapsamlı anlamıyla Müslümanlar arasında İslam medeniyeti hususunda ayrılmaz bir genel birlik ve sıkı bir bağ hissetmenin

² Muhammed Cemaleddin bin Seyid el-Afgani Esadabadi (1838-1897), İslami Rönesans'ın ve Doğu'nun uyanışının bayraktarlarından ve öncülerindendir. Ezher'e gelmiş ve çağdaş entelektüel Rönesans'ın önde gelen figürlerinin çoğu kendisi tarafından eğitilmiştir. Muhammed Abduh ile birlikte entelektüel yenilenme görevlerini içeren Urvetül Vüska dergisini yayınlamıştır. Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve kuşağının fikirleri, Müslüman Doğu'nun entelektüel ve politik meseleleriyle ilgilenenler tarafından çok tartışılmıştır. İstanbul'da II. Abdülhamid'in yakını hâline gelmiş, daha sonra uzaklaştırılmıştır. İstanbul'da ölmüştür. Afgani'nin katkıları için bkz. (Ammâra, 1998).

göstergesiydi.³ Çünkü İslam birliği çağrısı Müslümanların İslam tarihinin başında sahip oldukları birliğin yeniden kazanılmasını hedefliyordu. O hâlde bunun dinî boyutu yeni değildi. Fakat 19. yüzyılın sonlarında buna bir de siyasi boyut eklenmişti. Çünkü Osmanlı Devleti 1878 yılında Kıbrıs'ı, 1881 yılında Tunus'u ve 1882 yılında da Mısır'ı kaybetmişti. Bu durum Avrupa'nın siyasi, askerî, ekonomik ve misyoner girişimleri ile mücadele edebilmek için birtakım siyasi ideolojileri ve pratik prosedürleri devreye sokmayı gerektiriyordu (El-Uceylî, 2005, s. 91).

Bu durumdan hareketle, İslam birliği düşüncesi temelde, Müslümanların sömürgeci Batı'ya karşı ortak bir siyaset izleyerek yabancı egemenliğinden kurtulmalarını amaçlamaktadır. Bunun ise birçok Avrupa gücünün İslam ülkelerini işgal ettikleri ülkelerde, hatta kalan ülkelerde nüfuzlarını yaymak için hazırlandıkları 19. yüzyılın son çeyreğinde eş zamanlı orada olarak ortaya çıkması şaşırtıcı bir durum değildir (El-Uceylî, 2005, s. 92). Böylelikle özellikle bu dönemde diplomatik temsil kanallarının açılması için karşılıklı yazışmalar yapıldığı ve daha fazla iletişim yoluyla iş birliğini güçlendirmek için sağlam ve gelişmiş ilişkiler tesis edildiği görülmektedir. Bunun sonucu olarak; Osmanlı egemenliği altında olsun ya da olmasın İslam dünyasının topraklarını kontrol altına alabilmek için her araca başvuran Batı karşısında tek bir bedenmiş gibi İslami bir uyumun ve duruşun sağlanabildiğini görmekteyiz.

Bu iletişim ve yakınlaşma, II. Abdülhamid ve I. Hasan'ın saltanatları döneminde Fas ve Osmanlı politikalarında açık bir şekilde görülmektedir (El-Ğâşî, 2005, s. 74). Zira Sultan Abdülhamid tahta oturduktan hemen sonra Faslı âlim ve tüccarlardan biri olan ve aynı zamanda ticaretin teşvik edildiği dönemde Fas'ın Mısır'da vekili olan Sidi İbrahim El Senusi ile İstanbul'da bir araya gelmiş, akabinde Osmanlı Rus Harbi patlak vermiştir. Sultan, bu münasebetten yararlanarak El Senusi ile I. Hasan'a bir mektup göndermiştir (El-Arabî, 2005, s. 188). Bu mektup, ortak Avrupa sorunları ile yüzleşmek için Müslüman bir müttefik bulmaya çalışan Osmanlı'nın kararlı tutumunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Fas en fazla önem verilen noktalardan biri olmuştur. Belki de rolü itibarıyla en fazla ittifak yapılması gereken yer olarak görülmüştür. Fas'ın bu mektuba verdiği cevapta, Osmanlı Devleti'ne çektiği sıkıntılarla ilgili olarak destek gösterilmekte ve Sultan Abdülhamid Müslümanların halifesi ve önderi olarak tanınmaktadır. Fas'ın cevap mektubunda şu ifadeler yer almıştır (El-Ğâşî, 2005, s. 79);

³ Burada şu ayeti kerimeye işaret vardır: "Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi iştir ve bilir." Bakara Suresi, Ayet 256

Şirk ehlinin ele geçirdiği topraklar ve kaçan ya da tuzağa düşen Müslümanlara karşı tutumları hakkında anlattıklarınız, onları kovmak ve mücadele etmek için yaptığınız birlik çağrısı hususunda; Allah'a hamd olsun bizim vicdanlarımız bu niyetten yoksun değildir ve Allah adına yardımlaşmak en önemli amacımızdır. Tüm tevhid ehlinin tek bir kelime etrafında çalışması gerekmektedir (El-Menûnî, 1973, s. 71-74).

Verilen bu cevap; İslam dünyasının zayıflığı, moderniteden geride kalması ve iç karışıklıkların çoğalmasıyla İslam dünyasının mirasını paylaşmak ve sömürmek isteyen Batı karşısında iş birliği yapılmasını vurgulamaktadır. Başka bir ifadeyle, Batı'nın kötü amaçlarla yaptığı iş birliği ve ittifakın yarattığı tehlikeye karşı mücadele etmek için Fas ile Babıali arasındaki ortak düşüncüyü ortaya koymaktaydı.

Bu iki mektup her iki ülkenin bağımsızlığını, saygınlıklarını ve birliklerini ortadan kaldırmayı hedefleyen ortak Avrupa baskısına karşı mücadele etme hususunda iş birliği yapılmasının arzulandığını ortaya koysa da her iki mektupta da bu iş birliği ve birlikteliğe hizmet edecek çalışma şekli açıklanmamıştır. Dolayısıyla bu iletişim kayda değer bir şey gerçekleştirilemeden karşılıklı dostane mektup paylaşımı ile sınırlı kalmıştır. Bunun sebebi, Abdülhadi El Tazi'ye göre taraflar arasındaki sınır problemleridir. Zira son üç yüz yıldır Osmanlı Cezayir toprakları ile Fas arasında sınır problemleri mevcuttur. Öte yandan Fas, kendisine yeni yükler getirebilecek bir ilişkiye girmek istememekte ve İstanbul ile diplomatik ilişkiler kurmasına izin vermeyen Avrupa ülkelerinin diplomatik misyonlarından baskılara maruz kalmaktadır (Tâzî, 1986, s. 170-172).

Dolayısıyla daha büyük şeyler gerçekleştirmek için girişimler devam edecek ve ilişkiler geliştirilecekti. Bu çerçevede, 1880 yılında gerçekleşen Madrid Konferansı sonrasında Mevlay Hasan (I. Hasan), el-Arab Birişe El Tetuani başkanlığındaki bir heyeti Sultan II. Abdülhamid'e göndermiş, o da bu heyeti çok güzel karşılamıştır. Her iki tarafın da karşılıklı diplomatik temsilcilik oluşturmayı kabul ettiği ve Cezayirli Emir Muhyiddin'in Osmanlı Devleti'ni, Faslı fakih İbrahim el Senusi'nin ise Fas'ı temsil etmek için aday gösterildiği söylenmektedir. Ancak Fransa'nın karşı çıkması neticesinde bu girişim daha başlamadan son bulmuştur (El-Hadîmî, 2006).

Fransa'nın başını çektiği sömürge güçlerinin tüm gözetim, istihbarat ve herhangi bir iş birliğini ortadan kaldırma girişimlerinin odak noktasında olan bu tökezlemeye rağmen 1901 yılında Fas'ın Hicaz demiryolu projesine beş yüz bin dirhem katkıda bulunduğunu ve bu katkının Mevlay Abdülaziz ile

II. Abdülhamid arasında karşılıklı temas kurmak için uygun bir fırsat teşkil ettiğini görmekteyiz (el-Menûnî, 1984, s. 6).

Benzer şekilde, 1909 yılının sonlarında Osmanlı askerî heyetinin gelmesi de örnek gösterilebilir. Bu heyet İslam birliğini destekleyen bir grup Faslı genci bir araya getirmeyi başarmıştır. Öte yandan Fas'ta bu yönelimi destekleyen bir yapılanmanın bulunduğu dair işaretler mevcuttur. Alman gazeteciler bu yapılanmaya dâhil kişilerin sayısının 1911 yılında 11 bine ulaştığını yazmaktadır (Tâzî, 1986, s. 176). Osmanlı talimatlarına göre bu heyetin üç önemli acil görevi bulunmaktadır. Bu görevlerden ilki heyetin gönderilmesi, ikincisi Fas kabileleri ile savaşmaya teşvik eden vekiller gönderilmesi, Fas'ta Almanca bir Arap gazetesi kurulması ve tamamen kontrol altına alma imkânı bulmadan önce Fransızlara karşı büyük bir intifada hazırlığı yapılmasıdır. Üçüncü olarak ise Fransız işgaline karşı direnişin başlatılması ve geniş çaplı bölgelerde hazırlık yapılması için çalışılmasıdır. Zira Fransa 1911 yılının Mayıs ayında başkenti kontrol altına almaya çalışacak ve aynı yılın haziran ayında direniş noktaları belirlenecektir (Dâhiş, 2013).

20. yüzyılın başlaması ile işgallere ve sömürgelere karşı direnişi hedefleyen İslam birliği hareketi çerçevesinde Doğu ile Batı arasındaki iletişim daha da artmıştır. Hicaz, İslam heyetlerinin buluşma yeri ve İslam ülkelerinin çeşitli etkinliklerinin etkileşim noktası olmuştur. Bu kapsamda Medine-i Münevvere'de İslam Üniversitesi adında bir üniversite kurulmuş (El-Hadîmî, 2006, s. 151) ve Osmanlı Devleti etrafında Müslümanları bir araya getirmek, kendilerinden istifade etmek ve kendilerini tehdit eden tehlikeleri ortadan kaldırmak için bir strateji seçeneği hâline getirmişti. Cezayir, Tunus, Mısır ve diğer ülkelere ek olarak tüm yurtseverlerin, reform öncülerinin, ıslahat savunucuları ve selefi hareketin sembollerinin, bu davetten çok memnun oldukları ve buna büyük umut bağladıkları görülmektedir. Çünkü onlar; İstanbul'u vatan meselelerinde savunma ve ülkelerinin bağımsızlık davasını yürütme yeri olarak seçmişlerdi. 1913 yılında Marakeş'ten ayrılıp 1915 yılında İstanbul'a gelen kıymetli yazar Muhammed El Attabi; Enver Paşa adına Ali Paşa tarafından karşılanmış, sonrasında ise Halife V. Mehmet Reşat ile görüşmüştür (El-Uceylî, 2005, s. 197).

Her ne kadar Fas doğrudan Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında olmasa da, Fas'ta İslam birliğinin yansımalarını ve propaganda çalışmalarının toplumsal tezahürlerini görmekteyiz. Fas'ta Fransız varlığına karşı çıkan, böylece İslam birliğinin propagandasına katkıda bulunarak (El-Kettânî, ts, s. 171-172) Kuzey Afrika halkını Osmanlı Devleti'nin etrafında toplamaya,

onu desteklemeye ve onunla birlik olmaya çağırın *El Hak*⁴ gazetesini görmekteyiz. *El Hak*, Mısır'da Şeyh Ali Yusuf'un çıkarmakta olduğu ve İslam birliğı siyasetine yönelik yayın yapan *El Müeyyed* ile aynı noktada buluşmaktadır.

Basın kampanyası çerçevesinde Osmanlı şeyhülislamı 26 Kasım 1914 tarihinde Jön Türkler gazetesine yaptığı açıklamada tüm Müslümanları, hilafet merkezine saldırmak sureti ile düşmanlıklarını ortaya koyan İslam düşmanlarına karşı mukaddes cihada çağırıldığını açıklamış ve "Halife sizlere mukaddes cihadı emrediyor!" ifadesinde bulunmuştur. Yine bu kampanya çerçevesinde imam ve hatiplere şeyhülislam tarafından verilen bu fetvayı camilerde, mihraplarda ve kürsülerde anlatarak İslam ordusuna yardım duasında bulunmayı telkin etmiştir (El-Uceylî, 2005, s. 239).

Fikrin yayılması, harekete geçirilmesi ve her vesile ile propagandasının yapılması için yürütölen bu büyük harekete verilen cevaplar, siyasi konumlarına ve iç koşullarına göre ölkeden ölkeye farklılık arz etmiştir. Bu farklılığın sebebi ise, sömürge güçlerinin gördüğümüz üzere birlik, dayanışma ve yakınlaşma girişimlerini boşa çıkarmak için yapmış oldukları baskılardır. Örneğın Fransa'nın, Cezayir ve Tunus'un birbirine yakınlaşmasıyla mücadele etmek için kendisine bağılı olduğunu ilan eden bu iki ölkedeki dinî sembolleri kışkırttığı görölmektedir. Fas'ta Fransız Genel Valisi olarak görev yapan General Lyautey ise Fas halkının ve ulemasının Osmanlı padişahına sadık olmayacaklarını varsayarak bu bölgede aynı politikayı uygulamamıştır. Onun bakış açısına göre Osmanlı'ya bağılılık, Fas'ın siyasi, dinî ve askerî bakımdan tek lideri olan Sultan Mevlay Yusuf'un güvenilirliğini etkileyecektir (El-Uceylî, 2005, s. 351). General Lyautey, Cezayir, Tunus ve Mısır'ın aksine sorunun Fas'ta hiç gündeme gelmediğini vurgulamıştır.

Lyautey'e göre bu ölkeler Osmanlı padişahına manevi teslimiyet ile daha önce tanışmışlar ve padişaha uzun süre sadık kalmışlardır. Hatta Mısır gibi bazıları hâlen bu durumdadır. Cezayirliiler Osmanlı vatandaşları ile sağlam ilişki içerisindeirler. Fas'ta ise durum bunun aksinedir (El-Uceylî, 2005, s. 352).

Fas'ın dinî özelliğinin altında veya sultanın adının arkasına gizlenmiş olarak, Lyautey'in Fas'ta manevi etkisi komşu ölkelere taşın bir dinî hareket

⁴ Haftalık siyasi ve ticari bir gazetedir. İlk sayısı 8 Ocak 1911'de Tanca'da yayınlanmıştır. Fransızlar Fas'ı ele geçirdiğinde, halkı işgale karşı isyana teşvik eden İspanyol eğilimleri göstermiştir. Adı Tanca ve Fas topraklarını aşmış, postayla merkez şehirlere kadar gönderilmiştir. Özellikle Fransız işgal yetkililerini kızdırmış ve bundan dolayı 09.03.1912 tarihinde yönetmenleri Hamit Rifat ve Mahmut Zeki'yi tutuklamışlardır. Bu iki Mısırlı, Rabat'taki Savaş Konseyi'nin önüne çıkarılmış ve aleyhlerinde hükümler verilmiştir.

bulmak istediğini görmekteyiz. Çünkü o, Kuzey Afrika Müslümanlarının sancağı altında toplanacağı Doğu'daki halifeden farklı bir halife bulma arzusundaydı. Hatta bunun için Mekke şerifinin halifeliği gibi Fransız nüfuzuna tabi olmayan herhangi bir halifelik projesine de şiddetle karşı çıkıyordu (El-Uceylî, 2005, s. 408).

Lyautey'in bu endişelerinin İslam dünyasının maneviyatına nüfuz etme hususunda yaşanan Fransız-İngiliz çekişmesi çerçevesinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Zira Osmanlı Devleti ile Fas arasındaki yakınlaşmayı engellemek için kışkırtılan ve körüklenen bu yaklaşım, arkasındaki siyasi hedefleri gerçekleştirmek için etkince kullanılmıştır.

■ Sultan Abdülhafız Döneminde (1908-1912) Fas-Osmanlı Askerî İş Birliği

Yabancı askerî misyonların niyetleri sultan tarafından geç keşfedildikten sonra özellikle de Fransa ve İngiltere'nin sadece kendi ülkelerine bağlılık oluşturmak için hazırlık yaptığı anlaşılmıştır. Fas'ın askerî konumu, güçlü ve zayıf noktaları, bu misyonlarda yetkili makamları elinde bulunduran ve Fas ordusunu eğiten önemli merkezler üzerinden belirlenen bilgilerin daha sonra yıllık raporlar hâlinde ilgili ülkelere gönderildiği tespit edilmiştir. Sultan Mevlay Abdülhafız bu şekilde kendi boynunda gitgide daha da sıkılaştıran boyunduruğu koparıp atmaya çalışmıştır. Dolayısıyla doğal olarak Doğu'ya yönelmiştir. Başka bir ifade ile, düzenli ordu oluşturmaya başlama seçeneğinin karşısında mevcut bulunan eski seçeneğe dönmeye çalışmıştır. Faslı tarihçi En-Nasiri'nin ifadesiyle, Fas'tan prestij perdesini kaldıran 1844'te İslî Savaşı yenilgisinden sonra Mevlay Abdurrahman'ın Tunuslu Ali isimli bir Türk subayını bazı ihtiyat askerlerini eğitmekle görevlendirmesi ile gerçekleşmiştir. Türk subay, ülkenin ihtiyat askerî güçlerini yeniden düzenlemek için bir proje ortaya koymuş ve bu projeyi sultana ve oğlu Mevlay Muhammed'e sunmuştur (Sîmû, 2000, s. 405).

20. yüzyılın başlarında askerî rekabet ve emperyalist baskı özellikle de o dönemde Fransa, İngiltere ve Almanya gibi geleneksel güçler arasında zirve noktaya ulaşmıştır. Fas ise bu ülkeler yanında İspanya ve İtalya arasında çekişme noktası hâline gelmiştir. Faslıların Batı modeli ile modernleşmeyi reddetmeleri dolayısıyla Mısır ve Türk modelleri Faslılar tarafından kabul görmüştür. Bu tercihte köklü ortak medeniyet özellikleri ve aynı dinî nitelikler söz konusudur. Kahire'de Reşit Rıza tarafından kurulan ve Fas'ta selefi reformist akımın fikirlerini yaymaya katkı sağlayan *el-Menar* dergisi bu hususta önemli bir rol oynamıştır. Prof. el-Menûnî *Modern Mağrip Uyanışının*

*Tezahürleri*⁵ isimli kitabında, Kuzey Afrikalıları Osmanlıların denetiminde Avrupa modeli ile askerî reformlar yapılmasını reddetmeye davet eden *el-Menar* dergisinin sayılarından birine işaret ederek şu ifadelerle cevap vermiştir:

Diğer yazarlar gibi biz de altı senedir hükûmete her şeyden önce düzenli bir askerî güç oluşturmalarını, bilgiyi yaymasını ve bu hususta kardeş Osmanlı Devleti'nden yardım almasını tavsiye etmiştik (El-Menûnî, 1973, s. 151-152).

Bu yeni gerçek ve baskı faktörü olan olaylar ile birlikte her şey, Sultan Abdülhafız'ı Fransız bağılılığından ve kontrolünden kurtularak askerî alanda yardım alabilmek ve Fransızlara karşı aydınlanma kapısını açabilmek için bir kez daha Doğu'ya yönelmeye davet ediyordu. Bu doğrultuda sultan, vezirlerinden birini yeni Türk hükûmeti olan Jön Türkler⁶ ile resmî iletişim kurması için 1909 yılının Temmuz ayında İstanbul'a göndermiş ve Türk hükûmetinden Fas'a askerî danışmanlar göndermelerini talep etmiştir. Bu talep eski Osmanlı İslami politikasına dönen ve dünyanın her yerindeki Müslümanlara yardımcı olmaya hazır olduğu ilkesini ilan eden yeni Osmanlı hükûmeti tarafından sıcak karşılanmıştır (Sîmû, 2000, s. 412).

Bu iletişim neticesinde Suriyeli ve Türk subaylar Fas'a gelmiş, Mısır ordusundan on subay da istifa ederek Fas hazinesinin sunduğu maddi olanaklar ve imtiyazların cezbediği Fas ordusuna katılmışlardır (Sîmû, 2000, s. 412). Türk gazetelerinde de yankı bulan bu adım, örneğin Vakit gazetesinde Faslıları uyandırıp yeni medeniyete açma ve Faslılara Türk kültürünü ve sevgisini aşılama iradesinin bir sonucu olarak değerlendirilirken, bu durumun Faslıların tasavvurundan uzak olmayan İslam birliği düşüncesine dayandığı da belirtilmiştir (Sîmû, 2000, s. 413).

Bunlara ek olarak Trablusgarp'a bazı subaylar gelerek Fas ordusunda eğitime başlamışlar ve hızlı sonuçlar almışlardır. Öte yandan, Jön Türklerin benzeri olarak "Genç Faslılar" (Jeunes Marocaines) isimli bir yapılanmaya sahip oldukları da önemli bir hakikattir (El-Hadîmî, 2006, s. 154). Bu misyon

⁵ *Mezâhiru yakazati'l-Mağribi'l-hadîs. Rabat: Matbaatu'l-emniyye.*

⁶ Jön Türkler: Osmanlı İmparatorluğu'nda idare reformunu destekleyen birçok grubun birleşmesinden oluşmuştur. Hareket Jön Türk Devrimi ile ikinci anayasal döneme yol açmıştır. 1889'da Harbiyelilerle başlayan hareket, daha sonra diğer alanları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Başlangıçta, Sultan II. Abdülhamid'in mutlak otoritesine bir muhalefet olarak gerçekleşmiştir. 1906 yılında kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin çoğu Jön Türklerden meydana gelmiştir. Hareket, sonlandırılmadan önceki son döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel, siyasi ve sanatsal yaşamını şekillendiren bölünmeler için yeni bir gerçeklik inşa etmiştir.

Fas'taki görevlerine başlamış olmasına rağmen Fransa'nın tepkilerinden korkan sultan, görünürde bu misyona sahip çıkmaktan kaçınmış; bu subayların Fas'a girmesinde kendisinin herhangi bir sorumluluğunun bulunmadığını ve ülkeye gizlice girdiklerini söylemiştir. Ancak askerî heyetin sultan tarafından davet edildiği ve karşılandığı, beraberinde Sadrazam el-Mukrî'nin de bulunduğu ve Fransızların kızmaması için heyetin sultan tarafından resmî törenle karşılanmadığı da biliniyordu (Sîmû, 2000, s. 414). Bu gergin ortamın gölgesinde heyet çalışmalarına devam etmiş ve Fas ordusunu eğitmiştir. Sonunda sultan da bu heyeti koruması altına alarak maaşlarını belirlemiştir (Sîmû, 2000, s. 414).

Ancak Fransa'nın tepkisi gecikmemiş, Osmanlı-Fas iş birliğini kısıtlamaya çalışmış ve Fas şehrinin merkezinde Türklerin varlığına karşı duyarsız kalmamıştır. Zira Fransızlar özellikle düzenli ve eğitilmiş Fas güçlerinin olmaması için çalışırken askerî yetenekleri ve kabiliyetleri ile bilinen Türk subaylarının eğitici olarak Fas'ta bulunmalarına nasıl müsaade ederlerdi?

Burada şuna da işaret edilebilir ki, Yüzbaşı Arif Tahir ve Teğmen Muhammed Hilmi gibi Fas birliği için çalışan bazı subayların irtibat hâlinde oldukları, merkezi Mısır'da bulunan, İslam birliği düşüncelerini yayan ve Faslıları Fransız sömürgeciler ile mücadele etmeye davet eden gizli İslami yapılar da bulunmaktaydı (Sîmû, 2000, s. 415). Ancak Sultan Mevlay Abdülhafız döneminde Fas'ta yaşanan genel iç koşullar, özellikle de güvenlik ve ekonomik sıkıntıların beraberinde getirdiği dış baskılar ve Fas'ı sömürgeleştirmek isteyen Fransa ve İspanya gibi iki devletin ortaya çıkması, sömürgecilere karşı direnme çağrılarının karşılık bulmasına olanak tanımamıştır. Özellikle de Fransa, Türk subayların izinlerinin iptal edilerek gönderilmeleri, askerî yetkilerin sadece kendilerine verilmesi, Osmanlı ile Fas arasındaki iş birliği girişimlerinin durdurulması ve bundan korunmaya yönelik adımlar atılması yönünde sultana baskıda bulunmuştur.

■ Fas Siyasi Sistemi: Reform ve Modernizasyon Projelerinde Osmanlı Deneyimine Açılım

1906 yılından bu yana Fas, anayasal bir hareketin doğuşuna tanıklık etmiştir. Bu hareket, Faslıların 19. yüzyılın ilk yarısından bu yana devlet yapısını güçlendirmeye ve zorluklarla mücadele etmeye yönelik çabalarının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bazı Faslı akademisyenler Fas krizinin derinliğinin farkına varmış ve farklı alanlarda ülkenin reformuna yönelik birçok çözüm önerisi sunmuşlardır. Bu çözümler dışarıdan dayatılmamış, aksine içeriden gelmiştir. Kökleri ele almayı ve yerel verilerle ilerlemeyi

düşündükleri için ülkeyi çeşitli alanlarda reforma götürecektik düşüncelere sahip olmuşlardır.

Önerilen çözümler toplumları kurtarmak ve devletleri inşa etmek için güvenli ve etkili olduğu bilimsel olarak kanıtlanmış ilkelerden doğan entelektüel bir devrimin habercisi olmuştur (Benânî, 1985, s. 203). Bu fikirlere yönelik çağrılar, Avrupalıların özellikle de Algeciras Konferansı'ndan sonra Fransa ve İspanya'nın Fas'a saldırılarının artmaya başladığı 20. yüzyıldan itibaren varlık göstermiştir. Öte yandan anayasal fikirler, Fas ve Tanca şehirlerinde eğitimli kimselerin yanında ticari burjuvazi tarafından da büyük ölçüde yayılmıştır. Bununla birlikte Fes şehrinin akademisyenleri ve ileri gelenleri tarafından koşullu biat sırasında Mevlay Abdülhafız'e sunmuş oldukları 8 Ekim 1908 tarihli anayasa projesi teşekkül ederek, Suriyeliler ve Lübnanlılar tarafından Tanca şehrinde neşredilen *Lisanü'l-Mağrib* gazetesinde yayımlanmıştır. Bu şekilde, Fas'ta demokratik anayasal sistemi ortaya koyan ve sultanın kararları onaylama yetkisini muhafaza ettiği ancak yürütme görevinin millet meclisine verildiği demokratik anayasal sistemin ilk girişimi gerçekleşmiştir.

Genel olarak Osmanlı anayasasından etkilenilmiştir. Öte yandan bazı Lübnanlılar da bu anayasanın maddelerinin hazırlanmasına katkı sağlamıştır (Selâme, 1975). Bu dönemde Fas ile Devlet-i Aliyye arasındaki anayasal düşünceler de uyum arz etmiştir. Zira göstergeler askerî ve siyasi düzeylerde iki ülke arasında var olan yakınlaşmanın Osmanlı'nın Fas'a karşı tavrını vurguladığını ve her iki ülkenin de çıkarlarına hizmet eden bir tür iş birliği sürecine girme çabalarının bulunduğunu göstermektedir. Tunuslu Hayreddin Paşa tarafından yapılan ziyaret sırasında Faslı aydınlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında temaslar gerçekleşmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, Fas'a bir heyet göndermiştir. Bu heyet Şeyh Muhammed Bin Abdul Kebir El Kettani ile temasa geçmiştir (El-Menûnî, 1985, s. 49).

İttihatçıların faaliyetleri sadece gazetelerde yazmakla sınırlı kalmamış, Mevlay Abdülhafız'ın anayasa oluşturma işini kolaylaştırmaya çalışmışlardır. Bunun için modern ve mutedil bir anayasa projesi yazmışlardır. Kuşkusuz bu taslağı 11, 18 ve 25 Ekim ile 1 Kasım 1908 tarihli sayılarda *Lisanü'l-Mağrib* gazetesinde yayımlamadan önce yeni sultana sunmuşlardır.

Allâl el-Fâsi tarafından sunulduğu üzere Fas anayasa taslağı dört bölümden oluşmaktadır (el-Fâsî, 1990, s. 35). İlk bölümde ulusun temel hukuku yer alırken, ikinci bölümde şura meclisinin iç tüzüğü, üçüncü bölümde genel seçim sistemi ve dördüncü bölümde, Fas Ceza Kanunu adı altında oluşturdıkları kanunlar yer almıştır. Projeye göre mebusan ve ayan olarak adlandırılan çift meclisli bir yapı öngörülmüş ve iki meclisin

tamamı Şura Forumu olarak adlandırılmıştır. Kurulmuş olan Şura Forumu her iki meclisi ile birlikte ülkenin en üst makamını oluşturuyordu. Bu forumun görüşü her görüşün üzerinde oluyor, devletin tüm idare dairelerini denetleme, Şura Forumu ile ilgili anayasal maddelerde her türlü iptal, durdurma, düzenleme, artırma ve eksiltme yetkilerine de sahip oluyordu. Ancak bu konulardaki tüm kararları kral tarafından onaylandıktan sonra geçerli olabiliyordu.

Bunlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şura sistemi taslağında geçen, ülkenin gelenekleri ile uyumlu ve aynı zamanda dünyadaki gelişmelere de uygun en önemli noktaları teşkil etmiştir. Bu gelişmeler her ne kadar büyük bir entelektüel devrim olsa da aynı zamanda Müslümanların hissettiği ve yönetimde bulunması gereken fitri ruha uzak değildir. Cemiyet tarafından oluşturulan bu taslak, olumsuz iddiaların atmosferinde kalmamış ve geçmişte yöneticiler tarafından yürütülen, ancak arzulanan sonuca ulaşmayan girişimlerin aksine ıslahata yönelik tepki almıştır (el-Fâsî, 1990, s. 39).

2 Mayıs 1902 tarihinde el-Cabbas, *Lisanü'l-Mağrib* gazetesinin yasaklanmasını ve Numur kardeşlerin tutuklanmasını emretmiştir. Kendisi bu sırada sultanın Tanca'da bulunan naibiydi ve gazeteyi ortadan kaldırmak istiyordu. Fas anayasa taslağı projesini yayımlamasının sultanın nüfuzuna tehlike arz ettiği bahanesiyle gazeteyi kaldırmak için sultandan izin istedi. Sultan gazetenin yasaklanmasına izin verdi ve o da gazeteyi durdurdu, merkezini arattırdı ve sahiplerini Tanca'dan sürdü.

Gazetenin sahipleri bir önceki gece ne olacağını anlamış olduklarından tüm evraklarını, özellikle de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yazışmalarını yakmışlardı. Böylece cemiyet üyeleri Mevlay Abdülhafız'dan, Fransızlardan ve bunların kendilerinden intikam almalarından kurtulmuşlardı (el-Fâsî, 1990, s. 42).

Osmanlı'daki anayasa hareketinin Fas'taki anayasa hareketine etki ettiğine dair delillerden biri de Tanca'da Arapça olarak yayınlanan *Lisanü'l-Mağrib* gazetesinin 11 Ekim 1908 tarihinde Fas kamuoyuna sunduğu "İşte Anayasa Taslağı" isimli projenin 1876 tarihli Türk anayasasıyla aynı şekil ve özelliklere sahip olmasıdır. Eldeki her şey bu anayasa taslağını oluşturan kişinin *Lisanü'l-Mağrib* gazetesinin kurucusu, müdürü ve başkanı olan ve aynı zamanda Tanca'da bulunan Suriyeli Gazeteciler Derneğine üye olan Farac Numur olduğu yönündedir. Zaten bu derginin sahipleri de Fas'ta bağımsız bir gazete çıkartarak Fas kamuoyunu Türkiye'de başarılı olan anayasal ilkelere bağlanmaya hazırlamak istiyorlardı (Keane, 1969, s. 12-13). Öte yandan Farac Numur, bahse konu anayasa taslağını hazırladıktan sonra, o dönemde

Fas hayatında seçkin bazı dinî, siyasi ve entelektüel şahsiyetlere sunmaya çalışmıştır. Bu kimseler de görüş ve önerilerini bildirmişler ve Farac Numur bunları dikkate almaya çalışmıştır (Keane, 1969, s. 14).

■ Sonuç

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı-Fas ilişkileri her iki ülke arasında iletişim ve yakınlaşma köprüleri kurma girişimleri çerçevesinde bir tür dayanışma ve iş birliğine sahne olmuştur. Her iki ülkenin içeride siyasi, içtimai ve iktisadi alanlarda yaşadığı çeşitli sıkıntı ve problemler, bu iki ülkeyi belli dönemlerde ciddi olarak birbirine yakınlaştırmıştır. Gerek iki ülkenin çalışma boyunca anlatılan dâhili şartları gerekse her iki ülkenin de sömürge baskılarına ve özellikle de 19. yüzyılın başından itibaren Avrupa'nın emperyalist arzularına hedef olduğu gerçeği, bu iki ülkenin ilişkilerinin daha da büyümesini engellememiştir. Tüm bu engeller ile birlikte çalışma boyunca her iki ülkenin sömürgeci güçlerden dolayı maruz kaldığı zorluklara rağmen karşılıklı iletişim konusundaki güçlü arzu ve ısrarları hakkında kayda değer deliller oluşturan bazı olay ve diplomatik yazışmalar açıkça gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. İslam birliği düşüncesi entelektüel düzeyde başarı sağlayan fikrî ve siyasi proje olmuş, 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve 19. yüzyılda somutlaşan reform hareketinin ilerlemesine katkı sağlamıştır. Bir başka ifade ile, İslam birliği düşüncesi Müslümanları uykudan uyandıran bir ışık mesabesinde Arap Rönesansı'nın ortaya çıkmasını sağlamıştır.

■ Kaynakça

Ammâra, M. (1998). *Mevkızı'ş-şark ve feylesûfu'l-İslâm*. Kahire: Dâru's-şurûk.

Arabî, M. M. (2005). *el-Mağribu'l-aksâ fî ahdi'l-Haseni'l-evvel*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.

Benânî, L. S. (1985). *Cevânib min mevkıfı 'ulemâ'i'l-Mağrib fi'l-karni't-tâsi' aşere min ezme- tin ve ahdâsi'l-fetra*. Mecelletü küliyyeti'l-âdâb ve'l-'ulûmi'l-insânîyye.

Benhâde, A. (1996). *el-Mağrib ve'l-bâbü'l-'ilmî min muntesaifi'l-karn 16 ilâ 143 nihâyeti'l-karn 18*, Basılmamış Doktora tezi. Merkûne Külliyyeti'l-âdâb.

Dâhiş, A. (2013). *el-Mevkıfı'l-Fransî min muhâvelâti't-tehâlüfi'l-Mağribi-Osmânî 1876-1912*. Mecelletü't-târîhi'l-Arabî.

Fâsî, A. (1990). *ed-Dîmukrâtiyye ve kifâhu'ş-şa'bi'l Mağribî min eclihâ*. Michigan Üniversitesi: Müesset'ül-Allâl-Fâsî.

Ferhâvî, F. (2017). *Tefâulât ıstratîciyyeti'l-mıntıkati'l-Arabiyye, İfrîkiyâ, Türkiyâ*. yy: Dâru's-selâm.

Ğaşî, M. (2005). *Fikratü'l-câmiati'l-İslâmiyye min hilâli'n-nûri'l-lâmi' fî beyâni'l-asli'l-câmi'*. Rabat: Menşûrâtü külliyyeti'l-âdâb.

Hadîmî. (2006). *El-Mağrib fî muvâceheti't-tahdiyyâti'l-hâriciyye 1851-1947. Dirâset fî Târîhi'l-Alakâtü'l-Düveliyye İfrikiyya'l-Şark.*

Hadîmî. (1995). *el-Mağrib ve'd-devleti'l-Osmâniyye fî bidâyeti'l-karni'l-ısrıyn 142 zımne'l-Meğârib fî'l-ahdi'l-Osmânî.* Rabat: Menşûrâtü külliyyeti'l-âdâb.

Keane, J. (1969). *Evsalu hareketi feteyâni'l-Mağrib târîhi'l-Mağrib, terc. Saîd en-Neccâr.* Mecelletü cem'iyyeti.

Kettânî, Z. (ts). *es-Sihâfetü'l-Mağribiyye neş'etühâ ve tatavvuruhâ.* Vizâratu'l-enbâ'.

Menûnî, M. (1973). *Mezâhiru yakazati'l-Mağribi'l-hadîs.* Rabat: Matbaatu'l-emniyye.

Menûnî, M. (1984). *Nemâzic min irtibâti'l-Mağrib bi'l-Meşrık fî metâli'l-karni'l-ısrıyn intilâkan min vesâiki ğayri menşûra.* Mecelletu dâri'n-niyâbe.

Selâme, A. (1975). *Kifâhu'l-Mağrib min ecli'l-hurriyye ve'd-dîmukrâtiyye.* Beyrut.

Sîmû, B. (2000). *el-İslâhâtü'l-askeriyye bi'l-Mağrib 1844-1912.* Rabat: Matbaatu'l Matbaatu'lmelikiyye.

Tâzî, A. (1986). *et-Târîhu'l-diblûmâsî li'l-Mağrib münzü akdami'l-usûr ile'l-ân, 153 Muhammediyye.* Matâbiu' Fez.

Uceylî, E.-T. (2005). *Sadâ hareketi'l-câmiati'l-İslâmiyye fî'l-Mağribi'l-Arabî 1876/1918.*

Tunus: Dâru'l-Cenûb.

Zerkelî, H. (1980). *El-'Alâm.* Dâru'l-Ulum lil-melayîn.

Mağrip ile Maşrik Arapları Arasında Osmanlılara Bakış Farklılıkları

*Nadir Elhalil**

■ Giriş

Osmanlı Devleti asırlar boyunca fetihlere, Avrupa topraklarında genişlemeye ve asıl hedefi olan İslam'ı yaymaya odaklanmıştır. Osmanlı'nın bu çerçevede pek çok Avrupa devletini hâkimiyeti altına almayı başardığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin tüm dikkatini Batı'ya verdiği bu dönemde; Doğu'daki Müslümanları koruyan güçlü bir Memlük devletinin varlığı, Araplara ve Arap medeniyetine duyulan hürmet ve kutsal mekânların her türlü dış tehditten uzakta ve güvende olması, Osmanlı yöneticilerinin Müslüman Doğu'ya güvenle bakmasını mümkün kılıyordu.

Abbasi hilafetinin son döneminde nüfuzu Mısır, Şam ve Hicaz'ı kapsayan Memlükler, Müslüman Maşrik (Maşrikü'l-Arabi) bölgesinin güçsüz olmasından dolayı ve özellikle Doğu'nun Portekiz işgaline uğramasından sonra siyasi olarak zayıflamıştır. Ümit Burnu'nun Portekizliler tarafından keşfedilmesinin ardından büyük bir gerilemeye tanık olan Müslüman Arap ülkelerinin ekonomisi ciddi zarara uğramış ve geleneksel İpek Yolu'nun önemi azalmıştır. Ayrıca Memlükler Doğu Asya ve Batı Avrupa arasındaki İpek Yolu ticaret yollarının hâkimiyetini kaybederek temel gelir ve kazanç kaynakları da yitirmişlerdir. Daha sonra Batılı güçler, Memlüklerin iktidar

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye/Suriye

mücadelesine saplanıp kaldığı bir dönemde Müslümanların Hicaz'daki kutsal mekânlarını tehdit etmeye başlamıştır.

Müslüman Doğu'yu bir taraftan Safevilerden, diğer taraftan Portekizliler ve İspanyollardan korumak gerekmekteydi. Bu sebeple Yavuz Sultan Selim (I. Selim) Doğu'ya sefer düzenlemiştir. Doğu'yu kurtarmaya ve Müslümanların Hicaz'daki kutsal mekânlarını Portekizlilerin Basra Körfezi (Arap Körfezi) ve Umman Denizi bölgesindeki artan tehdidinden koruyabilmek için Doğu Avrupa'daki fetihlere ara vermiştir. Osmanlı hâkimiyetini, "Şii" (Müşrif & Cevde, 2018) Safevi Devleti'ne karşı yaptığı savaşlarda Yavuz Sultan Selim'e yardım etmeyi reddeden Memlûklerin otoritesi altındaki bölgelere doğru genişletmiştir. Memlûkler, özellikle İstanbul'un fethinden ve Endülüslü Müslümanların Fatih Sultan Mehmet tarafından kurtarılmasından sonra Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasında kendilerinin yerini almasından korkmaktaydılar (Hurîdî, 1987, s. 43).

Avrupalıların Akdeniz üzerinden Kuzey Afrika'ya saldırısı ve Müslümanların Endülüs'ten kovulması süreci ilk olarak 1491 yılında başlamıştır. Bu saldırının ana sebebi, İspanyolların ve Portekizlilerin Batı Mağrip, yani Kuzey Afrika'dan, Endülüs'teki Müslümanlara ulaşan yardım destek hatlarını engellemektir. Özellikle Portekizliler Ümit Burnu yolunu keşfettikten ve Doğu'ya doğru Afrika'nın etrafını sardıktan sonra tehlikenin boyutu artmıştır. Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ndeki dış ticaret geçitlerini işgal etmişler, bu da Hicaz'daki kutsal yerler için tehdit oluşturmıştı (Câbir, 2018). Böylece Osmanlı Devleti'nin güvenliği ve çıkarları da dâhil olmak üzere İslam dünyasının güvenliği tehdit altına girmiştir.

Bu araştırmada, Maşrik ile Mağrip Araplarının Osmanlılara yönelik bakış açılarındaki farklılık ve bu farklılığın nedenleri ele alınacaktır. Çalışma yürütülürken Osmanlı Devleti'ni harekete geçirerek Arap ülkelerine yönelmeye teşvik eden sebepler ortaya koyulacaktır. Bununla birlikte Osmanlıları genel olarak Arap ülkelerine, özelde Kuzey Afrika'ya yönelten sebepler ve motivasyon kaynakları hakkında farklı görüşler incelenecektir. Ayrıca Arap ülkelerinde Osmanlı'nın Orta Doğu'daki varlığının fetih veya sömürgecilik olarak nitelendirilmesi konusu analiz edilerek, Maşrik ve Mağrip Arapları arasında Osmanlılara yönelik algının farklılıkları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Arap dünyasındaki medya, gazete ve dergilerde Osmanlı Devleti'nin Arap ülkelerini işgal edip gerilettiği yönünde birbirinin benzeri çokça ifade kullanılmaktadır. Bu sebeple popüler kaynaklardaki bu verilerin birincil ve ikincil kaynak çalışmaları incelenerek aydınlatılması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin farklı dönemleri araştırılırken, bu dönemler arasındaki

ayrım, dönemsel koşullar ve olayların göz önünde bulundurulması gerekir. 624 yıllık ömrü olan bir devletten bahsedilirken zamansal şartlara göre değerlendirmeler yapılması elzemdir.

Tarihî olayların değerlendirilmesi kapsamlı bir mesele olup sadece bazı bireysel olaylara dayanmamalıdır. Genel bir sonuca varılmak istenildiğinde tarihin sadece bir dönemine odaklanmak ya da onunla yetinmek yeterli değildir. Çünkü daha geniş bir perspektif, tanık olunan olumlu veya olumsuz eylemin etkisini en aza indiren diğer detayları da içerebilir ve bu büyük resim, sonucu altüst edebilir. Osmanlı Devleti'nin imajı, bir dönemden diğerine ve bir bölgeden diğerine değişmektedir. Bu çalışmanın yapacağı analiz bu farklılıkları da dikkate alarak ilerleyecektir.

■ Osmanlı'nın Kuzey Afrika Genişlemesi

Bu bölümde, Osmanlı sultanlarının Avrupa cephelerinde askerî seferleri durdurduktan sonra fetihleri Avrupa'dan Maşrik'a sonra da Mağrip'e yöneltmesi incelenecektir. 16. yüzyıl, Kuzey Afrika'ya hükmetmek için iki büyük imparatorluğun, Osmanlılar ve İspanyolların çatışmasına tanık olmuştur. Osmanlılar, 15. yüzyılda İstanbul'a ve Balkanlar'a, 16. yüzyılın başında Suriye ve Mısır'a hâkim olmuştur. Daha sonra imparatorluğu genişletmek için Akdeniz bölgesine yönelmişlerdir. Onları buna teşvik eden şey, İspanyolların Akdeniz ve büyük Afrika bölgesindeki birçok stratejik bölgeyi işgal etmesiydi. Neticede, Osmanlılar İspanyolların bölgeye hâkim olmasını engellemek için Kuzey Afrika'da genişleme çalışmalarına başlamıştır (Ferâc, 2015, s. 111).

■ Genişleme Süreci

Modern çağın başları, 15. ve 16. yüzyıl, Avrupa genişleme hareketine sahne olmuş ve bu hareket dünyanın dört bir tarafında farklı yerlere yayılmıştır. Avrupalı ve Arap sömürgecilerin çatışma noktaları; birincisi Umman Denizi'ndeki Afrika kıyılarının kuzeybatı tarafı ikincisi ise Hint Okyanusu olmak üzere bu iki bölgede yoğunlaşmıştır.

Avrupalıları Kuzey Afrika dâhil Arap bölgelerini işgal etmeye teşvik eden nedenler arasında, Endülüs'te Emevi hilafetinin çökmüş olması ve birbiriyle savaştan çok sayıda krallık ve hükümdarlığın ortaya çıkmasıydı. Kuzey Afrika'daki küçük devletçiklerin, dağılmış zayıf prensliklerin varlığı ve bölgedeki siyasi bölünmüşlük, İspanyolların Müslümanları Endülüs'ten çıkarmasını kolaylaştırdı. Müslümanların Endülüs'ten atılması, yeni bir güç olarak ortaya çıkmaya başlayan diğer Avrupa devletlerini hırslandırdı. O dönemde Osmanlı kontrolünden uzak olan Arap ülkelerinden Tunus,

Cezayir ve Fas gibi Uzak Batı'daki zengin bölgeleri işgal etme fikri Avrupalıların iştahını kabartmıştır. Bunun yanı sıra Kuzey Afrika Arap devletleri Avrupalılar için geri kalmış, güçsüz ve zengin kaynaklarla dolu Batı Afrika yönündeki hareket noktasını oluşturmaktaydı.

Portekiz, bu bölgeye hükmetmek isteyen ilk Avrupa devletiydi. Portekizliler, 1415 yılında Ceuta'ya (Sebte) saldırmış, 1437'de de Tanca şehrini işgal etmiş ve ardından da El Marsa ve Vehrân'ı ele geçirmişlerdir. 1462 yılında ise Annabe şehrini almışlardır. İspanyollar ile Portekizliler arasında Mağrip'i paylaşmak üzere 1479'da yapılan anlaşmada, Uzak Mağrip'in (Mağrib-i Aksa) Portekizlilere verilmesi karşılığında Cezayir İspanyollara verilmiştir. Avrupalıların bu bölgeleri kolaylıkla alabilmelerinin sebebi, Mağrip'te olan bölünmüşlük ve kabile savaşlarıydı (Câbir M. H., 2018). Mağrip, 1492 yılında Arapları Endülüs'ten çıkaran İspanyolların saldırısı altındaydı. Yöneticiler kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ve bölünmeden dolayı bölgeyi savunamamış ve İspanyollar sürekli saldırı düzenledikleri Mağrip'in güçlü bölgelerini ele geçirmişlerdir.

Tüm bunların sonucunda halk, bir İslam devleti olarak Osmanlı Devleti'nden Hristiyan İspanyollara karşı kendilerine yardım etmesini istemiştir. Cezayir'de bulunan Barbaros Hayreddin, İstanbul'a gönderdiği bir heyetle Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmiş ve koruma talep etmiştir. Sultan, Hayreddin'i 1532 yılında (Şerâb, 2010) Cezayir'e vali olarak atamış ve ona yaklaşık 1222 yeniçeri vermiştir. Cezayir, Mağrip'te Osmanlı yönetiminin merkezi olarak Hayreddin Paşa'nın hâkimiyeti altına girmiş (Details, 2020) ve Osmanlı otoritesine bağlı bir eyalet olarak 16. yüzyılın ortalarından itibaren Tunus ve Libya üzerindeki nüfuzunu genişletmeye başlamıştır.

■ Genişleme Sebepleri

Yavuz Sultan Selim, Avrupa devletlerinin Akdeniz'in batı havzasındaki deniz egemenliğine son vermek için bir deniz kuvveti kurmaya karar vermiştir. Osmanlı Devleti'nin bu bölgeye yönelik projeleri, limanlarını Avrupalılardan korumayı ve 1492 yılında Arap devletinin çöküşünden sonra Arap göçmenlerin Endülüs'ten gelmesini sağlamayı hedefleyen Kuzey Afrikalı deniz liderleri arasında genel bir hareketin ortaya çıkmasına denk gelmiştir (el-Amîdî, 2015).

Bu durum, iki taraf arasında yardımlaşmanın, Avrupalı ortak düşman karşısında birlik olmanın ve Osmanlı'nın Akdeniz'e hâkim olmasının sebebi olmuştur.

■ Kuzey Afrika'da Misyonerlik Faaliyetleri

Endülüs'te Arap hilafeti çöktükten sonra İspanyollar ve Portekizliler Endülüs'ün tamamını ele geçirmişlerdir. Araplar ve Müslümanlar ise ya öldürülmüş ya yerlerinden edilmiş ya da İspanyollar tarafından zorla Hristiyanlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti, Endülüs'teki son Arap emirliği devrildikten yaklaşık çeyrek asır sonra Kuzey Afrika'da etkili olmaya başlamıştır. İspanyolların ve Portekizlilerin 1492'de Endülüs'te son Arap krallığının düşüşünden sonra Mağrip topraklarında başlayan genişlemesinin önlenmesinde önemli bir rol oynayan Osmanlı Devleti, İspanyolların Mağriplileri Hristiyanlaştırma çabalarını da engellemiştir.

Osmanlılar; Libya, Tunus ve Cezayir'de bulunan 20'den fazla Kuzey Afrika kıyı şehrini İspanyol ve Portekiz işgalinden kurtarmaya yardım etmişler, fakat Mağrib-i Aksa'ya ulaşamamışlardır. Cueta (Sebte), Melilla, Kanarya Adaları ve Chafarinas Adaları (Berberice "İşnaran"; İspanyolca "Chafarinas islas") günümüze kadar işgal altında kalmaya devam etmiştir (Sa'dî, 2017).

Eğer Osmanlı müdahale ederek bölgede İspanyol ve Portekiz nüfuzunu engellemeseydi durumun bugünkünden farklı olacağını söylemek mümkündür. Bu bölgenin halklarının top ve tüfek zoruyla Hristiyanlığa geçmiş olması muhtemeldir. Bu sebeple Mağripliler de Endülüs'ün çökmesinden sonra İspanya'da olduğu gibi dinini, kimliğini ve dilini terk etmek zorunda kalabilirlerdi (es-Sitî, 2019).

Osmanlıların Mağrip tarihi, özellikle 17. ve 19. yüzyıl arasındaki dönem, eyaletlerin yönetilmesindeki zayıflıkla biliniyor. Bu durum, bu eyaletlerle Osmanlı Devleti'nin başkenti arasındaki mesafenin fazla olmasından ve Osmanlı'nın bu eyaletlerdeki deniz kuvvetlerini yönetme ve kontrol etmede yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, bu devletler, Osmanlı hükümdarlığı cübbesi içinde dayanışma ve iş birliği yoluyla Avrupa saldırısı (Mustansiriya, 2019) karşısında kendilerini savunmayı sağlayacak şekilde hükümet ve savaş idaresini düzenlemeye koyulmuşlardır.

■ Maşrik ile Mağrip Araplarında Osmanlı'ya Bakış Farklılıkları

Osmanlıların Arap ülkelerine girişinin bir işgal veya fetih olarak nitelendirilmesi, saf bir ideoloji göstergesidir. Osmanlı Devleti'nden nefret edenler bu girişi işgal olarak isimlendirirken Osmanlı Devleti'ni ve onun rolünü destekleyenler bu girişi fetih olarak tanımlamaktadır.

Osmanlı Türkçesinde saldırı ve fetih kelimeleri arasında bir fark yoktur. Fakat sorun, siyasi görevlendirmeye ait olan bu tanımlamada ve anlamda yatmaktadır. Saldırı (الغزو), Müslüman olmayan devletlerin Müslüman devletlere halkın rızası olmaksızın (Moğol ve Haçlı saldırısı

gibi) saldırmasını veya hücum etmesini tanımlamak için kullanılır. Fetih ise, Müslüman olmayanların yönetimi ve zulmü altında ezilmiş halkları kurtarmak ve orada adaleti yaymak anlamında kullanılır (Müşrif & Cevde, 2018).

Şu soru sık sık ortaya çıkmaktadır: Osmanlıların Arap ülkelerinde yaklaşık 500 yıl süren varlığı bir işgal miydi yoksa fetih miydi? Arap ülkelerinin çoğunun dört asır Osmanlı hâkimiyeti altında geçirdiği dönem, yabancı işgali miydi yoksa hilafet devleti sancağı altında bir birlik miydi? Osmanlılar, Arapların geri kalmasının sebebi miydi yoksa Arap şehirlerinin kalkınma ve gelişmesine katkıda mı bulundular? Osmanlı'nın Arap ülkelerinde olduğu dönemle ilgili bu ve bunun gibi sorular yeni değildir. Bu konudaki tartışmalar hiç bitmediği gibi zaman zaman tarih arenasından din ve siyaset arenasına taşınarak tekrarlanmaktadır (Battâvî, 2018).

Bölgede zaman zaman ideolojiden, hükûmet sistemlerinden, siyasi çıkarlardan etkilenmiş fikrî ve siyasi akımlar arasında çatışmaların olduğu malumdur. Tüm politikaların avantaj ve dezavantajlarının olduğu, bütün devletlerin lehine ve aleyhine olan durumların olduğu gerçeği de değişmez. Ancak, genel olarak Osmanlı Devleti'nin Batı ile Batı'nın doğudaki İslam ülkelerine yönelik saldırılarını ve hâkimiyetini önlemek için fetihler yapma, İslam'ı yayma, Allah'ın adını yüceltme ve Portekizlilerin Kızıldeniz'deki hac yolunu Müslüman hacılara kapatmakla tehdit etmesinden sonra Batı'yla savaşıma, Doğu'yu ve Müslümanların kutsal yerlerini Batı Avrupa tehdidine karşı savunma gibi İslam'a sunduğu hizmetler inkâr edilemez (Müşrif & Cevde, 2018).

Genel olarak araştırmalar ve çalışmalar, Arap bölgesindeki Osmanlı varlığına ve rolüne yönelik iki farklı bakış açısının olduğunu göstermektedir. Her iki tarafın da kendi görüşünü desteklemek için gerekçeleri bulunmaktadır.

■ Osmanlı Devleti'nin Varlığına Olumlu Bakışlar

Bu görüşte olanlar, Osmanlı Devleti'nin Arap bölgesinin korunmasına ve Avrupa işgalinin asırlarca engellenmesine katkıda bulunduğunu düşünmektedir. Bu düşünceye göre, Arap devletleri, Osmanlı sancağı altına girmekle, topraklarına yaklaşmanın intihar olarak görüldüğü dünyadaki egemen devletlerden Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmuştur. Ayrıca Abbasi Devleti'nin çöküşünden bu yana siyasi iletişimi olmayan geniş alanlara devletin sağladığı siyasi birlik, ekonominin ve ticaretin canlanmasına ve Arap ülkelerinin kalkınmasına yardımcı olmuştur (Battâvî, 2018).

Arapların geçmişte ülkelerindeki Osmanlı güçlerini tarif etmek için kullandıkları “Osmanlı koruması” söylemi sık sık ortaya atılmaktadır. Bu söylem, özellikle Müslüman toplumlar din bağının ötesinde başka bir bağ kurmadığından, onların Osmanlı’yı koruyucu olarak gördüklerinin güçlü bir delilidir. Araplar, o dönemde Avrupa saldırısından sığındıkları en güçlü İslami otoriteyi temsil eden Osmanlı Devleti’ne tabi olmuşlardır (El-Fakîh, 2020).

Ayrıca bu görüştekiler, Mekke-i Mükerreme, Medine-i Münevvere, Kudüs, Bağdat, Şam gibi medeniyet ve ilim merkezi olan birçok Arap şehrinin Osmanlı hâkimiyeti altında ortaya çıktığını düşünmektedir. Kahire, Osmanlı hâkimiyetindeyken yıkık bölgelerin, 141 mescidin ve okulun, 101 iş hanının ve 17 hanın yeniden inşasıyla büyük bir kentsel gelişmeye tanık olmuştur. Bölgelerin ekonomik büyümesi iki katına çıkmış ve Kahire’nin şehirleşme alanı %50 artmıştır. Kahire, İstanbul’dan sonra saraylarla, tekkelerle, okullarla, camilerle, umumi hamamlarla, çarşılarla ve bahçelerle dolu ikinci şehir olmuştur (Battâvî, 2018).

Osmanlılar hakkında olumlu görüşe sahip olanlar, Arapların maruz kaldığı yabancı sömürgecinin sebebinin Osmanlılar olduğu görüşünü kabul etmemektedir. Bu görüş şu şekilde açıklanmaktadır (Battâvî, 2018):

19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin merkezi, Avrupa kuvvetlerinin tehdidine maruz kaldı ve sömürgeciler sadece Arapların değil Osmanlıların da tüm topraklarına el koydu. Genel olarak bölgede güçsüzlük hâkimdi ve sadece belirli bir bölgeye özgü değildi. Çünkü devlet, devletlerin yaşam döngüsü evrelerinden olan zayıflık aşamasına gelmişti.

Aynı zamanda bu görüşü savunanların iddia ettiği gibi, Arapların Osmanlılara sempati duyduğunu doğrulayan tarihî kaynaklar bulunmaktadır. Araplar, Avrupa’ya karşı zafer haberlerini sevinçle ve özlemle karşılamışlardır. Ayrıca, Arap devletlerinin imparatorluk sancağı altına girmesi, Avrupa’daki Osmanlı savaşlarının aksine çok uzun sürmemiş, sadece birkaç yıl içinde gerçekleşmiştir. Ayrıca halifenin “Arap, Kureyşli ve Haşimi olması” gerektiğine dair hâkim düşüncüyü unutup, hilafetin Osmanlılara geçişini memnuniyetle karşılamışlardır. Çünkü “Osmanlı’nın cihat adı altında kazandığı zaferler, halifeliğin koşulları ve halifenin nitelikleri konusunda tartışmaya yer bırakmamıştır” (es-Sirâc, 2018).

■ Osmanlı Devleti'nin Varlığına Olumsuz Bakışlar

Osmanlı Devleti'ni, politikalarını ve bölgedeki hedeflerini, Avrupa içlerine doğru ilerleyen fetih hareketlerini eleştiren çok fazla görüş bulunmaktadır. Osmanlı, 16. yüzyılın başında, dört asır boyunca hâkimiyetinde kalacak olan Arap ülkelerine doğru yönelmiştir. O dönemde kendi ayakları üstünde duran bir medeniyete sahip Arapları, kendi hâllerine bırakmışlar ve sadece merkezden atanan, kısa süreli görevlendirilmiş valiler aracılığıyla bölgeyi yönetmekle yetinmişlerdir. Valilerin devlet merkezinden ayrılarak kendi bağımsızlıklarını ilan etmeleri endişesiyle atamalar görev süresi üç yıllık olacak şekilde gerçekleşmekteydi. Böylece herhangi bir ayaklanma girişiminin önüne geçilmekteydi.

Osmanlı'ya yönelik olumsuz bakış açısına sahip olanlar, Arapların Osmanlıların gölgesinde kendi eski medeniyetleri doğrultusunda yaşadıklarını ve Arap toplumunun hem dinî hem meslekî açıdan çeşitli gruplara bölmüş ve idari olarak yönetildiğini söylemektedir. Bununla beraber Osmanlı Devleti, vergi toplayabilmek üzere kurmuş olduğu tımar sistemini üzerinden ekonomik idaresini sürdürmüştür. Bu görüşe göre Osmanlı Devleti'nin Arap devletleriyle ilişkisi sadece üç kelimeyle özetlenebilir: "Para, egemenlik ve otorite" (Battâvî, 2018).

Negatif bakışa sahip başka bir zümre, Osmanlı padişahının Memlûk sultanının yerini aldığını ve Osmanlı valilerinin yönetiminin, toplumla bütünleşmeden yüzeysel olmaya devam ettiğini düşünmektedir. Mehmet Ali Paşa'nın yönetimi esnasında yapılan ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerin, Mısır'da modernizmi başlattığı iddiası bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Nitekim Mehmet Ali Paşa, modern Mısır'ın kurucusu ünvanını almıştır. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da yaptıkları Osmanlı yönetimine atfedilmeyecek kadar farklı olduğundan, kendisinin geleneksel bir Osmanlı valisi olmadığı düşünülmektedir (Hasen, 2017). Hâlbuki Mehmet Ali Paşa, bir Balkan ülkesi olan Makedonya'dandı, yani o zamanlar herhangi bir Mısırlı gibi oradaki sıradan bir Osmanlı Devleti vatandaşıydı. Mehmet Ali Paşa'yı Mısır yönetiminin başına getiren şartlar ve olaylar ise bu makalenin çerçevesinin dışındadır. Arap devletlerinin izole olmasının sebebinin Osmanlılar olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Bu düşünceye göre Osmanlı Devleti, Arap devletlerine üç asır boyunca tam bir tecrit uygulamıştır. Bu nedenle 1798 yılında Mısır'a ve sonrasında Şam'a yapılan Fransız seferi, Araplar için bir çeşit kültürel şok niteliğindedir.

Osmanlı'ya yönelik olumsuz görüşe sahip olanlar, Osmanlıların sadece kıyı şehirlerine ve ticaret yollarına önem verdiklerini vurgulamaktadır. Buna göre, kıyı şehirleri dışındaki bölgeleri geliştirmeksizin ve korumaksızın

olduğu gibi bırakmışlar ve belirli bir idare sistemi olmayan bölgelerin işlerini yönetecek kabile reisleri atamışlardır. Bu nedenle vatandaşlar sağlık ve eğitim gibi hizmetleri alamayarak geride kalmıştır (Abdülhamîd, 2019).

Osmanlı'ya karşı olanlar, Osmanlı Devleti'ni Haçlı Avrupa sömürgesinden koruma bahanesiyle Arapları uluslararası hayattan izole etmekle suçlamaktadır. Osmanlı Devleti'yle ilgili en büyük olumsuzluğun, Osmanlı'nın Avrupa devletlerine verdiği kapitülasyonların daha sonra Avrupalıların Arap ülkelerine yönelik şiddetli bir sömürge saldırısı yapmalarını kolaylaştıracak ayrıcalıklara dönüşmesi olduğunu belirtmektedirler (Hasen, 2017). Osmanlı'nın Arap devletlerinin savunmasını üstlendiği göz önünde bulundurulduğunda, Arap devletlerinin sistematik bir ordusu olmadığı ve bundan dolayı Osmanlı'ya bağlı vilayetlerin teker teker düştüğünü görülmektedir. Arap devletleri Fransa, İtalya, İngiltere ve diğer yeni sömürge güçleri karşısında kolay bir av olmuştur (Abdülhamîd, 2019).

Bazıları da, Osmanlı Devleti'nin Avrupalılara ayrıcalıklar vermesinden sonra Avrupa'nın kendi iç işlerine karışmasına izin vermiş olduğu görüşünü ileri sürmektedir. Bu nedenle, devletin gerileme ve çöküş döneminde Arap bölgeleri tek tek kopmaya başlamıştır. Bu şekilde 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı çoğu Arap vilayetini kaybetmiştir. Nihayet, Osmanlı Devleti Avrupa ağırlıklılığı karşısında direnememiş ve sonuçta kendi topraklarını ve merkezî otoritesini korumak adına İngiltere, Fransa, İtalya ve İspanya karşısında Arap vilayetlerinden feragat etmeye başlamıştır (Riyâzî, 2016).

Osmanlılara yönelik olumsuz tavır içinde olanlar, Osmanlıların fatih olarak tanımlanmasını şu düşünceyle reddetmektedir: "Müslüman bir halkın diğer Müslüman halkın toprağına girişinin fetih olarak adlandırılması caiz değildir." Çünkü onların görüşüne göre bu ilme ve tarihe aykırıdır. Osmanlı fethinden ve Osmanlı Devleti'nin büyüklüğünden bahsetmek, Osmanlı'nın Arap dünyasını İran'daki Safevi devletine karşı Şii müdahalesinden koruyabildiği gerekçesiyle ona sempati duymakla ve dinî fanatizmle alakalı görülmektedir.

Yukarıda, Osmanlıların sadece olumsuz yönlerini gören kişilerin düşüncelerinden bazı örnekler verilmiştir. Osmanlı'yı destekleyici ya da Osmanlı'ya karşıt görüşlerin tamamına burada yer vermek mümkün değildir. Burada maksat, konuyla ilgili iki karşıt görüşün var olduğunu göstermektir. Osmanlı Devleti'nin şeytanlaştırılması ya da melekleştirilmesi, bu görüşlerdeki fikrî yöneliminden kaynaklanan bir tutum olarak görülebilir. Osmanlı'yı eleştirenler, Osmanlı'yı Müslümanların geri kalmışlığının sebebi olarak görürken, övenler onun hilafet devletlerinin

sonuncusu ve İslami birliğin sembolü olduğunu düşünmektedir (Müşrif & Cevde, 2018).

■ Maşrıklı ve Mağripli Arapların Osmanlı'ya Bakış Farklılıklarının Sebepleri

Asya ve Afrika kıtasındaki Arap devletlerinin -Mağrib-i Aksa (Marakeş) hariç- Osmanlı otoritesine boyun eğmesinin hem Arap devletleri üzerinde hem de Osmanlı Devleti'nin kendisi üzerinde önemli sonuçları olmuştur.

Mağrip'te, genellikle Arap dünyasının İspanyol (Mağrip'te) ve Portekiz (Maşrık'ta) sömürge tehlikesinden kurtarmada Osmanlı'nın bir rolü olduğu düşünülmektedir. Daha önce bahsedildiği gibi, Osmanlı'nın Kuzey Afrika devletlerine yardımı sayesinde Trablus, Tunus, Cezayir ve Vehrân gibi bazı bölgeler, İspanyol sömürgesinden kurtulmuşlardır. Barbaros Hayreddin Paşa ve kardeşi, 1516 yılında Cezayir'e hükmettikleri sırada İspanyolların hırsı karşısında Cezayir'i korumanın zorluğunu fark etmiş ve gerekli tedbirleri alarak önemli roller oynamışlardır. Cezayir'deki Osmanlı otoritesini, bölgede sağlam adımlar atma vesilesi olarak kabul etmek gerekmekteydi. 1551 yılında Batı Trablus, yani bugünkü Libya, Osmanlı egemenliği dairesinin içine girmiştir. Ardından 1574 yılında Tunus da Osmanlı'ya katılmıştır.

Bu durum, Osmanlı'nın İspanyolların kırk yıl süren arzularına karşı peş peşe gerçekleştirdiği başarılı direnişlerden sonra gerçekleşmiştir. Osmanlıların nüfuzu, Mağrib-i Aksa'ya kadar genişlemiş ve bu sayede Mağrip'teki taht kavgaları arttığında Osmanlı, İspanyolların bölgeyi ele geçirme yönündeki amaçlarını engellemek için müdahale etmiştir (es-Sitîfî, 2019).

Osmanlı'nın Mağrip'te İspanyollara karşı verdiği başarılı mücadeleler sebebiyle Mağrip halkı Maşrıklılara göre Osmanlı yönetimini daha çok takdir etmekte ve Osmanlı hilafetinin sömürgeci veya "Türk işgali" olarak tanımlanmasını kabul etmemektedirler. Aksine, Osmanlı hilafetinin Arap devletlerini İslam düşmanları karşısında birleştirdiğini düşünmekteydiler. Çoğunluğun görüşü, Osmanlı'nın Mağriplilerin davetleri ve yardım çağrıları üzerine Mağrip'e geldiği, bölgede konuşlanan Osmanlı ordusunun Müslüman kıyıları korumada önemli rol oynadığı ve sömürge saldırısına karşı Osmanlı'nın sağlam bir destek olduğu yönündeydi. Bundan dolayı, Mağripli Araplar geçmişte kendi ülkelerinde konuşlanmış Osmanlı kuvvetlerini "Osmanlı koruması" olarak adlandırdılar (El-Fakîh, 2020).

Maşrık halkının bu bakış açısıyla ilgili bahaneleri olduğu konusunda şüphe yok. Çünkü Osmanlı'nın ordu kullanarak Maşrık bölgesine hâkim olmak için savaştığı bilinen bir gerçektir. Fakat Osmanlı'nın Mağrip'teki

varlığı, Avrupa işgaline karşı direnmeleri için Mağrip Araplarına yardım götürme maksatlıdır. Osmanlı varlığının nedenlerindeki ve koşullarındaki bu farklılık, Maşrik ve Mağrip'in o dönemdeki koşullarının farklılığından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı, Portekizlileri püskürtüp uzaklaştırmak için çalışsa da Portekiz varlığını tam olarak Doğu sularından söküp atamamıştır (el-Aselî, 2019). Mağrip'te yakaladığı başarıyı bu bölgelerde yakalayamamıştır. Ayrıca Maşrik halkı, Mağrip halkı gibi Osmanlı'nın düşman karşısındaki savaş üstünlüğünü hissetmemiştir. Bunun sebebi Osmanlı'nın Portekizlilere karşı yaptığı savaşların denizlerde ve okyanuslarda yani uzak diyarlarda olmasıdır. Bazı savaşlar kısa sürerken bazıları birkaç yıl sürmüş ve bunların çoğunluğu Hint Okyanusu'nda gerçekleşmiştir.

İspanyollara karşı yapılan savaşlar Kuzey Afrika topraklarında gerçekleştiğinden Mağripliler bu savaşlara bizzat katılmıştır. Bu noktada Maşrikliların Osmanlı idaresine yönelik bakış açısı Mağriplilerden farklılaşmaktadır. Bunun yanı sıra, Mağrip ülkeleri 19. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren Avrupa sömürgesinin idaresine girmiştir: Fransa 1830'da Cezayir'i (el-Amîdî, 2015), 1881'de Tunus'u, 1912'de Marakeş'i; İngiltere 1882'de Mısır'ı; İtalya 1911'de Libya'yı işgal etmiştir. Yani Mağrip ülkeleri, Maşrikliların aksine, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı'dan koparılacak uzun yıllar sıkıntı çekeceği sömürgecilerin eline düşmüştür. Sömürgeciler yıllarca Mağriplilerin Arap Müslüman kimliğini yok etmeye çalışmıştır. Maşrik ülkeleri ise Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa sömürgesine maruz kalmıştır. Mağripliler, Avrupalı sömürgecilerden Maşriklilara göre daha önce kurtulmuştur.

Ayrıca Maşrik Arapları Mağriplilerin aksine, Osmanlı'da İttihatçıların yönetiminde gerçekleşen "Türkleştirme" politikalarına maruz kalmıştır. İttihatçılar Turan milliyetçiliği konusunda ısrar etmişler ve bu durum Türk olmayan, farklı milletten, özellikle ittihatçıların hâkimiyeti altında olan bölgelerdeki ayrılıkçı Arapların eline bahane vererek, hedeflenenin tam tersi bir sonucun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu politika, Araplar arasında şiddetli tepkiye ve Arap milliyetçiliğinin canlanmasına neden olmuştur. Bu tepkileri Arap Hristiyanların yanı sıra Avrupalı Hristiyan ülkeler de körüklemiştir. Bunun sonucunda İttihatçılara muhalif olan farklı gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplar, Türklerle eşitlik ve özerklik (El-Harâşî, 1999, s. 66-68) talep eden, adem-i merkezîyetçi bir yönetim sistemi çağrısında bulunmuştur. Özerklik isteği, zamanla Osmanlı İmparatorluğu'ndan tam bağımsızlık taleplerine dönüşmüştür.

■ Sonuç

Osmanlı'nın Arap ülkelerindeki rolü hâlâ tartışmalı konulardan biridir. Peki bu olumlu ya da olumsuz bir rol müydü, fetih ya da işgal miydi? Bugün bakıldığında, Arap ve Türk dünyası arasındaki ilişkilerin siyasi anlaşmazlıkların bozamayacağı kadar normal olduğu ve işgal diye bir tanımlamanın yanlış olduğu görülmektedir. Bu konunun ele alınması, ilmî araştırmanın ötesine geçememektedir. İki taraf arasında siyasi krizlerin yaşandığı dönemlerde Osmanlı'nın konumu ile ilgili işgal tanımı çok daha fazla kullanılmakta ve özellikle Arap basını bununla ilgili bir kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır.

Arap ülkelerindeki Osmanlı idaresinin gücünün tarihin farklı dönemlerinde farklı seviyelerde olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Osmanlı yönetimi, her devlet gibi güçlü ve zayıf, adaletli ve adaletsiz dönemlerden geçmiştir. Bununla birlikte, her ne kadar Osmanlı'nın bölgedeki varlığını değerlendirmek günümüzde teorik bir konu hâline gelmiş olsa da, bu konu hâlâ Türklere ve Türklerin millî güvenliğiyle ilgili bölgedeki hareketleri ne muhalefet maksadıyla bölge siyasetinin gündeminden düşmemektedir.

Muhallifler, Türkiye'nin bölgedeki girişimlerini Osmanlı'yı hatırlatarak Arap bölgelerinin kontrolünü yeniden ele geçirme çabası olarak yorumlamaktadır.

■ Kaynakça

Abdülhamîd, E. (2019, 12 23). *400 sene min hükmi'l-Osmâniyyîn li'l- 'Arab. Kevâris ve meâs. Kanâtu'l- 'Arabîyyeti'l-elekturûnî*: <https://bit.ly/2KggZP1> adresinden alındı.

Amîdî, F. (2015). *es-Saytaratu'l-Osmâniyye 'alâ aktârî'l-Mağribi'l-193 Arabî, Muhâdaratu's- sâniye aşere. Babil: Câmiatu Bâbil, Külliyyetü't-terbiyye li'l- 'ulûmî'l-insâniyye.*

Aselî, H. (2019, 15 01). *el-Osmâniyyûn Ve devruhum fî inhâi'l-harbi'l-Burtuğâliyyeti'd- dîniyye. Turkpres.co*: <https://bit.ly/2UGUuoK> adresinden alındı.

Battâvî, S. (2018, 11 02). *el-Hakbetu'l-Osmâniyye fî bilâdi'l-'Arab...Fethun mübîn em ğaz- vun esîm ? raseef22.net*: <https://bit.ly/2UMty7b> adresinden alındı.

Câbir, M. (2018). *es-Saytara 'alâ bilâdi'l-Mağribi'l-Arabî.*

Câbir, M. H. (2018). *es-Saytara 'alâ bilâdi'l-Mağribi'l-Arabî. eps.mu.edu.iq*: <http://eps.mu.edu.iq/wpcontent/uploads/2018/11/المغرب D8§السيطرة-العثمانية- /المغرب> doc adresinden alındı.

Details, F. a. (2020, 03 15). *Ottoman Rule in the Middle East and North Africa*. factsand- details.com: <http://factsanddetails.com/asian/cat65/sub424/entry-5879.html> adresinden alındı.

Fakîh, İ. (2020, 03 10). *Hel kâne'l-hükmü'l-Osmânî li'l-bilâdi'l-Arabiyye ihtilâlen? Vekâletü'l-Anâdûl*: <https://bit.ly/36XnrT2> adresinden alındı

Ferâc, B. İ. (2015, Ekim 27). Devru'd-devleti'l-Osmâniyye fî neşri'l-mezhebi'l-Hanefî fî Ifrîkiyâ. *Câmi'atü Ifrîkiyâ'l-âlemiyye-Merkezü'l-bühûs ve'd-dirâsâti'l-İfrîkiyâ*.

Harâşî, S. b. (1999). *Keyfe sekati'd-devletü'l-Osmâniyye*. Riyad: Dâru'l-kâsım.

Hasen, M. (2017, 07 25). *Müerrihûn : ed-Devletu'l-Osmâniyye 'azeleti'l-'Arab bi-206 hucceti humâyetihim mine'l-isti'mâr*. el-Misriyyü'l-yevm: <https://bit.ly/3ffq2M3> adresinden alındı.

Hurîdî, A. M. (1987). *el-Hurûbu'l-Osmâniyyetu'l-Fârisiyye ve eseruhâ gi'n-hisâri'l-meddi'l-İslâmî 'an Uvurbâ*. Kahire: Dâru's-sahve.

Mustansiriya, U. (2019, 04 19). *el-Osmâniyyûn neş'etuhum ve tevessu'uhum fi'l-vata-ni'l-Arabî*. uomustansiriyah.edu.iq: https://uomustansiriyah.edu.iq/media/lectures/9/9_2019_04_18!09_13_57_PM.pdf adresinden alındı.

Müşrif, A., & Cevde, H. (2018, Mart 12). *el-Osmâniyyûn fi's-şark: Ğuzzâtun em 185 fâtihûn...Kazıyye müerrihîn ve ecyâl*. www.noonpost.com: <https://www.noonpost.com/content/22435> adresinden alındı.

Riyâzî, N. (2016, 01 02). *el-İsti'mârü'l-Osmânî li'd-devleti'l-'Arabiyye... ve 'alakatu Türkiyâ el-hadîse bi's-sihyûniyye*. <http://falassttiinne.blogspot.com>: <https://bit.ly/3k0zTtk> adresinden alındı

Sa'd, M. (2018, 02 02). *'Azletü'l-'Arab ahte hükmi'l-Osmâniyyîn*. el-Vatan: <https://bit.ly/35KCXSV> adresinden alındı

Sa'dî, O. (2017, 12 24). *el-Osmâniyyûn munkızûn dehalû Lîbyâ ve Tûnis ve'l-Cezâir 194 feharrarû 'ışrîne medîne mine'l-ihtilâli'l-İsbânî'l-Burtuğâlî*. Sahîfetü ra'yi'l yevmi'l- elekturûnî: <https://bit.ly/2IRGJkI> adresinden alındı

Sirâc, M. (2018, 03 22). *'Alâkâtü'l-'Arab ve'l-Osmâniyyîn beyne'l-İslâm ve'l-kavmiyye*. www.turkpress.co: <https://www.turkpress.co/node/46970> adresinden alındı

Sitîfî, M. (2019, 01 28). *Keyfe mene'a'l-Osmâniyyûn tensîra menâtıkın vâsiatin fi Ifrîkiyâ ?* www.turkpress.co: <https://bit.ly/3kWNBKV> adresinden alındı.

Şerâb, Y. R. (2010, 03 20). *Târîhu'l-hilâfeti'l-Osmâniyye fi'l-vatani'l-Arabî*. pulpit.alwa- tanvoice.com: <https://pulpit.alwatanvoice.com/articles/2010/03/10/191703.html> adresinden alındı.

Tunus'ta Türk-Osmanlı Asıllı Elitin Siyasi Varlığı

*Asma Elliheouel**

■ Giriş

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın ortalarında Tunus'ta kurduğu otorite, 1881'de Fransız himayesinin tesis edilmesiyle fiilen sona ermiştir. 1957'de ise son Tunus Beyi el-Emin'in Burgiba ve diğer Ulusal Hareket önderleri tarafından görevden uzaklaştırılmasıyla monarşik dönem kapanmıştır. Ulusal Hareket liderlerine göre ulus devlet ancak sömürgecilerden ve onların uzantısı olarak görülen beylerden kurtularak mümkün olabilirdi. Bu elitlerden bazıları Kemal Atatürk gibi başka ülkelerin liderlerinden de etkilenmişlerdir. Atatürk'ten etkilenen Burgiba, Müslüman devlet çatısı altında laik-milliyetçi (ulusal) modeli benimsemiş olması sebebiyle zaman zaman "Tunus'un Atatürk'ü" diye de anılmıştır. Burgiba, Jön Türklerden ilhamla "Jön Tunuslular" hareketini kurarak Türk tecrübesini kopyalama yoluna da gitmiştir. 1907 yılında bir araya getirilen Tunus'un ilk örgütlü siyasi hareketi "Jön Tunuslular", Ali Baş Hanebe, Şeyh Abdu'l-aziz es-Sa'alibi ve Muhammed Baş Hanebe tarafından sömürge yönetimi ile mücadele için kurulmuştur. Bu hareket, organizasyonu ve hedefleri bakımından Jön Türklerden etkilenmiş, 1907 ve 1912 yılları arasında gerçekleşen çeşitli olaylarda çok önemli roller oynamıştır (et-Tâhir, 2008, s. 39). Ayrıca çok büyük halk desteği de elde etmiştir.

* Dr. ve Değişimler, Miras ve Hareketler Muhabirliği Üyesi (TTM), CERES Tunus'ta Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezinde araştırmacı, Kafsa Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümünde öğretim görevlisidir.

Beyler, Türk asıllı aileler ve diğer Osmanlılar, yönetimden düşürüldükten sonra kendilerini sıradan halkın bir parçası olarak bulmuşlardır. Yönetimin kaybedilmesi, toplumsal nüfuzlarını da ortadan kaldırmıştır. Ancak bu durum onların Tunus toplumuna entegre olmalarını engellememiş, hatta tam tersine bazıları sömürgecilğe direnişte ve bağımsızlık sonrası dönemde, bazıları da Ulusal Hareket'te yerlerini almışlardır. Bir kısmı ise yaralarını sarabilmek adına toplumun diğer kesimlerinin yanında avantajlı oldukları entelektüel sermayelerini ve sosyal terbiyelerini kullanarak tekrar yönetim çevrelerine yaklaşmış ve kendilerini yeniden eliteleştirmişlerdir.

Bununla beraber Türk ve Osmanlıların tümü yönetimde kalamamışlardır. Pek çoğu farklı düzeylerde olmakla birlikte, hem siyasi hem sosyal açıdan ciddi zarar görmüşlerdir. Nitekim coğrafya ve beylik döneminde yaptıkları işlerin doğası, beylik sonrası dönemdeki vaziyetlerinin belirlenmesinde ciddi bir rol oynamıştır. Ülkedeki siyasetin karakteri, bağımsızlık sonrası dönemde etkinliğini sürdürmüştür. Dolayısıyla Türk-Osmanlı asıllı Tunuslu siyasi elit, Tunus'taki Türk hâkimiyetinden sonra bile yönetimle özel bir ilişki içerisinde bulunmaya devam etmiştir.

Bu çalışmada; beylerin hükümdarlığının yıkılmasından sonra Osmanlı-Türk asıllıların Tunus'ta yönetimle ilişkilerini ne derecede koruduğu, Tunus toplumuna entegre olduktan sonra siyasette nasıl konumlandıkları ve bağımsızlık ve demokrasiye geçiş sürecinden sonra güçlerini yeniden kazanmak için hangi sermayeleri kullandıkları incelenmiştir.

Ayrıca, bu çalışma sosyal tarih anlayışıyla Türk ve Osmanlı'nın siyasi idareye yapmış olduğu katkıların tarihî seyrini çeşitli oluşumları ile ele almış ve üç aşamada incelemiştir. Bunlar sırasıyla, kuruluş, Fransız sömürge dönemi ve günümüze kadarki süreçte ulus devletin aşamalarıdır. Bu çalışma için çeşitli kişilerle yüz yüze görüşme yapılarak bilgi elde edilmiştir. Bu kişiler arasında günümüz Tunus siyasetinde etkin olan Osmanlı asıllı kişiler gibi halkın içinden kişiler de bulunmaktadır. Tunus beylerinin soyundan, Türk asıllı, sosyal tarih ve Tunus tarihi alanında ünlü bir sima olan Abdüsettar Amamu da görüşme yapılan kişiler arasındadır.

Bu bağlamda makale iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım, Türk ve Osmanlı siyasi yönetim farklılıklarının, beylerin iktidarı ve Tunus'un toplumsal ve siyasi tarihî boyunca elde edilen imtiyazların korunması stratejisinin incelendiği kısımdır. İkinci kısımda ise, bu siyasi yönetimin Fransız sömürgesi ve sonrası ilişkileri yani Burgiba'nın yönetimi incelenmiştir. Daha sonra ise tek partili dönem, yani Bin Ali ile başlayan demokrasi dönemi gelmektedir.

■ Beylik Yönetimi Çerçevesinde Türk-Osmanlı Siyasi Eliti ve Yönetimde Yalnızlaşma Stratejisi

Osmanlı İmparatorluğu'nun Tunus'a doğudan sadece Türkleri getirmede, bilakis imparatorluğa coğrafi ve siyasi anlamda bağlı bulunan Araplar ve Kafkas halkları gibi başka grupları da getirdiği düşünüldüğünde, Türkler Tunus'taki genel Osmanlı kitlesi içerisinde neredeyse bir azınlığı teşkil etmişlerdir. Türk ailelerden en bilinenleri ise yönetimin başındaki Hüseyini ailesi ve bazı Hanefi şeyhlerdir. Bu makalede, tüm bunlar göz önüne alınarak Türk veya Osmanlı tabirleri kişilerin kendilerini tanımladıkları şekle göre (yapılan mülakatlara binaen) ya da tarihî kayıtların onları tanımladıkları şekilde kullanılmıştır. Burada Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamış olan Tunusluların siyasi ve coğrafi bakımdan Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmalarından ötürü idari anlamda Osmanlı olarak tanımlandıklarını, ancak kendilerini Osmanlı ismiyle isimlendirmediklerini, bilakis halkın 1574'te Tunus'ta Osmanlı yönetimini tesis için yapılan seferle doğudan gelenlere Osmanlı dediğini de belirtmek gerekir.

■ Tunus'ta Osmanlılar: Toplumsal Gelişme Hayalinden Tunuslulaşmaya

■ Türkler ve Osmanlılar

Osmanlı Türk güçleri, Tunus'ta İspanyol varlığına son vermek suretiyle yönetimi Hafsilerden almış ve 1534 yılında şu an başkent olan Tunus şehrine hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti 1574 yılında tüm ülkeye hâkim olduktan sonra bölgeye 101. yeniçeri birliğini yönetim ve savunma amacıyla görevlendirmiştir. Bu birlikler, 1271'de Osmanlı padişahı olan I. Orhan'ın kurduğu yeniçeri ordusuna bağlıdır (Bey, 1983, s. 122-123). Yeniçeri birliği gayrimüslim ailelerden vergi yerine bir çocuk istenerek ve belli ayrıcalıklar karşılığında Müslüman ailelerin çocuklarını orduya katarak oluşturulmuştur. I. Orhan'ın bu orduyu oluşturmadaki sebep "ordunun kendi içerisinde hizipleşmesi korkusudur" (Amriyevî, 2009, s. 33). Orduya alınan çocukların ilmî ve dinî eğitimleri tamamlandıktan sonra aralarından yetenekli olanlar sultan ve vezir korumaları olarak saray hizmetine alınmakta, geri kalanlar ise askerî birliklere veya Osmanlı'nın diğer vilayetlerine gönderilmekteydi (Weissmann, 1983, s. 21-22).

17. yüzyılda bu birlikteki Tunus vilayetini koruyan asker sayısı 4000 civarındadır. Bu birliğe Anadolu, İzmir, Denizli, Aydın, Sinop ve Lazistan'dan gelen göçmenler de katılmıştır. Bu insanlar fakir çiftçiler olup, Tunus'a İstanbul'da bulamadıkları sosyal statüyü elde etmek için

gelmişlerdir. Yeniçeriler, başlarda Tunus'ta silahlı güçlerin çekirdeğini teşkil ederlerken, daha sonraları ise bunların çoğu memleketlerinde yapmakta oldukları işleri yapmaya yönelmişlerdir. Aralarından bazıları başkent ve sahil yakınlarındaki arazilere yerleşerek çiftçilikle uğraşmaya başlamış, kimisi ise Şaşıyye¹ üreticisi olmuş ve çoğunluğu özellikle el-Mehdiyye vilayeti olmak üzere başkent Tunus ve sahil kentleri arasına yerleşmişlerdir. Aradan zamanın da geçmesiyle Tunus toplumuna karışmışlar ve tüm Tunus şehirlerine yayılmışlardır. Tunuslu kadınlarla evlenmişler ve nesilleri yerel kabileler arasına karışmıştır.

18. yüzyılın başında *“yeniçerilerin sayısı Doğu'da azalmaya başlamış ve yerlerini Kuloğullarına (Türklerin Tunuslu kadınlardan olan çocukları) bırakmaya başlamışlardır.”* Bu kişiler “Türk” olarak veya bağlı oldukları Hanefi mezhebine atıfla “Hanefi” ismiyle bilinir olmuşlardır. Kuloğlu adı çok fazla kullanılmamıştır (Taoufik, 1989, s. 354). Hanefilerin halkın arasında yaşamasına rağmen toplum ile ilişkileri çok güçlü değildir. “Bunun temel sebebi ise, Türkler her ne kadar beylerin hizmetinde olsalar da ülkede Hüseyin hanedanının Osmanlı hükümrânlığına bağlılığının vücut bulmuş hâli konumunda olmalarıydı” (Zenaî, 2017, s. 47). Osmanlı beyleri Tunus'ta yönetime dâhil olmak için orduda, divanda, sarayda veya vezirlerin yanında idari görevlerde bulunmaları hasebiyle koltuk alabilmişlerdir. Bazıları da beylerin akrabasıdır. Bunların bazı torunları dedelerinden miras aldıkları toplumsal sermayeyi korumak suretiyle toplumun siyasi elit tabakasına, özellikle de kültürel elit kesime mensubiyetlerini devam ettirebilmişlerdir. Hatta bu durum Tunus Milli Hareketi döneminde ve sonrasında bile devam etmiştir. Ancak bazıları dedeleri öldükten sonra şöhretlerini yitirmiş ve konumlarını kaybetmişlerdir.

Diğer yandan, Tunus'taki beylerin yönetimini desteklemek amacıyla İstanbul'dan Tunus'a görevliler gelmiştir. 1705 senesinde iç karışıklıklar olunca, Osmanlı askeri Hüseyin bin Ali, başkentin önde gelenleri ehlü'l-hal ve'l-akd², subaylar, din adamları ve nüfuza sahip olan eşraf tarafından bey olarak seçilmiştir. Bu seçim daha sonra Sultan III. Ahmet tarafından da onaylanmıştır. Sonrasında Hüseyin Bin Ali görevini kendi soyundan gelenlere tevarüs edecek bir hâle getirmiş ve 1957'de krallık sistemi düşürülüp cumhuriyet ilan edilene kadar yönetim böyle devam etmiştir. Beyler, yönetimlerine Türk olmayan ancak Osmanlı diyebileceğimiz üçüncü

¹ Tunus'ta yaygın fese benzer bir tür başlık.

² Ehlü'l-hal ve'l-akd, İslam hukukunda devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili heyet

bir grubu ortak etmişlerdir. Bu grup “memlûkler”³ veya “el-abidü'l-beyz” (beyaz köleler) olarak adlandırılmıştır. Bu kişiler beylerin saraylarında yaşayan, en iyi eğitimleri alan, idari ve siyasi anlamda eğitim görüp deneyim kazanan kişilerdir. Bu kişiler yönetimin en tepesine olan yakınlıkları sebebiyle yüksek seviyede ilişkiler kurabilmişler ve beylerden onlarla akrabalık ilişkisi kuranlar da olmuştur.

■ Memlûkler: Yönetim Ortakları

Beyler daimî olarak babadan oğula yönetimi ellerinde tutmalarına rağmen yönetimde kendilerine ortak kişiler de bulunmaktaydı. Bu kişiler Tunuslu veya Türk değil; Doğu Avrupa, Yunanistan ve başka bölgelerden getirilen kişilerdi. Bunlara memlûk ya da beyaz köle denilmekte olup Tunus'ta memlûk adıyla tanınmaktaydılar. İmparatorluğun merkezinde ise bunlara devşirme denilmekte olup bu devşirme müessesesinin Osmanlı Devleti için önemi büyüktü. Memlûkler Osmanlı yönetimi tarafından eğitilmekte, ahlaken olgunlaşmaları da temin edilmekteydi. Ardından bazıları satılır, hediye edilir veya bazı beyler tarafından evlat edinilirdi. Böylece devlette hassas mertebelere gelerek sosyal statülerini yükseltirler ve bazı bey aileleri ile akraba olurlardı. “Böylelikle yönetim ve idare kısmen memlûklerin tekelinde olurdu” (Zenaî, 2017, s. 49). Beyin himayesi altında olmalarına ve çeşitli zorluklarla karşılaşmalarına rağmen, memlûklerin kendi maddi sermayeleri bulunmaktaydı. Köle olarak görülmüyorlar ve zor işlere koşturulmuyorlardı.

Tunus'taki memlûkler, Yunan ve Kafkas (Çerkez, Gürcistan ve Abaza) asıllıydılar. Hayatları ise şu şekilde idi; “Hristiyan bir çevrede doğan çocuklar, çocukken ailelerinden ayrılırlar ve İslam dinine girerler. İstanbul'da sultan sarayına getirilirler ve burada askerî veya medeni işler için yetiştirilirlerdi. Bunların büyük bir kısmının eğitimi Bardo Sarayında veya eşraftan bazı ailelerin yanında olurdu. İçlerinden yetenekli olanları kendilerine bir kefil bulabilirlerse yüksek mertebelerde görev alabiliyordu, diğerleri ise daha az ehemmiyetli işlere verilmekteydi. Bu kişilerin toplam sayısı sınırlıydı” (Zenaî, 2017, s. 49). Memlûklerin yüksek görevlere gelmesi Tunusluların aleyhinedir. “1831'de kurulan düzenli ordu ve 1861'de kurulan Büyük Meclis gibi modern müesseselerde bile memlûkler az sayılarına rağmen en yoğun temsil edilen grup olmayı sürdürmüşlerdir. Pek çok defa gözlemlendiği üzere memlûkler bir yandan birbirlerine, diğer yandan da bir kurum olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılıklarını devam ettirmişlerdir” (Zenaî, 2017, s. 50). Fransız himayesinin kurulmasıyla birlikte Tunus'ta memlûklerin sayısı 75 kişiye kadar düşmüştür.

³ Köle anlamındaki memlûk olup Mısır'daki Memlûk Devleti ile bağlantısı yoktur.

Bazı Türk beylerinin ve memlûklerin Tunuslular ile ilişkileri güçlüydü. Bunlardan en meşhuru, eğitimin yaygınlaştırılması başta olmak üzere pek çok reform yapan Hayreddin Paşa'dır (Abdurrahîm, 2006, s. 147). Zeytune'de reform ve düzenlemeler, 19. yüzyılın başında Müşir Ahmet Bey'in denemeleriyle başlayarak yüzyılın ikinci yarısında yenilikçi vezir Hayreddin Paşa'nın emri altındaki Sadık Bey ile devam ederek artmaya başlamıştır. Böylece eğitim reformu ve siyasi yönden dinî kurumların düzenlenmesi girişimlerinde bulunulmuştur. Ayrıca 1840 yılında Hayreddin Paşa tarafından Bardo şehrinde eğitimin modernleştirilmesi için Harp Okulu inşa edilmiş ve bu okulun ilk öğrencileri Zeytune Medresesine hâkim olan eşrafin (Zeytune şeyhlerinin) çocukları olmuştur. Sonradan bu okul tüm halka açılmış ve bu da eğitimin Tunus'ta toplumun bütün tabakalarına açılmasının ve yaygınlaştırılmasının başlangıcını teşkil etmiştir.

Hayreddin Paşa'nın siyaseti Tunus-Türkiye ilişkilerini geliştirmeye yöneliktir. Kendisi halk tarafından da sevildiğinden bu siyasetinin sonuçları nadiren araştırılıp soruşturulmaktaydı. Ancak Hayreddin Paşa gibi önde gelen büyük bir devlet adamının istifası ve istifasından dört yıl sonra Tunus'un Fransa tarafından işgali bu çabaların başarısızlığını tescillemiştir (Zenatî, 2017, s. 22). Burada başarısızlıktan kasıt, saray tarafından çabaların ve reform isteklerinin reddedilmesidir. Dahası, Babıali'nin Tunus ile bağlarının kopmasından sonra ülkede yönetimin başında Türkler olmasına rağmen Tunus meselesi bir Tunus-Fransa problemine dönüşmüştür. Tunus'ta bulunan Türkler, kökleriyle olan bu idari ve coğrafi kesintiye rağmen, Türk kökenleriyle gurur duymaya devam etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu Tunus'tan ayrılırken geride çoğunluğu Osmanlı olan siyasi bir elit bırakmıştır. Bunlardan bazıları çöküşten sonra bile siyaset sahnesinde etkinliğini sürdürmüş, bazıları ise Tunus toplumuna karışarak siyaset sahnesinden silinmişlerdir. Tüm bunların yanı sıra imparatorluk arkasında, bir yandan başkent ve kırsal bölge ahalisi arasında, diğer yandan da bölgenin yerlisi olan Tunuslular ve Osmanlılar arasında siyasete ve yönetime katılım açısından adil olmayan bir dağılım bırakmıştır. Bunlar arasında kabile reisleri, önde gelenler ve bazı köşeleri tutabilmiş olup beye yakınlaşmayı başarabilenler istisnadır. Siyasi durum; bey, memlûkler, "belediyeler" ve beye bağlı olan kimselerin tekelinde kaldıkça halkın geri kalanına kamusal işlerde herhangi bir alan kalmamış ve rolleri vergi ödeyip itaat etmeye indirgenmiştir. Bu da Tunusluların beye isyanlarını hazırlayan etmenlerden olmuştur ve 1864'teki Kabileler İsyanı sloganının da çıkış noktasını teşkil etmiştir: "Memlûklere Hayır!" (Tûnisu'l-Amâzîğhiyye, 2016).

Tunuslular ve Osmanlılar arasında siyasete katılımındaki eşitsizlik 1861 Anayasası icabı oluşturulan “Büyük Meclis”in terkinde teyit edilmiştir. Ahmed İbn Ebi Diyâf meclisin üyelerinin seçimi hakkında şöyle demektedir: İttifakın garipliklerindendir ki seçilen yirmi devlet adamından bu fakir kul (kendisinden bahsediyor) ve eş-Şerif Hüseyin bin Ömer el-Makrun dışında çocuğu olan kimse yoktu. Yine ittifak edildiği üzere meclislere başkanlık edecekler arasında bölgenin yerlisi kimse bulunmuyordu. Hatta Tahkik ve Cinayet Meclisi başkanları için seçim şartı da bulunmayıp sadece şan, şöhret sahibi olmak talep edilmişti ve bunların en zaruri işler hakkında basit bazı hissiyatları dışında hiçbir konuda bir bilgileri de yoktu. İttifakın bir diğer şartı da Büyük Meclis üyeleri arasında bir tane dahi ulemadan kimsenin bulunmaması gerektiği idi (Ebî Diyâf, 1990, s. 129).

■ Tunus'ta Hanefilik ve Türkler

Türk ordusu H. 981 / M. 1574 yılında Sinan Paşa liderliğinde bölgeyi İspanya'dan kurtarmak için Tunus'a giriş yaptıktan sonra, ülkenin korunması ve güvenliği için ordunun bir kısmı Tunus'ta kalmıştır. Türkler Ebu Hanife'nin mezhebine tabi oldukları için o dönemde Hanefiler olarak adlandırılmışlardır. Aynı dönemde Tunus'ta Maliki mezhebi çoğunlukta olduğundan Türkler dinî işlerini halledebilmek için Hanefi birine ihtiyaç duymaktaydılar. “Aslında İstanbul'daki merkezî yönetim bu tür önemli işleri halletmek için Hanefi fakihler göndermekteydi. Böylece, Türklerin Tunus'a hâkim olmalarından sonra Hanefilik Tunus'ta yargının resmî mezhebi hâline gelmiştir. Muradi Hanedanı'ndan itibaren ise Maliki kadısı Hanefi kadısının naibi olarak atanmaya başlamıştır. Ancak Maliki kadısının hükümleri Hanefi kadısının onayına tabiydi. Bu bağlamda ifta teşkilatında da değişiklikler yapılmış ve bunlara resmî nitelik de kazandırılmıştır” (www.mawsouaa.tn, 2017). Tunus'a gönderilen ilk Hanefi kadı, Osman Dayı döneminde gönderilen Kadı Ahmed Efendi'dir.

Hanefi mezhebi, sadece Türklerin mezhebi olmadığı gibi Tunus'a Hanefiliği ilk getiren de Türkler değildir. “Abdullah Bin Ferruh H. 176 / M. 792 yılında Afrika'ya Hanefi mezhebini taşıyan ilk kişi olarak bilinir” (www.mawsouaa.tn, 2017). Onun ardından, H. 213 / M. 828 yılında “Şehrin Maliki mezhebini öğrenmiş, sonra Irak'a gidip Ebu Hanife'ye bağlı bir topluluktan ders alan” Tunuslu Hanefi Fakih Esed Bin al-Ferrat gelmektedir. Daha sonra aldığı bilgileri *el-Esediyye* adlı kitabında derlemiştir” (www.mawsouaa.tn, 2017). Böylece Hanefi ve Maliki olmak üzere iki ilmi de şahsında toplamış

ve Kayrevan'a dönüp bunları okutmaya başlamıştır. Dersleri ilmî tartışmalar çıkmasını tetikleyince İmam Sehnun onun eserlerinden Hanefi meselelerini çıkartmak suretiyle meseleyi çözmüş ve Maliki kalmaya devam etmiştir. Esed Bin Ferrat'ın öğrencileri arasında Kayrevanlı Hanefi bir fakih olan Ebu Süleyman Muammer bin Mansur, başka bir Hanefi fakih Heysem bin Süleyman bin Hamdun (H. 275 / M. 888) ve hakkında "Hanefi mezhebinin hafızı, bu mezhebin şartlarının ve metinlerin yazarı, güzel heybet sahibi, Şafii'nin bazı görüşlerine itiraz ettiği bir kitabı hakkında İbn Hazm'ın övgüyle bahsettiği" gibi methiyeler düzülen Muhammed bin Abdullah bin Abdus (H. 260 / M.874) gibi kimseler bulunmaktadır (et-Temîmî, 2012, s. 193).

Tunus'ta Hanefi mezhebi zamanla Maliki mezhebinin artışıyla kaybolursa da Osmanlılar ile geri dönmüştür. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi "Hanefi mezhebi, eğitim ve imamlık hususunda Malikiliği yasaklamaksızın kadılık ve fetva makamında resmî mezhep hâline gelmiştir" (En-Neyfer, 2019).

Tunus beyleri Tunus'ta Hanefi mezhebinin öğretilmesi için merkezler kurmuştur. Kadılar ise Türklerden seçilip getirilmiştir. "Kadı görevini üç sene yapıyor, ardından Türk olan başka bir kadıya görevini devrediyordu. Bu usul Burnazlı meşhur Muhammed Kara Hoca'nın göreve gelmesine kadar böyle devam etmiştir. Kendisi Tunuslu olup babası Tunus'un fethinde görev almış askerlerdendir. Böylece ilk Tunuslu Hanefi kadı görevini Türk bir kadıdan almış oldu" (www.mawsouaa.tn, 2017).

Dil sorunu sebebiyle Türkler kadıyı eğitmesi için bir müftü atayarak ifta teşkilatı konusundaki planlarında değişikliğe gitmek zorunda kalmışlardır. Bu ise Türk kadınların Arapça bilmemeleri ve Hanefiliğin de gerilemesiyle birlikte Tunus ahalisinin âdetlerine istinaden gerçekleşmiştir. Bu bakımdan Tunus ahalisinde "Hanefi ulemaya karşı Arapça bilmemeleri ve üzerlerinde askerî kontrol oluşturmaları sebebiyle hoşnutsuzluk" baş göstermiştir (www.mawsouaa.tn, 2017). Bundan dolayı I. Ali Paşa (H. 1157 / M. 1744), kadınların Tunuslulardan seçilmesi hususunda ilk girişimde bulunmuştur. Babıali de Ali Paşa'ya Tunus'taki Hanefi ulemadan kadı seçme yetkisini vermiştir. Ali Paşa'nın seçtiği Tunuslu ilk Hanefi kadı ise Şeyh Ahmed et-Turudi'dir⁴. Bu olaydan sonra Tunus yargısı Osmanlı tesirinden uzaklaşmaya başlamıştır. Bu sayede Maliki fıkıhı Hanefi fıkıhı karşısında ikili şeri meclisin ihdasıyla itibarını yeniden kazanmıştır. "Ancak bu da iki mezhep arasında bulunan ve siyasi durumdan da beslenen gerek gizli gerek aleni rekabeti ortadan kaldırmamıştır." (En-Neyfer, 2019). Nitekim Hanefi kadınları Maliki kadınlarının sahip olmadığı pek çok imtiyaza sahipti. Hanefi mezhebinin yerel halk nezdindeki itibarının zayıflaması, iki mezhep şeyhleri arasında

⁴ www.mawsouaa.tn, 2017

camii paylaşımına ve Zeytune'deki kadrolarda eşitliğin sağlanmasına vesile olmuştur. Bu hususu kendisiyle röportaj gerçekleştirdiğimiz tarihçi Abdüssettar A'mamu aktarmakta olup ayrıca Muhammed İbnü'l-Hoca da *Muallimu't-teohid* (Tevhid Hocası) kitabında teyit etmektedir. İbnü'l-Hoca şöyle demektedir: “Başkent Tunus'ta, Hüseyin Hanedanı döneminde 19 tane Cuma camii bulunmaktaydı ve bunlar iki mezhep arasında paylaştırılmıştı. Bunlardan 12'sinde namazlar Maliki mezhebi hükümlerince kılınır, 7'sinde ise Hanefi mezhebi hükümlerine tabi olunurdu” (Huvâca, 1985, s. 93). Şöyle devam etmektedir; “I. Müşir Ahmed Bey (1855) döneminde Zeytune Camisi'nde eğitimde Hanefi ve Maliki şeyhler arasında eşitliğe dayalı bir düzen vardı. Bu bağlamda camide her seviyede eğitim yarı yarıya Hanefi ve Maliki âlimler arasında paylaştırılmış olarak otuz müderris tarafından verilmekteydi” (En-Neyfer, 2019).

Hanefi şeyhleri ilmi ve sosyal olarak ayrıcalıklı bir yere sahiptiler ve bu konumlarını Hanefi beylerin maslahatları için verdikleri fetvalara borçluydular. “Burada gözden kaçırılmaması gereken, Şeyh Muhammed bin Hüseyin Bayram (H. 1214 / M. 1799) gibi seleflerinin *Risale fi's-siyase eş-Şer'iyye* eserinde “Bu, şeriatın hilafına değildir.” demek suretiyle yöneticilerin istediklerini onlara vererek dinî mercileri siyasi otoriteye tabi hâle getirmiş olmalarıdır (En-Neyfer, 2019).

Bağımsızlıktan sonra dinin devletleştirilmesi ve 25 Eylül 1956 tarihli kararla Şer'i Mahkemelerin Genel Haklar Mahkemeleri uhdesine eklenmesi suretiyle yargının birleştirilmesi mezhepsel ayrımın önemini yitirmesini sağlamıştır. Hanefi Osmanlılar ise “Hanefi mezhebinden ayrılarak ülkedeki hâkim mezhebe tabi olmuşlar ve böylece Hanefi mezhebine tabi olanlar sadece beyin yakın çevresi ve aileleriyle, yani beyler ile akrabalığı olan Osmanlılarla sınırlı kalmıştır. Diğer aileler ise yavaş yavaş Hanefi mezhebinden ayrılmışlardır” (Şevket, 2020).

■ Tunus'ta Osmanlı Siyasi Eliti: Görev Mertebeleri ve Yönetime Yakınlık

Doğudan gelen Osmanlı kitle için bey sarayı ile yakınlık kurabilmek bir öncelik idi. Bu şekilde Tunus'a gelenlerin çoğu birtakım idari görevler elde edebilmiş ve bu da onlara toplumsal sınıflarının yükselmesi ve elit tabaka içerisinde yer alabilme gibi imkânlar sunmuştur. Ancak en yüksek rütbeler Memlûklere ve beylerin damatlarına mahsus olmaya devam etmiştir.

Böylece Tunus'taki Osmanlı siyasi eliti temel anlamda yönetimin başındaki Türk beyler, vezirlikler gibi yüksek rütbeli görevlerdeki Memlûkler ve

aralarında Türklerin ve imparatorluğun farklı köşelerinden gelen Türk olmayan kimselerin bulunduğu Osmanlılardan oluşmuştur.

■ Beyler

Osmanlı döneminde Tunus-Türk ilişkileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ahmed Bey döneminde (1835-1853) Tunus eyaletine düzenli bir baskı uygulamasıyla kesintiye uğramıştır. Bu kesinti İstanbul'un Tunus'a bir tür özerklik vermesine kadar devam etmiştir. Ancak Ahmed Bey bu durumu yönetiminin son günlerinde bile reddetmiştir. Osmanlı yönetimi baskıyı artırdıkça Fransa'nın bağımsızlık konusundaki destekleri daha cazip bir hâle gelmiştir (Abun-Nasr, 1987). Osmanlı askeri Hüseyin bin Ali Bey'in sülalesi 1705'ten cumhuriyetin kurulduğu 25 Temmuz 1957'ye kadar Tunus'a hükmetmiştir. Yönetim Hüseyin bin Ali Bey'den torunlarına tevarüs ederek devam etmiştir. Ahmed Bey (1837-1855), Muhammed Bey (1855-1859) ve Muhammed Sadık Bey (1859-1881) ve Burgiba'nın devirdiği el-Emin Bey; Hüseyin bin Ali Bey'in beylik görevini üstlenmiş torunlarıdır.

Beyler başkent Tunus'ta oturmuş olup çoğunun Tunus'a ve ahalisine olan sevgisi bilinmektedir. Hatta bazıları Tunus'a, İstanbul'a olan bağlılıklarından daha bağlı hissetmekteydiler. Örneğin I. Ahmed Bey, Şeyh Bin Ebi Diyâf ile Fransa yolculuğunda, şeyhe Tunus'u özlediğini kastederek özgürlüğü özlediğini söylemiştir. Şeyhin ona "Aksine sen yönetmeyi özledin." demesinin ardından Ahmet Bey, "Neden bunun vatan sevgisi olduğunu kabul etmiyorsun? Tunus atalarımın gömülü olduğu ve çocuklarımın büyüdüğü yerdir." diyerek cevap vermiştir ('Amâmû, 2020). Bir başka örnek olarak, Hüseyin Bey ülkenin dili olan Tunus Arapçasındaki derinliğiyle bilinmektedir. Kendisi Tunus Lehçesi ile konuşur; Babıali'ye ise Türkçe yazardı. Bu usul I. Ahmed Bey dönemine kadar devam etmiştir. Zira I. Ahmed Bey'in bir defasında "Anlamadığım şeyi doğrulamam (imzalamam), Arapça yazın ve onlar (Türkler) çevirsin" ('Amâmû, 2020) dediği bilinmektedir.

■ Baş Vezirlik

Beyler döneminde pek çok Osmanlı şahsiyet idari ve eğitim reformlarındaki başarılarıyla öne çıkmıştır. Başka şekillerde öne çıkan şahıslar da olmuştur. 1873 yılında kendisini hazine dar yapan Ahmet Bey'in yanında büyümüş bir memlûk olan Mustafa Haznedar örneğinde ciddi mali ve siyasi yolsuzluklar görülmüş, devlet hazinesi Haznedar tarafından âdeta yağmalanmıştır. Baş vezir makamını bıraktığı Vezir Hayreddin Paşa, Tunuslu Hayreddin olarak da bilinir. Tunus'ta en çok sevilen devşirmelerden biridir.

Hayreddin 1839 yılında Kafkaslar'dan İstanbul'a göçmüştür. 1861 yılında Bahriye Nazırı ve Büyük Meclis Başkanı olarak görevlendirilmiş; 1870 yılında vezirlik ve 1873 yılının Ekim ayında baş vezirlik görevine getirilmiştir. "Eğitim alanında Muhammed Bayram'dan yardım talep etmiş ve onun yardımlarıyla Zeytune Camii'nde eğitim yeniden düzenlenmiştir. Yeni bir kütüphane kurulmuş, Sâdıkiye Medresesi inşa edilmiş ve yargıda reform yapılmıştır. El-Habs cemiyetini ve matbaayı kurmuştur" (Zenaî, 2017, s. 231). Bu matbaa, Hayreddin'in İstanbul'a gitmesinden sonra bile yenileşme projesi kapsamında üretimine devam etmiştir. Bu görevlerde meşhur isimlerden biri de 5. Muhammed Bayram'dır (1840-1889). Kendisi Hayreddin'in en önemli arkadaşlarından ve yardımcılarından olmakla beraber onunla yollarını da ayırmıştır. Muhammed Bayram, "Hanefi bir ailedendir. 1573 yılında Sinan Paşa ile İspanya üzerine yapılan bir harekât ile Tunus'un fethine katılan Türk bir subayın torunudur" (Zenaî, 2017, s. 230).

■ Yüksek Rütbeler

Osmanlı İmparatorluğu müesseselerinde pek çok farklı rütbe ve vazife bulunmaktaydı. Örneğin orduda yeniçeriler, piyade olan "Zuhaf Askerleri", 600 süvariden müteşekkil olup hububat üretiminin yapıldığı bölgelerin korunması ve beye eşlik etmekle muvazzaf "Sabayihyye"⁵ ve içerisinde Türk ve Arapların beraber hizmet ettiği, beylerin özel muhafız alayı olan "Havanib" in yanında "Hazine Ordusu", "Mahalle", divan ve "Daru'l-paşa" gibi farklı birimler mevcuttu. Ordudakilerin dışında, vezirliklerde ve başka idari kurumlarda da pek çok memur bulunmaktaydı. Bu memurlar da beye yakın olup başkent Tunus'ta oturan ve vezir, divan ya da saray görevlisi olan yüksek rütbeliler, başkentten uzakta bulunup vergileri toplayanlar ve "Kaidler" olmak üzere kendi içerisinde ayrılmaktadırlar. Bu ikinci grup, Tunuslulara daha yakındır. Bu kişiler iç bölgelerdeki şehirlere yerleşmiş, Tunuslu kadınlar ile evlenmiş, topluma karışmış ve ülkenin her tarafına dağılmışlardır. Beylik yönetiminin düşmesiyle bu memurların vazifelerini ellerinde tutma sebepleri ortadan kalkmış, ancak onlar kendilerini yine de vazifeleri ile ilişkilendirmeye devam etmişlerdir. Gerek ailevi ve sosyal sermaye gerek vergi toplamadan dolayı elde ettikleri maddi sermaye ile miras aldıkları Osmanlı geleneği konusunda muhafazakâr bir tutum içerisinde olmuşlardır. Bu kültürel ve sosyal sermaye onları kendi çocuklarına da bir seçkinlik fikri aşılamaya itmiş; bu Türk ve Osmanlılar, çocuklarını ülkenin efendileri ve elitleriymişçesine eğitmişlerdir. Bu durumun, bazı

⁵ Sipahi'ye atfen verilen Arapça isimdir.

torunların aile şanını ve görkemini geri getirme çabalarını tetiklemiş olması mümkündür.

■ Sömürgeciliğe Direniş ve Türk-Osmanlı Elitin Yeni Bir Şekilde Konumlanması

Entelektüeller başta olmak üzere bazı Türk ve Osmanlı soylu kimseler ellerinde kalan sosyal ve kültürel sermayeyi kullanarak Ulusal Hareket ve siyasi aktivizm çerçeveleri dâhilinde yürütülen mücadelede siyasi partiler içerisinde bulunarak siyaset sahnesine geri dönmeyi ve yönetim çevrelerine yakınlaşmayı başarmışlardır. Bu kişilerden yüksek rütbelerde çalışmaya dönebilenler Tunus toplumuna kolayca entegre olmayı da başarabildiler. Türk ailelerin Tunus'ta ülkenin farklı noktalarında temerküz etmiş olmaları, sonraki sosyal statülerini etkilemiştir. Burada herhangi bir ailenin beylik sarayına yakınlık derecesinin de statüsü üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Beylik sarayına yakın olan ailelerin çocukları ve torunları kendilerini yönetim çevrelerine yakınlaşma çabası içerisinde bulmuşlardır (Şevket, 2020).⁶

Bunlara ilave olarak, bu kimseler siyasi, toplumsal ve kültürel açılardan aktiflerdi ve Tunuslu elitlerle de direkt bir bağlantı içerisinde bulunuyorlardı. Ayrıca çocuklarının yönetime yakın olan makamlara gelebilmeleri için eğitimlerine özen göstermekteydiler. Dahası, bazıları Hanefi şeyhlerinin çocukları ve torunlarıydı ve bunlar toplumun bazı kesimlerince mukaddes sayılıyorlardı. Bu sermaye onlara yeni şartlar altında ve modern devlet düzeninde kendilerini tekrar kalkındırabilir bir pozisyon sağlamıştır. Toplumda okuryazarlığım düşük olduğu bir dönemde entelektüel olmaları bu kişileri avantajlı duruma getirmiştir. Bourdieu'nun da dediği gibi, böylece okul toplumsal eşitsizliğin üretilmesinde ve toplumsal sınıfların kendilerini pekiştirmelerinde rol oynamıştır. Ve "Burjuva ailelerden gelen öğrenciler... Aile ortamları sayesinde dil becerileri tekâmül etmekte, gerekli hazırlık ve istidada sahip olmakta, toplumun talep ettiği kültürel âdetlere, fikrî becerilere ve kişiliğe sahip olmaktadır ve böylece okul başarısı için daha hazır bulunmaktadırlar. Buna ek olarak okul dışı hayatlarında sahip oldukları ev, kıyafet, eğlence ve maddi imkânlar gibi başka birtakım etmenler de başarılarının seviyesini artırmaktadır" (Bourdieu, 1980, s. 11).

⁶ 1989 yılında İslami hareket içerisinde faaliyet gösteren Halit Şevket ile beraber yapılan röportajdan. 2011 yılında Halk Cephesi Partisi'ne girmiştir. 2012 yılında Özgür Ulusal Birlik Partisi'nin Genel Sekreteri olmuştur. Ardından 2013 senesinde Tunus Binda Partisi Balbaci Kayit al-Sibsiye katılmıştır. Daha sonra 2016 yılında Al-Habib al-Sayd Birtebe ve bakanın resmî sözcüsü olmuştur.

Sömürgeciliğe karşı Milli Hareket'e katılan Türk asıllı şahsiyetlerin sayısı giderek artmıştır. Cumhuriyetin ilanı beylerin ve onlara yakın ailelerin siyasi nüfuzunu azaltmasına rağmen kamusal hayata ve özellikle de siyaset sahnesine katılmalarını engellememiştir. Zira Tunus'un bağımsızlık mücadelesine kendisini adayanlar arasında pek çok Türk asıllı kişiler bulunmaktaydı. Bunların en bilinen örnekleri Ali ve Muhammed Başhamba kardeşlerdir (Zenatî, 2017, s. 56). Bu kesim talepleri için Avrupa kamuoyuna özellikle de Frankofon kitleye yönelmiştir. Nitekim dergileri olan *Tunuslu* (*Le Tunisien*) ilk olarak 1907 yılında Fransızca yayınlanmış ve 1910 yılında tamamen Arapça yayına geçene kadar da Arapça yayın yapmamıştır. Türkiye'de olup bitenlerle bir etkileşim içerisinde bulunduğu ilk emareleri ise 1907'de kurulan Genç Tunuslular Hareketi (Jeunes Tunisiens) ile ortaya çıkmıştır. Bu derginin Ali Başhamba gibi pek çok kurucusu Türk asıllıdır. "Genç Tunuslular" adı ise Fransız sömürgeciliği aşırıcılarının siyasi ve kültürel mücadelenin önderlerine taktığı bir isim olup 1907'den beri kullanılmaktaydı. Sömürgeciler bu lider kadroyu "Türk gençliğinin kavmi taassup dâhil pek çok açıdan bir kopyası" olarak görmüşlerdir (el-Cemel, 2015).

Önde gelen Türk asıllı bir diğer aile de *Safr* ailesidir. Bu aile, Osmanlı döneminden Burgiba yönetimine kadar siyasi ve kültürel elitlik konumunu kaybetmemiş bir ailedir. Ailenin mensupları başkent Tunus ve Mehdiyye şehrinde yaşamaktadır. Ailenin soyu Safr adlı bir kişiye dayanmakta olup bu kişi de İspanya Tunus'u işgal ettiğinde işgalcilerle savaşmak üzere ülkeye gelen Osmanlı ordusunda subay olarak görev yapmıştır (Safer, 2014). Ailenin en meşhur kişisi Hayreddin Paşa'yı etkileyen Beşir Safr'dır. 1888 yılında *el-Hadira* dergisinin kuruluşunda Tunuslu yenilikçilere katılmış ve derginin editör ekibinde yer almıştır. Ayrıca 1896'da kurulan ve daha sonra başkanlığına geçtiği Halduniyye Cemiyeti'nin kurulmasına yardım etmiştir. Beşir Safr, Avrupa'daki siyasi ve toplumsal düzenlerin incelenmesiyle de ilgilenmiştir. Kendisi Tunusluların içerisinde bulundukları ekonomik ve toplumsal krizlerin çözülmesini talep etmiş ve bununla da Tunus'ta bulunan Fransız sömürgecilerin öfkelerini üzerine çekmiştir. Bununla beraber, İslam dünyasının karşı karşıya olduğu tehditler hakkında dersler vermiş ve bu çalışmalar sayesinde tanınarak Tunus Reform Hareketi'nin önderi olmuştur. Çocuklarından 1903 doğumlu Tahir Safr, Tunus ve Paris'te faal olan bir siyasi aktivisttir ve 1927 yılında arkadaşlarıyla Kuzey Afrika Müslüman Öğrenci Cemiyeti'ni kurmuştur. Daha sonra Tunus'a dönmüş ve avukatlık yapmıştır. Ardından Sa'alibi ile Anayasa Partisi'ne (el-Hizb ed-Düsturi) katılmış, ilerleyen dönemde ise Burgiba ile Yeni Anayasa Partisi'ne (el-Hizb

ed-Düsturi el-Cedid) geçerek burada genel yazman olarak görev yapmıştır. Oğlu Reşid Safr, Habib Burgiba döneminde baş vezirlik görevini üstlenmiştir.

Üniversite öğrencilerini etkilemesi sebebiyle “Gençlerin Lideri” olarak anılan Ali Belhuvan da Türk asıllı bir aileye mensuptur. O da 1936 yılında Anayasa Partisi’ne katılmıştır. Tunus parlamentosunun kurulmasını isteyenler arasında en önde gelen kişilerdendir. Hem Tunus’ta hem Fransa’da Anayasa Partisi’nin liderleriyle beraber hapse atılmış siyasetçilerdendir. 1954 yılında Kahire’de yayınlanan “Ayaklanan Tunus” kitabı gibi pek çok yayını bulunmaktadır.

■ **Ulus Devlet Çatısı Altında Türk ve Osmanlı Siyasi Elitin Yönetimle İlişkilerinin Gelişmesi**

20. yüzyılın başında dünya, sömürge ülkelerin bağımsızlığı ve Marksizm, Leninizm ve Maoizm gibi yeni ideolojileri benimseyen ve liberal-kapitalist düşünceye karşı çıkan özgürlük hareketleri başta olmak üzere bir siyasi dönüşüm dalgasına şahit olmuştur. Nitekim dünya bir yanda Sovyetler Birliği, diğer yanda Amerika olmak üzere iki kutba ayrılmıştı. Bu dönüşüm Tunus elitlerini de bütünüyle etkilemiştir. Zira bu elitler de otokratik bir yönetimin olduğu bir devlet çatısı altında yetişmişlerdi. Bu hâlleri ile bu elitler dışarıdan dayatılan yeni duruma ve halkların kendi kaderlerini tayin haklarını savunan özgürlük dalgasına ayak uydurmaya çalışmışlardır. Burgiba 1957’de çıkardığı bir kararla, el-Emin Bey (son Tunus beyi) ve evlatlarının mal varlıklarını müsadere ettirmiş; bütün bey ailelerine ve prenslere ödenen maaş ve tahsisatları kestirmiştir. Bu ailelerin mensuplarından herhangi bir meslek veya iş sahibi olmayanlar da günlük geçimlerini sağlayabilmek için ailedeki kadınlarının mücevherlerini satmaya mecbur kalmışlardır. Bununla birlikte diğer bey ailelerinin mal varlıklarına dokunulmamıştır. Önceden “Beylerin doğum tarihi saniyesi ve dakikası ile kaydediliyordu. Çünkü en büyük olan yönetime geçiyordu” (Amâmû, 2020). 1957’den itibaren bey torunları tıpkı diğer Tunuslular gibi doğum kayıtlarını belediyeden çıkartan kişiler hâline gelmişlerdir. Böylece beyler, Türk ve Osmanlı aileleri normal halkın bir parçası olmuşlar ve siyasi sermayeleri ellerinden alınmıştır.

■ **Ulus Devlet İnşası ve Sosyal Sermaye ile Bağımsızlık Mücadelesi Sermayesinin İzdivacı: Saray Türkleri ve Başkent Halkı**

Sömürge yönetiminin bitmesi ve bağımsızlıkla birlikte Türk-Osmanlı eliti bazı fertlerinin sömürgecilığe karşı Milli Hareket’e katılmış olmalarından dolayı bağımsızlık mücadelesi sermayesi ve siyasi bir sermaye kazanmıştır.

Bu da onların prestijini artırarak modern devlet içerisinde önemli konumlarda bulunabilmelerini sağlamıştır. Bu şekilde Tunus siyaset sahnesinde öne çıkan pek çok şahsiyet olmuştur. Aralarından belki de en bilineni bir bey memlûğu olan General Selim'in torunu el-Munci Selim'dir. Kendisi Burgiba ile beraber Yeni Anayasa Partisi'nin liderlerinden biri olup Fransızlarla Tunus'un bağımsızlığı için müzakere eden heyetin de üyesidir. Bağımsızlıktan sonra Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Tunus Büyükelçiliği görevini üstlenmiş ve Ocak 1959-1960 yılları arasında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde Tunus temsilciliği ve Genel Kurul Başkanlığı yapmıştır. Daha sonra 1969 senesinde Adalet Bakanı olmuştur.

Osmanlı asıllı şahsiyetlerden bir diğeri de Mahmud el-Materi'dir (1897-1972). "Öz geçmişinde belirttiğine göre, dedesi yeniçeri olarak 1680 yılı civarında II. Muhammed Bey döneminde Muradi hanedanından Tunus'a gelmiştir. Dedesinin o dönem taşıdığı isim ise Muhammed es-Sitanbuli el-Türki'dir. Annesi ise, Şaşıyye imalatı ile uğraşan Endülüslü Ferah ailesinin kızıdır ve aile Osman Dayı döneminde Tunus'a yerleşmiştir (17. yüzyıl başları)" (www.mawsouaa.tn, 2017). Mahmud el-Materi, bir doktor ve siyasetçidir. Milli Hareket liderlerinin en mütemeyyiz şahsiyetlerinden sayılır. Nitekim Fransa'da bulunduğu süre zarfında önce Sosyalist Parti saflarında yer almış, daha sonra Fransız Komünist Partisi'ne katılmış ve "Kuzey Afrika Yıldızı" Cemiyeti'nin kuruluşunda da rol almıştır. Munsif Bey döneminde İçişleri Bakanlığı gibi çeşitli görevlerde yer almıştır. Tunus'a döndükten sonra ulusal bazı gazetelerde yazı yazmış ve Sağlık Bakanlığı görevinde bulunmuştur.

Hanefi-Türk asıllı kadınlardan en bilinenlerinden biri ise 1913 senesinde başkent Tunus'ta Türbetü'l-bey'de doğan ve 1993 yılında vefat eden Beşire Bin Murad'dır. Beşire Bin Murad ilim ve dinde derinliği olan aristokrat bir ailenin kızıdır. Dedesi Hanefi müftüsü Şeyh Ahmed bin Murad, babası ise Hanefi şeyhlerinden biri olan Muhammed es-Salih bin Murad olup Osmanlı asıllıdırlar. Beşire Hanım Zeytune'de en meşhur şeyhlerden eğitim görmüştür. Aristokrat kadınlarla beraber, Tunus'ta ilk kez Tunuslu Müslüman kadınları savunma amaçlı bir cemiyet kurmasıyla bilinmektedir. Tunuslu Müslüman Kadınlar Birliği çatısı altında kadınları, haklarını savunmaları hususunda teşvik etmiştir.

Sömürgecilğe karşı mücadeleye ve modern devletin inşasına katılan Türk ve Osmanlı kökenli elitleri birleştiren, çoğunluğu bey sarayı memurlarının çocukları ve torunları olan bu kimselerin başkent Tunus'taki mekânsal istikrarlarıdır. Çok açıktır ki karar merkezine coğrafi yakınlık, kamu ve siyaset meselelerine ilgilerini korumalarında rol oynamıştır ve böylece Osmanlı

neslinden olanlar eskisinden farklı bir şekilde de olsa yönetimin yakınlarında bulunmaya devam etmişlerdir. Buna karşın pek çok Türk ve Osmanlı asıllı aile, sıradan hayatlar sürmeye mecbur kalmış ve hatta bazıları Tunus'ta orta sınıfın da aşağısına düşmüşlerdir.

■ Tunus'un Taşrasında Osmanlılar

Beylik yönetiminin düşmesinden, başkentteki Osmanlı elitler, taşradakiler kadar kötü etkilenmemişlerdir. Başkentte kalan kesim yaralarını sarma, yeniden devlet dairelerine girme ve Tunus elitleri arasına tekrar katılma çabası içine girmiş; taşrada ise bey için çalışan Osmanlı kesimi, efendilerinin düşmesiyle kendilerini bağlantıları kopmuş ve âdeta siyasi ve coğrafi olarak sürgün edilmiş olarak bulmuşlardır. Nitekim "Mensupları 'Kaidlik' görevini icra eden ve görevi için ülkenin dört bir yanına gitmesi gereken aileler ile görev yeri Beylik Sarayı olan aileler arasında bir fark bulunmaktadır." Bu ikinci kesim bey ailesine yakın olmalarıyla saraylardaki yaşamın inceliklerini öğrenmiş ve ülkenin nasıl yönetildiğine detaylarıyla tanıklık etmişlerdir. Aynı zamanda karar merkezine yakın olmaya alışmış ve Vehrânın bir parçası olmuşlardır (Şevket, 2020).

Taşradaki Osmanlı ve Türk elitleri, Tunuslu kadınlarla evlenerek kazandıkları akrabalık bağlarından başka bir güvenceye sahip değillerdi. Yaptıkları evlilikler bulundukları yere aidiyetlerini sağlamıştır. Her ne kadar bazıları farklı bölgelerde seçkin makamlara gelseler de bölgelerinin kabilelerine ve toplumuna yabancı kalmışlardır. Mülakat yapılan kişilerden biri, ailesi hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Ailem ülkenin farklı köşelerinde hazinecilik görevleri almıştır. En-Nefida, Kayrevan ve Gabis'te akrabalarımız vardır" (Şevket, 2020). Zamanla Osmanlı aileleri Tunus'un farklı şehirlerine dağılarak Tunus'un yerel dokusuna karışmış, dillerini unutmuş ve bölgedeki yerel Arapçayı konuşur olmuşlardır.

■ Siyasi İttifaklar ve Bin Ali Yönetiminde Osmanlı Asıllı Siyasi Elit

Zeyne'l-Abidin bin Ali, 1987 yılında el-Habib Burgiba'yı devirmiştir. Başlangıçta elitlere ve topluma, demokrasi vaadi vermiştir. Ancak çok geçmeden kurduğu yönetim tek partili despot bir sisteme dönüşmüş ve Tunus Demokratik Anayasa Partisi üyesi olmayanların siyaset sahnesinde kale alınmadığı bir düzen ortaya çıkmıştır. Bu partiden başka partiye etkin olma hakkı verilmemiştir. Tek partili sistemin yükselişiyle beraber siyasi elitler ve siyasi aktivizm ortadan kalkmış, kalan çok az bir muhalefetin de sesi başarıyla kesilmiştir.

Bin Ali, 1987'de yönetimin başına geçtiğinde ordu mensubu idi. Bin Ali, Tunus'un sahil kentlerinden birinde yaşayan mütevazı bir aileden gelmektedir. İlk eşi seçkin bir ailedendir. Orta sınıf bir aileden gelen ikinci eşi ise, bazıları tarafından Bin Ali'nin yönetimdeki ortağı olarak bilinmekteydi. Bin Ali, ailesi ve karısının akrabaları Tunus'u aile mirasıymuşçasına sömürmüşler ve bu yolla servet sahibi olmuşlardır. Ancak Başkan Bin Ali ve eşinin bir türlü sahip olamadıkları şey sosyal sermayeydi. Bin Ali bunu da elde edebilmek için çabalamış ve bu amaçla Osmanlı kökenli olan ve Milli Hareket'te yer aldığından bir millî mücadele birikimine de sahip olan bir aile ile evlilik bağı kurmak istemiştir. Kızının 2004 yılında el-Materi ailesinden Sakher al-Materi ile olan evliliği bu bağlamda gerçekleşmiştir (Akkâz, 2017). Sakher el-Materi, 1962 yılında Ezher eş-Şerayiti'nin adıyla bilinen Habib Burgiba'ya düzenlenen başarısız darbe girişiminden sonra hakkında idam hükmü verilen Munsif el-Materi'nin oğludur. Munsif el-Materi'nin idam hükmü, köklü bir ailenin soyundan gelmesi sebebiyle on yıl hapse kadar düşürülmüştür. 1987 darbesinden sonra arkadaşı Bin Ali ile siyasete geri dönmüştür. 2004 senesinde oğlunun Bin Ali'nin kızıyla evlenmesiyle Bin Ali ile akraba olmuştur.

Munsif el-Materi'nin amcası Mahmud el-Materi'dir. Mahmud el-Materi, Yeni Özgür Anayasal Parti'nin ilk başkanıdır. 1943 yılında Munsif Bey döneminde İçişleri Bakanlığı yapmıştır. Burgiba'nın ilk kurduğu hükûmette ise Sağlık Bakanlığı yapmıştır. Ayrıca sömürgecilğe karşı mücadele edenler arasında yer almıştır.

■ Tunus Elitinin Kendini Yeniden İnşası ve Osmanlı-Türk Asıllı Elitin Ön Plana Çıkmasında Sosyal Terbiyenin Rolü

Tunus'taki Hirak hareketine Türk ve memlûk asıllı pek çok kişi katılmıştır. Modern devlet inşası esnasında, onlarcası Burgiba ve Bin Ali dönemlerinde görev yapmıştır. Devrim sonrası demokrasiye geçiş süreciyle birlikte önceki iki yönetimde görev almış olan eski elitlere paralel, Tunus'ta yeni bir siyasi elit ön plana çıkmıştır. Bu yeni elit, içerisinde pek çok ideolojiyi ve fikri barındırır da Tunus temeli bunların ortak paydasıdır. Yaklaşık on yıldır devam eden siyasi tartışmalarda, bu yeni elitin mensuplarının etnik kökeni mevzuu hiç gündeme gelmemiştir. Buna mukabil, bazı adayların ve bakan namzetlerinin ikinci vatandaşlıkları konusu ortaya atılmıştır. Bu durumda olan adayların çoğunluğunda da söz konusu ikinci vatandaşlığı Fransız vatandaşlığıdır. Türk, Osmanlı, Tunuslu meselesi ise hiç gündeme getirilmemiştir. Zira Osmanlı siyasi eliti gerek başkentte gerek taşrada, Tunuslu elitlerle entegre

olmuş; modern devlet inşası ve demokrasiye geçiş sürecine aktif olarak katılmışlardır.

Başkentte yaşayan Osmanlı asıllı siyasi elit, taşradaki elitlere nazaran bir nebze üstün olsa da demokrasiye geçiş süreci taşradaki bütün elitlerin kendilerini yeniden inşa edebilmelerini mümkün kılmış, hatta önceden hiç siyasete girmemiş kimseler dahi politikaya atılarak, Burgiba döneminden beri siyasetin içinde olan, yılların politikacılarıyla ve milli mücadele sermayesine sahip elitlerle yarışmışlardır.

■ Habitus ve Yeni Siyasi Kimliğin Oluşumu

Türk-Osmanlı asıllı elitler siyaset sahasındaki görünürlüklerini devam ettirirken Tunuslu mevkidaşları da Milli Hareket çerçevesinde aktivizmlerine devam ettiler ve modern devletin inşasına katkıda bulundular. 2011 devriminden sonra ise bu Türk-Osmanlı elitler herhangi bir ayırım yapılmaksızın siyasete katıldılar. Parlamento başkanlığından cumhurbaşkanlığına ve siyasi partilere kadar birbiri ardına gelen hükûmetlerde görevler aldılar. Yarım asırdan fazla devam eden bu süreklilik, Osmanlı kökenli siyasi eliti Tunus toplum yapısına entegre etmiş ve demokrasiye geçiş sürecine yekpare hâlde girilmesini sağlamıştır. Lakin görünen odur ki, bu ailelerdeki sosyal terbiye çocukların ve torunların geleceklerini etkilemekte, onları ailevi ve toplumsal miraslarını korumaya itmektedir. Zira Osmanlı asıllı bazı elitler, prestijli bir sosyal konumu ve atalarına bağlılığı miras alırken, bazıları ise dedelerinin görevleri ile olan bağları kesilince kendilerine yeni yollar çizmeyi tercih etmişlerdir. Örneğin Halid Şevket, pek çok partinin safları arasında bulunmuş ve en son Tunus'un Sesi Partisi'nde (Nida Tunis) karar kılmış bir siyasetçidir. Kendisi cumhurbaşkanlığı resmî sözcüsü olarak da görev yapmıştır. Tunus elitleri arasındaki varlığını "içinde büyüdüğü sosyal terbiyenin onu toplumun elitlerinden biri olmaya hazırlamasına" bağlamaktadır (Şevket, 2020). Kendisi aslen Osmanlılıdır ve dedeleri sosyal statülerini artırmak için Tunus'a gelen aileler arasındadır. Şevket'in sekizinci kuşaktan dedesi, kendi ifadesi üzere Müşir Ahmed Paşa Bey tarafından kurulan ilk Harbiye Mektebi'nden mezundur. Müşir Ahmed Paşa Bey ise Tunus'ta en çok reform yapan bey olup köleliği kaldırmış, Bardo'da Harbiye Mektebini kurarak modern ordunun ilk nüvesini oluşturmuştur. Halid Şevket soyuyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

Bizler Osmanlıydık, dedelerim 17. yüzyılın başından beri Osmanlı Ordusunda görevliydi. Orduda en yüksek mertebelere ulaştılar.

Dedem Ali Bin Halife en-Nefati (yaptığımız araştırmalara göre bu isim Arap asıllı olduğuna işaret etmektedir) Miralay, yani albay idi. Bu Osmanlı ordusunda askerî bir rütbedir. Soyunu sekizinci dedesine kadar sayabilecek kaç kişi bulabilirsin? (Şevket, 2020).

Aile, beylik döneminden beri yönetimden uzak olsa da kökleri ile gurur duymaya devam etmiştir. 2014 yılındaki yasama seçimleri ile de yönetim çevrelerine geri dönmüşlerdir. Bu geri dönüş beklenmedik bir durum değildir. Zira Halid Şevket'in ailesi, Tunus'un Osmanlı hilafetinin bir parçası olduğu dönemde üç ya da dört yüzyıl kadar yönetimle yakın ilişki içerisinde bulunmuş, aile mensupları hazinecilik ve "Kaidlik" gibi görevler üstlenmişler, hatta aile 1955'teki son beylik kabinesinde Evkaf Bakanı nezdinde temsil edilmiştir. "Köklerim, hayattaki yönelimlerim üzerinde genel anlamda elitlerden daha özel bir durumdaysa, siyasi elitlerden olmamda etkili olmuştur... Babamdan öğrendiğim, genel itibarıyla yönetici sınıftan olan bir aileye mensup olduğumuzdur. Her ne kadar bu durumumuz Cumhuriyet-Burgiba döneminde gerilemişse de yetiştirilmemizde ve bize verilen terbiyede ailemizin bir yöneticilik mirasına sahip olduğu hep vurgulanmıştır" (Şevket, 2020). Şevket, ayrıca Tunus Cumhuriyeti'nin Osmanlı ailelerini cezalandırdığını düşünmektedir. Çünkü bu aileler önceden beyle yakındı ve bu yakınlık cezalandırılarak, Osmanlı aileler devlet kurumlarında rütbe sahibi olmaktan menedildiler.

Halit Şevket, beyliğin düşüşü sonrası ailesinin yönetimden uzaklaştırılması ve orta sınıfa eklemelenmesinin ardından, ailesinin adını tekrar siyaset meydanlarına taşımıştır. "Hâlen bazı âdet ve gelenekleri koruyabilenler büyük şehirlerde kalanlardır. Ülkenin daha iç bölgelerinde bulunanlar ise yerel toplum ile daha çok kaynaştılar" (Şevket, 2020). Şevket'in ailesi, aile sermayesini korumuş ancak siyasi ilişkilerini kaybetmiştir. Yine de çocuklarını kültürel kimliklerinden dolayı gurur duyacak şekilde yetiştirmişlerdir. "Ben yetiştirilirken sen şunun oğlu, bunun torunu, bir diğerrinin büyük torunusun denerek yetiştirildim. Ta ki sekizinci kuşaktan dedeme kadar. Bizim aile terbiyemizde köklerle ve sosyal statü ile gurur çok önemlidir" (Şevket, 2020).

Buna mukabil, başkente ve yönetim kurumlarına yakınlıkları hasebiyle beylik düzeninin düşmesinden sonra dahi siyaseten aktif olmaya devam edebilen aileler de bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Burgiba, Bin Ali ve devrim sonrası dönemde Tunus'ta çeşitli makamlarda bulunan Muhammed el-Baci Kayid (Kaid) es-Sibsi'yi verebiliriz. Kendisi önce Hükûmet Başkanlığı sonra da 2019'da vefat edene kadar sürdürdüğü

Cumhurbaşkanlığı görevlerini üstlenmiştir. Muhammed el-Baci'nin soyu Sardinyalı bir memlûk olan II. Hüseyin Bey tarafından evlat edinilmiş, 19. yüzyılın ortalarında ise beylik kâtibi görevini üstlenmiş İsmail Kayid es-Sibsi'ye dayanmaktadır. İsmail Kayid es-Sibsi, önce Hüseyin Bey döneminde sarayda çalışmaya memur edilmiş, sonra taltif edilerek I. Ahmed Bey döneminde "Tekruri" (sigara ya da Tunus lehçesinde sibsi) hazırlanması sorumlusu yapılmıştır. Diğer bir yoruma göre ise "es-Sibsi aslında Sebise kökenlidir ve bu Türkçe kelime ise iaşe (provision) ya da iaşe tedarikçisi anlamına gelmektedir" (Şevket, 2020). Tunus'ta bu kelime günümüzde de aynı anlamda kullanılmaktadır. İsmail es-Sibsi, II. Hüseyin Bey'in kızı Prenses Fatma ile evlenince yüksek bir devlet memuru olmuştur. 20. yüzyılın başlarına kadar es-Sibsi ailesi büyük memurlardan ve büyük toprak sahiplerinden olmuştur. Beylere olan yakınlıklarından dolayı lüks yaşam ve sosyal seçkinlik gibi kazançları olmuş ve aralarından valiler, komutanlar, askerler çıkarmış olmaları sebebiyle bir yöneticilik kültürünü arkalarına miras bırakmışlardır.

Başkentte hizmette bulunan diğer aileler arasında soyu Mustafa Bin Cafer'e dayanan Bin Cafer ailesi görülmektedir. Mustafa Bin Cafer, başkent doğumludur ve Türk asıllı bir aileden gelmektedir. 2011-2014 yılları arasında Ulusal Meclis Kurucu Başkanlığını yapmıştır. Aynı zamanda 2011 yılındaki seçimlerde birden fazla koltuk kazanan İş ve Özgürlük İçin Demokratik Forum Partisi'nin başkanıdır. Partisi yönetimi deneyimledikten sonra Bin Cafer'in siyaset sahnesindeki görünürlüğü azalmıştır. Ancak hâlâ akademik ve fikrî platformlarda boy göstermektedir.

■ Osmanlı Torunlarının Gözünde Türkiye

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Tunus beyleri meşruiyetlerini Babialî'den almaktaydılar. Bununla birlikte ayrılık sinyalleri de erkenden başlamıştı. Nitekim Osmanlı hükmü altında Tunus, Arapçanın kullanımına hep düşkün olmuş, "Osmanlı" dilinden yahut Osmanlı Türkçesinden uzak durmuştu. Başvezir Hayreddin Paşa'nın toplayıp muhafaza ettiği Tunus evrakları, 1874 yılında devlet arşivlerinde korumaya alınmıştır ve çoğunluğu Arapça yazılmış evraklardır (el-Kâbisî, 2020).

Bugün Tunus Ulusal Arşivi'nde korunan belgeler göstermektedir ki, 1838'den itibaren Tunus'u yöneten Ahmed Bey döneminden beri, Babialî ile yapılan yazışmalar Arapça yapılmış ve yine aynı dönemden itibaren Osmanlı-Tunus ilişkileri mütereddit bir şekilde seyretmiştir. Ahmed Bey bu bağlamda 1839'da İstanbul'un yapılması önerisinde bulunduğu reformları uygulamayı reddetmiştir. "Belgeler göstermektedir ki Ahmed Bey reddedişini 'doğal ve

şartsal farklılıklar' ile açıklamış, dahası kalemiye veziri Ahmed Bin Ebi Diyâf'ı ret kararını açıklamak üzere Babialî'ye göndermiştir" (el-Kâbisî, 2020). Tunus bağımsızlığını inşa ettiği yeni müesseselerle teyit etmiştir. Tarihçiler bunları Ahmed Bey'den sonra "Tunus özerkliği"nin tesisi olarak kabul etmektedirler. Nitekim 1860 yılından sonra Tunus pek çok reform yaşamıştır. Başbakanlık, Savaş ve Deniz Bakanlığı, Harcama İzleme Kurulu, İçişleri Bakanlığı gibi kurumlar kurulmuştur. Ayrıca 1861 senesinde çıkan anayasa ile "Büyük Meclis" adıyla bilinen Tunus'un ilk parlamentosu kurulmuştur. Böylelikle yönetim üçe bölünmüştür (el-Kâbisî, 2020). Tunus'un bağımsızlığı iki ülke arasında ilişkilerin kesilmesi anlamına gelmemiş, zira Habib Burgiba 1965 yılında Kıbrıs Krizi ve Türk Yunan gerilimi sırasında ara bulucu sıfatıyla Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

Bugün Türkiye ve Tunus arasındaki ilişkiler Tunus siyasi elitleri arasında tartışmaya sebep olan bir husustur. Bir kesim Tunus-Türk ilişkilerinin güçlendirilmesini desteklerken diğer bir kesim iki ülke arasındaki ilişkilerde, özellikle de iki ülke arasındaki ticaret dengelerinde, Tunus'u zayıf olan taraf olarak görmektedir. Bazıları ise iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik güç eşitsizliğinden dolayı Türkiye'nin Tunus'u nüfuzu altına almasından korkmaktadırlar.

Bazı Osmanlı asıllı Tunuslu siyasetçiler ise iki ülke arasında yakınlaşma istediklerini gizlememektedirler. Bunlardan birisi "Osmanlı bağlarına hâlâ inanıyorum. Bakan olduğum zamanlar Tunus ve Türkiye arasındaki bu tarihî, ekonomik ve kültürel ilişkilerin en büyük savunucularındandım. Sadece Türkiye ve Tunus için değil, Tunus ve bütün Osmanlı mirasına sahip bölgeler için aynı şeyi düşünmekteyim. Çünkü 400 senelik ortak birliktelik unutulamaz" (Şevket, 2020). Bu dediğini şu inancıyla açıklamaktadır: "Bu bağların kopmasıyla Müslümanlar da bitik duruma düştüler. Bir zamanlar dünyanın hâkimleri iken bir hiç hâline geldiler... Benim inancımda Osmanlı hilafeti ırkçı bir hilafet olmadı. Sahip olduğu toprakların ve Meclis-i Mebusan'ın üçte biri Arap idi" (Şevket, 2020). Burada kendisinin kastettiği II. Abdülhamid'in 1870'li yıllarda kurmuş olduğu, içinde Osmanlı'nın Arap vilayetlerinden gelen Arap temsilcilerin, mebusların üçte birini oluşturduğu Osmanlı Parlamentosudur. Bazı siyasetçiler ise durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Medenî, kültürel ve tarihsel bağlarımız var, her şey bir yana, bir İslam ümmetinin bireyleriyiz, Osmanlı ortak paydası nasıl ortaya çıkmışsa çıksın, bu ortak noktadan herkes istifade edebilir. Gördüğüm şu ki, Araplar Osmanlı Devleti'nin yıkılışıyla Türklerin Türkiye'de kaybettiklerinden daha çok şey kaybettiler" (Şevket, 2020)

■ Sonuç

Beyin yönetimden düşmesiyle Tunus Türkleri siyasi, sosyal ve ailevi sermayelerini yitirmişlerdir ve bu da onları sıradan halkın bir parçası yapmıştır. Bazıları kendi çabalarıyla oluşturdukları entelektüel sermaye gibi yeni birtakım sermayeler sayesinde yönetim çevrelerine yeniden yaklaşabilmişlerdir. Böylelikle bu elitler eğitim yoluyla kendilerini yeniden keşfedebilmiş ve bu yolla modern devletin kurulması ve Milli Hareket çerçevesi dâhilinde siyasi aktiviteler içerisine karışabilmişlerdir. Dedelerinden miras aldıkları servet ve toplumsal saygınlık da bu bağlamda onlara destek olmuştur. Böylece karar merkezlerine yakınlıklarını korumuşlar ve kendilerini her zaman bu mertebelere en layık kimseler olarak görmüşlerdir. Bunlara, Osmanlı torunlarının, geçmişte beylerin ve yüksek rütbelilerin çocukları olmaları hasebiyle bunu bir gurur kaynağı görecektir. Böylece eğitildiklerini ve almış oldukları sosyal terbiyenin de etkisini eklemek gerekmektedir.

Türkler ve Osmanlılar, yönetim ile ilişkileri bakımından birbirleri ile yakınlaşma ve uzaklaşma arasında yaşamışlardır. Birbirleri ile olan her bir yakınlaşma farklı farklı sebeplerle gerçekleşmiştir. İlk başlarda Babıali'den ve Tunus şehri ayanından destek görmüşler ve böylece yönetimin başında bulunabilmişlerdir. Tunus Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra ise entelektüel birikimlerine dayanarak sömürgecilğe karşı millî mücadeleye katılmışlardır. Nitekim Tunus'un Milli Hareketi'nin çoğunluğunu Osmanlı asıllı entelektüel elit oluşturmaktaydı. Burgiba'ya modern devlet inşasında yardım eden de yine bu elittir. Siyasi kayırmacılık ve nepotizmi yönetime yaklaşmada esas olarak benimseyen Bin Ali döneminde ise Osmanlı ve Türk elitin durumlarında bir gerileme görülmüştür. 2011 Devrimi'nden sonra ise Osmanlı kökenli bazı kimseler demokrasiye geçiş süreci çerçevesinde siyasi faaliyetlerin canlandırılmasında ön plana çıkmışlardır. Bunda, bu ailelerin mensuplarının sahip oldukları sosyal sermaye ve sosyal terbiye önemli bir rol oynamıştır. Buna Bin Ali döneminde sürgüne gönderilenlerin siyasi sermayesi de eklenebilir. Öte yandan devrim sonrası demokrasiye geçiş sürecinin bir sonucu olarak modern siyasi elit oluşumu sürecinde siyasete atılan yeni bir elit kesimin de varlığı söz konusudur.

■ Kaynakça

'Amâmû, A. (2020, 06 10). Tunus'ta yaşayan Osmanlı Elitleri. (A. Liheouel, Röportaj Yapan)

Abdurrahîm, H. A. (2006). *ez-Zebûniyyetü's-siyâsiyye fi'l-mücteme'i'l-260 Arabî kırâe ictimâiyye-siyâsiyye fi tecribeti'l-binâi'l-vatanî bi-Tûnis, Silsiletü utrûhati'd-duktûra* (Cilt 2). Beyrut: Merkezü dirâsâtî'l-vahdeti'l-Arabiyye.

Abun-Nasr, J. M. (1987). *History of the Maghrib in the Islamic Period*. Cambridge, : Cambridge University Press.

Akkâz, M. S.-B. (2017, 06 16). *Munsıfu'l-Mâtirî beyne mahkemeteyn*. nawaat.org: <https://nawaat.org/2017/06/16/> adresinden alındı

Amriyevî, F. (2009). *el-Ceyşu'l-inkişârî bi-medîneti'l-Cezâir hılâle'l-karn 12/18, 250 Dirâse ictimâiyye-iktisâdiyye min hılâli sicillâtî'l-mehâkimi's-şer'iyye*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Câmiatu Cezayir: Küliyyetü ulûmî'l-insânîyye ve'l-ictimâiyye.

Bey, F. (1983). *Târîhu'd-devleti'l-aliyyeti'l-Osmaniyye*. Beyrut: Dâru'n-nefâis.

Bourdieu, P. (1980). *Le mort saisit le vif.* Actes de la recherche en sciences sociales. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 3 -14.

Ebî Diyâf, A. b. (1990). *İttihâfu ehli'z-zamân bi-ahbâri mülûki Tûnis ve ahdi'l-emân*, ed-Dâru't-Tûnisiyye.

El-Cemel, A. (2015, 11). *Hel yümkin İâdetü intâci't-tecribeti't-Türkiyye bi -Tûnis. Mü'minûn bi-lâ hudûd*: <https://bit.ly/3kudwLa> adresinden alındı

Harmel, M. (28.10.1995). *Cerîdetü'd-düstûri'l-Ürdûniyye*.

Huvâca, M. b. (1985). *Târîhu me'âlimi't-tevhîd fi'l-kadîm ve fi'l-cedîd*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.

Kâbisî, M. A. (2020, 01 01). *'an zâkirati'l-alâkâti't-Tûnisiyyeti't-Türkiyye. el-Arabiyyu'l-cedîd*: <https://bit.ly/3ftPSw1> adresinden alındı

Neyfer, A. (2019, 06 18). *el-Meşhedü'd-dînî, fi Tûnis : Miftâh li'l-müstakbelin izâetin mine'l-mezhebi'l-Hanefî*. <https://alwatannews.tn/cgi-sys/suspendedpage.cgi> adresinden alındı

Sabahîyye. (tarih yok). *Kâimetü bi-esmâin sabâihîyyetin ve hayâletin. 167 Nolu Sandık, 876 numaralı evrak. el-Arşıvu'l-vatani't-Tûnisî*.

Safer, R. (2014). <https://www.radio-mahdia.info/2014/06/Famille-Sfa>. [R. el-mehdiyye tarafından kaydedildi]. Tunis, Tunis, Tunus.

Şevket, H. (2020, 06 01). *Tunus'ta yaşayan Osmanlı Elitleri üzerine. (A. Liheouel, Röportaj Yapan)*

Tâhir, A. (2008). *el-Hareketü'l-vataniyyetü't-Tûnisiyye rü'ye şa'biyye kavmiyye cedîde 1830-1956*. Dâru't-tibâ'a.

Taoufik, B. (1989). *les élites tunisiennes du pouvoir et de la dévotion contutaution à l'étude des groupes sociaux dominants (1782-1881)*. Tunis: Publications de l'Universite de Tunis 1.

Temîmî, E.-A. M. (2012). *Tabakâtu 'ulemâi .İfrîkiyâ*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Lübnânî.

Tûnisu'l-Amâzîğiyye. (2016). *Men humu'l-Memâliku'l-bâyât ellzîne hakemû Tûnis*. Tûnisu'l-Amâzîğiyye: https://tunisie-amazigh.blogspot.com/2016/11/blog-post_24.html adresinden alındı.

Weissmann, N. (1983). *Les Janissaires étude de l'organisation militaire des Ottomane , Thèse pour le doctoral d'université présentée à la faculté des lettres de Paris* (Yayınlanmamış Doktora tezi). Paris: à l'Université de Paris I-Panthéon-Sorbonne.

Zenatî, A. T. (2017). *et-Tevâsul beyne Tûnis ve İstanbul min sene 1860 ilâ sene 1913*, terc. İbrâhîm Belkâsım. Tunus: Dâru Sinatra.

www.mawsouaa.tn. (2017, 03 06). *el-Mezhebü'l-Hanefî bi'l-bilâdi't-Tûnisiyye*. el-Mevsûatü't-Tûnisiyyetü'l meftûha: <https://bit.ly/2UIwxgG> adresinden alındı.

Kuloğlu Türkleri ve Cezayir Toplumu: Mesîle Örneği

*Prof. Dr. Kamal Birem**

■ Giriş

Cezayir tarihinde ve Cezayir halkının tarihî hafızasında Osmanlı dönemi önemli bir yer tutmaktadır. Cezayir siyasi tarihi açısından değerlendirildiği zaman Osmanlı devri, Cezayir'in siyasi varlığının Osmanlı birliği çerçevesinde oluşma dönemidir. Bu birlik, Osmanlı padişahına Müslümanları bir araya toplama ve saflarını birleştirme gerekçesiyle meşruiyet kazandırmakta ve Osmanlı eyaletlerinin özel işlerinde ve dış ilişkilerinde fiilî bağımsızlığını kabul ettirmektedir. Böylece bu dönemde Cezayir, siyasi bir varlığı, seçkin bir toplumu olan bir devlet olarak belirginleşmiştir. Kuzey Afrika'da kurulan Osmanlı idaresinin başlangıç noktası olan Cezayir'de yerel yönetimin temellerinin atılmasında ve geliştirilmesinde Osmanlı Devleti'nin büyük rolü olmuştur.

Osmanlı'ya bağlı Cezayir'de sosyal yapı doğal olarak nüfusun etnik ve dinî çeşitliliğini yansıtıyordu. Böylece Cezayir'in asıl sakinlerinin yanında Türkler (Kuloğulları), Endülüsler, Hristiyanlar ve Zenciler şehirlere ve kırsal bölgelere dağılmış olarak bulunuyordu.

Çağdaş Cezayir toplumu içinde tarihsel bağlamda güçlü bir yer tutan sosyal oluşum arasında Kuloğlu Türklerini de görmekteyiz. Kuloğulları Cezayir'de nasıl ortaya çıkmıştır? Mevcudiyet alanları nelerdir? Mesîle

* Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi, Mesîle Üniversitesi Cezayir

kentindeki sosyal etkileri nelerdir? Bu bölümde bu sorulara cevap bulmaya çalışılacaktır.

■ Tarih Yazımlarında Kuloğlu Türklerine Dair Kavramlar

Cezayir'deki Kuloğlu Türkleri genellikle Osmanlı varlığıyla ilişkilendirilmektedir. Zira bazı Türkler yerel nüfusa kaynaşmayı seçmiş, bazı şehirli zengin ve dinî nüfuzu olan ailelerle evlilikler yapmışlar ve bu durum Kuloğlu Türkleri adında yeni bir demografik yapının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Arapçada Kuloğlu Türkleri hakkındaki kavramların sayısı oldukça fazladır. Belki de bunun nedeni, kelimenin Osmanlı Türkçesindeki kökeninin yapı ve anlam açısından analizindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Türk tarihçiler Halil İncılık (İncılık, 2007, s. 606-607) ve Yılmaz Öztuna (Öztuna, 1999, s. 575-577), Arapçadaki Kuloğulları ile ilgili tüm kavramların “köle” anlamına gelen “kul” veya “kullar” ifadesine dayandığını düşünmektedirler. Yani vergi ödeyen ve padişahın hizmetkârları ve kulları arasında devletin tebaası olan kimseler olarak değerlendirmişlerdir. Ancak Osmanlılar ile Avrupalılar arasında köle kavramı noktasında fark bulunduğunu belirtmekte fayda vardır. Bunun yanında Orta Çağ'da Avrupalılar tarafından feodal bir şekilde desteklenen köle felsefesi söz konusudur. Kuloğlu ifadesi ise tarih yazımlarında farklı şekillere sahip olmuştur. Kuloğulları (اوغللي قول) (eş-Şeybânî, 1995), Kuvârğiliyye (الكوارغلية), Kûlûğliyye (القولوغلية), Kûloğûlî (غولي قول), Kurğalân (قرغلان) (Abdilkâdir, 1978, s. 87), Kulağâr (الكلاغار) (eş-Şüveyhid, 2006, s. 147) ve Kurğali (Eşinhû, 1972, s. 139) bu şekillerin bazılarıdır.

Modern tarih metinlerinde ise ağırlıklı olarak “Kuloğulları” ve tekil şekliyle “Kuloğlu”¹ ifadesi kullanılmaktadır. Türk tarihçi Ercüment Gören, “Kuloğlu” (Koran, 1970, s. 80) kavramını kullanmaktadır. Hâsılı, Kuloğlu demek genel anlamında olduğu üzere “kölenin oğlu” demektir. Osmanlıların yerel halkla evliliğinin ürünü anlamına gelmektedir. Osmanlıların bulunduğu tüm bölgeleri kapsamaktadır. Hamdan bin Osman Hoca *el-Mir'ât* (Ayna) isimli eserinde bu görüşü savunmuştur (Hamdan bin Osman Hoca, 2007).

Yazar Tall Shuval ise Türklerden gelen evlatların Kuloğulları değil Türk sayıldıklarını düşünmektedir (Shuval, T 1998). Lauger de Tassy de bu görüştedir (De Tassy, 1725, s. 79). Al-Ratbib Shaw ise Türklerden biri Cezayirli

¹ Kendisi de bir Kuloğlu Türkü olan edebiyatçı yazar Muhammed bin Şeneb, *Cezayir Lehçesinde Kullanılan Türkçe ve Farsça Kelimeler* isimli kitabında Kuloğlu kavramını ele almış ve “Kerâğle” (الكرغلة) şeklinde bahsetmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. (Ben Cheneb, 2014, s. 66-69)

bir anneyle evlenirse çocuklar Kuloğlu olur, demektedir (Shaw, 1980). Simon Pfeiffer'e göre, Libya'da Kuloğlu kavramının farklı anlamlara evrildiği bir dönemde, Cezayir'de bu kavram daha işlevsel bir boyut kazanmıştır. Bu durum Libya'da Zavatın kabilelerinde ve Cezayir'de de Mahzen kabilelerinde görülmektedir (Frederic, 1998, s. 185).

Osmanlı sultanları yönetimleri ve hizmetleri altına giren divan yöneticileri ve vezirler de dâhil olmak üzere herkesi “kul” diye isimlendirmekteydiler. (Bu ifadenin, Osmanlı halifeliğinden hoşnut olmayan bazılarının yükseltmeye çalıştıkları gibi zaten yazılışı “Kuloğlu”ndan da farklı olan “köle oğlu” ifadesiyle ilgisi yoktur.) Kuloğlu Türkçede “hizmetkâr oğlu” anlamına gelir ki, bilinen sosyal anlamıyla kölelik değil, padişaha sadakat anlamına gelen bir isimdir.

Kuloğlu teriminin birçok tanımı vardır. Birçok Avrupalı yazar ve gezginin tanımlamaları birbirine yakındır. Bazıları Kuloğullarını Arap kadınlarından olan Türk çocukları olarak görmektedir. Petis de la croix, Laugier de Tassy, (De Tassy, 1725, s. 57) Peyssonel (Frémeaux, 1990, s. 77), Boutin ve Toledano (Shuval, 1998, s. 57) bunlara örnektir.

Ancak Cezayirli yazarlar Kuloğlu kavramını değiştirmişlerdir. Bazen farklı şekillerde olmak üzere birkaç tanım dâhil etmişlerdir. Cezayirli Müslim bin Abdulkadir çoğul olarak “Kurağlân” (قراغلان) (Abdilkâdir, 1978, s. 192), şeklinde dile getirmiştir. Şerif El Zahhar ise “Kûrâğlî” (كوراغلي) derken (ez-Zehhâr, 1974, s. 160) Anteri Feride, *Müennese* kitabında “Kurğalî” (كرغلي) diye, Zeyyani ise *Delilü-l Hayran* isimli kitabında “Kurğalî” (قرغلي) şeklinde dile getirmiştir. Oruç ve Hayreddin reislerin seferlerini kaleme alan meçhul yazar ise “el-Kuluğlî” (القلاغلي) veya “el-Kûrâğlî” (الكوراغلي) diye bahsetmiştir. Hamdan Hoca *el-Mir'ât* (Ayna) kitabında Arap ve Türklerin evlenmesi sonucunda oluşan nesle “Kerâğle” (كراغلة) dendiğini aktarmaktadır (Hamdan bin Osman Hoca, 2007, s. 101).

Kuloğlu Türkleri, söylendiği gibi sadece Cezayirli kadınlardan değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı topraklarından kadınlarla Türk yeniçeri askerlerinin evlenmesinden dünyaya gelen çocuklardır. Buradaki soy, annelerine değil babalarına bağlıdır. Kamusal yaşamdaki statüleri ise Sultan Murad'ın imzaladığı, bu bireylerin sadece devşirme sistemiyle kabul edilmesi ve bekâr kalmalarının yanı sıra evlenenlerin bazı haklarından mahrum bırakılmalarını içeren düzenlemelerden kaynaklanmaktadır. Yazarlar, Kuloğlu teriminin birleşik bir tanımı üzerinde fikir birliğine varmış olsalar da, bazılarının tanımlanmasında farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Bazı araştırmacılar bunların “Cezayirli annelerden doğan Türk çocukları” olduklarını söylerken, diğerleri

yenici askerlerinin Cezayirli ailelerle evliliklerinden doğan çocuklar olduğunu düşünmektedirler. İki takım arasındaki fark, genellemelerde ve kısıtlamalarda yatmaktadır. Birinci grup, bu sınıfın ortaya çıkmasının hem sivil hem de asker Türklerin Cezayirli kadınlarla evlenmesinin bir sonucu olduğunu vurgularken, ikinci grup sadece askerlerin evlendiğini düşünmektedir. Belki de bu görüş, yenicilerin Cezayir'e gelmeden önce evlenmelerinin yasak olmasına, ancak Cezayir'e yerleştikten sonra ve uzun süre burada yerleşmeleri nedeniyle Cezayirli kadınlarla evlenmek zorunda kaldıklarına dayanmaktadır. Fakat asker olmayan bürokratların ailelerini de Osmanlı eyaletlerine götürmelerine Osmanlı yetkilileri izin vermişlerdir.

■ Cezayir'de Kuloğlu Türkleri Sınıfının Ortaya Çıkışı

Bu sınıfın oluşum tarihi üzerine inceleme yapan ve tarihsel olayları takip eden kişiler, Cezayir'de Kuloğlu Türklerinin ortaya çıkışının başlangıcını Osmanlı varlığının başlangıcına bağlamaktadırlar. Bir başka ifade ile, 16. yüzyıldan itibaren bu kavramın ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Cezayir'de Kuloğlu'nun doğmasına vesile olan ilk evlilik, Barbaros Hayreddin Reis ile Cezayirli bir ailenin kızı arasında gerçekleşmiştir. Hayreddin Reis kendisi de anılarında Cezayir'in ileri gelenlerinden birinin kızlarından olan Arap bir kadınla (Gaz43, 1934, s. 156) evlendiğini belirterek bunu doğrulamaktadır.

Cezayir'deki Osmanlı varlığının başlangıcının 1512 yılında Bicâye şehrinde olduğu bilinmektedir. Akabinde sırasıyla 1514 yılında Cice'l'de ve 1516 yılında Cezayir kentinde varlık göstermeye başladıkları bilinmektedir.

Önce Oruç Reis'e ardından da Hayreddin Reis'e manevi ve maddi destek sağlayanlar arasında kendilerinin en büyük yardımcısı ve destekçisi Kuku Krallığı'nın da lideri olan Ahmed bin el-Kadî bulunmaktadır. Barbaros kardeşler 1514 yılında Bicâye şehrini kurtarmaya çalışırken Osmanlılar kendilerine destek olmuştur. Ardından Cezayir'in Osmanlı halifeliğine bağlanması ve Hayreddin Paşa'nın beylerbeyi tayin edilmesi için Osmanlı Padişahı Sultan Süleyman'a mesaj taşıyan heyete başkanlık etmekle görevlendirilmiştir.

Tüm bu veriler, büyük Cezayirli ailelerden birinin kızı ifadesiyle, İbnü-l Kadî'nın kızının kastedildiğini göstermektedir. İbnü-l Kadî'nın sosyal ve politik statüsü göz önüne alındığında, Hayreddin Paşa'yla evlilik yoluyla bağ kurmasının, Cezayir'de varlığını sağlamlaştırmasına ve kendisini destekleyecek bir grup oluşturmaya olanak sağlayacağı şüphesizdir.

■ Cezayir’de Kuloğlu Türklerinin Coğrafi Dağılımı

Başkentten başlayarak kuzeydeki şehirlerin çoğunda Kuloğlu Türklerinin fazla ve yaygın oldukları bilinmektedir. 1621 yılında Kuloğullarının sayısının beş bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.² Daha sonra Türk garnizonlarının oluşturulmasıyla çeşitli şehirlere dağılmışlardır. Özellikle de özel divanların kurulduğu Tilimsan ile Muasker, Müsteganim, Mazouna, Konstantin, Mesîle, Biskra, Mila, Annaba, Miliana, Mediye, Buleyde, Kolea ve Zemmura vilayetlerinde yaygındırlar. Merkezî rejime karşı isyanları ile 1629 ve 1633 olaylarından sonra Zeytun Vadisi’nde de varlık göstermişlerdir. Ardından idari bağımsızlığa sahip olan Zevatine kabilelerini kurmuşlardır.

Titri Beyliği yönetiminde Türk ve Kuloğlu aileleri genellikle, Kocabaş (قوجة), Kardanç Lazoğlu (لوزلو قاردنج), Kar Hüseyin (حسين قار), Bin Garnut (بن غرنوط), Bindali (بن دالي) ve Çelebi (شلاي) gibi isimleri taşımaktadır. Şehirlerin askerî tarafında nöbetlerin önemli bir bölümünü oluşturmuşlardır. Bölgedeki Türk varlığının 250 asker ve 636 Kuloğlunu aştığını belirtmekte fayda vardır (Boyer, 1970, s. 90). Mediye yakınlarında Birvağiye’deki (Berrouaghia) Izbandut (Levent) birliğinde evli olmayan çok sayıda Kuloğlu Türk askeri bulunduğu da bilinmektedir.

Konstantin Beyliği veya diğer bir adıyla Doğu Beyliği ise ailelerin özelliklerine ve sosyal düzenlerine bağlı olarak Türklerin Cezayirliyle evlilikleri ile bilinen en önemli bölgelerden biridir. Zira Cezayir’de bulunan herhangi bir otoritenin görmezden gelemeyeceği bazı güçlü ailelerin hâkimiyetiyle öne çıkmaktadır. 1666-1674 yılları arasında evlilik yapan beylere örnek olarak Bou Ukaz (عكار بو) ailesi ile evlilik gerçekleştiren Recep Bey, Bin Kane (قانة بن) ailesi ile evlilik gerçekleştiren Ahmed el-Kali Bey ailesi örnek gösterilebilir. Bu bahsedilen aileler Cezayir’in doğusundaki en büyük iki etkili aile olarak dikkat çekmektedir. Burada, Türklerin belli bir dönem Cezayirliyle evliliğe karşı mesafeli durduğunu ve bunun Cezayir’deki Osmanlıların merkezî otoriteden ayrılmaya çalışmakla suçlanma korkusuna dayandığını da not etmek gerekmektedir.

Cezayir’de hâlâ isimlerini taşıyan Türk kökenli Kuloğullarından birkaç aile bulunmaktadır. İstanbullu, Kahveci, Osmanlı, Misalı, Kara, Kara Yahya, Kara Ali, Açı, İskender, Barbar, Paşa, Bursalı, Bin Damarcı, Bin İzmirli, Bin hacı, Boşnak, Bu Hendekçi, Bin Çelebi, Türkmani, Çakır, Cambaz, Çekmeci, Çekiç, Hasan bey, Hazneci, Hoca, Göçek, Deli, Deli İbrahim, Deli Yahya, Damarcı, Reis, Zemir, İzmirli, Zeybek, Seferoğlu, Çandarlı, Çavuş, Sarı, Sabuncu, Taşkentli, Tasist, Alıcı, Ali Ağa, Osmanlı, Fidemacı, Hendekçi, Kasaoğlu,

² Pierre Boyer, 1621’de Cezayir’de 10.000 Türk’e kıyasla 5.000 Kuloğlu olduğunu belirtmektedir. Bkz. (Boyer, 1970, s. 80).

Kurtoğlu, Kuroğlu, Mahur paşa, Çakmakçı oğulları, Türkmen, Teriki, Gazi oğlu, Tatar, Bostancı, Meslekçi, Garidadaş, Beş Terzi, Bin Göçek, Bin Çeko, Bin Hüseyin ve diğer bazı aileler bunlara örnek gösterilebilir.

Kuloğlu Türkleri, idari ve siyasi açıdan devletin en yüksek mevkilerine ulaşmışlardır. O zamanlar yüksek öneme sahip Konstantin'in son beylerbeyi olan Hacı Ahmed Bey gibi Hameyn-i Şerifeyn Evkaf Nazırlığı, hazine vekili ve beylik, Hazinedar İbrahim b. Ramazan et-Türki (1728-1731) gibi baş vezir mesabesinde olan hazinedarlık gibi makamlarda bulunmuşlardır. 1640'larda Cezayir'i yöneten ilk Kuloğlu olan Barbaros Hayreddin Paşa'nın oğlu Hasan da bunlara örnektir. Ayrıca Kuloğlu Türkleri Müftü b. Karaman (1619-1627) gibi fetva ve yargı makamı ile daha birçok sanat, bilim ve zanaat alanında söz sahibi olmuşlardır.

Cezayir eyaletinde ilimle uğraşan birçok Kuloğlu ailesi de bulunmuştur. 1691 yılında fetva makamına getirilen ilk Kuloğlu olan ve bizlere telif ettiği *Cezayir Paşaları* kitabını bırakan Hüseyin b. Receb'in de bağlı olduğu İbnü'l Müfti ailesi, Muhammed bin Mustafa el Mazuni (Nuveyhız, 1980, s. 280) ve *Oruç'un Seferleri* kitabının mütercimi olan Müftü Muhammed b. el-Kali gibi fakihler bunlara örnektir. Konstantin'de de bazı Kuloğlu aileleri ilim, fetva ve kadılık makamlarına sahip olmaları ile bilinmektedir. Birçok eser telif etmiş olan Şeyh Abdurrahman'ın ailesi olan Başterzi ailesi, bunun yanına Muhammed El Kebir Bey (1779-1797) (el-Medenî, 1986, s. 71) ve Salih Bey³ hem askerî hem de ilmî yanları bulunan kuloğlu şahsiyetlere örnek gösterilebilir.

■ Türklerin Mesîle Şehrine Girişi ve Kuloğlu Türkleri Sınıfının Ortaya Çıkışı

Mesîle, Cezayir'in iç kesimlerde bulunan bir şehirdir. Cezayir Sahrası ile Cezayir şehri arasındaki iletişimin köprüsü konumundadır. Biban Dağları üzerinden Doğu veya Konstantin beylikleri ile aradaki bağlantıyı sağlamaktadır. İslam Emirlikleri döneminde, özellikle de Beni Hammad Kalesi'ndeki Hammadiye devleti zamanında, ilerlemeye tanıklık etmiş antik bir şehirdir.

Türklerin bölgeye kesin olarak yerleştiği yılların ne zaman olduğu gizemini korumaktadır. Ancak yerel belgelere ve Cezayir'deki Osmanlı dönemine ait el yazmalarının çoğunu ele geçiren Fransız araştırmacılarının

³ İzmirli Salih Bey Konstantin: 1771-1792 yılları arasında Doğu Beyliği emiri idi. Bilimsel hayata büyük ilgi gösterdi. Vakıflarda bulunarak bilimi teşvik etti ve öğrencilerle ilgilendi. Muhammed El Kebir Bey ile aynı dönemde yaşadı. Araştırmacı Profesör Fatıma El Zehra Kaşı'nın çalışmalarında bize sunduğu büyük çıkarımları bulunmaktadır. Salih Bey vakıflarında 1771-1792'ye karşılık gelen 1185-1205 yıllarında kayıtlıdır.

belirttiğine göre Türkleri Mesîle bölgesine getirmeye yönelik ilk girişimlerin 16. yüzyılın ortalarına, özellikle 1540 yılına kadar uzandığı kanıtlanmıştır (Gouvion & Gouvion, 1920, s. 65-66).

Türkler, Mazi oğulları şeyhlerinin ve eşrafının yardımıyla Mesîle bölgesini kontrol etmeyi başarmışlardır. Bunların arasında Mejane'deki Bou Diyâf Buras ailesi ve Aoulân Mokran şeyhleri de bulunmaktadır (Sâ'idûnî, 1982, s. 229). Hasan Ağa, 1541'de Mesîle şehri üzerindeki nüfuzunu kısmen genişletmeyi başarmıştır. Daha sonra, yerel isyanların ortadan kaldırılması ve Doğu Hudna bölgesindeki vergilerin toplanması için başlangıç noktası olarak Biskra kentinde askerî bir garnizon kurarak hâkimiyet alanını Aures'in güneyine doğru genişletmiştir. Mokranlılarla Türkleri bir araya getiren olay 1550 yılında Mesîle çevresindeki Batı Hudna isyanında sürdürülemedi. 1552 yılında iki Türk lider Sinan Reis ve Ramazan Reis'in, otoritelerini Haddah'ın geniş bölgelerine doğru yayan Mokran oğullarının etkilerini kırmak için Mesîle bölgesine girme girişimlerinin ardından, Abdulaziz b. Abdurrahman El Mokrani Mesîle'de bulunan Türk garnizonuna saldırmıştır. Tüm bu olaylar, Türklerin Mesîle şehrine geliş döneminin her hâlükârda 16. yüzyılın ortalarında olduğuna işaret etmektedir.

Mesîle kentinde Kuloğullarının oluşumunun başlangıcı, yine aynı döneme, yani Türk liderleri Sinan Reis ve Ramazan Reis'in kente gelmesine dayanmaktadır. Sinan Reis ve Ramazan Reis, 1554 yılında Mesîle şehri yakınlarındaki Vadi Lahm'da şehri çevreleyen kabilelerin önünde ağır bir yenilgi ve kayıp yaşadıkdan sonra hayatlarını kaybetmişlerdir. Böylece bu dönemde Mazi oğulları, Seydi Süleyman oğulları ve Suadi oğulları gibi bazı Mesîle kabileleri, Mesîle'deki Türk garnizonuna tabi olmuştur. Belki de bu tarihsel gerçekler, Türk liderler Sinan Reis ve Ramazan Reis'in şehir halkına sığındığını göstermektedir. Sayıları az olan bu Türklerin gelişine şehir halkı olumlu karşılık vermiştir. Yine bu olaylardan Türklerin bölgeyi kendi halkıyla yönetmeye özen gösterdikleri görülmektedir. O dönemde Türk unsurunun eksikliğinden dolayı halkı yönetmek için Hasan Paşa içeride müttefik bulmaya çalışmıştır. Yine Türklerin aşiretlerle çatışmadan uzaklaşıp; uzlaşma, zaviye ve beylerin ileri gelenlerini ve şeyhlerini kazanma eğilimi bulunmaktaydı. Bu uzlaşma eğilimini destekleyen diğer faktörler de İspanyolların ve Hristiyanların tehditlerinden dolayı büyüyen dış sorunlar ve sürekli tekrarlanan Vehrân'ı fethetme girişimlerinin bu bölgedeki yarattığı tedirginliklerdir. Aynı zamanda Mesîle şehrinin Titri Beyliği eyaleti ile yönetimi 1540 yılında ortaya çıkan Doğu Beyliği arasındaki bölgede yer alması da buranın önemini artıran etkenlerdendir (el-Cezâirî, 1981, s. 30; Sâ'idûnî, 1982, s. 338-348).

Mesîle şehrine gelen Türkler iki farklı gruptan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, farklı kökenlerden olan ve Cezayir’de Osmanlı idaresinin kurulma çalışmalarının başlamasıyla Cezayir’e gelmiş olan Osmanlı yeniçeri Türkleridir. Mesîle şehrindeki yerel unsurlar ile evlenen Türklerin çoğunluğunu teşkil etmektedirler. Bizzat kendilerinin isimlendirdiği Kuloğlu Türkleri mahallesinde ikamet etmektedirler. Ayrıca Mesîle’de bulunan Roma şehri Zabi Justiniana yakınlarında yaşamaktadırlar. İkinci grup Türkler ise, İzmir gibi Anadolu vilayetlerinden gelen ve farklı aşamalarda gruplar hâlinde Mesîle şehrine yerleşen sadece Türk kökenli Türklerdir. Bunlar şehrin farklı bölgelerine yerleşmişlerdir. İçlerinde soyları ve ilmî ya da dinî makamlarına göre Seydi lakabı alan bazı dinî şahsiyetler de bulunmaktadır. Mesîle yakınlarındaki Dis beldesine yerleşen ve başkent Cezayir’de amirallik görevini üstlenen Seydi İbrahim Gül oğulları ailesi ve bu aile ile birlikte İzmir’den gelen Seydi Mahmut Bufala ailesi, ailelerinin Bayramiye tarikatı şeyhi Hacı Bayram Velî’ye dayandığını söyleyen Bayram ailesi, Selami, Milli, Türkmani, Cafer aileleri ve Anadolu’dan gelen diğer bazı aileler bunlara örnektir. Öte yandan toplumun kolektif hafızası da bu ailelerin Cezayir’e gelişinin 16. yüzyıla dayandığını vurgulamaktadır.

1554 yılında Mesîle şehrinde Türk garnizonun kurulmasının akabindeki dönemde koşullar Türkler açısından daha yerleşik hâle gelmiştir. Her ne kadar 1590 yılında Türklere karşı Hudna ve Mecane ayaklanmaları yaşanmış olsa da bu durum karşılıklı nefrete neden olmamış, aksine Mesîle şehrinde aileler bakımından entegrasyon ve bütünleşme durumu açıkça görülmeye başlanmıştır. Böylece yeniçeri neferlerinin Mesîle şehrindeki ailelerden yaptıkları evliliklerin neticesinde Kuloğulları adı verilen yeni ve seçkin bir toplumsal sınıf ortaya çıkmıştır. Öte yandan şehirde vadinin kenar bölgelerinde ikamet eden Seydi Mahmut Bufala Selami ve İbrahim Gül aileleri gibi Türk asıllı birtakım aileler de ortaya çıkmıştır. Maltsan (1979), Mesîle’de bulunan Kuloğlu ailelerini tanımlamıştır.

Maltsan çalışmasında, kadim Roma şehri Bichelka’da bulunan Türk ailelerin önemli bir sayıya sahip olduğunu ve askerî komutanlıklarının yanında tarım alanında sazlık vadiden sulama kanalları ile sulanan bahçelerde çalıştıklarını aktarmaktadır. Yaşadıkları ikinci bölge ise şehrin ortasında Kuloğlu Mahallesi diye isimlendirdikleri mahalledir. Kuloğlu aileleri şehrin farklı mahallelerinden, özellikle de Şetave ve Caafira mahallelerinden ailelerle hısımlık kurmuşlardır. Tarihî kaynaklar Osmanlı’nın son dönemlerinde Mesîle şehrinin nüfusunun 2000 ila 3000 arasında olduğunu ve bunların yarısının Kuloğullarından oluştuğunu söylemektedirler.

Mesîle şehrinde Türk soyadlarının yaygın olmasından Kuloğlu mahallesindeki aileler ile karşı mahalle, yani Şetave mahallesi arasında çok sayıda evlilik gerçekleşmiş olduğu ve bu iki mahallenin, kendilerine topluca Mesîle ahalisi denilen Arkup ve Harbet Telis Mahallelerindeki diğer halktan belirgin bir şekilde ayrı oldukları görülmektedir. Mesîle şehri, Konstantin Doğu Beyliği yönetiminde bulunuyordu. Burası en büyük beyliklerden biridir ve en nüfuzlu aileler burada bulunmaktadır. Konstantin beylikleri bu ailelerle akrabalık ilişkileri kurmuşlardır. İbn Kane ve Mokrani aileleri buna verilecek örneklerdendir. 1740 yılında Aziz bin Kantuz El Mokrani'nin halife tayin edilmesi buna örnektir. Mokran oğullarından Abdullah Hal'da Hudna'ya yerleşmiştir. Abdullah oğullarının tahtı Gazlan surlarına kadar uzanmaktadır. Burnan Mokrani ise 1815 yılında Nevga bölgesine yerleşmiştir (Féraud, 1872, s. 251-263). Ancak daha yüksek sayıda hısımlığın yaşanması ve kırsal kesimin aksine şehirlerde bulunan ahalinin Vehrânda daha fazla Türk nüfusa sahip olması nedeniyle Mesîle şehri Türklerle ve Kuloğullarıyla ilişkilerinde daha seçkin bir yere sahip olmuştur (Féraud, 1877, s. 86).

Türkler, tahtlar ve aileler arasındaki çatışmaları ortadan kaldırmaya çalışmış ve ahali ile nüfuzlu aileler arasında güvenliği sağlama eğiliminde olmuşlardır. Bu konuda Türkler farklı Mahzen kabilelerini aracı olarak kullanmışlardır (Féraud, 1872, s. 266). Mahzen kabileleri Mesîle bölgesinin kuzey ve güney sınırlarına yayılmış bulunmaktadır. İş bölgesinde Haşim kabileleri ve Halouf oğullarında da olduğu üzere, bu kabileler güvenliğin sağlanması, vergi toplanması ve elde edilen mülk ve imtiyazlar hususunda önemli roller oynamışlardır.

■ Kuloğulları ile Mesîle Şehri Ahalisi Arasındaki Toplumsal İlişkiler

Mesîle şehrinin de içinde bulunduğu Doğu Beyliği'ndeki Kuloğulları Türkleri, konumu en fazla istikrarlı bölge olup bu durum Kuloğlu Türklerinin yerel ahali ile entegrasyonuna etki etmiştir. Gelen yeniçerilerin kurduğu akrabalıklar kendilerinin toplumsal tabanlarını genişletmiştir. Mesîle şehrinde Kuloğullarının varlığı önemli birtakım faktörlere bağlanmaktadır. Mesîle şehri; coğrafi özellikleri, akan suları ve bahçeleriyle yeniçerilerin geldikleri Anadolu bölgelerine benzemektedir. Öte yandan şehrin yerel Berberi nüfusu çevre kabilelerdeki çöl bedevilerinden farklılık arz etmektedir. Ancak Kuloğullarının birtakım rütbe, otorite, yönetim ve servetlere sahip olması şehirdeki bazı Berberi ve Arap nüfusunun Kuloğullarına istilacı gözüyle bakmalarına neden olmuştur. Çünkü Kuloğulları önemli emlak ve gayrimenkulleri ellerinde bulundurmuşlar, sazlık vadisinden akan sulardan

faydalanma ayrıcalığına sahip olmuşlar, böylece nimetlerden faydalanmış ancak vergiden muaf tutulmuşlardır.

Kuloğlu Türkleri ile özellikle de kırsal kesimdeki diğer ahali arasındaki bazen gerilen ilişkiler Fransız işgal dönemine kadar devam etmiştir. Yerel ahali, sularını kontrol altında tutan Kuloğullarına vergi ödemiş ve bu durum çoğu zaman yerel halk arasında birtakım sıkıntılara yol açmıştır. Özellikle de şehir yönetimi ve nöbetler daimî olarak Kuloğlu Türklerinden teşkil edilmiştir. Örneğin şehirdeki Kuloğlu veya Türk yöneticiler şehrin giriş kapısında duruyor ve ziyaretçileri ya da şehre kırsal kesimden ve diğer bölgelerden gelip gidenleri denetliyorlardı (Filali, 1999, s. 80).

Kuloğlu Türkleri şehrin geri kalan nüfusundan daha iyi oldukları terzilik özellikle de kaftan yapımı, ayakkabıcılık, fes üretimi, tarım ve bahçecilik gibi zanaat ve ustalıklarla ayrıcalık kazanmışlar; gayrimenkullere sahip olup miras yoluyla birbirlerine aktarmışlar ve satış, rehin alım, değişim gibi çeşitli yöntemlerle birbirlerini desteklemişlerdir. Bu şekilde Kuloğullarının sahip oldukları arazilerin miktarı 3511 hektara ulaşmıştır.⁴

Mesîle şehrinde Kuloğullarının sahip olduğu arazi ve bahçelerin kendine ait deresi bulunuyordu. Her birine on günde bir sıra geliyordu. Öte yandan küçük vadi diye binilen özel bir kanalları da vardı. Kuloğullarının farklı meslek ve zanaat dallarına sahip olmaları kendilerine önemli ekonomik ve toplumsal bir konum sağlamıştır. Bununla birlikte tarihçi Rozet'in gözlemlerine göre daha az rütbede farklı gruplar da bulunmaktadır (Rozet, 1833, s. 293). Kuloğlu Türklerinin büyük bir bölümü 1841 yılında Fransız General De Negrier tarafından işgal edilmesinin ardından da Mesîle şehrinde kalmışlar ve şehrin yönetimi, Türk komutan Şaban b. Mahmut'un elinde olmak suretiyle yönetime devam etmişlerdir. Ardından yerine Kuloğlu komutan Kureysi b. Sefar et-Tûmi geçmiştir (ArşivBelgesi, s. 33).

Kuloğlu ailelerinin büyük çoğunluğu Fransız işgali sonrasında da Mesîle şehrinde var olmayı sürdürmüşlerdir. Fransız işgali öncesinde son Osmanlı yönetimini elinde bulunduran Nabi ailesi gibi bazı aileler yönetimi elinde tutmaya devam etmiştir. Sefar El Tumi, Kureysi ve b. Yeles gibi aileler, Kara ailesi, Bayram ailesi, Şakir ve Çakır aileleri, Çekiç ailesi ve yedi alt şubesi, b. Yahya ailesi, Milli ailesi, Türki ailesi, b. Cafer ve Ahmet Bey aileleri, Bekir ve Mahmudi aileleri, b. Şeyh ve Şeruk aileleri ve diğerleri kalan aileler arasındadır.

⁴ Bir yandan sözlü anlatılar ve diğer yandan Kuloğlu Mahallesi ile diğer Mesîle mahalleleri arasındaki sosyal ilişkilerin doğası arada evlilik bulunmadığına ve ölülerin definleri ile ilgili âdetlere işaret etmektedir. Bu konuda Mesîle şeyhliği 170 sayılı kararname tutanağına bakılabilir. Bkz. Konstantin toprakları arazi arşivleri.

■ Mesîle Kuloğullarının Toplumsal Mirası

Mesîle şehrindeki aileler çok yakın döneme kadar iş, evlilik, yeme-içme, giysi ve eşyaların isimleri gibi konularda Türk kökenlerine dayalı âdet, gelenek ve isimleri muhafaza etmişlerdir. Türkçeden gelen belki, bakraç, ibrik, peküş, ahras, tepsi, sahan, çepşek, hurda, darbuka, düzen, şekerci, sini, zavallı, fakir, tabun, tencere, gayta ve benzeri sayılamayacak kadar çok Türk kelimesini hâlâ kullanmaktadırlar.

Mesîle şehrindeki Kuloğlu Türkleri sazlık vadisinin sol tarafında kendi isimlerini taşıyan mahallede toplanmış bulunmaktadır (Boudia, 1981, s. 332). Günümüzde dahi bu mahalle Kuloğulları Mahallesi olarak bilinmektedir. Şehirde sahip oldukları araziler ve verimli beylik topraklarına bağlı olarak seçkin bir konuma sahip sınıftırlar. Osmanlı döneminde diğer halka karşı nüfuz sahibi olmuşlardır. İçlerinden bir bölümü vadinin alt bölgesinde toplanmış olup, bu bölge Seydi Mahmut Bufala mahallesi olarak bilinmektedir. Bu kimse dinî şahsiyetlerle bağlantılı asker olmayan bir kimsedir. Seydi Mahmut Bufala, İzmir taraflarından gelmiş bir Türk olup bu grup Türkler günümüze kadar isimlerini muhafaza etmişlerdir. Kuloğlu asıllı birçok Türk aile Kuloğulları Mahallesi'nden yapılan hısımlıklara bağlı olarak Şetave Mahallesi'nde yaşamını sürdürmektedir.⁵

Diğer bazı Kuloğlu aileleri sazlık vadisinin sağ tarafında bulunan mahalleye taşınmışlardır. Sonraları bu mahalle Kuş Mahallesi olarak adlandırılmıştır. Arkup Mahallesi ise Kuloğulları ile herhangi bir bağlantı ya da akrabalıktan uzak kalmaya devam etmiştir (Shaw, 1980, s. 184). Bazı Türk aileler de yeniçeri askerleri tarafından Roma taşları ile yeniden inşa edilen antik Roma şehri Zabi'de toplanmışlardır. Ancak bu şehir daha Fransız işgalinden önce bile harabeye dönerek değerini yitirmiştir.

Cezayir şehri düştüğünde Mesîle şehrinde birçok olay yaşanmıştır. 1838 yılı itibarıyla Emir Abdülkadir Fransızlara karşı direnişi organize etmiş ve Türkler tarafından Mesîle halifesi olarak tayin edilen Kuloğlu Türkü Nabi yönetimde kalmaya devam etmiştir. Sonrasında Bou Diyâf Bin Buras da kendisine katılmıştır. General De Negrier tarafından yönetilen Fransız işgali sonrasında emir ve halifeleri ile birlikte direniş gösteren birlikler arasında en önde Kuloğlu Türkleri gelmiştir. Ancak toplumsal hafızada

⁵ Yazar Jean-Michel de Venture de Paradis, *Histoire de barbarie et de ses corsairs* isimli kitabında aynı şekilde bahsetmiştir. 1816 yılında Cezayir'deki Amerikan konsoloslu Chalar bunların Cezayir'in asıl yerlileri olduğundan ve Türklerle hiçbir ilişkileri olmadığından bahsetmektedir. Oruç ve Hayreddin Reislerin seferlerinin meçhul yazarı ise tekilde "Kuloğlu" ve "Kuroğlu" çoğulda ise "Kuloğulları" diyerek kendilerinden bahsetmiştir. *Feridei Müennes'e*'nin yazarı Anteri "Kuroğlu", *Delilü-l Hayran*'ın yazarı Zeyyani ise "Guroğlu" şeklinde bahseder. Hamdan Hoca ise "Kuloğlu" demektedir.

hatırlanmayacak kadar az bir kesim 1841 yılının Haziran ayı sonrasında şehri terk etmiştir. Büyük çoğunluğu ise ahali arasında varlığını sürdürmüştür. Fransızlar Kuloğullarından Şaban bin Mahmut isimli komutanı şehre yönetici olarak tayin etmişlerdir. Ardından da toplumsal konumu nedeniyle yine bir Kuloğlu olan Kureyşi Bin Sefar El Tumi yerine geçmiştir. Kırsal kesim ve çöllerdeki ailelerin aksine Kuloğulları soyadlarını muhafaza etmişlerdir.

Şehirde yönetimi elinde tutan ailelerden biri de yeniçeri Yelis'e dayanan Yelis oğulları ailesidir. Bu aile Setif'te Bin Amir kabilesinin yönetimini üstlenmiştir. Ardından yönetmek üzere Zemmura'ya geçmişlerdir. Ailenin bir bölümü nüfuzlu bir kadınla yapılan evlilik sonrasında Mesîle şehrine taşınmıştır. Sonrasında Fransız işgali öncesinde Ahmet Bey tarafından Derraç oğullarına komutan olarak tayin edilmiştir. Yelis oğulları ailesi nüfuzlu bir aile olan Kanduz El Mokrani ailesi ile evlilik gerçekleştirmiştir (Féraud, Les Mokrani: Seigneurs de la Medjana, 1872, s. 260).

■ Sonuç

Kuloğlu Türkü aileler şehrin toplumsal, ekonomik ve kültürel hayatına katkı sağlamışlardır. Genel anlamda Osmanlı ve Türklüğe ait yeme içme ve giyinme gibi geleneklerini muhafaza etmeyi başarmışlardır. Kuzey Afrika'nın halk dilinde dillerinin belirgin bir etkisi kalmıştır. Birçok Türkçe kelime yerel halk diline dâhil olmuştur. Kuloğulları, ilim, yargı ve fetva makamlarında birçok şahsiyet yetiştirmiştir. *Nihayetü'l Meram* isimli kitabın sahibi şeyh Mahmut Bin Hantaş El Mesili bunlara örnektir. Kermiş ailesi, İbnü'l Arabi ailesi, Kadı Şeyh Mahmut Mesut b. Hantaş, Berekat Bou Cemlin ve isimleri alışveriş sözleşmelerinde ve Mesîle şehri ve komşu şehirlerin kayıtlarında geçen diğer aileler adli makamlarda bulunmuşlardır.

Cezayir nüfusunun büyük bir bölümünün etnik bağları Osmanlı döneminde toplumsal alışverişin ileri düzeyde gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir. Böylece yeni bir toplumsal ve ekonomik hayat tarzı ortaya çıkmıştır. Ortak kültürün yanı sıra ortak tarihî hafıza şekillenmiştir. Türklerin yerel unsurlar ile evlilikleriyle birlikte Mesîle şehri bizlere, şehir içindeki hısımlıkların sonucunda medeniyeti, karşılıklı ilişki ve iletişimi ortaya koyan tarihî bir miras bırakmıştır. Böylece Kuloğlu Türkleri yerel toplumsal hafıza ve tarihin şekillenmesinde etkili olmuştur ve hâlen sosyal bir katkı sağlamaya da devam etmektedir.

■ Kaynakça

Abdilkâdir, M. b. (1978). *Hâtimetü delîlî'l-hayrân ve enîsü's-seherân fî ahbâri medîneti Vehrân*. Cezayir: vizâratü'l mücâhidîn.

ArşivBelgesi, K. (tarih yok). *Archive du cadastre de Constantine: PV procès verbale*. M'sila: No 17.

Ben Cheneb, M. (2014). *Mots turks et persans conservés dans le parler algérien*. Nabu Press.

Boudia, A. M. (1981). *La formation sociale algérienne précoloniale: essai d'analyse théorique*. Office des publications universitaires.

Boyer, P. (1970). Le problème Kouloughli dans la régence d'Alger. *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 79-94.

Cezâirî, M. b. (1981). *et-Tuhfetü'l-marziyye fi'd-devleti'l-Bektâşîyye fi'l-bilâdi'l-Cezâiri'l-mahmiyye*. Cezayir: eş-Şeriketü'l-vataniyye.

De Tassy, L. (1725). *Histoire du royaume d'Alger, Henri de souzet*. Amsterdam.

Eşinhû, A. b. (1972). *Dühûlu'l-Etrâkî'L-Osmâniyyîn ile'l-Cezâir*. Cezayir: Tîbâ'atu 'ş-şâ'biyye.

Féraud, L.-C. (1872). Les Mokrani: *Seigneurs de la Medjana*. *Revue Africaine*, 251-263.

Féraud, L.-C. (1877). *Histoire Des Villes De La Province De Constantine*. Cezayir: DOCUMENTS POUR SERVIR A L'HISTOIRE DES ANCIENNES CONCESSIONS.

Filali, K. (1999). Les Kouloughli/s, cette communauté métissée portera l'héritage du turco-ottoman pour le perpétuer et le fixer dans l'identité d'aujourd'hui. AURAMA.

Frederic, S. (1998). *Müzekkirâtü Cezâiriyye 'îşete'l-ihtilâl, terc ve tlk. Ebü'l-ÎdDûdû*. Cezayir: Dâru'l-Hûma.

Frémeaux, J. (1990). Peyssonnel, Jean A., *Voyage dans les Régences de Tunis et d'Alger*. *Revue française d'histoire d'outremer*.

Gaz43, (Yazar Belli Değil) (1934). *Gazevâtü Oruç ve Hayruddîn, terc. Nûruddîn b. Abdilkâdir. yy.*

Gouvion, M., & Gouvion, E. (1920). *Kitab Ayane el Maghariba*. Cezayir: Imprimerie Orientale Fontana Freres.

İnalçık, H. (2007). *et-Târîhu'l-iktisâdî ve'l-ictimâî li'd-devleti'l-Osmâniyye, terc. Abdüllatîf Hâris*. Beyrut: Dâru'l-medârî'l-İslâmî.

Koran, E. (1970). *es-Siyâsetü'l-Osmâniyye ittîcâhe'-ihtilâlî'l-Fransî li'l-Cezâyir, terc. Abdülcelîl et-Temîmî*. Tunus: yy.

Maltsan, Haynrysh Fwn, *Selâse Senevât fi Şimâl Ğarbî Efrîkkiyya, Şerika Dâru'l-'Umma*, 1979, Cezayir.

Medenî, A. T. (1986). *Muhammed Osman Paşa Dâyyü'l-Cezâyir 1766-1791*. Cezayir: el-Müessesetü'l-vataniyye.

Nuveyhız, Â. (1980). *Mu'cemu a'lâmi'l-Cezâir*. Lübnan: Müessesetü Nüveyhızı 's-sekâfiyye.

Osman Hoca, H. b. (2007). *Kitâbu'l-mer'e, thk. ve terc.* Muhammed el-Arabî ez- Zübeyrî. Cezayir: Dâru'l-hikme.

Öztuna, Y. (1999). *Târîhu'd-devleti'l-Osmâniyye, terc.* Adnan Memduh Süleyman. İstanbul: Menşûrâtü müessesetü Faysal.

Rozet, C.-A. (1833). *Voyage dans la régence d'Alger, Description du pays occupé par l'armée française en Afrique.* Paris: Tome Troisième.

Sâ'idûnî, N. (1982). *Târîhu'l-Cezâir fi'l-ahdi'l-Osmânî.* Cezayir: el-Müessesetü'l-vataniyye.

Shaw, T. (1980). *Voyage dans la régence d'Alger ou description géographique, physique, philo-logique, etc., de cet État.* Tunis: Éditions Bouslama.

Shuval, T. (1998). *La ville d'Alger vers la fin du XVIIIe siècle: Population et cadre urbain* (Cilt 32). CNRS Éditions.

Şeybânî, B. (1995). *el-Ceyşü't-Tûnisî fi ahdi Muhammedi's-Sâdık Bey 1859-1889.* Tunus: Menşûrâtü müessesetü't-Temîmî.

Şüveyhid, A. b. (2006). *Kânûnu esvâki'l-Cezayir 1695-1705. thk.* Nasruddîn Sa'idûnî. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.

Zehhâr, Ş. (1974). *Müzekkîrâtü nakîbi eşrâfi'l-Cezâir, thk.* Ahmed Tevfik el-Medenî. Cezayir: eş-Şeriketü'l-Vataniyye li'n-Neşr ve't-Tevzî'a.

NOMS DES FAMILLES D'ORIGINE TURQUE (EMIGRANT EN ALGERIE)		
ALLAL	BOUCHENAK	KAZI
ABADJI	BOUDGHENE	KECHAIRI
ABI - AYO	BORSALI	KESDARLI
SABA - AHMED	BOUGHEM	KHEDIM
BALASKA	BRIXI	KHELIL
BALI	CHALABI	KOBIANI
BAGHDADI	CHARIF	KORSO
BAGHLI	DALI	KOULOUGHLI
BEDJADJI	DALI-YOUCIF	KRABCHI
BEKHCHI	DALI-YAHIA	KSENTINI
BEKLAUANE	DAMERDJI	MALTI
BEKHOJJA	DIB	MANCHA
BENABADJI	DOUIDE	MANCHAOUT
BENACHENNOU	EL-BEY	MAMI
BENDALI-YOUCIF	ET-CHIALI	MEHTANI
BENEDOUICHE	EARDHEB	MHAMEDJ
BENDERHAL	FERRADJ	MELIANI
BENDIMERED	GAOUAR	MERABJI
BENHABIB	GHOUMI	MERAD
BENHADJI	GOURHALAH	MESSALY
BENKAZI	HADJ-EBDINE	MESDAH
BEN-KETITA	HADJ-SLIMANE	MESLY
BENKORTI	HADJZAT	MORSLI
BENKENTER	HAKIDOU	NEDIA
BENOSMANE	HANZA-CHERIF	OUIS
BENSAÏE	HANZADJI	REGUIC
BENSIO	INAL	ROSTANE
BENSEMAINE	KAHIA	SARI
BESTAOU	KANOUADJI	SELADJI
BENTRIQUI	KATO-SLIMANE	SERHADJEN
BENYAROU	KALACHE	SOULIMANI
BEN-YELLES	KALFAT	STAMBOULI
BENZERDJER	KARA	TAOULI
BERBAR	KARA-ALI	TCHENAR
BERBER	KARA-M'HAMED	TCHOUAN
BEREKSI	KARA-MOSTEFA	TERKI HASSAN
BIREH	KARA-SLIMANE	TRIGUI
BOUALOU	KARA-TERGUI	YADI
BOUDJAKDJI	KARADJA	ZENDANY
BOUKLI-HACENE	KARAOUZENE	ZEMERLI

© Archives HAMIDOU

Ek 1. Cezayir'deki en önemli Türk asıllı ailelerin isimlerin bulunduğu vesika

Türk Asıllı Tunusluların Sosyal ve Mezhepsel Kimliği

*Dr. Sabrine Jelassi**

■ Giriş

Tunus şehirleri tarih boyunca, keşif gezileri çerçevesinde ve özellikle de sömürgeciliğin yayılması aracılığıyla ticaret amaçlı pek çok millete ev sahipliği yapmıştır. Tunus'taki Türk varlığı, Akdeniz havzasına hâkim olma hedefi olan Osmanlılar ve Haçlılar arasındaki çekişmenin ve Osmanlıların bu amaçla Kuzey Afrika'daki fetihlerinin bir sonucudur. 1534 yılında Tunus'u Osmanlı Devleti'nin bir parçası ilan eden Osmanlı Donanma Komutanı Hayreddin Barbaros, sonrasında İspanya ile ciddi çatışmaların içine girmiştir. Tunus'un Osmanlı'ya ait olduğuna dair yapılan ilan ancak Osmanlı kuvvetlerinin İspanya'yı 1574 yılında yendiklerinde nihai bir hâl almıştır.

1705 yılına kadar olan süreçte Tunus'un valileri hep Osmanlı bürokratlarından olmuştur. 1705 yılında ise Hüseyin Bin Ali Türki, Tunus'ta Hüseyniyye Devleti'ni ilan etmiştir. Hüseyniyye Devleti düştükten sonra ise Osmanlı Türklerinin de yönetimine dâhil olduğu bir cumhuriyet kurulmuştur. Bugün Tunus'ta hâlâ Osmanlı Devleti'nin idari mirası devam etmektedir. Resmî olmayan istatistiklere göre bugün Tunus'ta yaşayan bir buçuk ilâ iki milyon civarında vatandaşın kökeninin Osmanlı'ya

* Öğretim görevlisi, Tunus Sfax Üniversitesi Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesi

dayandığı varsayılmaktadır. Türk kökenli Tunusluların çoğunluğu, Osmanlı yeniçerilerinin torunlarından oluşmakta; geri kalanı ise tüccar, kadı ya da Osmanlı döneminde çeşitli kazanç arayışlarıyla bölgeye gelen müessese sahiplerinin soyundan gelmektedir.

Osmanlı Devleti Tunus'u; kültür, dil, yemek kültürü, mimari, gelenek ve görenek gibi birçok alanda etkilemiştir. Bu kültürler Türk kültürü ile bağlantılı sayılmazdı aksine Tunus toplumunun kültür ve hüviyet oluşumlarına işlemiştir. Kırsalda yaşayan Tunusluların çoğunluğu asıllarının Türklerden geldiğini unutturken, şehirde yaşayan Türkler aksine bağlarını ve soylarını korumaya devam etmekte ve bunu nesillerinin koruması gereken en önemli mirasları olarak kabul etmekte. Ancak gerçek şu ki, Tunus toplumunun Türkler ile ilişkisi bazı tarihî karmaşıklıklardan dolayı bozulmaktadır. Bu da, bağımsızlıktan ve Tunus Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Tunus ulus inşa sürecinde Türk asıllı olan kimselere karşı yönelik tutum bazı sosyal ortamlarda yer yer nefrete dönüşmüştür.

Mezhepler arasından Hanefilik, Tunus'a Hüseyniyye Devleti'nden önce Osmanlı Devleti hâkimiyeti döneminde gelmiştir. O dönemden itibaren Türk aileleri kuşaktan kuşağa mezhepsel kimliklerini korumuşlardır. Ancak Tunus Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra fetva kuruluşları içerisindeki Hanefi çoğunluğu eritilerek Malikilik temel mezhep olarak benimsendi.

Bu çalışmada; hem Türk hem Tunuslu olarak iki soya, kültüre ve vatana sahip olan Türk asıllı Tunusluların Tunus'taki mevcut durumları, sosyal ve mezhepsel kimlikleriyle ilgili bilgi verilecektir. Araştırmada iki temel soruya odaklanılmıştır. Bu soruları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Türk asıllı Tunusluların Tunus toplumundaki konumları hakkında neler söylenebilir? Onlar kültür ve mezhep bakımından fiilî olarak ayrı bir yapıya sahip midir?

2. Türk asıllı Tunusluların Türkiye ve Tunus hakkındaki hayalleri nelerdir?

Yukarıdaki sorulara cevap bulmak amacıyla tarihî ve çözümsel metot göz önünde bulundurulmuştur. Diğer taraftan bu çalışmada, Türk asıllı Tunuslu bir kişinin kurduğu "Attrak Tunis" (Tunus Türkleri) adlı sosyal paylaşım ağındaki paylaşımlardan da yararlanılmış ve bu paylaşımlar analiz edilmiştir. Ayrıca Türk asıllı Tunuslular ile ilgili makaleler ve özellikle toplumsal anılarında aile ağacı ve kültürel mirasları bunun yanı sıra Türk asıllıların kültürel normlarıyla ilgili detaylar da ele alınmıştır.

■ Tunus Yerel Toplumunda Türk Unsuru ve İlişkisi

■ Tunus'ta Osmanlılar

Tunus'ta Osmanlı kuvvetlerinin varlığı; Tunus'u karıştıran, vatandaşlarının değerleriyle oynayan ve camilerini yıkan İspanya ile savaşmak ve Müslümanları korumak gibi haklı nedenlere dayanmaktadır. Kaynaklarda şu ifadeler yer almaktadır: “Sinan Paşa'nın İspanya ordusunu yenmesi, Osmanlı vezirinin yeniçeri birlikleri arasından bir birliği ona bırakması ve Tunus'a göndermesiyle sonuçlandı. Bu birlik yeni eyaletteki askeriyenin ve siyasetin bel kemiği olan sultanın yeniçeri ordusunun 101 numaralı kolordusu idi” (Vizâratü'd-difâ, 2020). Tunus'ta yöneticiler 1598'den 1630'a kadar “El-Day” (Dayı) ismiyle anılmışlardır. 1631'den 1702'ye kadar bölgenin yöneticiliğini yapan kişiler “El-Bey” lakabı ile isimlendirilmişlerdir. Bu tesmiye, daha sonraları Hüseyinî Devleti'nin kuruluşu ve yıkılışına kadar kullanılmıştır.

Yeniçerilerin yönetim noktasında etkili olduğu Tunus'ta 1500'lü yılların sonundan 1702'ye kadar pek çok çatışma ve gerginlik yaşanmıştır. Bu gerginliklerden ilki, bir yeniçeri askerinin kurduğu ve adını Murad Bey'den alan Murâdîler Hanedanı'nın yönetimi döneminde ortaya çıkmıştır. Muradiyye Devleti'nin kurucusu aslen Korsikalıdır ve gerçek adı Jacques Senti'dir. Jacques Senti'nin yönetimi ele geçirmeden önceki görevi, vergileri toplayıp tahsil etmek ve Tunus eyaletinde güvenliği sağlamaktır. Daha sonra, devlet ordusunun komutanı olan İbrahim el-Şerif yönetime geçmiştir. Yönetim Muradi ailesinin elindeyken, Osmanlı'dan ayrılma ve bağımsızlığı ilan etme noktasında bir tutum sergilenmiştir. El-Şerif yönetimi devrildiğinde, Muradi ailesinin tüm fertleri öldürülmüştür. İbrahim el-Şerif yönetimi, Babıali'nin emirlerini yerine getirmiştir. Durum böyle olunca dönemin Osmanlı padişahı, İbrahim el-Şerif'e “paşa” ünvanı vermiştir. Ancak elitler arası çatışmalar ve özellikle Cezayir kabilelerinin Tunus'a sürekli saldırı düzenlemeleri sonucu İbrahim el-Şerif yönetimi kaybetmiştir. Dolayısıyla İbrahim el-Şerif yönetimi (1702-1705) çok uzun sürmemiş 1705 yılında sona ermiştir.

Daha sonra Tunus'ta Hüseyin Bin Ali el-Türki tarafından Hüseyinîler Devleti kurulmuştur. Kurucu el-Türki, Muradiyye Devleti yöneticilerinin emri altında çalışan yeniçeri askerlerinden birinin oğluydu. Ancak aslı Girit-Kandiye'ye dayanmakta olup annesi ise “Şarin” adlı bir Berberi kabilesindendir. Tunuslular; babası Osmanlı ve annesi Tunuslu olan her bebeğin adını “Kerağla” (Kuloğlu) koyuyorlardı. Bu noktada şu hususa dikkat çekmek gerekmektedir: Her Türk Osmanlı'dır; ancak her Osmanlı Türk değildir. Bunun kanıtı ise torunlara verilen soy isimlerdeki farklılıklardır. Aşağıdaki tabloda bu durumun örnekleri verilmiştir.

■ Osmanlı Asıllı Tunus Soy İsim Listesi

Soy isimler	Soy
Garcî (فرجي), Gırâce (فراجة), Gâyici (فايجي), Sâhib al-Tâbi' (الطابع صاحب), el-Kâhiyye (الكاهية), Şûlâk (شولاك)	Şimdiki Gürcistan
Arna'ût (ارناؤوط)	Arnavutluk
Boşnak (بوشناق)	Bosna
el-Garîflî (القرينلي), Bâkîr (باكير), Bin Hüseyin (حسن بن), Bay (باي) ...	Girit Adası
Hazendâr (خزندار)	Sakız Adası
Memluk (مملوك), Şakir (شاكير)	Çerkez veya Rum
el-Zagli (الزغلي) (aslında soy isim sakli صقليل) şeklindedir ancak s (ص) harfi z (ز) ile değiştirilmiştir)	Bosna'daki Sağl şehri
Kazdağlı (كردغلي)	İran, Horasan

Yukarıdaki tabloda soy isimleri ile ilgili yapılan tasnif, Ahmed Bin Ebi Diyâf al-Mamun'un *Ithafu ehli'z-Zaman bi Ahbari Muluki Tunus ve Ahdi'l-Aman* adlı kitabında zikredilmektedir. Aynı zamanda bu kitabın yedinci ve sekizinci bölümlerinde bu soylardan gelen bazı şahsiyetlerin detaylandırılması yapılmıştır.

■ Türk asıllı Tunusluların Soy İsim Listesi

Soy İsimler	Var ise asıl soy isim	Şehir
el-Balâcî (البلاجي)		Edirne
Şehirlî (شالري)		Eskişehir
el-Zümerli (الزمرلي)	Al-İzmirli (الازميرلي)	İzmir
Bali (بالي), Bursalı (بورصالي)		Balıkesir ve Bursa şehirleri
Karadağlı (كردغلي)		Karadağ (Marmara bölgesinde bir yer)
el-Manisâlı (المنصالي)		Manisa
Kurbuslî (قربصلي)		Kıbrıs Adası
Boğazlî (بوغازلي)		İstanbul
Karavali (كراولي), Kara (قارة)	Karaoğlu (اغلو قارة)	Trabzon
Mâmağî (مامغلي)	İmamoğlu (اغلو امام)	Muğla-Trabzon
el-Devletli (الدولتلي)		Devletli
Kazmir (قزيمير)		Gaziemir
Laz (لاز), Lâziğ (لازيغ)		Elaziğ

Tabloda belirtilen soy isimler Tunus'ta bulunmaktadır. Yukarıdaki tabloda bulunan soy isimleri taşıyanlar Türk asıllıdır. Çünkü isimlerin hepsi Türkiye'deki şehir isimlerinden gelmektedir. Çalışmada geçen diğer soy isimleri gerçekleştirilen karşılıklı görüşmelerden elde edilmiştir. Bu soy isimleri, hamilinin nesiller boyu kendilerine miras kalmış olan aile ağacı vesilesiyle geldiğini göstermektedir. Bu soy isimlerinin yanı sıra Tunus'ta gerçekleştirilen görüşmelerde Türklere dayanan farklı soy isimlerinin olduğu da tespit edilmiştir. Bunların pek çoğunun günümüzde zengin ve mal mülk sahibi olan, aynı soy isimleri taşıyan ve çeşitli meslekleri işaret eden kişilerin soy isimleri olduğu saptanmıştır.

Bu tespitlerden yola çıkarak örneğin var olan soy isimleri arasında Hoca soy ismi (veya Belhoca Havaca) Türkçede öğretmen demektir. Yapılan mülakatlarda bu soy ismine sahip birçok kişinin varlığı tespit edilmiştir. Bu soy isimlerin Osmanlı'ya dayandığı doğru olmakla beraber bu kişilerin hepsi Türk kökenli değildir. Bunların arasında Arnavut ve Yunan kökenli kimseler de tespit edilmiştir. Bu ailelerin günümüz kuşakları ile yapılan yüz yüze görüşmelerde, aile bireylerinin kendi soy ağaçlarını korumaya dikkat ettikleri ama kendilerinin Türk olup olmadıklarını net olarak ortaya koyamadıkları fark edilmiştir. Kişilerin sahip oldukları bu tür soy isimleri Türklükten ziyade Osmanlı döneminde işgal edilen mesleklere işaret etmektedir. Örneğin:

- Hâkimler: Bektaş, Belkazi, Kundura, el-Ceziri Yoldaş, Hacı, Mamiş, el-Hanefi (Mülakat yapılanlardan birinin soy ismi Hanefi ve aile ağacı kendisinin Gaziantep şehrinden olduğunu kanıtlamaktadır.)
- Hocalar: b. Murat, Murat, b. Mahmut, Sararfi, Sufta...
- Asker: Baş Hambeh, Başçavuş, Vardiyan, Baştopçu, Yüzbaşı, Bölükbaş, Hazindar, Düngüzlü, Bölükdaş, Turgut, Kaid al-Sibsi, Şukat-Şukatli, Cafer, Bin Osman, al-Hiseyni, Sefer, Bin Cenat, Sata...
- Ocaklar: Ağa, Kaak, Gündüz, Tercüman, Kahiye, Zagli, Belhuvan, Şakir...
- Meslekler ve Zanaatlar: Duacı, Bolbağ, Sakancı, Kaycı, Kemerci, Tamirci, Çorbacı, Kalaycı, Batuhan, al-Kapçı...

Bu isimler Tunus Cumhuriyeti toprakları üzerinde dağınık hâlde yaşayan bazı Tunuslu ailelerin soy isimleridir. Ancak bu soy isimlere sahip olan kişilerin en çok yoğunlaştıkları yerlerin sahil beldeleri ve başkent Tunus olduğu görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu kişiler Osmanlı soylu olmasına karşın bunların tamamı Türk değildir. Bunun yanı sıra, Tunusluların

çoğunluğu bu kişiler arasında Osmanlı, Memlûklü gibi köken ayrıştırması yapmamaktadır. Hepsini, Hüseyinler Devleti kurucusu (Ali b. Hüseyin) gibi aslı bugün Yunanistan sınırları içerisinde bir ada olmasına rağmen “Türki” olarak isimlendirmektedirler. Bunun sebebi ise, “Türklerin Tunus’ta yayılması ve Osmanlı fethinin etkileri olmuştur. Tunus’a gelen yeniçerilerin çoğu evlenmiştir ve evlendiklerinin çoğunluğu Tunuslu kadınlar olmuştur. Böylelikle Tunus’ta Kavâligîyya (كوالجية) (Kuloğulları) olarak nitelendirilen yeni bir tabaka ortaya çıkmıştır” (el-Hoca, 2015, s. 119).

■ Türklerin Yerel Halka Etkileri ve İlişkileri

Toplunun bir kısmı Türk veya Memlûklü olsa da Osmanlıların özellikle yerli kadınlarla evlenerek toplum ile kaynaşmasına rağmen, yerel halk Osmanlı’yı “yönetimi ele geçirmiş yabancı bir güç olarak görmüştür. Bunun sebebi ise yönetimin ve önemli mevkilerin neredeyse tamamının Osmanlı elitlerinin ellerinde olması ile açıklanabilir. Günümüzde bile ülkede makam, mevki ve servet sahibi kişiler paşa veya bay (bey) olarak anılmakta ve bu durum garipsenmemektedir” (el-Cemal, 2015, s. 6).

Türkler, özellikle de yeniçeriler Tunus’ta hüküm sürdükleri dönemde halk ile zaman zaman karşı karşıya gelmiştir. Bu durum Tunus toplum hafızasında olumsuz Türk imajının yerleşmesine etki etmiştir. Yeniçeri askerlerinin pek çok kez yerel halka ve hatta yönetime karşı şiddet kullanmaları tarih kaynaklarında yer edinmiştir. Bu baskı ve zulüm, özellikle 1631’den 1705’e kadar devam eden Muradiye Beyliği döneminde belirgin bir hâl almıştır. Bu süreç içerisinde yeniçeriler pek çok kabileye karşı şiddet kullanmış ve mallarını gasp etmiştir” (el-Hâdî, 2015, s. 119). Yine tarih kaynaklarında, yeniçerilerin Murad Bey ve ailesi gibi bey ailelerini öldürdüğü bilgisi geçmektedir. Bu da yeniçerilerin isyankârlıklarını ve inziva gibi dinî hassasiyetlere saygısızlıklarını göstermektedir. Türkiye’de de bilindiği gibi inzivaya çekilen kişi güvendedir ve ona dokunulmaz. Ancak yeniçeriler Tunus’ta bu geleneğe uymamış “Siydi Bin A’rus’a sığınmak için kaçan” “El-Day Muhammed al-Sefer” gibi inzivaya girenleri 1706 yılında zorla çıkarmış ve hunharca katletmiştir (Cherif, 1984, s. 139).

1740-1756 yılları, Tunus’ta “yeniçeri isyanları” dönemi olarak anılır. O dönem beylik yapan, yeniçerilere kibirli davranan ve bazı kaynaklara göre kendisine gelen bir emirde yeniçerilerin mallarına el koyulmasını bildirilen Ali Bey’e karşı da devam etmiştir. Ali Bey bu hareketiyle yeniçerilerin güçlerinin ve isyanlarının kırılaacağını düşünmüşse de bu olay, “Yeniçerileri daha da kızdırmış ve 1752 yılında bir gece yarısı, yeniçeri askerleri kızgın bir şekilde dışarı çıkmış, eyalet pazarlarını, kervanları yağmalamıştır, halkın

evlerini basmışlardır. Dahası kendilerine emir ulaşmasına rağmen durmamış Yahudilerin ve Fransızların evlerini basarak şehirde büyük bir korku ve yıkıma sebep olmuşlardır. Hatta eyaletteki kadınların tacize ve tecavüze uğradığı bazı kayıtlarda geçmektedir.” (Rousseau, 1992, s. 208).

1783-1813 yılları arasında Hammûde Bey döneminde de yeniçerilerin isyanları devam etmiştir. Hammûde Bey’in almış olduğu en önemli kararlardan biri, yeniçeri saflarına yeni askerlerin alınmayacak olması ve yeniçerilerin görevlerinden alınması olmuştur. Bu eylemin sebebi olarak ise yeniçerilerin görevlerini doğru şekilde icra edememesi ve kendi tebaalarından olan Kuloğullarının askerliğe daha fazla alınması şeklinde izah edilmiştir (Rousseau, 1992, s. 290). Hammûde Bey askeriye düzenlerken Tunuslulardan el-Sabayihiyye, el-Mezarikiyye (Fursan kabilelerinden) ve el-Zevavelilerin (Tunus’taki kabileler bölgesinde yer alan el-Zevave ordusu mensuplarının çocuklarıdır) bir kısmından alarak güçlendirmeye çalışmıştır. Tüm bu yeni gelişmeler yeniçeri askerlerini konum itibarıyla güçsüzleştirmiş ve ülke içerisindeki mevkilerdeki gücünü zayıflatmıştır.

Bu durum yeniçerileri her geçen gün daha da etkilemeye başlamış ve beyin onlardan kurtulmaya çalıştığını anlayarak yeni bir ayaklanma için harekete geçmişlerdir. Ancak bu sefer maaş veya maddi hakları için değil, yeniçeri varlığını ve mevcudiyetini korumak için ayaklanmışlardır (Âmir, 2009, s. 210). Yeniçeri isyanlarından bir diğerinin ise 1797 yılında İngiliz konsolosunun tutuklanması için yapıldığı görülmektedir. İsyan girişimleri bununla da sınırlı kalmamış yeniçeriler 30 Ağustos 1811 tarihinde Hammûde Paşa’nın tutuklanması için bir girişimde bulunmuşlardır. Bu girişimde başarısız olmuşlar ve bu durum artık onlar için dönüşü olmayan bir yola girildiği anlamına gelmiştir. Tunus’ta gerçekleştirilen isyanlarda başı çeken gruplardan birisi olan yeniçeriler “caydırma, kaçırma, ticaret yerlerini yıkma, evlere zorla girme, eyalet mallarının çoğunu yakma ve bozma” olaylarına karışmışlardır (Rousseau, 1992, s. 292).¹ Bunların yanı sıra saldırılarını sadece başkentte değil diğer beldelerde de gerçekleştirmişlerdir.

Tarihî kaynaklarda yeniçerilerin başlattıkları isyanların kapsamı hakkında geniş bilgilere yer verilmektedir. Bu kaynaklardan birisinde yeniçerilerin durumu şu şekilde tasvir edilmiştir: “Yeniçeriler beyin kalbine korku ve dehşet saldıgı gibi artık sabah olduğunda sabrı tükenen halkı da teröriize etmiş ve neticede halk yeniçerileri püskürtmek için silahlanmış ve onları yenilgiye uğratmıştır” (Rousseau, 1992, s. 292). Böylelikle bu isyan girişimi pek çok yeniçeri askerinin Sabbahiyye birlikleri ve yerel askerler tarafından

¹ Editörün Notu: Yeniçerilerin Osmanlı tarihi boyunca yalnızca Anadolu’da değil gittikleri yerlerde de birtakım isyan girişimlerine girdikleri Tunus örneğinde de görülmektedir.

öldürülmesiyle sonlanmıştır. Yeniçeriler alınan bu ağır yenilgiye rağmen 1816 yılında yine yeni bir isyan girişimi başlatmışlardır. Her seferinde başarısız olmaları ise deniz yoluyla kaçmaları ile sonuçlanmıştır. “Kaçan yeniçeriler beş adet emirlik gemisini ele geçirmişler ve gemileri demir almadan önce intikam amacıyla kendilerini teselli etmek için yerel halkın evlerine saldırmışlardır. Son olarak da kalenin top savunmalarını yıkmışlardır” (Rousseau, 1992, s. 326). Yeniçeri bölükleri sorunu 1829 yılında çözüme ulaşmıştır² (eş-Şeybânî, 1995, s. 43). Bu çözüm, Hüseyin Bey (1824-1835) döneminde kurulan yeni bir ordu birliği ile gerçekleşmiştir.

Tunus toplumsal hafızasında gerek tarih kitapları ile gerekse rivayetlerle yerleşmiş olan bu tarihî ön okumadan sonra Osmanlı ve Tunus yerel halkı arasındaki ilişki konusundan ayrılarak toplumun zihninde kökleşmiş diğer halk rivayetlerine değinmekte fayda vardır. Bu örnekler arasında gördüklerimizden birisi “Terekû ve Beyellekû” örneğidir. Bunun anlamı yukarıda zikredilen yeniçerilerin isyankâr ve yıkıcı durumlarına atfen “Yıktilar ve bela getirdiler!” şeklindedir. Öyle ki, yeniçerilerin ilga edilmesinden ve Kuloğlu unsurlarının bedelini ödemesinden sonra bile Tunuslular Kuloğullarına işgalci gözüyle bakmışlardır. Hatta halk yeniçerileri, beylerin hükümlerini hiçe sayan ve halkı yağmalamak için pusuda bekleyen bir grup olarak düşünmekteledir. Buna kanıt olarak da Sadık Bey’in yönetimine karşı çıkan Ali b. Ğazâhim (1864) devrimini göstermektedirler. Bu devrimde “Türk hükümdarlar azledilsin ve Tunus’ta yönetimden uzaklaştırılsın!” sloganları atılmıştır. Bu durum da Ahmet b. Ebi Diyâf’ın “Başımıza efendilerden birinin yönetici olarak geçmemesini istediler.” (Ebî Diyâf, 1963, s. 126) sözünü doğrulamaktadır. Özellikle beyin ordusunun 1864 senesinde yaptığı engellemeden sonra “Türk beylerine karşılık Arap beyi” (Ganiage, 1968, s. 194) ismiyle bir ordu komutanı ismi koyulmuştur. “Daha sonra iki beyin yönetimi kırsal bölgelerde ama özellikle sahil bölgelerinde pek çok devrimci ve isyancı tarafından yapılmaya çalışılan devrimlere yönelik sert tedbirler ele almıştır” (Ebî Diyâf, 1963, s. 126).

Tüm bunlara rağmen Ahmet Bey (1837-1855), yenilikçi Hayreddin Paşa ve bunlardan önce Hammûdi Paşa el-Hüseyini (1782-1814) gibi bazı yöneticilerin kendi dönemlerinde yaptığı olumlu gelişmeler (el-Cemal, 2015, s. 7) yabana atılmamalıdır. Osmanlı’nın Tunus’taki varlığı Tunus kültürünü zenginleştirmiştir. Çok konuşulan, adından söz ettiren eserler bırakmışlardır. Ayrıca dilin zenginleşmesine de katkı sunmuşlardır. Özellikle aradan asırlar geçmesine rağmen Tunus lehçesinde kullanılan bazı Türkçe tabirler hâlen tüm ülkede yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu tabirlerin bazıları asıl

² Yeniçeri Ocağı, 1826’da Osmanlı Devleti’nde lağvedilmiştir.

manasını korumuş, bazıları ise anlam genişlemesi yoluyla değişik manalar kazanmıştır. Aşağıdaki tabloda bunların en çok bilinenleri verilmiştir:

Türkçesi	Kelimeler
Dolaşmak	(Yedûlaş) يدولش
Zavallı, Miskin	(Zavâllî) زوالي
Kazan	(Kâzân) قازان
Saat çivisi	(Zemberâk) زمبراك
Palyaço (Karagöz)	(Karâkûz) كراكوز
Su ibriği, Bakraç	(Bakrâc) بقرآچ
Çesme	(Şîşme) شيشمة
Aman dilemek	(‘Emân) أمان
Gezmek	(Yetekezdar) يتكزدر
Tembel	(Tambal) طمبالا
Güreş	(Ğurâş) غراش
Sakat	(Sakât) سقاط

Tunus’ta bunlar gibi daha pek çok kelime kullanım ve telaffuz şekline göre vilayetten vilayete değişiklik göstermektedir. Osmanlılar lehçede olduğu gibi Tunus mutfağını da etkilemiştir. Bu yemekler hazırlanış açısından farklı ancak içerik ve isim bakımından çok benzerdir. Günümüzde kullanılan yemekler arasında bulgur, leblebi, baklava, boza, lokum, sumsa en çok bilinen Osmanlı yemek isimleridir.

Osmanlı’nın Tunus’ta bıraktığı en önemli miras ise; camiler, kervanlar, hamamlar, saraylar, pazarlar ve daha pek çok şehir binasıyla tüm ülkede görülen mimarisidir. Bu mimari, bazı ayrıntıları bakımından Tunus’un Osmanlı’dan önceki döneminden yeni ve farklı bir tarz ortaya koymuştur. Binalar, dışlarında değişik düzenlemeler ve içinden süslemeler eklenerek değişmiştir (Ubeydulhâc, 2016, s. 98). Bina denince kastedilen, İstanbul’da bulunan Süleymaniye Cami gibi içerisinde barındırdığı (Medrese, hastane, türbe ve pazarların) olduğu binalardır (Külliyeler). Tunus’taki bina toplulukları arasında bilinenlerden birisi Yusuf Dayı Külliyesi’dir. İçerisinde cami, türbe, abdesthane, medrese ve bunların yanı sıra el-Bereke Pazarı, el-Cerabe Pazarı ve el-Boşmakiye Pazarı gibi pek çok pazar bulunmaktadır.

Tunus ve Türkiye’nin yerel cami mimarisi farklı özelliklere sahiptir. Bilindiği üzere Osmanlılar Tunusluların aksine Maliki mezhebi değil Hanefi mezhebine tabidirler. Bundan dolayı yöneticiler özel camiler inşa etmişlerdir. Bu süreçte Tunus şehrinde yedi adet Hanefi cami yaptırılmıştır. Bu camiler; El-Kusbe Camii, Yusuf Dayı Camii, El-Kasra Camii, Hammûde Paşa Camii,

Yusuf Sahip el-Tabi'i Camii ve günümüzde ismi Siydi Mahrez Camii eski ismi ile Muhammed Bey Camii'dir. Bu dönemden sonra yapılan yeni cami ise Hüseyiniye Devleti'nin kurucu Hüseyin Bin Ali yaptırmıştır. Diğer şehirlerde Safakız (Türk Camii), Zağvan, Binzert ve Baceh adlı camiler de bulunmaktadır.

Hanefi camilerinin minareleri, Maliki camilerinden farklı olarak kare değil sekizgendir. Nitekim Türk camileri sütunlarıyla bilinen camilerdir. Bazı mimarlar sütunların içerisinde dörtgen ile sekizgen karışımıyla yapıldığını anlamışlardır. Ama Muhammed Bey Camii (bugünkü Sidi Mahrez Camii), İstanbul camileri gibi ortasında kubbelerin çokluğuyla göze çarpmaktadır.

Türbe inşa etme kültürü ise Osmanlı Devleti ile beraber yayılmıştır. Türbeler (Yusuf Dayı Türbesi ve Hammûde Paşa Türbesi gibi) camilerin içerisinde yapılmıştır. Camilerin dışında kendi başına yapılmış türbeler de bulunmaktadır. Bunlara; Laz Türbesi, Ahmet Hoca Türbesi ve aralarında en meşhuru olan Bey Türbesi yani Tunus'u yönetmiş beylerin defnedildiği türbeler örnek olarak verilebilir.

Medreselere gelecek olursak, Osmanlı Devleti'nin önem verdiği temel eğitim dinî ilimleridir. İnşa edilen bu medreselere farklı şehirlerden okumak için gelen öğrencilere yurt yapılmıştır. Bu medreselerin en göze çarpanı el-Başıyye Medresesi, el-Selmaniye Medresesi ve Hüseyiniye Medreseleridir. Osmanlı yöneticileri, Türk seramik sanatını kullanarak kendilerine has hisarlar ve surlar inşa ettirmiştir. Bunlar, Bizerte'deki Kaz el-Malh Hisarı gibi pek çok yerde Osmanlı yazı sanatını işlemişlerdir.

■ Türk Asıllı Tunusluların Sosyal ve Mezhepsel Kimliği

■ Soy ve Memleket Arasında Kimlik

Genel olarak sosyal bilimler değerlendirildiğinde, sosyal yapıyı oluşturan temel kavramlardan birisi kimliktir. Çünkü kimlik, sosyal ve kültürel açıdan insanların ve toplumların hayatının derinliklerine işleyen kavramların başında gelmektedir. Kimlik kavramı basit bir kavram değildir ve ilk bakışta anlaşıldığı gibi benlik olarak da ifade edilmektedir. Ancak buna ek olarak, kişinin varlığını ilk hissettiği andan olgunluğuna kadar olan süreçte beynine yerleşen temsiller topluluğunu da ifade etmektedir. Bu da Charles Taylor'un da ifadesiyle: "Kimlik olduğumuz şey demektir. Zevklerimize, isteklerimize, tercihlerimize ve hedeflerimize anlam veren kimlik ait olduğumuz yerdir ve önceki deneyim ve tecrübelerin cesede bürünmüş halidir. Bana göre ise kimlik yani benim kimliğim, diğer insanlar ile iletişim olarak kabul ediyorum. Bununla beraber benim kimliğim diğer insanlarla ilişkimi büyük

Vehrânda yansıtmaktadır” (Mecîd, 2016). Bu da “Kimliğin kapalı bir yapı olduğu anlamına gelmez, çünkü kimlik düzenli bir şekilde değişken bir yapıya sahiptir. Ancak sabit eksenslidir. Kimlik terimi zaman dilimine ve standartlarına göre aks etmektedir. Karşılıklı ilişkiler bağlamında ise kimlik, varlık verileri ve çevreleyen bileşenler ile kesin ve gizlenmiş etkiler karşısında aktifleşmektedir. Öyle ki, tarihin zaman yönetimindeki etkisi, idrak yollarından bağımsız şekilde reaksiyon vermez” (Kerkûş, 2014, s. 271). Bu tanımlamalara göre toplumsal kimlik, kişinin kendi toplumsal yetiştirme ve normelleştirme eylemine göre şekillenmektedir. Yani “kimlik düzenli hisler, düşünceler ve stratejiler sistemi olarak kabul edilir ayrıca kimlik geçmişte kökleşmiş seçkin yapısal sisteme de işaret eder” (Müslim, 2009, s. 53).

Kişî toplumsal bilincin ayırdığı temsillerin tümüne hâkim olan topluma aittir ve şahıslar topluma üyelik ve etkileşim yoluyla katılım göstermektedir. Temsil ise aralarındaki ilişkiyi güçlendirerek devamlılık ve kesinlikle belirginleşmektedir. Ortak ve sıkı temsiller itibar gücünün sağladığı şekilde gerçekleşir. Temsil, kişinin hayatındaki etkili konumların veya olguların zihne geri kazandırılması eylemi demektir. Bu da fotoğraf, simge veya belirti yoluyla olmaktadır. Toplum bilimi de kavram bilimden farklı olarak, kişisel ve toplumsal tanımlama şekillerinden biridir. Kimlik toplum biliminin anlaşılmasına ve daha sonra da idrak edilmesine yardımcı olmaktadır. Kısacası temsil, toplumun inşasının yapıldığı toplumsal yetiştirme ve onu oluşturan olgular ile güçlü bir şekilde bağlı olan toplumsal bir kavramdır. Kimliğe ve temsil temelinde değerlendirildiğinde saha araştırmasına dayanan bu çalışma, Türk asıllı Tunusluların dört farklı zümreyi temsil ettiğini keşfetmiştir.

Birinci zümre, kendini Tunuslu değil Türk olarak görenlerdir. Kendilerinin Tunus soylarını kabul etmemekte ve hâlâ Türklüğe dayanan soy ağaçlarını korumaktadırlar. Bu gruba ait bireyler Türkiye Cumhuriyeti yetkililerinden Türk kimliği talep etmekteledir. Bu bağlamda Sayın R.B.H. kendisi Türk asıllı olup, kocası da Osmanlı’dır. Özellikle Hüseyiniye yönetimi ailesinin torunlarından olduğunu ifade ederek şöyle demektedir: “Tek isteğim Türk vatandaşlığına sahip olmak, çünkü aile ağacımın da kanıtladığı gibi ben Türk asıllıyım. Ben, rüzgârın vatanından alıp götürdüğü bir yaprak gibiyim. Kendimi olmam gereken yerde hissetmiyorum.” Aynı şekilde yakın akrabası Sayın D.M. de şöyle söylemektedir: “İlk yetiştığımızden beri Türk olarak büyüdük, bizi Tunus toplumundan ayıran bazı özelliklerimizi koruduk. Bunlardan biri de lehçemiz (Özel bir bölgeye ait olan bu lehçe Hüseyiniye yönetiminin önde gelenlerinin lehçesidir ve Türkçe değildir), ve yemek yapım şeklimizdir.”

İkinci zümre ise, ulusal kimlikleri ve etnik kimlikleriyle tamamen barışık bir gruptur. Bunu da bize M.S. Hanım'ın sözleri göstermektedir: "Ben Tunusluyum. Vatandaşlık bağlarım birlikten ve vatan bilincimden gelir. Ama ben Türk asıllıyım, kökenimle övünç duyarım ve ayrıca Fatihlerin torunu olduğum için de gurur duyuyorum." Aynı şekilde M.H. Bey de şöyle söylemiştir: "Ben Tunusluyum. Kişiliğimde bunu inkâr edemem. Kanım Türk kanıdır ve bununla gurur duyuyorum. Bu da beni Osmanlı Devleti hakkında daha çok araştırma yapmaya itiyor. İlk olarak Tunus'ta Türkçe öğrendim, daha sonra Osmanlı Türkçesini de aynı kursta öğrendim. Pek çok kez Türkiye'ye seyahat ettim. Soy ağacımın dayandığı nesep itibarıyla en çok da Gaziantep'i ziyaret ettim. Hatta iş arkadaşlarım sürekli bana '*Si Türki*', (سي التركي) yani Türk Beyi şeklinde seslenirler. Bu söylem yer yer istihza barındırsa da ben Türk olmaktan çok mutluyum."

Bu grup da Türk asıllı olmayı ayırt edici bir gurur ve erdemlik kaynağı olarak görmektedir. Bunu, kendilerini toplumun diğer fertlerinden ayıran bir özellik olarak gördükleri gözlemlenmiştir. Özellikle Tunus toplumunu ve genel anlamda Arap toplumunu etkileyen Muhteşem Yüzyıl, Diriliş Ertuğrul, Payitaht Abdülhamid dizileri gibi Türk tarihî dramlarının yayılmasından sonra Türklüğü üstün-yüce bir konumda değerlendiren bakışın oluştuğu da söylenebilir.

Yapılan mülakatlar kişilerin Osmanlı Devleti'ni "İslam halifeliğini miras alarak yürüten, İslam'ın ihtişamını yaşatma ve mevcudiyetini yaymaya çalışan, Haçlı savaşlarından ve askerî üstünlüklerinin başlangıcından bu yana İslami mantık ile hareket ederek Avrupa'ya güç olarak üstün gelen" (el-İdrîsî, 2019, s. 7) ortak bir değer olarak kabul ettiğini göstermektedir. Daha sonra bu ortak İslami hafızanın övgü ve gelişiminden depolanmış tarihî şifreleri yaşatmak gerekir. Bu da Arap halkının merkezini, özellikle güç ve kuvvetin de içinde bulunduğu İslami geçmişin özlemini duyan genç grupları etkilemektedir. Bu gençler güç bakımından itaatkârlık ve Batı düzeninin uyumu ile İslam toplumlarının genel çerçevede şu anki hayat standardını karşılaştırmaktadır. Beş yüz seneden fazla hüküm süren Osmanlı Devleti'ni konu alan tarihî diziler, Tunus halkı üzerinde etki bırakmaktadır. Bu bağlamda M.H. şöyle demektedir: "Gerçek şu ki, tarihî Türk dizileri Tunus toplumunun Türklere bakış açısını değiştirmiş, hatta bazılarının Türk asıllı olmayı arzulamasına bile sebep olmuştur."

Sanal alemin gerçek hayatı kuşatmasının bir uzantısı olarak Tunus'ta soylara göre gruplaşmaların ve sanal âlemde bir araya gelmenin de önü açılmıştır. Önceki siyasi sistem içerisinde bu durum hem yasaktı hem de böyle bir imkân bulunmamaktaydı fakat günümüzde Facebook gruplarında

Berberiler, son Endülüslüler, son Araplar ve Tunuslu Türkler adına açılmış çok sayıda sayfa vardır. Bununla beraber Facebook mecrasında en çok faaliyet gösteren ve en çok etkileşimin gerçekleştiği gruplardan bir tanesi “Atrak Tounes” (Tunus Türkleri) grubudur. Bu grup sayfasının yöneticisi Türk ve Osmanlı asıllı Tunusluların bir arada bulunması için çeşitli etkinlikler yapmaktadır. Bu sayfaya üye olan katılımcılar ailelerinden kalan eski bazı belge ve fotoğrafları paylaşmaktadırlar. Diğer bir taraftan bu kişiler özellikle sürekli Osmanlı Devleti’nin, Türk şehirleri, Türk gelenek ve göreneklerinin fotoğraflarını paylaşmaktadırlar. Bu fotoğraflarda “Türk vatanına selam olsun.”, “Türkiye dedelerimizin topraklarıdır.”, “Türkiye aşk ve kandır.” gibi soylarının gerçek intisabını belli eden yorumlar bulunmaktadır. Bu yorumlarda Türk ve Tunus kimliğinin bir sentezinden çok Tunus kimliğine kıyasla Türk kimliğinin yüceltildiği görülmektedir.

Üçüncü zümreye gelecek olursak, bu grup Türk soylarını inkâr etmekte ve kendilerini Tunuslu olarak kabul etmektedirler. Bunu bize kanıtlayan N.H. isimli hanımefendi şöyle söylemektedir: “Ben Tunuslu olarak doğdum ve büyüdüm. Ben iliklerime kadar Tunusluyum. Türk asıllı olmam bana bir şey ifade etmiyor. Bu benim kaderimi ve gerçeğimi değiştirmiyor. Ben Tunus’un havasını soluyorum.” Benzer şekilde M.B.M. adlı beyefendi şöyle söylemektedir: “Türkiye mi? Beni ilgilendirmiyor. Ülkem dedelerimin gömülü olduğu ve çocuklarımin büyüdüğü yerdir. Bu da Tunus’tur. Soy meselesi şekilsel bir konudur, bana göre özle ilgili değildir.” Bu zümreye mensup kişiler de Türk asıllı Tunuslulardır. Ancak ikinci kimliklerini reddetmemektedirler. Çünkü soylarını Türk olarak görmemektedirler.

En son zümreye gelecek olursak, çoğunluğu kendisinin Türk soyundan geldiğini bilmemekte ve Tunus’un kırsal bölgelerinde yaşamaktadırlar. Kendi asıllarını bilmemelerinin ise dedelerinin yerel halka entegre olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca bu zümre içerisindekiler (al-Ağvatlar’dan³ olanlar dışında), dedeleri çocuklarına ve torunlarına intisabını aktarmaması sebebiyle, soy ağacını hâlâ koruyanların çoğunluğu gibi olmamışlardır. Özellikle çoğunlukla zenginler veya Hüseyiniler, Endülüslü ve eşraftan ailelerin fertleri gibi akrabalıkları olanların çoğunluğu, ailelerinin gelecek nesillere miraslarını devretmelerini zorunluluk olarak görmemektedirler.

İç bölgelerde yaşayan Türkler ise, rütbesiz askerler veya yönetimle bağlantısı olmamış kişilerdi. Ayrıca kendileri ve soyları soyadlarından tanınmış olmasına ve bu soyadları taşımalarına rağmen yerel halka tam olarak entegre olmuşlar ve benliklerini koruyamamışlardır. Bu ise onların

³ Ağvat/agavat, ağa kelimesinin Arapça grameri uyarınca çoğuludur.

torunlarının soylarını unutmalarına sebep olmuştur. Bu çerçevede M.B.V. şöyle söylemektedir: “Türk asıllı olduğumu öğrenince çok şaşırdım. Aile soyadımı garipsiyordum ama aslını ve Türk asıllı olduğumu hiç bilmiyordum. Bu benim için sevindirici bir haber çünkü ben pek çok Tunuslu gibi Türkiye’yi çok seviyorum.” Ama S.M. ise şöyle demektedir: “Endülüs asıllı olduğumu zannediyordum. Türk asıllı olduğumu hiç düşünmemiştim. Öyle de olsa ben Tunuslu olmakla gurur duyuyorum”. Kendileriyle yaptığımız görüşmelerin çoğunda Türk asıllı olmalarının onları sevindirdiğini gizlemediler ama Tunuslu kimliklerini de bırakmadılar. İç bölgelerde yaşamaları ve orali olmalarıyla ayrıca oradan millî kimliklerini kazanmalarıyla gurur duymaktadırlar.

■ Geçmiş İmtiyazlar ve Mevcut Kayıplar Arasında Hanefi Mezhebi

Hanefi Mezhebi, Tunus’ta ilk kez 759-828 yılları arasında Kadiü’l-Kayruvan Esad Bin el-Farrat sayesinde yayılmıştır. Ancak Zîrîler Devleti’nin kurulması ile bu devletin yönetici el-Mu’az Bin Badis el-Senhaci olmuş ve ülke halkı onunla beraber Maliki mezhebine geçmeye başlamıştır. Zîrîler’den sonra Tunus’ta uzun asırlar boyu hüküm süren al-Hafsiyye Devleti yıkılıp Osmanlıların ülkeye gelişine kadar Maliki mezhebine bağlı kalmıştır. Daha sonra Hanefi mezhebine geri dönülmüştür. Çünkü bu mezhep, Tunus’ta yönetimini peş peşe devralan hükümdarlar gibi devletin ileri gelenlerinin mezhebidir. Bunların en önemlisi çocukluğundan beri evlatlarını Türk asıllı eğitimcilerle bu mezhebin hükümdarları olarak yetiştiren Hüseyin Devleti’nin beyleridir. Hammûde Paşa’nın yetiştirilmesini buna örnek olarak verebiliriz. Babası Hammûde Paşa’nın Kur’an’ı hıfzetmesini, fıkıh ve hükümlerini öğrenmesini sağlamıştır. Bunun için de “Tunus’un önde gelenlerinden ve meşhurlarından Şeyh Hammûde Bekir’i” (Ebî Dıyâf, 1963, s. 23) görevlendirmiştir. Hammûde Paşa ondan “Hanefi fıkıhı, kelam ilmi dersleri almıştır. Hammûde Paşa hocası vefat ettiğinde, cenazesine yürürken ağlamış ve hocasını Tunus’ta defnettirmiştir” (Ebî Dıyâf, 1963, s. 3).

Osmanlılar döneminde yargı, Tunus’ta yaşayan Hanefi Türk fakihlerinin kontrolünde bulunmaktaydı. Hüseyin Efendi, Osmanlı Devleti ülkeye geldikten sonra atanan ilk kadıdır. Görevde kalma süresi üç seneden fazla sürmemiş ve yerine başka bir Türk kadı atanmıştır. “Bu atamalar kadılığa Tunuslu olan Bernazlı meşhur Muhammed Kara Hoca atanana kadar devam etmiştir. Bu kadı Tunuslu ama Hanefi mezhebinden olarak atanan ilk kadıdır” (el-Mecdûb, 1985). Ancak bu kadının da aslen Türk olmasıyla birlikte artık ülke dışından gelen Türk âlimlerin halkın antipatisini kazanmış olması nedeniyle ve Hanefi Türk âlimlerin çoğunluğunun azaltılması için

Türk asıllı Tunusluların kadı olarak atanmasına başlanmıştır. Ayrıca, Hanefi Türk kadılarının Arapçayı bilmemeleri de onların sayısında bir azalmayı beraberinde getirmiştir. Hanefi âlimleri hükümdarlık olan ülkelerde önde gelenlerden sayılırdı. Maliki kadılarına kıyasla pek çok maddi ve edebi imtiyazlara sahiptiler. Beylerin resmî karşılamlarda, Maliki âlimlerinin aksine Hanefi kadılarını sol taraflarına değil de sağlarına oturtmaları bu imtiyazlardan biridir.

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de idarecilerin sağ tarafında oturmanın anlamı en yüksek değer ve takdire karşılık gelmekteydi. Hanefi âlimler maddi seviye olarak Maliki âlimlerine kıyasla daha yüksek mertebelerde kabul edilirdi. Aynı makama sahip olmalarına rağmen Malikilere “şeyhülislam” makamı verilmezdi, sadece Hanefi ulema bu makama gelebilirdi. Şeyh Ahmet b. Hoca 1877’de atandığında resmî olarak kendisine şeyh künyesi verildi. Atama yazısında ise “Tunus’un Şeyhülislamı” olarak zikredilmiş ve bu lakap 1932 yılına kadar “Hanefi baş müftü” ünvanı ile devam etmiştir. Şeyh Muhammed Tahir b. Aşur bu mevkiye atanan ilk Maliki şeyhülislamı olmuştur (Zâhir, 2018, s. 386).

Bu farklılıklara rağmen Tunus’ta iki mezhep grubu arasında fikrî ve mezhebî bir çatışma olmamıştır. Malikiliğin mertebe bakımından daha fazla mensubu bulunmasına rağmen, Hanefiler yerel toplumun kültürü ve gereklilikleri gibi konularda iletişim sıkıntısı çekmemiştir. Bu bağlamda Şeyh Ahmet b. Hoca kitabında şöyle belirtmektedir: “Hüseyniler döneminde Tunus başkentinde var olan 19 camideki hutbeler iki mezhebe göre verilmekteydi. 12 camide Maliki mezhebinin usul ve esaslarına göre salavatlar, diğer yedi camide ise Hanefi mezhebinin usullerine göre yapılırdı” (el-Hocâ, 1939, s. 39). Bunun yanı sıra “Zeytune Camii’nde eğitim Ahmet Bey (1855) döneminde Maliki ve Hanefi şeyhlerinin eşitliğine dayanarak yapılırdı. Zeytune Camii’nde ilk tabaka dersleri otuz hocadan oluşurdu ve bunların yarısı Hanefi âlimi iken diğer yarısı Maliki âlimiydi” (el-Hocâ, 1939, s. 39).

Elbette burada zikredilmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Maliki âlimleri eğitim verme konusunda kabul için sınava tabi tutulurdu. Ancak Hanefi âlimlerinin makamları babadan oğula geçerek tevarüs ederdi. Bu da Hanefi âlimlerinin Maliki âlimleriyle kıyaslanmasına bir engel teşkil ediyordu. Bu ikircikli yapı Şeyhülislam adı altında Maliki ve Hanefilikle beraber 31 Ağustos 1956’ya kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra “Tunus Müftüsü” ünvanıyla mezhepten bağımsız olarak atanmaya başlanmıştır (el-Hoca, 2015, s. 176). Daha sonra bu ünvan “cumhuriyet müftüsü” olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklik sonrasında ise bu makama Şeyh Muhammed el-Hadi b. el-Kadi

el-Hanefi (1970-1976) ve Şeyh Muhammed el-Habib Belhoca (1976-1984) isimli iki Türk asıllı müftü atanmıştır.

Zaman içerisinde Hanefi mezhebi Tunus toplumunda yavaş yavaş kaybolmuş ve Malikilik Tunus devletinin mezhebi olarak kalmıştır. Hatta Hanefi camilerinde de Maliki mezhebi kaidelerine göre namaz kıldırılmaya başlanmıştır. Ancak Hanefi mezhebi tamamen yok olmuş değildir; Beyrum, Belhoca ve Mamağlı isimli Hanefi şeyh veya kadıların ailelerinden gelen âlimler bugün bile halk içinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Türk asıllı aileler de bugün sosyal kaynaşmaya rağmen Hanefi mezhebine bağlılıklarını ve bu mezhep ile bağlarını bırakmamış durumdadırlar. Bu aileler çocuklarına dinî nikâhlarını hâlâ Hammude Paşa Camii'nde, kendi kaidelerine göre kıymaktadırlar.

Bu bağlamda R.B.H. Hanımefendi şöyle söylemektedir: "Hammûde Paşa Camii dışında nikâh kıyılması ayıp karşılanır. Bu bize dedelerimizden kalmış bir âdettir. Bizde bu âdeti evlatlarımıza miras bırakıyoruz." Yine mülakat yapılan M.H. Beyefendi de şöyle demektedir: "Başkente yaşayan Türk aileler hâlâ Hammude Paşa Camii'nden başka bir yerde nikâhlarını kıymadıklarını söylemektedir. Bu cami aslında bir Hanefi camisidir. Bu geleneği dedelerimizden miras aldık. Ben bu geleneğin Tunus toplumunda Hanefiliğin mezhep olarak unutulmasını önlediğini düşünüyorum."

■ Sonuç

Kimlik inşası, toplumun eylem oluşumlarından bir parça olarak şekillenmektedir. Kimlik, bir toplum içerisinde birlikteliği sağladığı gibi bazı ayrılıklara ve farklılıklara da yol açmaktadır. Toplum içerisinde farklı kimlik olgularının ön plana çıkarılması sosyal ayrımı da beraberinde getirmektedir. Ancak aynı etnik, dinî, ulusal kimliğe sahip olanlar her zaman kendilerini aynı şekilde ifade etmemektedirler. Bu durum Tunus örneğinde de böyledir. Tunus'ta yaşayan Türk asıllı Tunus vatandaşlarının Türklüğe ve Tunusluluğa ilişkin görüşlerinin derinlemesine görüşmelerle elde edilmesini amaçlayan bu araştırma bize çeşitli veriler sunmaktadır. Irksal kimliğini öne çıkaran gruplar olduğu gibi Türk kimliği yerine Tunus kimliğini öne çıkaran grupların olması dikkat çekicidir. Yapılan görüşmelerde elde edilen bilgilere göre tarihsel birtakım problemlere rağmen Tunus'ta Türk kimliğine ve Türkiye'ye yönelik olumlu bir tutum olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca Osmanlı hâkimiyeti döneminde Tunus'a kazandırılan çeşitli mimari eserlerin de bugün hâlen ayakta kalması Tunus'ta Osmanlı etkisinin somut bir şekilde varlığını da kanıtlamaktadır. Tunus'ta Osmanlı Devleti yönetiminden sonra bağımsızlık hareketlerinden dolayı Tunusluluk

kimliği ön plana çıkarılmıştır. Sosyal yaşam içerisinde bu yeni kimlik olabildiğince görünür hâle getirilmekte ve zihinlere yerleştirilmektedir. Yapılan mülakatlarda da sorulara verilen cevaplarda bu durum çok net bir şekilde gözlenmiştir.

■ Kaynakça

- Âmir, M. A. (2009). *Târîhu'l-Mağribi'l-hadîs: Cezâir-Tûnis* (Yayınlanmamış Tez). Dimaşk: Menşûrâtü Câmîiatu Dimaşk.
- Cemal, A. (2015, 11). *Hel Yümkin îadetu intâci't-tecribeti't-Türkiyye bi-Tûnis*. www.mo-minoun.com: <https://bit.ly/3dQ1rkN> adresinden alındı
- Cherif, M.-H. (1984). *Pouvoir et société dans la Tunisie de Husayn bin Ali, 1705-1740*. Tunis: Centre de publication universitaire.
- Ebî Diyâf, A. b. (1963). *İttihâfu ehli'z-zamân bi-ahbâri mülûki Tûnis ve ahdi'l-emân*. Tunus: Kitâbetü'd-devle li's-şüûni'l-irşâd.
- Erikson, E. (1968). *Identity: Youth and Crisis (Identity, youth, and crisis)*. New York : Norton & Co..
- Ganiage, J. (1968). *Les origines du protectorat français en Tunisie 1861-1881*. Tunus: Maison tunisienne de l'Edition.
- Hâdî, e.-T. (2015). *Keyfe sâra't-Tûnisiyyîn Tûnisiyyîn*. Dâru Muhammed Ali.
- Hocâ, M. b. (1939). *Târih Me'âlimu't-tevhîd fî'l-Kadîm ve fî'l-Cedîd*. Tunus: El-Matb'atü't- Tunisiyye .
- Hoca, M. b. (2015). *Safahât min târihi Tûnis, thk. Hamâdî es-Sâhilî, Ceylânî b. el-Hâc Yahyâ*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.
- İdrîsî, S. (2019, 07 19). *ed-Drâmâ et-târihiyyetü't-Türkiyâ, Tahlîl Mezâmîn ve mürtekizâtü'l-kuvveti'n-nâ'ime*. Merkezü'l-fikri'l-istrâciyye: <https://bit.ly/3bGF8c0> adresinden alındı
- Kerkûş, F. (2014). *İşkâliyyetü binâi'l-hüvviyyeti'n-nefsiyyeti'l-ictimâiyye-Dirâse tahlîliyye nakdiyye. Mecelletü'l-'ulûmi'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye*.
- Mecdûb, A. (1985). *es-Srâ'u'l-mezhebî bi-İfrîkiyâ ilâ kıyâmi'd-devleti'l-Zîriyye, l-Mevsûatu't-Tûnisiyye*. Tunus : ed-Dâru't-Tûnisiyye.
- Mecîd, H. A. (2016, 12 22). *İnbi'âsü zâhirati'l-hüvviyyât : Kırâa fî manzûri'l-müfekki- ri'l-Kindî Charles Taylor. Mü'minûn bi-lâ hudûd*. adresinden alındı
- Müslim, M. (2009). *el-Hüvviyye fî muvâceheti'l-indimâc 'inde'l-ceyli'l-Meğâribi's-sânî bi- Fransâ*. Mısır: Dâru'l-fikri'l-Arabî.
- Rousseau, B. A. (1992). *el-Havliyyâtü't-Tûnisiyye münzü'l-fethi'l-Arabî hattâ ihtilâli Fransa li'l-Cezâir*, terc. Muhammed Abdülkerîm el-Vâfî. Bingazi: Menşûrâtü Camiati Karyûnis.

Şeybânî, B. (1995). *el-Ceyşü't-Tûnisî fî ahdi Muhammedi's-Sâdık Bey 1859-1889*. Tunus: Menşûrâtu külliyyeti'l-âdâb ve'l-ulûmî'l-insânîyye, Câmiatu Safâkis.

Ubeydulhâc, B. (2016). Bürc Yûsuf Dâý el-Batân, « et-Te'sîrâtu'l-Osmâniyye fî 'imâratî'l-müntezehât bi-Ahvâzi medîneti Tûnis hılâle'l-karnî's-sâbi' 'aşer. *Mecelletü'l-'ulûmî'l-insânîyye ve'l-ictimâiyye*.

Vizâratü'd-difâ. (2020, 05 23). *el-Ceyş fi'l-bilâdi't-Tûnisîyye fi'l-ahdi'l-hadîs* (1574-1815). hmp.defense.tn: <https://bit.ly/3szz6Rb> adresinden alındı

Zâhir, F. (2018). Neş'etü'l-mezhebi'l-Hanefî ve riâsetü'l-fetva'l-Hanefiyye fî ahdi'd-devleti'l-Osmâniyye ve mâ ba'dehâ bi-Ifrîkiyâ. *Mecelletü'l bühûsi'l-ilmiyye ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, Sy. 16.

Türkçenin Sudan'ın Halk Lehçesine Etkisi

*Dr. Al Naim Al Toum Muhammed Ahmed**

■ Giriş

Diller ve lehçeler arasında meydana gelen etkileme ve etkilenme olgusunun incelenmesi toplum dil bilimin araştırma alanlarından biridir. Zira lehçelerin ve dillerin etkileşim süreci yalnızca o dilleri veya lehçeleri konuşanlar arasında gerçekleşen sosyal etkileşim vasıtasıyla meydana gelir. Bu nedenle diller tüm düzeylerde (fonetik düzey / morfolojik düzey / söz dizimi düzeyi / anlam düzeyi) birbirlerinden etkilenirler.

Sudan lehçesinde, Türk ve yerel Arap kültürlerinin temasından kaynaklanan Türkçe kökenli bir söz varlığının bulunduğu ve bu durumun Türkçenin Sudan lehçesinde belirgin bir etki yarattığı bilinmektedir.

Sudan lehçesini konuşanların sosyal alanlarda (birden çok ve çeşitli müfredat ve ifadelerde) Türkçeden alınmış kelimelerin kullanılması Türkçenin Sudan halk lehçesine etkisinin ne olduğu sorusunu akıllara getirmektedir. Bundan dolayı bu çalışma, bu alandaki eksikliği gidermek amacıyla Türkçenin Sudan dili üzerindeki etkisini tespit etmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda metin boyunca aşağıda belirtilen başlıkların cevabı aranacaktır:

1. Türk dili ile Sudan lehçesi arasındaki ilişkinin tespit edilmesi,
2. Türkçe kelimelerin Sudan diline girdikten sonra geçirdikleri fonetik ve morfolojik değişikliklerin ve anlamsal gelişmelerin açığa çıkarılması,

* Kerary Üniversitesi, Sudan

3. Türkçenin Sudan dili üzerindeki etkisinin ortaya konması.

Gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun gerekse daha önce Mısır'da hüküm sürmüş Türk devletlerinin etkisi ile Türkçenin Sudan Arap lehçesi üzerinde derin bir etkisi bulunmaktadır. Bu etki sonucunda, bazı Türkçe kelimeler Sudan Arap lehçesine geçmiş ve günümüz Sudan lehçesinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Bu sebeple çalışma boyunca analitik anlatım metodolojisi benimsenecektir.

■ Arapçanın Türkçe ile ilişkisi

Arapçanın Türkçe ile ilişkisi İslam öncesinde iki halkın birbiriyle doğrudan ilişkisinin bulunmaması nedeniyle zayıftır. Ancak İslam güneşinin doğması ve peşinden birçok şehrin Müslümanlar tarafından fethedilmesi ile birlikte Araplar çevrelerindeki halklar ile güçlü ilişkiler kurmuşlardır. Bu halklardan biri de Türk halkı olup Araplarla Türklerin buluşması aşağıdaki gibi üç ana dönemde gerçekleşmiştir;

1. İslam'ın İlk Dönemleri

Orta Asya'da Maveraünnehir bölgesi Türkleri ile ilişkiler, Hulefâ-i Râşidîn dönemindeki İslam fetihleri sırasında, özellikle de Hicri 32 yılında Osman bin Affan döneminde başlamıştır. Kendisi, Abdurrahman bin Rabia El Bahili'yi fethetmesi için Harezm topraklarına göndermiştir. Bu ilişkiler Türklerin Arap topraklarına, özellikle de Irak ve Şam'a akınlar düzenlemeleri sonrasında da devam etmiştir (Eş-Şeyh, 1986, s. 338). Türklerle Araplar arasındaki ilişkiler Emeviler döneminde de devam etmiş ve Türkler ordu ve yönetimde istihdam edilmişlerdir.

Abbasiler döneminde Türk unsurların sayısı artmış, Halife Mutasım döneminde ise Türk-Arap ilişkileri daha da derinleşmiştir. Devlet içerisinde bulunmalarının önemine binaen Türklerden birçok devlet adamı, vezir ve askerî komutanlar görev almıştır. Türkler için sayılarının çok olduğu Sâmerriâ şehri kurulmuştur. Yine bu dönemde Türklerle Araplar arasındaki iletişim ve ilişkiler daha da artmıştır (Eş-Şeyh, 1986b, s. 258).

2. Memlûkler Dönemi

Mısır'da Fatımi Devleti'nin çöküşünden sonra Memlûkler dönemi başlamıştır. Türk ve Çerkeslerin karışımından oluşan bu devlet, hükûmet divanlarında yaygın biçimde kullanılan terimler sayesinde Türkçenin resmî çevrelerde daha görünür hâle gelmesinde ve yerleşmesinde etkili olmuştur. Özellikle de paşa ve bey gibi vazife isimleri ve görev ünvanlarında bu durum görülmektedir (Dayf, 1978, s. 31).

3. Osmanlılar Dönemi

Osmanlı halifeliği dönemi, Osmanlıların Şam ve Mısır'ı fethetmeleri, ardından Arap topraklarını bir bir ele geçirmeleri ile başlamıştır. Kendilerinden önceki dönemden kalan Türkçe terimleri yerleştirmişler ve yeni Türk idaresinin gerektirdiği ve temelde Türk varlığına dayalı olan birçok yeni terimi eklemişlerdir.

Bu dönemde en öne çıkan özellik resmî dilin Arapça ve Türkçe karışımı olmasıdır. Bu dönemde dil açısından aslı Türkçeye, Arapçaya veya her iki dile birden dayanan Arap ve Türk dillerindeki ortak sözcük ve kavramlar kullanılmıştır (Dayf, 1978, s. 35). Kuşkusuz bu dönem dört asırdan fazla sürmüştür. Bunun neticesinde Arap dünyasında birçok Türk grup yerleşmiştir.

Birçok kelimenin Arapçaya, özellikle de Arap ülkelerinde kullanılan halk dillerine girmesi çok kolay hâle gelmiştir. Çünkü halk dilleri başka dillerden kelimeleri çok kolay bir şekilde kabul edebilmektedir. Hâlbuki ölçünlü dilde durum bunun aksine olup Arapçanın dil kurallarının katı olmasına bağlı olarak yabancı kelimelerin girişi zor bulunmaktadır (Bu elbette ölçünlü Arapçaya hiç yabancı kelime girmeyeceği anlamına gelmemektedir).

■ Türkçenin Sudan Halk Dili ile İlişkisi

1821 yılında Türkler, Sudan'a sefer düzenlemeden önce Türklerle Sudanlılar arasında doğrudan bir ilişki kurulmuş değildi. Fakat Sudanlılarla Türkler arasında Mısır üzerinden sınırlı ilişkiler söz konusu olmuştur. 1821 ile 1885 yılları arasındaki dönem, Türkçe ile Sudan halk dili arasında iletişimin derinleşmeye başladığı dönem olarak sayılmaktadır.

Sudan'ın Mısırlı Türkler tarafından yönetilmesinin Sudan'ın siyasi, ekonomik, toplumsal ve askerî yaşam yönlerinde gözle görülür etkiler doğurduğuna dair fikir birliği söz konusudur. Yönetimin, gerekçe ve etkenleri ne olursa olsun, etkisi altındaki ülke ve halklarda birtakım değişikliklere neden olması gayet doğal bir sonuçtur (Hamîde, 1969, s. 77).

Mehmet Ali Paşa, Sudan'ı tarihçi ve araştırmacıların ele aldığı birkaç farklı etken ve amaç doğrultusunda yönetmiştir. Bu amaç ve hedefleri dikkate almaksızın Sudan'da Türk yönetimi altmış dört yıl boyunca devam etmiş ve bir tür kargaşa ve kaos içerisinde yaşayan Sudan toplumu üzerinde birtakım etki ve tesirleri oluşmuştur (Hamîde, 1969, s. 79). Bu durum, Mehmet Ali Paşa'yı ülkeyi farklı idari ve coğrafi birimlere bölmeye sevk etmiştir. Kendisi Sudan'a modern yönetim sistemlerini getirmiş ve merkezî yönetimin bulunduğu modern devlet kurumlarının kurallarını yerleştirmiştir. Böylece

öncesinde birçoğu kabile gruplarının kontrolü altında bulunan Sudan'daki tüm küçük parçaları tek bir idari sisteme bağlamıştır. Zira bu küçük parçaların bazı bağlantılar dışında Func Devleti veya Abdelab Şeyhliği ile hiçbir bağlantısı bulunmuyordu. Bu nedenle ülke daha önce Sudan halkının görmediği, hatta Sudan'ın halk dilinde hiç bilinmemiş olan bazı terim, isim, görev, meslek ve divan terimlerine ihtiyaç duymuştur (Hamîde, 1969, s. 80).

O dönemde Türkçe, devletin resmî diliydi. Askerî ve idari tüm konularda Türkçe öne çıkıyordu. Zaten daha önce de belirtildiği üzere Sudan'da hem bu iki alanda hem de meslek ve görev isimlerinin isim ve lakapları alanında bir eksiklik olduğu görülmektedir. Bu hususlarda Türkçe ile kullanılan Arapça karma bir dil şeklinde Sudan lehçesine yardımcı olmuştur.

Süleyman Keşe şöyle demektedir (Keşe, TS, s. 15): Kütüphanelerin isimleri; hakemdar, saadet, efendim, efendimiz, paşa, bey ve benzeri Türkçe isimlerden oluşuyordu. Bu kavramlar yaygındı ve manaları anlaşılıyordu. Eşraf tabakasından birçok Sudanlı bu dönemde Türkçeyi çok iyi öğrenmişlerdir. Dav oğlu Zeyn ve Bahrulgazal müdürü Sati Bey bunlara örnektir. Bazıları da kadılık makamında bulunmuşlardır ki şer-î kadı olan Muhammed İbrahim Abdulrafi ve Arapça öğretmeni olan şeyh Muhammed Abdülkadir El Turabi ve Ali El Temreci örnek gösterilebilir.

Sudan'ın lehçesinde Türklerin etkisi büyüktür. O dönemde Türk yönetici ve ordularının Mısırlı ve Türklerin karışımı olduğu ve hepsinin Müslüman olduğu bilinmektedir. Bu kimseler Türkçenin yanında Türkçe ve Arapça karışımı olan bir Arapça konuşuyorlardı. Bu dili kullanarak hem kendi aralarında hem de başkaları ile anlaşıyorlardı. Dil hususundaki bu iletişim Sudan'ın halk diline birçok Türkçe kelimenin girmesine olanak sağlamıştır. Öte yandan, Türkçede kullanılan "-cı" eki gibi nispet eki ve herhangi bir yer ya da konuma delalet eden "hane" kelimesi gibi bazı Türkçe terkipler de yerleşmiştir. Sudan'ın halk diline girmiş olan tüm sözcüklerin istatistiğini tutmak çok zordur. Çünkü Sudan'ın halk dilinde çok çeşitli anlam alanlarında yer tutmayı başarmıştır.

Sudan'ın halk diline giren Türkçe sözcüklerin Sudan sözlüğünde garip karşılanmadığını da söyleyebiliriz. Hatta bu yeni çevre ile tamamen uyum sağlamış ve Sudan'ın halk dili bu sözcüklere türeyiş itibarıyla çoğunlukla kendi halk dili muamelesi göstermiştir. Bu kelimelerden fiiller, çoğul vezinleri, cemi müennes ve bunların türevleri gibi daha sonra belirtilecek birçok kalıp doğmuştur.

■ Sudan'ın Lehçesinde Türkçe Sözcüklerin Bulunma Nedenleri

Halk dili, tabiatı itibarıyla sözlüğünün yeni hayat koşulları ile gelen revaçtaki kelimelerle beslenmesine kayıtsız bir şekilde kanat açmaktadır. Bu durum doğal olarak Türklerin Sudan'ı yönettiği dönemde Sudan'ın halk dili için de söz konusu olmuştur. Zira bu dönemde Türkler, hem entelektüel anlamda hem bilimde hem de maddi konularda öne çıkmışlardır.

Türkçe kelimelerin Sudan halk diline girmesinin ardındaki sebepler araştırıldığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır:

1. Sudan'da daha önce bulunmayan veya kullanılmayan yiyecek içecek isimleri ve türleri ya da askerî ve idari kavramlar gibi Sudan'ın daha önce bilmediği birtakım yeni konu, kavram ve düşüncelerin tabir edilme ihtiyacı söz konusu olmuştur. Yeni gelen birtakım kelimelerin Sudan halk diline intikal etmesine yardımcı olan ve halk dilini Türkçe sözcüklerle zenginleştiren temel etken bu sayılmaktadır.
2. Bazı Türkçe sözcükler Sudan'ın halk diline yabancılara duyulan hayranlık nedeniyle dâhil olmuştur. Bu durum özellikle de üst kültür ve alt kültür gruplarının dilleri arasında sürekli gerçekleşmektedir.
3. Bazı Türkçe kelimeler halk dilini konuşanlar tarafından yabancı dili bilmek suretiyle kendi üstünlük ve ayrıcalık eylemlerini tatmin etmek amacıyla dâhil edilmiştir. Sonrasında bu kelimeler Sudan'ın halk dili sözlüğüne girecek yolu bulmuşlardır. Belki de bu hususta kültürlü ve okuma yazma bilen (efendi) Sudanlılar tabakası katkı sahibi olmuştur.
4. O dönemde günlük konuşma dili sayılan Türkçe ve Arapçanın konuşma esnasında birlikte kullanılması da etkili olmuştur. Devlet adamları ve ordu görevlilerinin halk ile bu dillerle konuşması nedeniyle Türkçe sözcüklerin Sudan'ın halk diline geçmesi çok kolay hâle gelmiş, hatta bu sözcükler dilin ayrılmaz bir parçası sayılmıştır.

Sudan'ın halk diline giren Türkçe sözcüklerin fonetik değişiklikleri:

Bir dilde fonetik değişiklik sesin ilk konuşulduğu anlam dışında yeni bir yerde kullanılması veya daha önce bulunmadığı yakın bir sesi oluşturmak için telafi amaçlı kullanılmasıdır. Dr. Halil Ebu Avde fonetik değişikliklere neden olan gerekçelerin en önemlilerini şu şekilde özetlemiştir:

- Fonetik değişikliklerin en önemli nedenleri belirli bölgelerde hâkim olan dile yönelik geleneklerdeki bazı seslerin söylem şeklinde yaşanan değişimleridir.

- Benzerlik yasası bazı fonetik değişikliklere neden olmaktadır.
- Aykırılık yasası bazı fonetik değişikliklere neden olmaktadır.
- Kolaylık ve basitlik teorisi bazı fonetik değişiklik örneklerini sunmaktadır.
- Mekânsal dönüşüm olgusu bazı fonetik değişikliklere neden olmaktadır.
- Bir kelime içerisinde veya komşu kelimeler arasındaki hece sistemi, telaffuz esnasında bazı heceler arasında vurguların değişmesine neden olmakta ve bu durumda telaffuz, bazı fonetik değişiklik olgularını ortaya çıkarmaktadır.
- Anlamsal gelişim bazen fonetik değişiklikleri üretmektedir (Ebû Avde, 1968, s. 50-55).

Fonetik değişikliklerin türleri:

Ramazan Abdüttevâb, fonetik değişiklikleri iki türe ayırmaktadır. Bunun birinci sebebi tarihî değişikliklerdir. Bu tür değişiklikler bir dilin kendi içerisindeki ses sisteminde yaşanan değişimler anlamına gelmektedir. Böylece bir dil içerisindeki sesler tüm bağlamları ile başka bir ses hâline gelir. Bu tür değişikliklere örnek olarak ana Sami dilindeki “p” harfinin tarihsel süreçte güney Sami dillerinde (Arapça ve Habeşçe) “f” harfine dönüşmesi gösterilebilir. Fonetik değişikliklerdeki ikinci tür ise bileşenlerde yaşanan birtakım değişikliklerdir. Bu tür değişiklikler bir kelime içerisinde sesleri birbirine bağlayan bağlantılar açısından sesin de değişikliğe maruz kalmasıdır. Bu sesler açısından genel bir durum olmayıp belirli birtakım seslerin toplanması şart koşulmuştur. Her koşulda dile yönelik bağlamlarda ve en önemli bileşen değişiklikleri kuralları çerçevesinde seslerin iki yasası bulunmaktadır ki, bunlar benzerlik yasası ve aykırılık yasasıdır (Abdüttevâb, 1973, s. 17-21).¹

Sudan’ın halk diline giren Türkçe sözcüklerdeki fonetik değişiklikler:

Sudan’ın halk diline giren Türkçe kelimelerin büyük çoğunluğu yeni ses sistemi ile uyum sağlamayı başarmıştır. Sudan lehçesine giren kelimeler genel olarak incelendiğinde yaşanan fonetik değişiklikleri aşağıdaki gibi gruplandırılabilir:

¹ Benzerlik yasası, harflerin çıkış yerleri ve bazı sıfatlarında ters sesler arasında bir tür uyum ve ahenk oluşturmaya çalışan ses yasasıdır. Benzersizlik yasası ise yukarıdaki yasanın tersine basit bir yasadır ve bir kelime içerisindeki benzer iki sestten birinin değiştirilmesi anlamına gelir.

Ammice kelime	Kelimenin Arapça anlamı	Yeni harflerle Türkçe aslı	Ses yazımı
Tabâşîr (طباشير)	Parmak şeklinde üretilip yazı yazılan kireç maddesi	Tebeşir	/t b I r /
)أورطةOrta (	Askerî bir birlik	Orta	/orta/
)أوسطىUsta (	Sanatında becerikli	Usta	/usta/

Türkçe sözcüklerde bulunan bazı “t” harfleri Sudan halk dilinde “tı” harfine dönüşmüştür. (t • tı) (“Üst dişler ile dişeti arasından çıkan sert ve patlamalı ses” • “üst dişler ile dişeti arasından çıkan sert patlamalı ve kaba ses”)

Türkçe sözcüklerde bulunan bazı “d” harfleri Sudan halk dilinde “dad” harfine dönüşmüştür. (d • dad) (“Üst dişler ile diş eti arasından çıkan yumuşak ve patlamalı ses” • “üst dişler ile diş eti arasından çıkan yumuşak patlamalı ve kaba ses”)

Sudan Lehçesi	Kelimenin Arapça anlamı	Yeni harflerle Türkçe aslı	Ses yazımı
)أودةŪda (	Oda	Oda	/ode/

Sudan Lehçesi	Kelimenin Arapça anlamı	Yeni harflerle Türkçe aslı	Ses yazımı
)بصطونةBastûna (	Asa	Baston	/beston/
)صاحSâc (	Bilinen ev aleti	Sac	/sedg/
)صولSûl (	Askerî rütbe	Sol	/sol/

Türkçe sözcüklerde bulunan bazı “s” harfleri Sudan halk dilinde “sad” harfine dönüşmüştür. (s • sad) (“Diş etlerinden çıkan sert ve sürtünmeli ses” • “Diş etlerinden çıkan sert sürtünmeli ve kaba ses”)

Türkçe sözcüklerde bulunan bazı “v” harfleri Sudan halk dilinde “w” harfine dönüşmüştür. (v • w) (“Dişlerden çıkan yumuşak ve sürtünmeli ses” • “Dudaklardan çıkan yumuşak ve yarı hareketli ses”)

Ammice kelime	Kelimenin Arapça anlamı	Yeni harflerle Türkçe aslı	Ses yazımı
Başâvra (بشاورة)	Tahta silmek için kullanılan kumaş parçası ve benzeri	Paçavra	/petfevre/
Câvîş (جاويش)	Askerî rütbe	Çavuş	/tfevus/

Kâvûn (قاون)	Kavun	Kavun	/kevun/
--------------	-------	-------	---------

Türkçe sözcüklerde bulunan bazı “l” harfleri Sudan halk dilinde “n” harfine dönüşmüştür. (l → n) (“Diş etlerinden çıkan yumuşak ve yatay ses” → “üst dişler ile diş eti arasından çıkan genizden ses”)

Ammice kelime	Kelimenin Arapça anlamı	Yeni harflerle Türkçe aslı	Ses yazımı
Karkûn (كركون)	Askerî hapishane/Savaş hapishanesi	Karakol	/kerekol/

Yukarıdaki örneklerde getirdiğimiz ses değişikliklerinden Sudan halk dilinin Türkçe sözcüklerde bazı fonetik değişiklikleri başardığı ve böylece Sudan halk dilindeki ses sistemi ile daha uyumlu hâle getirdiği anlaşılmaktadır.

Sudan halk diline giren Türkçe tabirlerdeki bazı fonetik değişiklikler:

Türkçe sözcük	Türediği ammice fiil	Cemi kesret	Cemi müennesi salim	Diğer türevler
Debbûra (دبورة)	-	Debabir	Debburat	
Tâbûr (طابور)	Tavbera - Yutavbiru	Tavabir	-	Mutavber
Şarâb (شراب)			Şarabat	
Hâzûk (حازوق)	Ahzaka - Yuhziku	Havazik		Muuhavzak
Kırbâc (كرباج)	Yükerbicü	Kerabiç		Mükerbiç
Cerdel (جردل)		Ceradil		
Kubrâ (كبرى)		Kübara		

Sudan halk diline birçok Türkçe sözcük dâhil olmuştur. Bu sözcükler Sudan lehçesinin sözlüklerinde yer almıştır. Sudan lehçesini konuşanların ağızlarında bu kelimelerin kullanım süresi uzayınca insanlar bu kelimelerin asıllarını unutmuşlar ve bu kelimelere Sudan’ın asıl halk dilinde bulunan kelimelere davrandıkları gibi davranmaya başlamışlardır. Bunun neticesinde bu kelimelerin birtakım türevleri oluşmuş; fiiller, cem’-i salimler² (müzekker ve müennes), cem’-i mükesserler³ ve diğer birçok kalıplar meydana getirmişlerdir. Zaten böyle türevlerin oluşturulması Sudan’ın halk diline tam uyum sağlamaları için gerekli bulunmaktaydı. Aşağıdaki tabloda Arapçadaki

² Düzenli çoğul.

³ Düzensiz çoğul.

türeme sistemlerine göre türevleri oluşan bazı Türkçe sözcük örnekleri yer almaktadır.

Fonetik değişiklikler sadece türev konusuyla sınırlı kalmamış ve Arapça ifadelerdeki bileşenlere kadar uzamıştır. Kelimelerin Türkçe asıllarına yeni eklentiler katılarak yeni anlamlar üretilmiştir. Türkçedeki nispet eki olan “-cı” ekinin eklenmesi buna örnektir. Bu duruma bazı örnekler:

Anlamı	Sudan Lehçesi
İdareci	İderci (ادرجي)
Kahve yapan	Kahveci (قهوجي)
Elbise yıkayan	Mekvacı (مكواجي)
Aşçı	Sofracı (سفرجي)
Mücevher satıcı	Cevahirci (جواهرجي)
Muallim	Teallemci (تعلّمجي)
Karmaşayı seven kişi	Favdacı (فوضجي)
İçki içen kişi	Sükürçi (سكرجي)
At arabası süren kişi	Arabacı (عربجي)

Gösterilen örneklerle dayanarak, Türkçenin Sudan halk diline etkisinin sadece sözcüklerin alınması ile sınırlı kalmadığını aksine Sudan halk dilindeki Arapça ifadelerin türev ve bileşenleri açısından morfolojik değişikliklere kadar taşıdığını söyleyebiliriz.

Yine Türkçenin Altay dil birliğine dâhil edilen, sondan eklemeli bir dil olduğu ve şu an için Türkiye’de Türkçenin Latin harfleri ile yazıldığı söylenebilir. Bir önceki yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna kadar ise asıl Arap harfleriyle yazılmaktaydı. Bilindiği üzere Türklerle Araplar arasındaki ilişkiler üç döneme dayanmaktadır. Bunlardan ilki İslami fetihlerin başlaması ile başlamış, ikincisi Memlûklerin Mısır’daki yönetimi ile başlamış, üçüncüsü ise Osmanlıların Şam, Mısır ve Arap ülkelerini fethetmesi ile başlamıştır. Türkçenin Sudan halk dili ile ilişkisi ise gayet eskidir. Türkçe ile Sudan halkı arasındaki doğrudan iletişimin başlangıcının, Mehmet Ali Paşa’nın Sudan’a sefer düzenlediği 1821 tarihine dayandığı söylenebilir.

Türkçeden gelen kelimeler Sudan halk dilindeki kelimeler ile uyum göstermeyi başarmış, hatta halk dilinin yapısının bir parçası ve sözlüğünün ayrılmaz bir bölümü hâline gelmiştir. Türkçeden gelen kelimelerin yaşadığı fonetik ve morfolojik değişiklikler bu kelimelerin Sudan halk dilindeki ifadelerle uyum sağlamasına neden olmuştur.

■ Sudan Halk Diline Giren Türkçe Sözcüklerin Anlam Gelişimleri ve Değişiklikleri

Sudan halk diline giren Türkçe sözcüklerin büyük çoğunluğu hâlen daha kaynak dildeki asıl sözlük anlamlarını saklı tutmaktadır. Askerî alanda kullanılan kelimelerde bu durum açıkça görülmektedir. Çünkü bunlar değişimi ve gelişimi kabul etmeyen kavram ve terimlerdir. Ancak bunun yanında birçok sözcük yeni toplumun kültürü ile uyum ve birleşimin bir gereği olarak bazı anlam değişikliklerine maruz kalmıştır. Aşağıda Sudan halk dilinde giren bazı Türkçe sözcüklerin yaşadığı anlam gelişimlerine örnekler sunmaktayız.

■ Anlam Genişlemesi

Halk diline giren bazı Türkçe sözcükler Türkçedeki asıl anlamlarının yanında bazı yeni anlamlar kazanmışlardır. Bu sözcüklere örnek olarak şu kelimeler gösterilebilir:

Tabur: Türkçede sadece askerî bir birlik anlamına gelen bu sözcük, Sudan halk dilinde anlam genişlemesi yaşamış ve sıra sıra duran her gruba delalet eder hâle gelmiştir. Sıra sıra duran öğrencilere veya hazine den maaşlarını almak için sıra sıra bekleyen işçilere de tabur denilmektedir. Böylece bu kelime Sudan halk dilinde saf/sıra kelimesi ile eş anlamlı olmuştur.

Çizme: Türkçede askerlerin ayağına giydiği şeye denilmektedir. Bugün ise bunun karşılığında askerî ayakkabı veya bot tabiri kullanılmaktadır. Halk dilinde çizme kelimesi bu ilk anlamı ile birlikte diğer bazı ayakkabı türlerine de kullanılmaya başlamıştır.

■ Anlam Daralması

Bazı Türkçe kelimelerin Sudan halk dilinde anlamlarının daraldığı tespit edilmiştir. Sudan halk diline geçmeden önce birkaç farklı manada kullanılan bazı kelimeler daha az manaya delalet eder hâle gelmiştir. Örnek olarak şu kelimeler gösterilebilir:

Sac: Türkçede üzerinde yemek pişirilen metal plaka anlamına gelirken aynı zamanda evlerin çatısına kullanılan tablalar için de söylenmektedir. Sudan halk diline geçtiğinde ise ilk anlamda yani sadece üzerinde yemek pişirilen şey anlamında kullanılmıştır. (Ya da üzerinde belirli bir yöntemle yoğrulan hamurdan elde edilen Sudan ekmeği pişirilen parça anlamındadır.)

Orta: Orta yön anlamına gelen sözcük, bir tür askerî birliği de tanımlamaktadır. Sudan halk dilinde ise sadece ikinci anlamda kullanılmaktadır.

Baston: Türkçede hem kaba hem de kibar asa anlamına gelen bu kelime, Sudan halk dilinde sadece kibar baston için kullanılmaktadır (İnce yumuşak çubuk).

Paçavra: Türkçede yıpranmış her türlü kumaş parçası anlamına gelmekte olup birçok amaçla kullanılmaktadır. Sudan'ın halk dilinde ise anlamı daralmış ve kelime sadece tahtayı silmek için kullanılan bez parçası için kullanılmıştır.

Fistan: Türkçede geniş elbise anlamına gelen bu kelime her türlü geniş elbiseye kullanılmaktadır. Sadece erkek veya kadın elbisesi ile sınırlı değildir. Sudan halk dilinde ise bilindiği üzere sadece kadın elbisesinde kullanılmaktadır.

■ Anlam Değişimi

Bir anlamda kullanılan kelimenin başka bir anlamda kullanılmasıdır. Araştırmacı bazı Türkçe sözcüklerin Sudan halk diline geçerken asıl dillerindeki anlamlarını tamamen kaybettiklerini tespit etmiştir. Örnek olarak şu kelimeler gösterilebilir:

Cephane: Bu kelime Türkçede sadece silahların saklandığı yer anlamına gelirken, Sudan halk dilinde mühimmat veya kurşunlara söylenmektedir.⁴

Kavurma: Türkçe sözlükte pişmiş et anlamına gelirken, Sudan halk dilinde pişirilmiş küçük soğan parçalarına söylenmiştir.

Düşman: Türkçede düşman anlamına gelen bu kelime, Sudan halk dilinde savaş ve çatışma anlamında kullanılmıştır.

Tuz: Türkçede yemek tuzu anlamına gelen bu kelime Sudan halk dilinde alay etme, hafife alma, küçümseme ve dalga geçme anlamlarına gelmektedir.

■ Sudan Halk Diline Giren Türkçe Kelimelerin Anlamsal Alanlarının Sınıflandırılması

Türkçe kelimeler Sudan halk dilinde anlamsal alanların büyük çoğunluğuna girmeyi başarmış, hatta Sudan halk dilinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Dr. Avn El Şerif Kasım'ın Sudan halk dili sözlüğü, Seyid Ady Şerî'nin Arapçaya çevrilen Farsça-Türkçe sözlüğü ve Sudan'da bulunan bazı Türk şahsiyetlerinin ağızlarından yazar, Sudan halk dilinde yaygın olarak kullanılan Türkçe kelimelere dair elde ettiğimiz rastgele örneklerin doğru olduğunu tespit etmiştir. Bu araştırma ve çalışmayı icra

⁴ Editör Notu: Yazar kelimenin Türkçe karşılığını yanlış bilmektedir. Türkçede "Cephanemiz az kaldı." cümlesinde olduğu gibi cephan kelimesi mühimmat veya kurşun anlamında da kullanılabilir.

etmek üzere seçilen örnek mesabesindeki bu kelimelerin sayısı yaklaşık yüz yirmi beş civarındadır.

Bu metin temelde Türkçeden gelen tüm kelimelerin tespit edilmesi amacıyla yazılmamıştır. Çalışmada aynı zamanda bu kelimelerin toplumsal ve kültürel hayatın içerisindeki çeşitli anlam alanlarında varlıklarının etkisi de tespit edilmeye çalışılmıştır. Fakat askerî anlam alanı çok çeşitli kelimeleri içermektedir ve Türkçenin etki ettiği en önemli alanlardan biri sayılmaktadır. Askerî alan dışında Türkçe kelimelerin Sudan halk dilinde yer bulduğu anlam alanları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Yiyecek içecek
2. Binalar ve ev eşyaları
3. Giysiler ve ziynet eşyaları
4. Meslekler ve meslek araçları
5. Tarım ürünleri
6. İsim ve lakaplar

■ Sonuç

Bir dilden başka bir dile geçen kelimeler farklı geçiş aşamalarında bir tür anlam gelişimine uğrar. Türkçeden Sudan halk diline geçmiş olan kelimeler de fonetik, morfolojik ve anlam bakımından gelişmelere şahit olmuştur. Bunun yanında toplum dil bilimde anlam genişlemesi, anlam daralması ve anlam değişikliği şeklinde değişikliklere maruz kalmıştır.

Sudan halk dilinde bulunan Türkçe kelimelerin etkileri bağlamında ise araştırmacı, Sudan halk dilinde birçok Türkçe kelime grubunun bulunduğunu ve hayatın toplumsal ve kültürel alanlarında birçok anlam alanına bu kelimelerin yerleştiğini tespit etmiştir. Bunun için belirlenen farklı kaynak ve referanslardan rastgele örnekler seçilmiştir. Örnek kelimeler Sudan halk dilinde kullanımı yaygın olan kelimelerden tercih edilmiştir.

Araştırmacı anlam alanları açısından Sudan halk dili içerisinde Türkçe kelimelerin en fazla kullanıldığı alanın, toplanılan yüz yirmi beş kelimedeki kelime grupları içerisinde %21.6 ile bina isimleri ve ev eşyaları olduğunu tespit etmiştir. En küçük grup ise %4 ile tarım mahsulleri isimleri olmuştur. Öte yandan çalışmada örnek olarak seçilen kelimeler Sudan halk dilinde kullanımı yaygın olan rastgele kelimeler arasından toplanmıştır.

■ Kaynakça

- Abdüttevâb. (1973). *Füsûl fî fîkhi'l-lüga*. Kahire: Dâru'l-hâmî.
- Dayf, Ş. (1978). *Târîhu'l-edebi'l-Arabî fî'l-'asri'l-ümem ve'l-Memâliki'l-fecâle*. Kahire: Matba'at'ul-Ulum.
- Ebû Avde, H. (1968). *et-Tatavvuru'l-lügavî beyne lügati's-şî'r ve lügati'l-Kur'an-Dirâse mukârene*. Ürdün: Dâru zerkâ.
- Hamîde, B. K. (1969). *Safahât mine't-Türkiyye ve'l-Mehdiyye*. Hartum: Dâru Câmia.
- Keşe, S. (TS). *Te'sîsü Medînet'ül-Hartûm ve'l-Medîyye*. Hartûm: YY.
- Şeyh, M. e.-H. (1986). *Târîhu'l-umemi'l-İslâmiyyeti'd-devleti'l Emeviyye*. Beyrut: Dâru'l-kalem.
- Şeyh, M. e.-H. (1986b). *Târîhu'l-umemi'l-İslâmiyyeti'd-devleti'l-Abbâsiyye*. Beyrut: Dâru'l-kalem.

10 Kuzey Afrika'da Türk Dili

*Dr. Mourad Belkhir**

■ Giriş

Mağrip ülkelerindeki Türk varlığı döneminin Mağrip toplumu ile pek çok yönden bir ahenk içinde olduğu bilinmektedir. Bunlardan en önemli unsur ise dildir. Türkçe sondan eklemeli, Arapça ise irablı ve çekimli bir dil olmasına rağmen, iki dil pek çok ıstılah ve tabir bakımından bir insicam içerisinde olmuştur. Bu durum, Mağrip'teki Türk varlığının ardından gelen Fransız sömürgeciliğinin Mağrip halklarını kültürel ve ekonomik anlamda asimile etme çabalarına rağmen geçerliliğini korumuştur.

Bu çalışma, Cezayir özelinde olmak üzere Türkçenin günümüzde, Arapça konuşma dilindeki etki alanlarını araştırmaktadır. Bu bağlamda Cezayir günlük konuşma dilinde pek çok Türkçe kelimenin kullanılıyor olduğu ve bu kelimelerin Türkçe asıllı oldukları ifade edilmelidir. Aynı şekilde, pek çok eğitimsel ve toplumsal çağrışıma sahip atasözünün de Türkçe asıllı olması dikkate şayandır.

Bu çalışma; modern Türkçenin günümüze kadar terim ve kelimelerini muhafaza etmede başarılı olup olmadığı ve Türkçenin Kuzey Afrika toplumlarının konuşma dilinde yer edinmesinin imkânına ilişkin soruları temel almaktadır. Bu çalışmada yer alan pek çok örnek iki seviyede analiz edilecektir. Bu bağlamda evvela kelimeler dil bilimsel açıdan analiz edilecek, ardından kelimelerin kökeni, sosyal ve kültürel etki alanı araştırılarak sosyolojik arka plan üzerinde durulacaktır.

* Vehrân 1 Üniversitesi

■ Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri

Her dil değerini, medeniyete ilişkin katkılarından, insana hizmet eden alanlara tesirinden ve verimli bilgi üretiminden alır. Dilin, tarihsel derinlik yönünden bir değere sahip olması zorunlu değildir. Nitekim tarih boyunca farklı dillerde kaleme alınmış kutsal metinler bulunmaktadır, ancak tarih bu dillere nesiller arası iletişim kurma gücünü korumalarında yardımcı olmamıştır.

Türkçenin mensup olduğu Ural-Altay dil ailesi, dil köklerindeki yakınlıktan ziyade, dil yapısı bakımından aralarında birlik ya da yakınlık bulunan diller topluluğudur. Macarca ve Fince gibi bazı Avrupa dilleri de sondan eklemeli dillerdendir. Sondan eklemeli, kelimelerin sonunda eklerin gelmesi ve kelimenin başına herhangi bir ek almaması demektir. Bu türde ayrıca, kelimenin çekimi veya kelimedenden türetme esnasında da kelimenin aslında herhangi bir değişiklik meydana gelmemektedir. Kelimenin sonundaki eklere ilaveten çoğunlukla kelimenin aslı tek heceden oluşmaktadır. Türkçede eril-dişil farklılığı bulunmadığı gibi soyut kelimenin aslı isim hâlini, tekil emir kipi de fiil hâlini temsil etmektedir (eş-Şâmân, 1996, s. 2).

Türk milletinin doğal ve kültürel unsuru olarak kabul edilen Eski Türkçe veya Osmanlı Türkçesine gelince; bu dil harf bakımından ve orada kullanılan kelimeler açısından Arapçaya en yakın dildir. Bununla birlikte modern Türkçe, ana dilinin unsurlarından pek çok şeyi korumuştur. Bu açıdan eski dilin çağdaş versiyonu olarak düşünülebilir. Şüphesiz eskiyi önemsemek, yeninin zenginliğini artırmıştır.

■ Arapça ve Türkçe Arasındaki Dilsel Etkileşim

Arapça ve Türkçenin çok uzun yıllara uzanan bir etkileşim süreci vardır. Özellikle dinsel birliktelik bu dilleri birbirine yakınlaştırmış ve birçok dinî kelimenin Arapçadan Türkçeye geçmesini sağlamıştır. Yine uzun yıllar Türk hâkimiyetinde kalan Arap halkları idari ve askerî manadaki birçok kelimeyi Türkçeden almıştır.

■ Türkçe ve Arapça Arasındaki Etki ve Etkileşim Unsurları

Etkileme ve etkilenme açısından Türkçe ve Arapça arasındaki ilişkiye ilişkin yapılan çalışmalar dikkatli bir şekilde incelendiğinde, bu etkileşime dair büyük bir alan olduğu görülmektedir. Nitekim Arapça, Türkçeye giren yabancı kelime bakımından ilk sırayı işgal etmekte, bunu sırasıyla Fransızca ve Farsça izlemektedir (ez-Ziyâdât & Yâir, 2014, s. 10).

■ Osmanlı Devleti'nin Yayılması

Osmanlı Devleti'nin, Avrupa ve Asya kıtasındaki çok sayıda ülkeye hükmetmiş olması, pek çok dilin yanı sıra Arapçayı da etkilemiştir. Bu bağlamda Türkçe idari, yönetim ve egemen sınıf üzerinde hâkimiyet sahibi olmuş, bu durum Arap lehçeleri üzerinde etkisini göstermiştir. Diğer yandan Arapçanın din ve medeniyet dili olması hasebiyle Türkçe de Arapçadan etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde genişleme ve farklı devletler üzerinde hâkimiyetini yayma hedefi olduğu gibi, dil bilimsel yönün de bir şekilde marjinalleştirildiği ve Arapçanın Türkçeye önemli ölçüde girmesine izin verildiği görülmektedir (Sûniyye & Attâli, 2019, s. 81, 146).

■ Ticari Açılımlar

Arap devletleri ve Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin yoğunluğu, Arapça ile Türkçe arasında etkileşime yol açan sebepler arasında en başta gelenlerdendir. Cezayir'e çok sayıda Osmanlı tüccarının gelmesi bunda etkili olduğu gibi (Sa'dullah, 1998, s. 149), Arap tüccarlar yolculuklarından çok sayıda Türkçe kelime öğrenmiş ve Türkiye'de de pek çok Arapça kelime bırakmış olarak dönüyorlardı.

■ Sosyal ve Kültürel İlişkiler

Türk ve Arap toplumlarının ailevi birliktelik tesis etmesi, sosyal ve kültürel ilişkilere yansımış, iki toplum arasında kültürel alışverişi ortaya çıkarmıştır. Ebu'l-Kâsım Sa'dullah şöyle söylemektedir: "Osmanlılar, sosyal ve iktisadi hayattaki rolleriyle Cezayir'i etkilemiştir. Bu etkinin ilk örneği de Cezayir toplumunun Doğu toplumlarıyla bağ kurmasıdır. Osmanlılar, Doğu kültürü vesilesiyle Cezayir'e yiyecek-içeceklerini, kıyafetlerini, lakaplarını ve âdetlerini getirmiştir" (Sa'dullah, 1998, s. 149).

■ Din

Osmanlı Devleti'nin İslam dininin sancaktarlığını yapması, Osmanlı'ya güç ve kudret sağlamış, böylece pek çok Arap ülkesi Osmanlı'ya itaat etmiştir. Ancak diğer yandan da Kur'an-ı Kerim'in Arapça nazil olması ve Türklerin dinini anlayabilmeleri için Arapça öğrenmelerinin gerekliliği Türkçenin de Arapçadan etkilenmesine sebep olmuş, Türkler, Arapçanın temsil ettiği İslam kültürünü kabullenme yoluna gitmiştir (Akrîş, 2016, s. 18).

Bunlar, iki dil arasındaki karşılıklı etkinin en önemli faktörleri olmakla birlikte, kelimelerin ana dili dışında bir dil ile kaynaşması, şöhret kazanmaları ve ana dilde alışılmışın üzerinde bir güce sahip olmasının hatırı sayılır bir zaman gerektirdiği yadsınamaz. Bu sebeple kelime çoğunlukla yeni bir dilin

kelimeleri arasına girmeden önce başlangıç aşamasından geçmektedir. Halk dilindeki yaygınlaşma merhalesini ifade eden bu süreç, dile sonradan giren kelimeleri ilk kucaklayan şeydir. Daha sonra gelen yeni kelimeler yavaş yavaş dilde kendine yer edinmektedir.

Türkçede çok sayıda Arapça kelime vardır. Bu kelimeler hâlen hem geniş bir kullanım alanına sahiptir hem de Türkçe sözlüklerde büyük bir yer kaplamaktadır. Bu kelimelerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz (Sâbân, 2006, s. 23):

- Ahiret (الآخرة): Kıyamet günü.
- Adap (آداب): Uygulanan bir âdet, kural ve terbiye usûlü.
- Ayet (آية): Kur'an-ı Kerim'den bir cümle, mucize, delil.
- Ecnebi (أجنبي): Uzak yabancı, diğer devletlerin vatandaşı.
- Üslûb (أسلوب): Yöntem, performans yöntemi.
- Esef (أسف): Hüzün, üzüntü ve bundan türeyen kelime "فسأت" Teessüf.
- Eşref (أشرف): Çokça şerefli, izzetli.
- Usûl (أصول): Metot, kural, yöntem.
- İdam (إعدام): Düşman. Mastar isim olan "إعداوة" (adavet) bundandır.
- İftar (إفطار): Oruç açma.
- Beyaz (بياض): Beyaz renk.
- Beyit (بيت): Şiirdeki beyiti ifade eder.
- Tam (تام): Eksiksiz, kâmil olan. Tamam kelimesi de buradan gelir.
- Tercüme (ترجمة): Bir dilden diğerine iletme.
- Tashih (تصحیح): Hata veya kusuru düzeltme.
- Taziye (تعزية): Ölen kişinin yakınlarına taziyede bulunma.
- Talim (تعليم): Uygulama ve pratik yapma.
- Tekaüt (تقاعد): Emeklilik.
- Tekbir (تكبیر): Allah Teala'yı övme. "Allahu Ekber" (أكب الله).
- Semere (ثمرة): Meyve, fayda, sonuç.
- Camii (جامع): Müslümanların namaz için toplandıkları yer.
- Ceset (جسد): Beden.
- Coğrafya (جغرافيا): Doğanın oluşumlarını öğreten ilim.
- Hâkim (حاكم): Hâkim, âmir, sultan, kadı.
- Şifa (شفاء): (Sağlık olarak) toparlanmak.
- Şükran (شكر): İyiliğin ve güzelliğin takdir edilmesi.
- Ömür (عمر): Hayat süresi, hayat, yaşam.
- Kaside (قصيدة): Manzum şiirler.
- Kahve (قهوة): Kahve çekirdeği, bu türden içeceklerin içildiği yer.

Aslında herhangi bir dile sonradan giren kelimelerin sayısını tam olarak tespit etmek zordur. Çünkü bu iş, sözlüklerde kullanımının yaygınlaştığı

zamana dek kelimelerin izinin sürülmesini zorunlu kılmaktadır. Burada en fazla yaygın olan ve kullanılan kelimelere dikkat çekmek yeterli olacaktır.

■ Yerel Lehçeler ve Dile Giren Yabancı Kelimeleri Kapsamada Rolü

Diller de insanlar gibi birlikte yaşamaktadır. Bundan dolayı dil, insanların ortak yaşam unsurlarından önemli bir parçadır. Daha sonra kelimelerin günlük kullanımları, kullanım sıklığına ve etki gücüne göre dilsel alışverişi ortaya çıkarmaktadır. Eğer bir dil yaşayan diller kategorisinde ise, bulunduğu çevreden etkilenmekte ve kendisini kullananların âdetlerini özümsemektedir. Yerel lehçeler ana dil ile diğer kullanılan dillerin karışımından oluşur.

Güncel manada lehçe şu anlama gelmektedir: “Belirli bir çevreye ait olan dilsel özelliklerden oluşan topluluktur. Bu dili konuşanlar da bu özelliklere sahiptir” (Enîs, 1995, s. 16). Aynı zamanda şu şekilde de tanımlanmaktadır: “Tek bir dili konuşan büyük insan grubunun içinde daha küçük bir grubun kullandığı dil kurallarıdır. Bu dil kuralları genellikle ses kurallarından oluşmaktadır” (Hilâl, 1993, s. 33).

Günümüzde lehçelerin her dilde artış göstermesinin pek çok sebebi bulunmaktadır. Duruma Arapça açısından bakılacak olursa, İslami fetihlerin önemli bir etken olduğu görülmektedir. Müslüman olan çok sayıda yabancı, Arapça öğrenmeye başlamış olsa da Arapların konuştuğu gibi Arapça konuşamamıştır. İlk dönemde fark çok belirgin değilken, zamanla ses mahreçleri de dâhil pek çok Arapça kelimenin biçimi değişmiş, cümle yapısı modern konuşma diline dönüşmüştür (el-Kûsî, 2016, s. 40).

Ekseriyetle lehçelerin yapısına hâkim olan kurallar bulunmamakta ve lehçeler genelde iki esasa dayanmaktadır: Bunlardan ilki temas, yakınlık ve iletişim kurma sebebiyle diğer dillerden gelen, diller arası alışverişin semereleridir. Bu durum, Kuzey Afrika ülkeleri gibi sömürge ülkelerinde çok sayıda lehçenin var olmasında ve Fransızcanın bu lehçelere girmiş olmasında açık bir şekilde görülmektedir. Türkçe de -Osmanlı Türkçesi-, Mağrip lehçelerindeki bazı etkilerini korumayı başarmıştır. Söz gelimi; kelimeye meslek ve sanatkârlık anlamını veren “-cı” (جي) eki bu etkinin bir örneğidir.

Lehçelerin dayandığı diğer esas ise dili çevreleyen ortamdır. Zira lehçe, bulunduğu coğrafi bölgeden birtakım özellikler edinmektedir. Söz gelimi çölün ve dağlık bölgeler özellikleri dile yansır. Yine insanların meslek ve günlük faaliyetlerini ifade ederken de duygularını ve manevi unsurları yansıttıkları görülmektedir.

Cezayir lehçesi, en zengin Arapça lehçelerinden sayılmaktadır. “Böylece, geçirmiş olduğu uzun tarihsel aşamalar boyunca kendisine verilen çok

fırsat bulunmaktadır. Coğrafi konumu ona, Afrika dilleri gibi kendine yakın dillerle, Avrupa ve Asya dilleri gibi kendine uzak dillerle olmak üzere pek çok dille temasta bulunmasını sağlamıştır. Maddi şartlar ve diğer fikrî koşullar ona bazen ticaret ve yolculuk, savaş ve kültürel ilişkiler imkânını sağlarken bazen de zamanla bu dilin dokusunu oluşturan pek çok kelimeye nüfuz etme imkânını sağlamıştır” (Ebî Şeneb, 2008). Bu ifade, yabancıların Cezayir lehçesini anlamada bazı zorluk yaşamalarının sebebini açıklamaktadır. Bu durumu bizler dilin zenginliğinin bir göstergesi olarak kabul etsek de, bazıları bu durumu, Arapçaya olan yabancılaşmanın bir göstergesi olarak kabul etmektedir.

Cezayir konuşma dilinde kullanılan kelimelerin kökenlerini keşfetmek için büyük çaba sarf eden Cezayirli eski araştırmacılardan Muhammed b. Ebî Şeneb (1869-1929), “Cezayir Lehçesindeki Türkçe ve Farsça Kelimeler” başlıklı doktoradaki çalışmalarının birinde, bazılarını eski dil sözlüklerinden topladığı, bazılarını da Konstantin, Medine ve Cezayir’in başkent bölgelerinden duyduğu 634 kelime üzerinde çalışmıştır. Muhammed b. Ebî Şeneb, Türkçe kelimelerin özellikle Cezayir lehçesine nasıl girdiğine yönelik iki önemli önerme ortaya koymuştur: “Bu kelime grubunun Cezayir lehçesine nasıl girdiğini bilmek zordur. Örneğin söz konusu kelimeler Cezayir’de yerleşik Türklerin marifetiyle mi dile yerleşmiştir? Yoksa bu tamamen Maşrik’a giden hacılar ve yolcuların vesilesiyle mi gerçekleştirilmiştir?” (Ebî Şeneb, 2008, s. 114). Muhammed b. Ebî Şeneb’in bu iki ihtimal üzerinde durmasında yaşadığı dönemin etkisi bulunduğu düşünülebilir. Zira Osmanlıların Hicaz ülkelerine hükmettiği bu dönemde Türklerin dâhilî ve haricî etkisi bulunmakta idi. Dâhilî etkisi Osmanlı’nın Cezayir’e hükmetmesi iken, haricî etkisi Hicaz’ın aynı siyasi iktidara bağlı olmasıydı.

Topladığı ve anlamlarını açıkladığı kelimelere ek olarak Şeneb, Cezayir’de kullanılan Türkçe özel isimler gibi önemli konulara da dikkat çekmektedir. Bu isimler günümüzde de çokça kullanılmaktadır: Boşnak (بوشناق), Kara (قارا), (Siyah), Deveci (دواجي), (Deve binicisi), Türkmen (ترکمان), Berber (بربر), Sakallı (Ebî Şeneb, 2008, s. 115). Bu konunun, Cezayir ailelerinin isimlendirilmesinde köken unsuru çerçevesinde hususi olarak incelenmesi gerekmektedir.

Türkçedeki ön ya da son eklerin kullanılmasının yanı sıra, kelimenin başında bulunan ve reis anlamına gelen “baş” (باش) da günümüzde kişisel lakaplar için Cezayir lehçesinde bulunmaktadır: Baş Cerrah (باش جراح)/cerrahların başkanı, “Baş Terzi” (تارزي باش)/terzilerin başı (Ebî Şeneb, 2008, s. 122). Kelimenin sonunda gelen “-cı” (جي) eki hakkında ise ileride ayrıntılı bilgi verilecektir.

■ Arapçada Bulunan Türkçe Kelimeler

Yapılan araştırmalar, Araplar ile ve diğer milletler arasındaki kültürel iletişimin Arapçayı zenginleştiren bir unsur olduğunu ortaya koymakta; bu durum en fazla yerel lehçelerde kendini göstermektedir. Kuzey Afrika ülkeleri tarihinde Osmanlı Türkçesinin konuşma dilinde çok açık bir izi ve etkisi olmuştur. Bu durum, tıpkı Arapçanın Türkçeyi etkilemesi gibi modern Türkçe döneminde de devam etmiştir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında Kuzey Afrika'daki halkın günlük yaşamında kullandığı kelimelerin sosyolojik arka planını kavramak amacıyla Cezayir lehçesi çerçevesinde Arapçada kullanılan sekiz farklı alana ilişkin Türkçe kelimeler aktarılacaktır (Atık, 2012, s. 255; Sûniyye & Attâli, 2019, s. 146; Ebî Şeneb, 2008):

■ Yeme-içme

Arapça Konuşma Dilindeki Türkçe Kelime	Türkçedeki Karşılığı	Anlamı
Basturma بسطومة	Pastırma	İnce doğranmış et
Başâğô بغاشة	Poğaçâ	Bir tatlı çeşidi
Dûlma دولمة	Dolma	Et ve pirinçle yapılan sebze dolmalarının adı. Tüm Arap bölgelerinin kendine has dolma pişirme şekli vardır.
Turşî ترشي / طورشي	Turşu	Tüm salamura yiyeceklerin adı. Cezayir gibi bazı bölgelerde bulunmaktadır. Tatlı biber olarak da isimlendirilmektedir.
Bûrâk بورك	Börek	Kıyma veya diğer et türleriyle doldurulan mayalanmış hamur türü, daha sonra kızartılır ya da tavada pişirilir. İlk olarak Arap ülkelerinde tanınmış olup daha sonra Mağrip'te daha çok meşhur olmuştur.
Bûza بوظة	Buz	Dondurulmuş şeyler ya da dondurma anlamına gelmektedir. Boz kelimesi Mısır'da meşhur olmuştur.
Şerbât شربات	Şerbet	Bu kelimenin aslı Arapçadır. Ancak Türkçe de söylenmekte ve yazılmaktadır. Körfez ülkelerinde, Mağrip'te, Mısır ve Şam'da bilinmektedir.
Burğul برغل	Bulgur	Yemekte kullanılmak üzere haşlanan buğday tanesi, Cezayir'in bazı bölgelerinde deşîşe veya mermez diye isimlendirilmektedir, küçük cevize benzemektedir.

Baklâva بقلاوة	Baklava	Hamur parçalarından hazırlanan tatlı türünden yapılı, ortası toz hâline getirilmiş antep fıstığı ile kaplanır, sonra belirli bir şekilde kesilir ve piştikten sonra da şerbet dökülür.
Şavurma شاورما	Döner	Kemiğinden ayrılmış ızgara et, Türkiye’de bilinmektedir, Arap ülkelerine de yayılmıştır.
Hulkûme حلقومة	Lokum	Osmanlı Devleti’nin sultanlarına has bir tatlı. Lokum olarak isimlendirilmektedir. Araplar ise bunu halkum olarak isimlendirmektedir.
Kebâb كباب	Kebap	Kıyma ile hazırlanan yemektir. Suriye ve Mısır’da meşhur olmuştur.
Sucuk سحق	Sucuk	Sosis ve kıymaya tuz ve baharat eklendikten sonra ince bağırşağa konur.
Tirâz تراز	Çerez	Tatlı, kabuklu yemişler ve kuru meyvelerden oluşan karışım. Cezayirlilerin kutlamalarda yedikleri yiyecektir.
Şurba شوربة	Çorba	Çorba, et suyu, Farsça ve Türkçe kelimedir.
Helvatu’t-turk الترك حلوة	Helva	Bazı Arap ülkelerinde şamiyye olarak bilinen şeydir. Temel olarak tahinden yapılmaktadır.

Arapça konuşma diline ve özellikle de Mağrip lehçesine giren yeme-içme kelimelerine bakıldığında buradan çok sayıda antropolojik not çıkarmak mümkündür. Yukarıda sıralanan örneklerden bazıları zengin halk tabakasında çokça yaygın olan bir tür aristokrat yemeğini temsil etmektedir. Mağrip’in ortasındaki bu tabaka, hükûmetten sorumlu kişiler ve iş adamlarından oluşmaktadır. Bu, zengin ve fakir tabakanın arasının ayrılması Türklerden sınıfsal yiyecek türünü miras almanın bir sonucudur. Ayrıca bu, hayatı refah ve zenginlik içinde olmasıyla tanınan Türk ailelerinde hâkim olan bir şeydi. Bu düzen, hâlen Mağrip toplumlarında ve özellikle de Cezayir toplumunda mevcuttur. Öyle ki, Türk asıllı ailelere bakıldığında onların Arap asıllı ailelerden farklı olarak bir yemek kültürlerinin olduğu görülmektedir.

Bu yiyeceklerden bazıları daha ziyade dinî bayramlar ve özel günlere özgüdür. Dolayısıyla Ramazan sofralarının neredeyse hepsinde bulunan çorba, börek, kebab, baklava, lokum, Türk helvası gibi yiyecekler nişan merasimi, düğün gibi resmî aile sofralarını da süslemektedir. Yemekler arasında etli dolmanın diğerlerine göre ağırlıklı olarak tüketildiği dikkat çekmektedir. Bu durum, etin pahalı olmasından ötürü kullanımının az olduğu Mağrip yemeklerinde yaygın olmayan bir şeydir. Örneğin, but

etinden olan “pastırma” yiyeceği sarımsak ve baharatla iyileştirilir ve sonrasında baskı uygulanır, kesilir, tuzlanır ve güneş ışığı altında kurutulur. Pastırma kelimesi baskı, yani bastırılmış et anlamına gelen Türkçe bir kelimedir. Bu yiyecek, Türk mutfağında derin bir tarihi olan yiyeceklerden sayılmaktadır. Günümüzde Arap ülkelerinin çoğunda da meşhur olmuştur. Gerek Türk helvası gibi isim bakımından olsun, gerekse şekil ve hazırlanış biçimi açısından olsun Türklere özgü olan bu klasik yemekler, çağdaş Türk mutfağında da hâlen daha büyük bir özenle hazırlanmaktadır.

■ Kıyafetle İlişkili Kelimeler:

Arapça Konuşma Dilindeki Türkçe Kelime	Türkçedeki Karşılığı	Anlamı
Şâl شال	Şal	Başa konulan yün ve kumaştan olan eşarp.
Kuftân قفطان	Kaftan	Bir bölgeden diğerine farklılık gösteren bir elbise.
Balto بالطو	Palto	Mont
Cizme حزمة	Çizme	Bacak kısmı uzun ayakkabı anlamında iken sonra genel olarak ayakkabı anlamında kullanılır olmuştur.
Şanta شنطة	Çanta	Küçük çanta.
Cuzdan / Tuzdam جزدان / طزدام	Cüzdan	Para ve kişisel kartların taşındığı cüzdan.
Fustân فستان	Fistan	Kadınların giydiği elbise.
Cubbe حبة	Cübbe	Kadınlara özel elbise.
Kimâş قماش	Kumaş	İplikten veya elyaftan yapılan ve elbise yapımında kullanılan dokuma.
Kilim كليم	Kalım	Kumaş türlerinden biri.
Sûste سوستة	Susta	Elbisenin açıklıklarını kapatan şey
Kundûra كندورة	Kundura	Düğünlere ve kutlamalara özel kıyafet

Giyim için kullanılan kelimelere antropolojik açıdan bakıldığında burada iki önemli nokta dikkat çekmektedir. Bu Türkçe kelimelerden bazıları düğün kıyafetlerine ve çeşitlerine ait özel malzemeleri ifade etmektedir: kaftan, cübbe, kundura vb. Mesela, kaftan Osmanlı döneminde Cezayirli erkeklerin kıyafetiydi. Çekici renkleri geniş şalvarı ve karnın ortasını kaplayan ve

genelde içine hançer konulan kumaş kemeriyle ayırt edilmektedir. Daha sonra bu, günümüzde kadınların düğünde veya özel kutlamalarda giydikleri kıyafet olarak kullanılmaya başlamıştır.

İkinci olarak dikkat çeken husus kıyafet için kullanılan Türkçe kelimelerin, başta Cezayir olmak üzere Mağrip bölgesinde kullanılan günlük kıyafetleri kapsamadığı görülmektedir. Ayakkabı, pantolon, şort gibi günlük kıyafetler çoğunlukla Fransızcadan geçmiştir. Burada, bu kıyafetlerin Fransızlardan ithal edilmesi ve Cezayir’le Fransa arasındaki ailevî temas sonucunda bu kelimelerin Fransızcadan Cezayir lehçesine miras bırakılması etkili olmuştur. İşçilik açısından daha sağlam olduğu ve kolay giyilip çıkarıldığı için günlük hayatta Avrupalı giyimi taklide meyleden Cezayirîliler, tasarım yönünden daha karmaşık ve maliyetinin daha yüksek oluşundan dolayı eski Türk-Osmanlı kıyafetini muhafaza edememiş, bu nedenle pazarlarda tedavülden kalkmıştır.

■ Askerî ve İdari Kelimeler:

Arapça Konuşma Dilindeki Türkçe Kelime Türkçedeki Karşılığı Anlamı

Tersâne ترسانة	Tersane	Gemi yapılan deniz askerî üssü.
Kerâkûl كراكول	Karakol	Mısır lehçesinde polis karakolu.
el-Ağa الآغا	Ağa	Sivil veya askerî liderin başı.
el-Bâşâ الباشا	Paşa	Generallere, önemli devlet erkânına verilen bir ünvan.
el-İnkişâriyye الانكشارية	Yeniçeri	Yeni askerler.
Hâkimdâr دار حاكم	Hükümdar	Devletin yöneticisi.
Tâbûr طابور	Taburu	Asker topluluğu.
Cumkur جمع	Gümrük	Mallardan alınan vergi.
Şâvîş شاوليش	Çavuş	Askerlikte bir rütbe.
Başkâtib بشكاتب	Baş kâtip	Kâtiplerin başı.
el-Bey الباي	Bey	Devlet görevlilerinin büyüğü.
Beylik بايلىك	Beylik	İdarî bölge.
Orta أورطة	Orta	Askerî birlik.
Dibşik دبشك	Dipçik	Tüfeğin tabanı.
Ordu اردو	Ordu	Askerî karargâh.
Yüzbaşî يوزباشي	Yüzbaşı	Lider veya yüzbaşı.
Bârût باروت	Barut	Barut.
Fişek / el-Hartûş الخرطوش أو فيشك	Fişek kartuş	Ateşli silah doldurucu.
Kelebşe كلبشة	Kelepçe	Suçlunun ellerinin bağlandığı şey.

Osmanlı Devleti'nin Cezayir'deki siyasi hâkimiyetinin uzun bir süreci kapsamasına ve ülkedeki askerî gücünün etkisine rağmen Cezayir lehçesindeki askerî terimlerin büyük bir çoğunluğu yok olmuştur. Bu durum, uzun bir süre (132 yıl) süren Fransız sömürge döneminden kaynaklanmaktadır. Zira Fransız sömürgesi bölge üzerindeki nüfuzunu genişletmek için askerî alana oldukça önem vermiş, böylece Cezayir ve genel olarak Mağrip ülkeleri askerî düzenle ilgili olan her şeyi Fransız okullarından miras almıştır.

Diğer taraftan tabloda bulunan bazı kelimeler Cezayir halkının muhayyilesinde esasen kabileler ve yerel yönetimlerle alakalı olan ve Fransız sömürgeciliği döneminde dahi geçerliliğini koruyan farklı bir hususu sembolize etmektedir. Sömürge yönetiminin kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı bu husus ise ağa (أغا), çavuş (شاويش), bey (باي) ve benzeri kelimelerin mutlak güç sahibi yöneticilerle alay edercesine kullanılmasıdır. Örneğin; beylik (بإيالة) kelimesi devletin bir biriminde yahut bir devlet malı özelinde yöneticinin kendi çıkarlarını gözettiği durumlar için kullanılırken, paşa (باشا) kelimesi ise devlet dairelerinde nüfuz sahibi bir kimsenin yardımının alınması bağlamı ile özdeşleşmiştir.

Tabur (طابور) lafzı ise askerî bir ıstılah olup alay manasındadır ve Arapçaya Osmanlı döneminde girmiştir. Ancak semantik bir değişim yaşayarak birbirinin ardı sıra dizili insan topluluklarını ifade eder hâle gelmiş, sonrasında daha da genişleyerek araçları da kapsamıştır. Haber kanalları özellikle beşinci kolu (الطابور الخامس) ifade ederken bu kelimeyi kullanmaktadırlar ve beşinci koldan kasıt da yerli iş birlikçiler ve hainlerdir. Bu ıstılah özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman casusları için kullanılmış ve meşhur olmuştur. Günümüzde Arap politikacıları ve medya işçileri arasında yaygındır (Akrîş, 2016, s. 21).

Kullanımı yaygınlaşıp neredeyse Arapça olmuş kelimelerden bir başkası olan “gümrük” (جمرك) yahut “divane” (الديوانة) kelimelerinin Arapçadaki karşılığı gümrük olup ekonomi (المكس) bağlamına mahsustur ve sınırlarda gerçekleşen ticari faaliyetlerin kontrolünde kullanılır. Çoğu Arap ülkesinde gümrük kelimesinin tabelalara, resmî evraklara yazıldığı görülür ve devletin ithal ürünlere uyguladığı vergiler anlamında “gümrük vergileri” (الجمركية الرسوم) ıstılahını sıkça duymak mümkündür (Akrîş, 2016, s. 24).

■ Eşya ve Araçlar

Arapça Konuşma Dilindeki Türkçe Kelime	Türkçedeki Karşılığı	Anlamı
Tabsi طيسي	Tepsi	Tabak.
Mâsûre ماسورة	Masure	Boru.
Lembe لمبة	Lamba	Lamba, bu kelimeyi Türkler İtalyanlardan almıştır, kelimenin aslı Yunancadır, bu kelime Arapçaya Osmanlı Devleti vesilesiyle girmiştir.
Tarambe طرمبة	Tulumba	Tulumba, fiskiye.
Kâğit كاغظ	Kâğıt	Kâğıt.
Tâva طاوة	Tava	Tava.
Hâşuke خاشوقة	Kaşık	Kaşık.
Bânyo بانيو	Banyo	Küvet.
Tâse طاسة	Tas	Kadınların hamamda kullandıkları küçük kap.
Bâbûr بابور	Vapur	Buharlı gemi.
Dûlâb دولاب	Dolap	Dolap.
Bût / Bûte بوط / بوط	Pota	Pota.
Tâbûne طابونة	Tabun	Mutfak ocağı.
Bûkâl بوقال	Bukal	İçine içecek konulan çömlekten yapılmış sürahi.
Burğî برغى	Burgu	Bir maden parçası. Sözlükte bu kelime cıvata anlamına gelmektedir.
Ferşe فرشاة	Fırça	Aslı fırca (فرجة) şeklindedir. Sonra Araplar ج (c) harfini fırşa (فرشة) olarak değiştirmiştir. Dış temizlemeye yarayan alet anlamına gelmektedir.
Sebet سبت	Sepet	Sebze sepeti.
Kenbaye كنباية	Kanepe	Genişliği iki kişilik ya da daha fazla olan koltuk. Suriye ve Mısır lehçesinde kullanılmaktadır. Kelimenin aslının Arapça keneb (كنب) olduğu söylene de, bu kelimenin dilimize Osmanlı Devleti ile geçtiği hakikattir.
Tabaşîr طباشير	Tebeşir	Kireçten yapılmış, yazıda kullanılan bir parmak uzunluğundaki alet.
Kûbri كوبري	Köprü	Köprü.
Araba عربة	Araba	Araba.
Kûrik كوريك	Kürek	Kürek.
Derâbzîn درابزين	Tırabzan	Destek ve dayanak.

Serây سراي	Saray	Saray.
Zift زفت	Zift	Yol düzenlemede kullanılan madde.
Bervâz بروز	Pervaz	Çerçeve.
Şerşef شرف	Çarşaf	Uyku örtüsü.
Bâle بالة	Pala	Geniş uçlu kancalı bıçak.

Günlük kullanılan aletler arasından, Mağrip genelinde geçerli en önemli Türkçe kelimeler bunlardır. Bununla birlikte kullanımları ve yaygınlıklarında bölgesel farklılıklar da bulunmaktadır. Bazılarının sözlük anlamlarında Türkçe, Arapça ve başka diller arasında ortaklık olduğu da mülâhaza edilmektedir. Lamba (لمبة) ve kanepa (كنبة) kelimeleri bu bakımdan aynı durumdadırlar. Kullanımın çokluğu yabancı kelimeyi yerlileştirmektedir ve tesirin gücünün tesir edenin gücü olduğu da bir sır değildir. Muhammed bin Ebi Şeneb de bu kelimelerin örtüşmesine “Akdenizce” tabiriyle işaret etmektedir (Ebî Şeneb, 2008, s. 114).

■ Lakaplar ve Aile Ünvanları:

Arapça Konuşma Dilindeki Türkçe Kelime	Türkçedeki Karşılığı	Anlamı
Abla أبله	Abla	Büyük kız kardeş için kullanılan saygı ifadesi, Mısır lehçesinde bayan öğretmen için kullanılır.
Nîne / Nânâ نانا/نينة	Nine/Nene	Nene, bu kelime Cezayir lehçesinde sıklıkla kullanılmaktadır.
Hânim هانم	Hanım	Hanımefendi, Mısır lehçesinde ve diğer bazı lehçelerde kullanılır.
Kâdîn كادين	Kadın	Cariye anlamında olmakla birlikte sonradan bayan anlamında da kullanılmıştır.
Abadây أباضي	Kabadayı	Güçlü ve cüretkâr erkek, Suriye lehçesinde çokça kullanılır.
Teyze تيزه	Teyze	Teyze, Mısır lehçesinde kullanılmaktadır.
Abîy أبى	Abi	Büyük erkek kardeş için kullanılan saygı ifadesi.
Dâde دادة	Dadı	Mürebbiye, Mısır lehçesinde kullanılmaktadır.
Efendim أفندم	Efendim	Efendi, Mısır lehçesinde sıkça kullanılır.

Akrabalıkla ilgili Türkçe kelimelerin ve Türkçe lakapların yaygınlaşmış oluşu kadim ailevi bağların varlığına ve bunların bu kelimelerin yaygınlaşmasında rol oynadıklarına delalet etmektedir. Bununla birlikte, dil bilimsel açıdan bu kelimelerin günümüze kadar gelebilmelerine etki eden

görsel medyadır yahut daha özel ifadesiyle Maşrık bölgesinde çekilen film ve dizilerdir.

Nitekim Maşrık'ta Türkler ve yerliler arasındaki ailevi bağlar Mağrip'e nazaran daha fazla idiler. Ayrıca coğrafi yakınlığı da eklersek Maşrık'ta akrabalık ile ilgili kelimelerin Mağrip'ten daha fazla kök saldığı anlaşılır. Bu kelimeler daha sonra medyanın gelişmesi ve televizyon çağının gelişimiyle Mağrip'e intikal etmiştir.

■ Diğer Alanlardaki Kelimeler:

Arapça Konuşma Dilindeki Türkçe Kelime	Türkçedeki Karşılığı	Anlamı
Doğri دوعري	Doğru	Düz yahut boyunca
Afârim عفارم	Aferin	Aferin
Belkî / Balâk بالاك / بلكي	Belki	Belki, muhtemelen
Henna حنة	Kına	Güzel koku
Sâğ صاغ	Sağ	Sağ olan, yaşayan
Tâze طازه	Taze	Taze ve yumuşak
Tâkim طاقم	Takım	Topluluk
Tûrli تورلي	Türlü	Sınıf, tür
İnkazdir انقزدر	Gezdir	Hoş vakit geçirme
Bûlâk بولاق	Bulak	Suyun çıktığı yer
Basma بصمة	Baskı	Basım için kullanılır
Bodrûm بدروم	Bodrum	En alt kat, ayrıca Türkiye'nin güneybatısında bir yer adı
Bardo برضة	Bir de	Bir de
Oda أوضة	Oda	Oda
Bakşîş بقشيش	Bahşiş	Bahşiş
Tazzîne طّينة	Düzine	Bir şeyin on ikilisi. Cezayir lehçesinde aynı türden şeyleri ifadede kullanılır.
Tuz طز	Tuz	Türkçede tuz demektir. Ancak Arapçada yeni bir anlam kazanmıştır ve önemsiz şey manasında kullanılmaktadır.

Osmanlı yönetimi altında bulunmuş Arap bölgelerinde konuşulan bu kelimeler, özellikle Mısır ve Şam bölgesi lehçelerinde muhafaza edilmiştir. “Belki” kelimesi günümüz Cezayir lehçesinde “balak”a dönüşmüşken; “bakşîş” kelimesi de yetersiz ücret ve az mal anlamına gelmekte ve “tezine” kelimesi de bir poşet vb. içerisine gizlenmiş bir mal ve eşya manasında

kullanılmaktadır. “Tuz” kelimesi ise Türkçedeki aslî anlamından koparak biriyle ilgilenmeme veya aldırış etmeme anlamını kazanmıştır. Bu kelime sadece husumet durumlarında kullanılmakta olup Cezayir’in batısında ve birçok Arap ülkesinde argo kullanımı da ifade eden sözlerden sayılmaktadır.

■ Arapçada Türkçe Eklerin Kullanımı

Arapça kelimelere Türkçe eklerin eklenmesiyle kelimeler Türkçede sahip olmadığı yeni manalar kazanmış, böylece Arapça lehçeler genişlemiştir.

Bu ekler, Osmanlı Türkçesinde kelime türetme yöntemi olan, kelimelerin sonuna ek eklenmesi şeklinde kelimelere ilhak olmuştur. Arap coğrafyasında bu eklerden hâlâ kullanımda olanları şunlardır:

■ “-ci” Eki:

Türkçede meslek, sanatkârlık, belli bir iş koluna mensubiyet anlamı verir. Örneğin; “helvacı” tatlı yapan, “kahveci” kahve satıcısı ya da kahvehanede çalışan, “sirkeci” sirke yapan, “hazneci” maliye ve vergi görevlisi, “saatçi” saat tamircisi, “mektupcu” yayıncıları, dergileri ve gazeteleri izleyen, takip eden kişi “bucakçı” bıçak yapan anlamında kullanılmaktadır.

Mağrip’te “kahveci”, “saatçi”, “helvacı” ve geç dönemde “baltacı” kelimesi yaygınlaşmıştır. Baltacı kelimesi aslında kral saraylarının yasak kısımlarının önünde bekleyen ve satır taşıyan muhafızlar anlamına gelmekte iken (Ebî Şeneb, 2008, s. 125) Arapçada haksız şekilde güç kullanarak insanları tehdit eden ve insanların meşru haklarını gasp eden kişi anlamında kullanılır. Kötü ve hoş görülmeleyen işlerle uğraşanlar, kumar oynayanlar için “kumarcı”, içki bağımlıların için “hamrci”, kadınları rahatsız eden, kadın avcılar için “nisvanci” kelimeleri kullanılmaktadır.

■ “-lı” Eki:

Türkçede nispet, bağlılık ifade eder. “Urfalı” kelimesi Türkiye’deki Urfa şehri asıllı olmak anlamındadır. “Beyrutlu” ise Beyrut şehri, “İstanbullu” İstanbul asıllı olmayı ifade etmekte olup bu ek Arapçada “Cezairî” örneğinde görüleceği üzere “nispet ye”sinin karşılığıdır. Bu ek Cezayir lehçesinde “Bağdadlı” ve “Abdli” gibi örneklerde olduğu gibi özellikle lakaplarda kullanılmaktadır.

■ “-lık” Eki

Yer ve zaman adı, durum, kurum ya da herhangi bir şeye intisap durumlarında kullanılır. Osmanlı döneminde saray yahut bölge valisinin meskeni üç kısımdan oluşmaktaydı. İlk kısmın adı olan selamlık, “es-selamlık

”(السلامك)” şeklinde telaffuz edilir. Selamlık, gelen misafirlerin kabulü ve saray sahibini selamlamaları için kullanılan mekândır. İkinci kısım haremlik, olup burası da harem halkına, yani kadınlara mahsus bölgedir. Üçüncü kısım ise hizmetçilere özel kısım olup, buna da hademelik denmekteydi (Akl, 2011).

Bu ekin Mağrip lehçelerinde kullanılmamasında, Osmanlı saray teşkilatı ile ilgili olması etkilidir. Bu nedenle toplum nezdinde yaygınlaşarak diğer ekler gibi meşhur olmamıştır.

■ Arapça İletişimde Türkçe Gerçeği

Mağrip lehçesinin geleceğinde Türkçenin varlığıyla ilgili yapılacak bir çalışmada, Türkçenin kullanım alanının genişlemesi veya daralmasına etki edecek tercüme hareketleri, kültürel ve medyatik üretimler, görsel medya, sosyal medya araçları ve turizm hareketleri gibi bilimsel, sosyolojik ve kültürel unsurların belirlenmesi gerekir.

■ Türkçeden Tercüme Hareketleri

İnsanlar arasında dilsel iletişimde birinci etmen olan tercüme, diller arası iletişimi sağlayan halka olmasından dolayı tarihinin dilsel iletişimin doğumuyla başladığı söylenebilir. Cezayir’de Türkçeden tercüme faaliyetlerinin kökleri Osmanlı dönemine uzanır. Tercüme faaliyetlerinin bu ilk merhalesinin akabinde tercüme çalışmalarında Fransız işgali ikinci dönemi, günümüz ise üçüncü dönemi teşkil eder (Hammâş, 2002, s. 184).

İlk dönemde, Türkçenin resmî kullanımı dar bir alana sıkışmış durumdaydı ve merkez idari teşkilatın birtakım üst birimleri dışına çıkmamaktaydı (Sa’dûnî, 2010, s. 91). Türkçe, bu dönemde “idari işlerin dili olduğundan dayının halk ile iletişimini kolaylaştırmak üzere genellikle ayandan bir tercüman istihdam edilirdi. Türkçe ve Arapça okuyup yazabilme şartı ile seçilen tercümanlar, paşa tarafından çıkarılan emirlerin yahut Fas, Tunus gibi yerlerden gelen Arapça yazıların tercümesi ile uğraşırdı” (Muammer, 2006, s. 77). Resmî belgelerin yanı sıra zamanla biyografi ve seyahatname gibi türlerin de tercümesi de yapılmıştır. Tarihçilerin ifadesine göre, Türkçeden Arapçaya çevirisi tamamlanan ilk eser *Gazavâtu Oruc ve Hayreddin* isimli bizzat Barbaros Hayreddin Paşa tarafından dikte edilerek yazdırılan kitaptır. Eserin tercümesi dönemin müftüsü olan ve Türkçe bilmeyen Seyyid Muhammed b. Ali el-Kalkî el-Cezâirî’nin isteği üzerine Osmanlı kâtiplerinden biri tarafından yapılmıştır” (Hammâş, 2002, s. 185). Barbaros önderliğinde Cezayir fatihlerinin kahramanlıklarından ve Cezayir’in 1518’de Osmanlı Devleti’ne ilhak olmasından bahseden bu eser halk arasında oldukça rağbet görmüştür. Tercüme faaliyetlerinin bu

ilk döneminde “Türkçenin sosyal gerçekliğe herhangi bir etkisi olmamış; Arapça din, bilim ve kültür alanlarında en baskın dil olarak ülkenin bütün eğitim kurumlarında esas alınan yegâne dil olmaya devam etmiştir” (Rîmân & Derviş, 2002).

Tercüme hareketlerinin ikinci dönemi 1830 yılında Fransız sömürgeciliğiyle başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin Cezayir’deki siyasi hâkimiyet sürecinin ne denli uzun olduğu ve bu süreçte iki halk arasında oluşan bilimsel ve kültürel bağlar göz önüne alınırsa Osmanlı Türkçesinden Arapçaya yapılan tercüme hareketlerinin gayet doğal bir netice olduğu anlaşılr. Bundan sonraki süreçte Fransızcanın bölgede boy göstermeye başlamasıyla tercüme hareketleri yeni bir evreye girmiştir. Tarihçilerin ifadesine göre sömürge yönetimi ele geçirdiği Osmanlı resmî evraklarını ve idari kayıtları Fransızcaya tercümede oldukça gayretli idi. Zira Fransız sömürgeciliği Cezayir üzerindeki tahakkümünü sıkılaştırabilmek adına ele geçirebileceği bütün idari bilgilere ihtiyaç duymaktaydı. Bu minvalde Fransız dil bilimci ve tarihçi Albert Devoulx büyük bir rol oynamış, Fransız makamlarınca 1848 senesinde bu işe memur olarak tayin edilmiştir (Hammâş, 2002, s. 186).

Bizi daha çok ilgilendiren, Cezayir’in 1962’de bağımsız olmasıyla başlayan ve günümüze kadar uzanan tercüme hareketlerinin üçüncü dönemidir. Burada Türkçeden çeviri çalışmalarında bazı çalışmalar öne çıkmaktadır. Bunlardan en önemlisi Fransızlara karşı Cezayir müdafaasının tarihiyle ilgilenen Tunuslu araştırmacı Abdulcelil et-Temimî’nin çalışmalarıdır. Kendisi Osmanlı döneminden kalma Cezayir evraklarını korumuş ve Arapça ve Fransızcaya tercüme etmiştir. Eserlerinden bazıları:

- *Mûcizü’l-defâtiri’l-Arabiyye ve’t-Türkiyye bi’l-Cezâir* (Cezayir’deki Arapça ve Türkçe Defterlerin Özeti), nşr. el-Ma’hedü’-a’lâ, Tunus, 1983.
- *Bühûs ve vesâ’ik fi’t-târîhi’l-Mağrib, el-Cezâir Tûnus ve Trablûs* (Mağrib Tarihine Dair Araştırma ve Belgeler, Cezayir, Tunus ve Trablus), ed-Darut-Tûnusî, 1972.
- *Evvelü risâletin mine hâli medîneti’l-Cezâir ile’s-sultân Selîmi’l-evvel* (Cezayir Şehri Ahalisinden Sultan 1. Selim’e Mektup), Kitap tahkiki, el-Me-celletü’t-târîhiyyetü’l-Mağribiyye, 1977. Bu mektup aslında Arapça yazılmış olsa da, ancak Türkçe nüshası bulunabilmiştir. Araştırmacı Abdulcelîl et-Temimi bu mektubun Arapçaya ve Fransızcaya tercümesini yapmıştır. Mektubun konusu Cezayirlilerin Osmanlı sultanından ülkelerinin Osmanlı Devleti’ne ilhakını talep etmeleridir.

Muhakkak ki bu önemli kaynaklar üzerinde yapılacak dil bilimsel bir çalışma, Osmanlı Türkçesi ve Arapça arasındaki dilsel iletişimin gelişimini ve iki dil arasındaki etkileme ve etkilenmenin yönlerini takip etmede faydalı olacaktır. Böylesine bir çalışma ayrıca Osmanlı Türkçesine iadeitibar edilmesini de sağlayacaktır. Zira bu dil Cezayir tarihinin önemli bir döneminin belgeler ve kayıtlar vasıtası ile kayıt altına alındığı dildir.

Diğer bir yandan, mevzubahis belgelerin Cezayirli haricindeki kimselerce tercüme edilmesine yönelik çabaların güvenilirliğinin tartışılmalı olduğu ifade edilmelidir. Zira tercüme işi, tercüme edilen metnin içerisinden çıkmış olduğu realiteyi de bilmeyi gerektirir. Birtakım semboller, mekânlar ve pek çok detayın o bölgede yaşayanlar dışında tamamıyla idrak edilmiş olması mümkün değildir. Araştırmacı Halîfe Hammâş “et-Tercüme ‘anî'l-lügati't-Türkiyye fi'l-Cezâir” adlı makalesinde bu hususa dikkat çekerek, Cezayir'in Osmanlı dönemi tarihî araştırmalarında, tercüme konusunda ana kaynak kabul edilen Albert Devoulx'un eserinde pek çok hata ve ilmî ihlal bulunduğunu ifade etmiştir. Bu duruma Fransız akademisyen John Diney ve oryantalist Henry de Castrey de işaret etmektedirler (Hammâş, 2002, s. 194, 195).

Son dönemlerde Cezayir'de, üniversite öğrencileri arasında Türkçe öğrenmeye karşı bir rağbet gözlenmektedir. Constantine'deki el-Emîr Abdulkâdir Üniversitesi 2013 yılında ilk Türkçe bölümünü açmış, daha sonra Cezayir 2 Üniversitesi de Doğu ve Slav Dilleri Bölümünde Türkçe derslerine başlanmıştır. Bu bölümlerden mezun olanların pek çoğu büyükelçi ve Cezayir'deki Türk şirketlerinin yöneticilerine şahsî tercümanlık yapmaktadırlar. Bazıları ise özel dil okulları ve merkezlerde, Türkçe öğrenmek isteyenlere öğretmenlik yapmaktadırlar. Şüphesiz bu alan Cezayir'de önü açık bir alan olup daha fazla ilgiye ve ihtimama muhtaçtır.

■ Toplumsal ve Kültürel İletişim

Eskiden beri dillerin bölgeler arası intikalinde büyük bir etken olan insan grupları arasındaki iletişim, günümüzde en yüksek seviyede seyretmeye başlamıştır. İletişim araçlarının gelişmesi ve insanlar arasında hızla yayılması, küreselleşme olgusunun ön plana çıkması bu noktada etkili etmenleri teşkil eder. Bu bazılarına göre sömürgeciliğin farklı bir şekildeki uzantısı ya da güçlünün zayıfa dikte ettiği bir yaşam modelidir (el-Bekrî, 2005, s. 44).

Global sistemin dahi küreselleşmenin gölgesinde olduğu bir durumda dil kaçınılmaz olarak bu olgudan etkilenenecektir. Küreselleşme ekonomik, kültürel, teknolojik gibi pek çok boyutta seyrettiği için bu konularda

hâkimiyet sahibi olanlar kendi dillerini dayatmaya ve dışarıya ihraç etmeye muktedir olacaktırlar.

Türkiye'nin tarihî açıdan hâlen mühim bir safha yaşadığı açıktır. Dünyanın en güçlü ülkelerinden olan Türkiye, ekonomi ve siyaset alanlarında etkileme gücünü haiz olup, Türkçenin de küreselleşmenin uzantılarıyla atbaşı gidebilecek bir seviyede olduğu görülmektedir. Ekonomik açıdan Türkiye ve Cezayir arasındaki ticaretin hacminin özellikle de tekstil alanında yüksek seviyelerde olması, iki ekonomik partner arasındaki dilsel iletişimi zorunlu kılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak söz gelimi ekonomiye ilişkin pek çok Türkçe ıstılah yaygınlaşmış, Türkiye'de ekonomik açıdan canlı pek çok bölge Cezayirliler arasında popülerleşmiş, ayrıca Türk gıda ve tatlı ürünleri Cezayirliler arasında yaygınlaşmıştır.

Kültürel açıdan küreselleşme, "Bir devletin kültürel yapısını diğer devletlerin ve toplumlarınki ile aynılaştırma çabasıdır. Bu ise toplumların medeniyet kavramlarını, kültürel değerlerini, davranış kalıplarını etkilemek suretiyle gerçekleştirilir" (el-Bekrî, 2005, s. 45). Türkiye, ortak İslam kültürü ve coğrafi yakınlığı nedeniyle Arap dünyasını en fazla etkileme potansiyeline sahip ülke konumundadır. Bundan dolayı, Türk kültürüne ait öğeler televizyon yayınları aracılığıyla Arap dünyasında bariz bir görünürlüğe sahiptirler. Türk dizilerinin etki seviyesi Arap ekranlarında üst bir seviyeye ulaşmıştır. Bunun sonucunda Türklerin yaşam şekilleri kültürel, davranışsal ve dilsel arka planlar ile birlikte Araplara ihraç edilmiştir.

Türk basınının yaptığı dilsel etkinin ise Fransız ya da İngiliz emsalleri ile kıyaslandığında pek büyük olduğu söylenemez. Bunun sebebi ise filmler ve diziler şeklinde temsil edilen Türk medya ürünlerinin genellikle fasih Arapça yahut bölgesel lehçelere dublajlanmasıdır. Bu da Türkçenin televizyon aracılığıyla etki alanını ciddi manada kısıtlamış, geriye sadece tercümesi mümkün olmayan bazı ıstılahlar ve birtakım yer isimleri kalmıştır. Eğer bunların tercümesi seslerin korunduğu, yazılı bir tercüme şeklinde yapılmış olsa idi, bunun bir dilsel etki olduğu iddia edilebilirdi. Bazı araştırmacılar dublajlamanın yaygınlaşmasını tembelliğe bağlamaktadırlar. Onlara göre izleyici ekranda cereyan edenleri takip ederken alt yazıları okumaya üşenmektedir. Avrupa ülkelerinde ise örneğin Amerikan yapımlarının tercümelerinde dili, kimliği ve bölgesel özellikleri korumaya önem verilmektedir (Hasene, 2019, s. 1344).

Bununla birlikte, dublajlanmış diziler de izleyen üzerinde kültürel ve dilsel bir tesir bırakmaktadırlar. Bu husus Arap dünyasında yapılan saha çalışmalarının çoğunluğu tarafından da ispat edilmiştir (Hasene, 2019, s. 1346). Arap coğrafyasında Türk dizilerinin tesiri meşhur oyuncuların

isimlerinin yaygınlaşmasından da anlaşılmaktadır. Daha yakın dönemde “Ertuğrul” ve “Kuruluş Osman” gibi Türk tarihi dizileri çokça bilinmeye başlamış ve geniş bir takipçi kitlesine sahip olmuştur. Bu diziler, Türk medeniyetinin tarihini ilginç ve dikkat çekici bir şekilde ve dramatik bir üslup ile öğretmişlerdir.

Televizyon haberlerine gelince; Cezayirli izleyicilerin önce kendi bölgelerini, sonrasında Arap coğrafyasını ilgilendiren haberleri takip etme yatkınlığı gösterdikleri bir gerçektir. Uluslararası seviyede önemli haberler bu ikisinden sonra gelmektedir. Türkiye ise bunlardan birinci ya da ikinci kategoriye girmemektedir. Üçüncü kategoriye ise bazen, siyasi olayların değişkenliğine bağlı olarak girmektedir. Bundan dolayı Türkiye “Hedefli Medya” dünyasına girmiştir. Bu ise kendisi ile hedeflenen belirli bir kitlenin olduğu ve o kitlenin dilinin kullanıldığı medya araçlarını ifade etmektedir. Arapça yayın yapan, 4 Mart 2010 tarihinde açılışı yapılan “TRT Arapça” bunlardandır (Cidî, 2013, s. 470). Kanalin amacı Arap dünyası ile Türkiye arasında bir iletişim penceresi olabilmektir. Cezayirli araştırmacı Rıdvan Ceddî, kanalın Cezayirlilerce Vehrân’da izlenip izlenmediğini ve seyircilerin kanalda hangi tür içerik görmek istediklerini tespit etmek üzere bir saha araştırması yapmıştır. Araştırma sonucunda izlenme oranının %100 olduğu ve izleyenlerin çoğunlukla siyasi haberleri takip etmek amaçlı kanalı izledikleri ortaya çıkmıştır (Cidî, 2013, s. 480). Bu gibi kanallarda izleyiciyi Türkçeye kanalize eden birtakım haber ve araştırma programlarının yayımlanması ve programlara katılanların da Türkiye’den olması doğaldır. Mevcut dilsel yakınlığın ve Türk medya içeriklerinin cazibesinin Türkçe hakkında oluşmuş bazı basmakalıp inanışlar üzerinde etki yapacağında şüphe yoktur. Zira Türkçe öğrenmeye değer bir dildir. Bu husus, en etkili ve kolay dil öğrenme yolunun görsel ve işitsel araçlar vasıtasıyla olduğunu ortaya koyan modern dil öğrenme teorileri tarafından da doğrulanmaktadır.

■ Sonuç

Gerek Türkçe ve Arapça arasındaki ilişkinin tarihiyle gerekse de bu iki dil arasındaki etkileşim ile ilgili bütün veriler göz önüne alındığında bu çalışmada şu sonuçların elde edildiği söylenebilir:

- Türkçenin Cezayir’deki varlığı istikrarlı bir şekilde, yukarı yönlü bir ivme göstermektedir. Burada en büyük etki sahibi kültürel etmen olup bu kültürel etmenin parçaları olarak sayabileceğimiz bazı hususlar ciddi bir ilgiye mazhar olmuşlardır. Dahası, bu kültürel etmen ile en

çok ilgilenenler gençler olduğundan, bu durum Mağrip bölgesinde Türkçenin geleceğinin parlak olduğu anlamına gelmektedir.

- Dil üzerine yapılan antropolojik çalışmalar dilin yayılım bölgelerini ve kullanım alanlarını ortaya koymaktadır. Bunlar da milletler arasında dillerin geleceği hakkında yapılan çalışmalarda en önemli kısmı oluşturmaktadır.
- Bölgesel lehçeler dillerin hazinesi ve taşıyıcısı kabul edilirler ve yabancı kelimelerin asıl dile yerleşmesinde önemli bir aşama teşkil ederler. Bölgesel Arapça lehçelerinin çokluğu, Arapçanın yabancı dillerden gelen etkilerini kontrol altına alma kabiliyetindeki gücüne ve dayanıklılığına işaret etmektedir.
- Toplumsal gerçeklikler ve ekonomik gereksinimler dil kazanımına etki eden en büyük unsurlar olarak kabul edilir. Dolayısıyla bir dilin kullanımı genellikle toplumsal ve ekonomik ihtiyaç ile ilişkilendirilir. Bilimsel ihtiyaç bu iki etkeni destekleyici olarak bunların ardından gelir.
- Arapça ve Türkçe arasında tercüme hareketleri, hâlen çok çalışılmaya muhtaç hâldedir. İki dil arasındaki iletişim yeni yeni ortaya çıkmaktadır ve gelişmiş değildir. Ayrıca bu konu akademisyenlerce bilimsel bir perspektiften bakılmaya da muhtaçtır. Zira Arapların ve Mağripîlilerin tarihinin önemli bir döneminin kayıt altına alınmasında bu dilsel iletişim önemli bir araç teşkil etmektedir.

Kaynakça

Akl, M. (2011, 11 13). *Levâhiku Türkiyye fî lehçetina'l-mahkiyye*. Dünya el-vatan: <https://bit.ly/2HkdnuB> adresinden alındı

Akrîş, H. (2016). el-Hudûru't-Türkî fi'l-lügati'l-Arabiyyeti'l-mektûbe. *Mecelletü' l-külliyeti'l-İslâmiyyeti'l-câmia*.

Atîk, O. (2012). Melâmih mine'l-müsâkafeti't-Türkiyyeti'l-Arabiyye. *Mecelletü Efkâr, Vizâretü's-sekâfeti'l-Ürdüniyye*, 255.

Bekrî, T. V. (2005). l-Avleme ve eseruhâ fi'l-müstakbeli't-ta'lîmî li'l-lügati'l-Arabiyye ve hüvviyyetuhâ. *Mecelletu cüsûri'l-ma'rife*, 43-64.

Cidî, R. (2013). İtticâhâtü's-şebâbi'l-Cezâirî nahve kanât « et-Türkiyye » en-nâtika bi'l-lügati'l-Arabiyye : Dirâse meydâniyye ». *Mecelletü's-sûra ve'l-ittisâl*, 433-470.

Ebî Şeneb, M. b. (2008). el-Elfâzü't-Türkiyye ve'l-Fârisiyye fî âmiyeti'l-Cezâir terc. Abdurrezzâk Ubeyd. *Mecelletü'l-lüğa ve'l-edeb*, 111-136.

Enîs, I. (1995). *fi'l-lehcâti'l-Arabiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye.

Hammâş, H. (2002). et-Terceme 'ani'l-lüğati't-Türkiyye i'l-Cezâir, târîhuha ve 410 vakı'uhâ. *Mecelletü câmiati'l-Emîr Abdilkâdir*, 184-198.

Hasene, A. (2019). ed-Deblece beyne'l-intikâ' ve'r-rakâbe. *Mecelletü'l-bedr Câmiatu Beşşâr*, 1341-1347.

Hilâl, A. H. (1993). *el-Lehcâtü'l-Arabiyye neş'e ve tatavvur*. Kahire: Mektebetü Vehbe.

Kûsî, M. b. (2016). 'Abkariyyetü'l-Lüğatü'l-'Arabiyye. Rabat: Menşûrâtü'l-munazzamati 'l-İslâmiyye li't-terbiyye ve'l-'ulûmi's-sekâfiyye.

Muammer, R. S. (2006). *el-Ulemâ' ve's-sultatu'l-Osmâniyye fi'l-Cezâir fetrate'l-dâyât* (Yayınlanmamış yüksek lisans). Cezayir: Câmiatu Cezâir.

Rîmân, I., & Derviş, Ali. (2002). *Beyne'l-'âmmiyyeti ve'l-fushâ, Mes'ebetü'l-izdivâciyye fi'l-lüğati'l-Arabiyye fi zemeni'l-avleme ve'l-i'lâmi'l-fezâî*. Şeriketü Ray Scope.

Sa'dullah, E.-K. (1998). *Târîhu'l-Cezâiri's-sekâfi*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.

Sa'dûnî, N. (2010). *el-Evzâu'l-iktisâdiyye ve'l-ictimâiyye ve's-sekâfiyye li-vilâyâti'l-Mağribi'l-Osmâniyye (Cezâir, Tûnis, Trablûsu'l-ğarb)*. Cezayir: Havliyyâtü'l-âdâb ve'l-ulûmi'l-ictimâiyye.

Sâbân, S. (2006). *Mu'cemu'l-elfâzi'l-Arabiyye fi'l-lüğati't-Türkiyye*. Riyad: Câmiatu'l-Îmâm Muhammed b. Su'ûd.

Sûniyye, A., & Attâlî, F. (2019). *el-Iktırâzu'l-lügavî beyne'l-lüğati'l-Arabiyye ve'l-lüğati't-Türkiyye*. Cezayir: Külliyyetü'l-âdâb ve'l-lügât, Câmiatu Abdirrahman Mîra.

Şâmân, M. b. (1996). *Kavâ'idu'l-lüğati't-Türkiyye*. Suudiyye: Câmiatu'l-meliki's-Suûd.

Ziyâdât, T. M., & Yâir, S. (2014). et-Teessür ve't-te'sîrü'l-lügavî beyne'l-lüğati'l-Arabiyye ve't-Türkiyye. *Mecelletü'd-dirâsâti'l-lügaviyye ve edebiyiyye*.

Cezayir Lehçesindeki Türkçe Kelimeler

*Prof. Dr. Aissa Bendib**

■ Giriş

Cezayir'deki Osmanlı varlığının üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen Cezayir toplumunun Osmanlı hilafetine olan manevi bağlılıkları günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiş ve etmektedir. Cezayir'in işgal edilmesinden sonra Fransız sömürgecilerin Cezayir kimliğini ve dilini yok etmeye yönelik uyguladığı tüm çabalara rağmen, Cezayirliler hâlen Türkçe-Osmanlı Türkçesi asıllı pek çok kelimeyi korumakta ve günümüzde de bu kelimeleri konuşma dillerinde kullanmaktadırlar. Konuşulan kelimelerin belli bir kısmı Türkçe olmasına rağmen pek çok kişi bu kelimelerin asıllarını bilmemektedir. Bu sebeple bu çalışma, Cezayirlilerin, lehçelerinde hâlen Türkçe kelimeleri koruyor olmalarının sebepleri üzerine yoğunlaşacaktır.

Cezayir lehçesindeki bu kelimelerin varlığı Cezayir'e yönelik var olan Hristiyan saldırılarını bertaraf eden Osmanlı hâkimiyetine mi dayanmaktadır? Yoksa iki halk arasındaki din birliği sebebiyle oluşan kaynaşma ve örf ve âdetlerdeki yakınlığın sebep olduğu evlilikler mi bu kelimelerin varlık sebebidir? Bu soruların cevaplarına değindikten sonra Cezayir lehçesinde kullanılan Türkçe kelimeler sunulacaktır.

Bu çalışma yukarıda sunulan araştırma sorularını cevaplandırırken, herkesçe bilinen birtakım ön kabulleri saymak gerekecektir. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin Cezayir'deki varlığının çok uzun sürdüğü bilinmelidir.

* Cezayir 2 Üniversitesi, Cezayir

Bu uzun soluklu mevcudiyet diğer bazı özel durumlar ile birleşince Türk dilinin Cezayir'deki etkisini daha da derinleştirmektedir.

Cezayirliler; özellikle o dönemde Müslümanları Endülüs'ten kovmakla yetinmeyip onları sığındıkları Akdeniz havzasının güney yakasına kadar takip eden, başlarında İspanya'nın bulunduğu Hristiyan güçlere karşı Osmanlı Devleti'ni Allah yolundaki cihadın sancaktarı olarak görüyorlardı. Cezayir, Müslümanların sığındığı bu devletlerden biriydi. Bunun üzerine İspanya sahillerine yakınlığından dolayı Miladi 1505 yılında ele geçirilen Mersü'l-Kebir gibi Cezayir'deki pek çok hassas nokta işgal edildi. Daha sonra tıpkı Cezayir şehrinin karşısında bulunan, Cezayir şehrinin toprağı olan ve Müslümanların burayı savunma için uğraş verdikleri Benyun (Peñón) kayalığını işgal ettikleri gibi, 1509 senesinde Vehrân şehri ve 1510 senesinde ise Bicâye şehri işgal edildi.

Bu dönemde Cezayirli Müslümanlar, İspanyalı düşmanın karşısında duran ve Cezayir'in korunması için her şeyi yapan Osmanlı Devleti dışında burayı savunacak kimseyi bulamadı (ez-Zeyb I. b., 2016). Daha sonra burası Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet oldu. Bu dönemde Cezayir, donanmasının üstünlüğü ile vurucu bir güç olarak Akdeniz'in batı havzasında öne çıktı ve Batı Akdeniz, Batılı devletlerin korktuğı bir yer hâline geldi (Belhamissi, 1982, s. 60-61).

İki toplum arasında bir din engeli bulunmadığından ve buna bağlı olarak gelişen örf ve âdetlerdeki yakınlıktan dolayı iki halkın birbiri ile kaynaşmasının hızlı gerçekleşmesi dikkat edilmesi gereken bir diğer vakiadır. Bu yakınlık iki taraf arasında evliliğı kolaylaştırmıştır. Bu sebeple evliliğın Cezayir toplumunda özellikle Kerağıle (Kuloğulları) adlı yeni bir neslin ortaya çıkışından sonra iki halkın birbirleriyle kenetlenmesinin artışında büyük bir etkisi olmuştur. Özellikle bu grubun, Cezayir lehçesindeki Türkçe kelimelerin varlığının korunmasında büyük katkısı vardır. Ve bugün bilinmektedir ki hâlen Cezayir'in merkezinde, doğusunda ya da batısında olsun pek çok bölgesinde soyları Türklere dayanan Cezayirli aileler bulunmaktadır.

Dolayısıyla bugün Cezayir toplumunun çok sayıda Türkçe kelimeyi kullanıyor olması garip değildir. Aslında Türkçe asıllı kelimelerin varlığı, sadece Cezayirlilerin kullanımıyla sınırlanmakla kalmaz. Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında bulunmuş Maşrik ülkelerinin çoğuna da bu kelimeler geçmiştir. Ancak şuna işaret etmek gerekir ki, Kuzey Afrika ülkelerinin bir istisnası bulunmaktadır. Bununla kastettiğim, Osmanlı Devleti'nin egemenliğine tabi olmayan Fas'tır. Bununla birlikte Fas lehçesinde de bazı Türkçe asıllı kelimeler görmekteyiz. Bunu bazı çalışmalar da

desteklemektedir. Metin Akar'ın Fas lehçesindeki Türkçe kelimeleri tek tek sayarak yapmış olduğu çalışma bunun için yeterlidir (Akar, 1955). Bunun sebebi, Rabat ve Sela (Salé) limanları gibi Fas limanlarının Osmanlı Devleti hükümdarlığı altında bulunan yerlerle olan ilişkilerine dayanmaktadır. Limanlar arasındaki bu ilişkinin Kuzey Afrika'yı tek bir bütün yapan tarihî ve coğrafi etkenlere bir ek olduğu da unutulmamalıdır. Bütün bir parçadan oluşan Kuzey Afrika bölgesinin halkları, farklı kıtalar arasında yer değiştiren insanlarla sürekli bir hareketlilik içerisinde yaşıyor ve bu insanlarla günlük ilişkilerde bulunuyordu. Dolayısıyla bu sebeplerin Osmanlı Devleti'nin hükümdarlığı altında bulunan bölgelerde kullanılan lehçelerdeki Türkçe kelimelerin varlığının dışında, Fas lehçesindeki bazı Türkçe asıllı kelimelerin varlığında da büyük bir katkısı bulunmaktadır. Türkçe asıllı kelimeler konusunda Maşrik ülkelerinde fazlaca olan bolluk, Mağrip devletlerine doğru yöneldiğimizde azalmaktadır. Bu alanda yapılan bazı çalışmalar bunu göstermektedir. Mısır Arapçası lehçesinde yaklaşık 2000 kelime sayılmışken bu sayı batıya yöneldiğimizde gerilemektedir. Örneğin, Libya'da yaklaşık 850 kelime, Cezayir ve Tunus'ta ise yaklaşık 600 kelime bulmaktayız. Fas'a bakıldığında, araştırmacılar 180 ile 200 arası değişen kelime sıralamaktadır. Tunus ve Cezayir'in hepsinde kullanılan kelimeler aynıdır (el-Moudden, 2004, s. 83-93).

Bütün bunlara rağmen Cezayir lehçesi, ileride değineceğim Türkçe asıllı kelimeleri korumuştur. Aslında bu konuya ilk değinen kişi, **Cezayir Lehçesinde Korunan Türkçe ve Farsça Kelimeler** isimli kapsamlı çalışmasıyla tanınan Dr. Ibn Şeneb'dir (b. Cheneb). Bu çalışmada ise daha çok Cezayir lehçesindeki Türkçe kelimeler merkeze alınacaktır.

■ Türkçe Kökenli Soyadları

Cezayir'in farklı bölgelerinde bulunan pek çok Cezayirli aile asılları Osmanlı Devleti'nin Cezayir'de bulunduğu zamanlara dayanan soyadları taşımaktadır. Bazı belgeler bize Türkçe asıllı aile isimlerini saymaktadır. Tartışmasız bu hakikat bize, tıpkı Fenikelilerin, Romalıların, Bizanslıların ve Arap fatihlerin Cezayir topraklarına girdiği gibi Osmanlı Türklerinin de girdiğini gösterir. Ancak bu milletlerden farklı olarak Türkler, Cezayir'e Cezayir ahalisinin daveti üzerine gelmişlerdir (el-Meşhedani, 2013, s. 416). Pek çok Osmanlı ailesi Cezayir'i vatan edinmiştir. Ayrıca bu ailelerin hepsinin Türk olma zorunluluğu yoktu, bunların yanında Osmanlı Devleti hükümdarlığında bulunan Doğu Avrupa gibi farklı yerlerden gelenler de bulunmaktaydı. Örneğin Bosnalılar, Cezayir'de Türklerden sonra ikinci büyük kitleyi temsil etmekteydiler. Ayrıca Arnavutlar, bazı Gürcüler ve

diğerleri de tarihte “Osmanlı Kerağile’si”¹ (Osmanlı Kuloğulları) (الکراغلة) adıyla anılmışlardır. Cezayirliilerin geri kalanıyla beraber yaşamışlardır ve onlarla akrabalık ilişkileri kurmuşlardır. Bu aileler Kerağile Müvelledun² (الکراغلة المولدين) (babası Osmanlı, annesi Cezayirli olan) sülalelerini teşkil etmişlerdir. Bu aileler Cezayir’de farklı şehirlerinde konumlanmış ve bu şehirler Osmanlı Devleti’nin bölgedeki yönetim merkezlerini temsil etmiştir. Bu Kerağile isimli kimseler memur ya da asker olarak buralarda devlet makamlarında çalışıyorlardı. Adından bahsettiğimiz bu şehirler; Cice, Annaba, özellikle başkenti Cezayir’deki Kasba, Bordj Bou Arreridj’in, Medye şehri Osmanlı dönemindeki Titri beyliğinin başkenti, Konstantine şehri Doğu Cezayir beyliğinin başkenti, Biskra, Mila, Tebessa, Zemmoura, Belide, Tilimsan, Miliana, Kolea, Oued Zitoun, Dellys, Vehrân vs. (Habouche, 2013, s. 9).

Fransız arşivlerine göre, 1953 yılında, Türklerin sayısının 600.000 - 700.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar Osmanlı asıllı olup bazıları Osmanlı asıllı aile isimlerini korurken bazılarının isimleri Fransa tarafından değiştirilmiştir. Oxford Business Group tarafından 2008 yılında yayımlanan bir rapora göre, Türk kökenli insanlar, Cezayir’in toplam nüfusunun %5’inden fazlasını oluşturmaktadır (Oxford Business Report, 2008, s.10).

Örneğin, sömürgeci tarihçiler Cezayir şehrinin batısında bulunan Tilimsan şehrinin yarı nüfusunun Kuloğlu (Türkler ve Arnavutlar, Çerkezler, Bosnalılar gibi Osmanlı Devleti ile beraber gelen Avrupa’nın doğusunda bulunan topluluklar) ailelerinden olduğunu söylemektedir. Osmanlı aileleri Tilimsan’ın hâlâ en büyük ailelerindendir. Bunlar “Hadar” ve “Kerağile” diye isimlendirilmektedir. Bazı belgeler, Türk kökenli aile isimlerini bize kadar ulaştırmıştır. Bu liste şu soy isimleri kapsamaktadır: Alâl (علال), Abacı (عباجي), Ebi Iyad (أي عياد), Baba Ahmed (أبأ أحمد), Belkise (بلقسة), Bâli (بالی), Bağdadli (بغدادلي), Bağlı (بغلي), Bicavi (بجاوي), Bahşi (بخشي), Belvân (بلوان), Belhicce (بلخدجة), b. Abaci (بن عباجي), b. Eşinhu (بن اشنهو), b. Deli Yusuf (بن دالي يوسف), b. Diduş (بن ديدوش), b. Derkâl (بن درقال), b. Dîmerd (بن ديمرد), b. Habib (بن حبيب), b. Naci (بن ناجي), b. Kadi (بن قاضي), b. Kuteyte (بن قتيبة), b. Kürt (بن كورت), b. Anter (بن عنتر), b. Osman (عصمان), b. Sârî (بن صاري), b. Seyyid (بن سيد), b. Semmaîn (بن سماعين), b. Tâvî (بن تاوي), b. Tureykî (بن تريكي), b. Yârû (بن يارو), b. Yelis (بن يلس), b. Zercâb (بن زرجاب), Berber (بربر), Barbâr (بربار), Berkesi (بركسي), Bayram (بيزم), Bevalun (بوالو), Bu Çakçı (بو حقاقي), Bu Kulî Hasan (بو كلي حسان), b. Boşnak (بوشناق), Bu deşân (بوشان), Bursalı (بورصالي), Bu Gulam (بوغلام), Biriksi (بريكسي), Şelbi (شليبي), Şerif (شريف), Deli (دالي), Deli Yusuf (دالي يوسف), Deli Yahya (دالي يحيى), Tımarcı (دمارجي), Dib (ديب), Duveydi (دويدي), El-Bey (الباي), Ateşyalı (اتيشيالي), Ferdinâb (فردناب), Ferâc (فراج), Kavarun (قاوار), Kumru (قومري), Kur

¹ Babası Türk ve annesi Cezayirli.

² Araplar arasında doğan fakat Arap olmayan kimseler.

Malih (مالخ قور), Hac ed-Din (الدين حاج), Hac Süleyman (سليمان حاج), Hacıyyat (حاجيات), Hamido (حميدو), Hamza Şerif (شريف حمزة), Hamzavi (همزايو), Günal (غنال), Kâhiye (كلفات), Kahveci (قهواجي), Kaîd Süleyman (سليمان قايد), Güllaş (كلاش), Kalfât (كلفات), Kara (قارة), Kara Ali (علي قارة), Kara Ahmed (أحمد قارة), Kara Mustafa (مصطفى قارة), Kara Süleyman (سليمان قارة), Kara Türki (تركي قارة), Karaca (قارحة), Kara Vezin (قارة ويزن), Gazi Kuşeyni (قشيري كازي), Kastarlı (قصدارلي), Hadîm (خدم), Halil Kabyanî (قبياني), Kurusu (قورصو), Güllüşli (قولوشلي), Karabaşı (قرايشي), Kusantînî (قسنتيني), Maltî (محمج), Memşâ (ممشا), Menşârî (منشاري), Mâmî (مامي), Mihiyârî (محياري), Mahmec (محمج), Milyânî (ملياني), Mirabe (ميراب), Misali (ميسالي), Misbah (مصباح), Müsli (مسلي), Mürseli (مرسلي), Nebiyye (نبية), Veys (ويس), Rakik (رقيق), Versinan (ورسان), Sarı (صاري), Silaci (سلياجي), Süleyman (سليمان), (i)Stambulî (صطمبولي), Tevatî (تواتي), Çınar (تشنار), Tureyki Hisân (حسان تريكي), Tureyki Yâdî (يادي تريكي), Zindanî (زنداني), (i)Zmirli (زميرلي)

Yukarıda geçen isimlere alfabetik sıraya göre düzenlenmiş Osmanlı kökenli (Türk Kuloğlu) Cezayirli 80 ailenin isimlerinden oluşan diğer bir listeyi ekliyoruz: Âteşi İskender (اسكندر آتشي), Evkil Berber (باربار أوكيل), Paşa (باشا), Bursalı (برصالي), b. Deli (i)Brahim (برالم دالي بن), b. Tımarcı (دمارجي بن), b. Ruveysi (بن رويس), b. (i)Zmirli (بن زميرلي), b. Şeneb (بن شنب), Bu Kalkal (بوقلقال), Bu Kundakçı (بو كنداكچي), Türkmen (ترکمان), Çakır (تشاقير), Çambaz (تشامباز), Çoktaş (تشوكتاش), Çoktaş Sagir (تشوكتاش صغیر), Çoktaş Kebir (کبير تشوكتاش), Çiku (تشیکو), Tekendeti (تکدنتي), Hantabli (الشرفي خليل), Hucat (حطاطلي), Hali (حالي), Have (خاوة), Hazneci (خزناجي), Halil Şerefi (الشرفي خليل), Kasbe (قصبة خوجات), Hoca (خوجة), Hoca el-Fehim (الفهم خوجة), Hoca Baş (باش خوجة), Deli (دالي), Deli Ahmed (أحمد دالي), Tımarcı (دمارجي), Devacı (دواجي), Ruveys (رويس), (i)Zmir (زمير), (i)Zmirli (زميرلي), (i)Zmirlin (زميرلين), (i)Zmirni (زميرني), Zeybek (زيباك), (i)Stanbulî (سطنبولي), Selamet (سلامة), Çandarlı (شاندرلي), Çavuş (شاوش), Sarı (صاري), Sarı Ahmed (صفار أحمد صاري), Sefar Bâtî (باتي صفار), Sefar Zeytun (زيتون صفار), Tasîst (طاسيست), Tupâl (طبال), Tûpâl (طوبال), Topal es-Sagir (طوبالين الصغیر), Topalin (طوبالين), Alim (علم), Abbas et-Türkî (التركي عباس), Ulci (علجي), Ali Ağ (آغا علي), Ali et-Türkî (التركي علي), Ali Hoca (خوجة علي), Ayvaz (عيواز), Ğırnazti (غرنازطي), Fedmaci (فدماجي), Kara (قارة), Kara Burnu (برنو قارة), Kara Hasan (حسن قارة), Kısaoğlu (قساغلي), Kasir (قصير), Kahveci (قهواجي), Gedik (كاديك), Kürdoğlu (کردغلي), Güllaş Mami (مامي كلاش), Mansur Hoca (منصور), Nabi (نابي), Veled Çakmakçı (تشقماقچي ولد), Veled Have (خاوة ولد), Veled Deli (دالي ولد), Veled Ruveys (رويس ولد), Yarkî (يرقي). Buna ek olarak (Bu Mızrak, بومزراق) ailesi Mediyye şehrinde ikamet eden en meşhur ailelerden sayılmaktadır. Bu aile, Mustafa Bu Mızrak Bey'in Titri Beyliğine (Mediyye) hükmettiği diğer bir bey soyundan gelmektedir.

Bu isimlerin anlamları genelde, mesleklerle ilişkilidir. Bu meslekler kimi zaman askerî ve idari görevlerden oluşurken zaman zaman da ticarete ya da zanaatkârlığa bağlı diğer görevlerden oluşmaktadır. Örneğin, yeniçeri ve tımarcı lakapları askerî görevle ilişkilidir. Hoca, haznedar, belkadi, çakmakçı,

bu kundakçı lakaplarına gelince, bunlar idari görevle ilişkilidir. Örneğin yine sabun satan kişi anlamına gelen “sabuncu” şeklinde bir soy isim görülmektedir. “Seferbatı” ve “seferbuni” isimleri ise çokça seyahat eden anlamına gelmekte olup, “kahveci” kahve satan, “hazneci” mali işlerden ya da vergilerden sorumlu olan, “saatçi” saat tamir eden, “sirkeci” sirke maddesini yapan anlamına gelmektedir. Tartışmasız bu aileler Cezayir toplumunda özellikle fen ve sanat, kültür, tarih, siyaset gibi pek çok alanda rol oynayan karakter sahibi ailelerdendir ve onlardan bazıları dünyaca tanınmaktadır.³

■ Askerî Anlama Sahip Kelimeler

Osmanlı dönemi boyunca Cezayir’in önemini konu edinen farklı türlerden yazılı eserlere baktığımızda Cezayir lehçesinde kullanılan askerî karakterli pek çok kelimenin var olduğu gözlemlenmektedir. Bunların bazıları;

- **Reis** (رايس): Bu kelime Cezayir lehçesinde kullanılmakta olup askerî bir anlam taşımaktadır. Reis, M.S. 17. yüzyıla kadar kaptana verilen lakap anlamına gelmektedir (Sâbân, 2000, s.121).
- **Sipahi** (سپاهي): Bu kelimeyle kastedilen, Osmanlı ordusundaki atlı ve süvaridir. Bununla birlikte mirî toprak sahibi olup sefere getirmekle sorumlu olduğu askerlerle beraber savaşa katılan kişi şeklinde de terimsel bir anlama sahip olmuştur (a.g.e., s.132).
- **Tabur** (طابور): Kelimenin kökeni Türkçe olup askerî bir terimdir. Önlü arkalı duran, sıralanmış insanlar anlamına gelmekte ya da genelde grup, tabur, bölük veya askerî bölümden oluşan, karargâha göre sayıları farklılık gösteren Osmanlı ordusunun piyadelerinden oluşan askerî birlik anlamına gelmektedir (Akrîş, 2001, 147).
- **Top** (طوب): Demir ya da taş gülle fırlatan tüm ateşli silahların genel adıdır (Sâbân, 2000, 148).
- **Gazi** (غازي): Mücahit anlamına gelmektedir (a.g.e., s.157).
- **Bölükbaşı** (بولكباشي): Genel güvenlik görevini üstlenen, ordunun bölüğünden sorumlu kişi (Ben Cheneb, 2014, s.30).

³ Daha fazla bilgi için bkz. Bir tarihçinin 5/5/2017 tarihli “Soy isimleri, isimleri ve tanındıkları alanı gösteren, Türk kökenli tanınmış Cezayirlilerin listesi” hakkında YouTube videosu.

(وأسمائهم ألقابهم إلى يشير الذي تركي أصل من الجزائريين مشاهير قائمة عن م 5 / 5 / 7102 بتاريخ مؤرخ يوتوب فيديو انظر للمزيد)
(لاجملاو يذلا اورعششا هيف)

- **Filika** (فلوكة): Cezayir lehçesinde bu kelimeyle kastedilen küçük teknedir. Bu kelime yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.⁴
- **Zarbazen** (زرزبان): Osmanlı Devleti'nde kullanılan küçük top çeşididir (Procházka, 2012: s. 205).

Bu kelimelere ek olarak askerlikle alakalı diğer bazı kelimeleri zikredeceğiz, örneğin:

- **Kışla** (قشلة): Kışla anlamına gelmektedir.
- **Batariyye** (بطارية)
- **Topçu** (مدفعي **Midfeî**)
- **Kaptan** (قبطان): Askeri bir rütbedir.
- **Bomba** (بومبة): Bununla kastedilen bombadır.
- **Hançer** (خنجر)

Bu kelimelerden başka Ibn Şeneb (ben Cheneb), burada zikredemeyeceğimiz diğer tüm kelimeleri; askerî alanla alakalı yaklaşık 72 kelimeyi, bahriye alanıyla alakalı da yaklaşık 31 kelimeyi tek tek saymıştır (Ben Cheneb, 2014, s. 10).

■ İş Alanı ve Meslekî Anlam Taşıyan Kelimeler

Cezayir lehçesinde kullanılan çok sayıda Türkçe kelime bulunmaktadır. Cheneb bu kelimelerden 65 tanesini belirlemiştir, bunlardan bazıları aşağıda sunulmaktadır:

Kelime	Anlamı	Latin Harfleriyle Yazılışı
Pabuççu (بابوچي)	Terlik yapan	bâbûgi
Baş tercüman (ترجمان باش)	Tercüman reisi	bâş torğman
Baş Cerrah (جراح باش)	Hekimlerin başı	bâş ğrrâh
Bilağci (بلاغجي)	Pabuç yapan	Blâğgi
Bıçakçı (بچاكي بو)	Bıçak yapan	bâcçqgi
Beytûmalcı (مالجي بيت)	Mal ve vergi müdürü	bît- el-mâlgi
Baş hazneci (خزناجي باش)	Hazineden sorumlu kişi	bâş haznâgi
Baş tabbah (طباخ باش)	Aşçı başı	bâş tabbâh
Başmakçı (بشماقجي)	Ayakkabıcı	Besmâqgi

⁴ Bu kelime, Cezayir lehçesinde kullanılan kelimelerdendir. Cezayir'in farklı pek çok bölgesinde kullanımda olan bir kelimedir.

Bileyçi (بلايحي)	Anahtarcı	Bleyği
Terzi (تارزي)	Terzi	târzî
Cellekci (جلقحي)	Eskimiş eşyaları satan	celleqçi
Helvacı (حلواحي)	Helva satan	halwağî
Hamamcı (حمامي)	Umumi hamamdan sorumlu kişi	hammâmğî
Kahveci (قهواحي)	Kahvehanede çalışan kişi	qahwâğî
Saatçi (ساعتحي)	Saat tamir eden kişi	Sa'tğî
Şerbetçi (شاربتيحي)	Meyve suyu (şerbetler) satan	Şârbâtğî
Şemmamcı (شماحي)	Tütün yapan veya satan	Şammâğî
Sabuncu (صابونحي)	Sabun yapan veya satan	şâbûnğî
Tırpancı (طربانحي)	İtfaiyeci	trompâğî
Debbağcı (طبعحي)	Takı basımından sorumlu gözlemci	Tâbbê'ğî

■ Gıda Anlamı Taşıyan Kelimeler

Cezayir lehçesi, yiyecek ve içecek türlerinden çok sayıda Türkçe kelime ile doludur. Bu kelimelerin çoğu meşhur Türk yemeklerinin isimleridir.

Kaynaklar bize uzunca bir liste sunmaktadır, öyle ki Cheneb bu bölümde de 39 kelime sıralamaktadır. Bu kelimelerden bazılarını burada zikrederek özetleyeceğim:

- **Baklava** (بقلابة): İnce yufkadan yapılan içi dolgulu bir tatlı türüdür.
- **Çorba** (شربة): Bulgur veya sebzeden yapılan bir çorba çeşididir.
- **Kebap** (كباب): Mangal türü yiyeceklerdendir. Kebap, Türkiye’de ve Arap ülkelerinin çoğunda meşhur bir yiyecektir.
- **Bürraniyye** (البرانية): Ekmek, yumurta ve peynirli sosta harmanlanmış etten oluşan bir yemektir.
- **Zerde** (زرده): Safran ve pirinçten oluşan ve soğuk sunulan bir çorbadan ibarettir.
- **Bazine** (بازينة): Et suyu, un ve bamyadan yapılan bir yemek çeşididir.
- **Börek** (بوراك): Cezayir’de börek, Ramazan sofralarında getirilen olmazsa olmaz atıştırmalıklardan sayılır. Birçok oruçlu kimse çorbasının yanında ekmek yerine börek yemeyi tercih eder. Şekli kare, uzun dikdörtgen

hatta daire olabileceği gibi aşçının arzusuna göre bir parmak hacminden büyük olarak da hazırlanabilmektedir. İçinin malzemesi ise imkânlarla ve zevklere göre değişmekte; tavuktan, etten, kıymadan, karıdesten veya soğan, baharat, yumurta, taze peynirle beraber etin herhangi bir türünden oluşabilmektedir. Bazıları yemekte bunu ikinci bir tabak olarak almayı tercih ederken bazıları da limonata ile beraber tüketmeyi tercih etmektedir.

- **Erişte** (رشة): Özellikle dinî bayram ve törenlerde çokça sunulan en meşhur Cezayir yemeklerindendir. Hamurun parçalarının uzunca kesilmiş sonrasında bu parçaların pişirilmiş hâlden ibarettir. Tavuk suyu sosuna bandırılmış şekilde servis edilir.
- **Şerbet** (شربات): Özellikle Ramazan ayında Cezayirlilerin sunduğu içecek çeşididir. Su, limon ve şeker ile beraber sunumu yapılıır. Soğuk servis edilir. Bununla en bilinen şehirler; Mediyye, Buleyde ve Cezayir'dir.
- **Paluza** (بالوزة): İçerisinde nişasta ve şeker olan, ayrıca pirinç unu, süt ve şekerden oluşan bir kremadan şekillenen jöle dilimidir.
- **Tiraz** (تراز): Amaziğ (Berberi) senesinin başı olan “ocak ayını”⁵ kutlamada hazırlanan yemeklerdendir. Genelde tiraz, meyvelerin, tatlıların ve şekerlemelerin karışımından ibarettir. Ocak aylarında akşam yemeğinden sonra yenmektedir. Bu kelimenin kökeninin Fransızcada olan 13 rakamı (treize) ile hiçbir şekilde alakası bulunmamaktadır. Çünkü kelimenin kökeni Osmanlı dönemine uzanmaktadır. İbn Şeneb'in (ben Cheneb) söylediğine göre, bu kelime Türkçede tatlı anlamına gelen “cerez”dir. Aslında “cerez” kelimesi eski Türkçede “kiraz” (Cezayirlilerin Hub el-Mülk diye isimlendirdiği meyvedir), yeni Türkçe ile de “kiraz”dır. Kiraz kelimesi Farsça kökenlidir (Kîrâz eski Farsçada, yeni Farsçada ise kılâs'dır). Buradan kiraz kelimesi Arapçaya geçmiştir. Bu yüzden Fransızca “cerise” ve Türkçedeki (çerez) kelimesinin “c” harfi “cim”, “dal”, “şın” ve “te” harfleri arasında telaffuz edilir. Bu, Cezayir'deki bölgelere göre isimlendirmedeki farklılığı açıklamaktadır.

İs Salih veya Âys Mes'ud ve Muzaya şehirlerinde hatta Mediyye şehrinde bile “çiraz” olarak, Buleyde ve Mitice şehirlerinde “tiraz”, diğer bölgelerde ise “ciraz” ve “diraz” diye isimlendirilir Cezayir'in batısında ise düzensiz gıcırta şeklinde “teradık” olarak telaffuz edilmektedir.

⁵ Bununla kastedilen, ocak ayının 13. günüdür.

“Tiraz” eskiden ceviz, badem, palamut gibi basit birtakım çerezlerle yapıldı. Özellikle ocak ayı için en güzel nar taneleri, kuru incir, üzüm taneleri de saklanarak bunlara tatlılar, çikolatalar, yer fıstığı, Türk tatlısı dâhil edilerek hazırlanırdı. Tirazı topladıktan sonra ailede en son doğan bebeği bir kâseye ya da tepsiye koyup üzerine serpmek Cezayirlilerin güzel âdetlerindendir. Tiraz; bereketin, bebek masumiyetinin ve yaşamın sembolüdür. Sonra ailenin en büyüğü tirazı her bir aile ferdine eşit şekilde paylaştırır. Herkes kendi payını bunun için özel olarak yapılmış küçük kaplara ya da poşetlere koyar. Gecenin sonunda ise herkes, senelerinin bereketli ve yıllarının hayırlı olması için Allah Azze ve Celle’ye yalvarır şekilde ellerini dua için kaldırır.⁶

■ Alet ve Eşya Anlamı Taşıyan Kelimeler

Cheneb kitabında alet ve eşya anlamı taşıyan kelimeleri unutmamış ve 59 kelime sıralamıştır. Bunların arasından şunlar dikkat çekicidir:

Kelime	Anlamı	Latin Harfleriyle Yazılışı
Tabune (طابونة)	Küçük köy fırını	tâbûna
Çekiç (شاكيش)	Tornavida	câkiş
Tepsi (طبيسي)	Tabak	tabsî
Kazan (قازان)	Tencere	Gâzân
Siniyye (سنيوة)	Tepsi, Sini	Sınıya
Çengel (جنقال)	Çengel, Kanca	çângâl
Kutu (قوطني)	Yuvarlak kutu	Gûti
Cebbun (جيون)	Çapa, Kazma	çebbûn
Tencere (طنجرة)	Tencere	Tanğra
Tas (طاس)	Kap	tâs
Tava (طاوة)	Tava	Tâwa
Bakraç (بقراج)	Kahve demliği	bèqrâğ
Bellara (بلارة)	Kristal saksı	Bellâra
Binyar (بنيار)	Hançer	bènyâr
Bıçak (بوجاق)	Ekmek kesmek için büyük bıçak	bûğğâq
Bugal (بوقال)	Testi	bûgâl
Teneke (تنكة)	Büyük demlik, çaydanlık	tnâka
Sâbe (سابة)	Kahve fincanını taşıyıcı	zerf
Mangal (منقال)	Bakırdan ocak, fırın	mâgâl

⁶ Burada bahsedilen şey; bugüne kadar Ocak Bayramı kutlamasının âdetlerinden biridir.

■ Elbise Anlamı Taşıyan Kelimeler

Türklerin hâkim olduğu dönemde Cezayir toplumunda genel ve özel olarak giyilen elbiselerin anlamını taşıyan kelimelerin sayısı çoktur. Bu elbiseler günümüzde de kullanılmakta olup isimlerini aynı şekilde Cezayir lehçesinde korumaktadır. Cheneb bu kelimelerden çoğunu saymakla beraber en önemlileri aşağıda sıralanmıştır:

Kelime	Anlamı	Latin Harfleriyle Yazılışı
Paçalı (باجالي)	Bacak kısmı dar şalvar	bâcâlî
Pabuç (بابوچ)	Terlik	bâûğ
Bülğa (بلغة)	Pabuç	belğa
Peşkir (بشكير)	Havlü (Büyük bez)	bêckîr
Beşmak (بشمق)	Çarığa benzeyen ayakkabı türü	Bêşmâq
Havlü (حوالي)	Dokumacı	hawlî
Cuha (حوحة)	Hahamların giydiği büyük fistan	gûha
Cabaduli (جabadولي)	Altın işlemelerle süslenmiş elbise	ğabâdolî
Menguşe (منقوشة)	Küpe	mèngûş a
Şal (شال)	Hafif kumaştan örtü	şâl
Arakiye1 (عراقية)	Takke	Arakye
Kaftan (قفطان)	Önü açık geniş elbise	koftân
Kat (قاط)	Elbise	qât

■ Çeşitli Anlamlar Taşıyan Diğer Kelimeler

Yukarıda bahsedilen kelimeler ile alakalı askerî, meslekî, yeme-içme ve elbise anlamı taşıyan kelimelere ek olarak farklı anlamlara gelen başka kelimeler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları:

Kelime	Anlamı	Latin Harfleriyle Yazılışı
Bizzerb (بالزرب)	Hızlıca	bezzerb
Balek (بالاك)	Belki	bâlâk
Beylik (بايلىك)	Eyalet, bölge	beyliği
Hişe (حيش)	Torba	hîşa
Düzen (دوزان)	Eşya anlamında kullanılır, Türkçede ise düzenleme manasındadır.	dûzân
Zavallı (زوالي)	Fakir	zawâlî
Turşu (طرشي)	Tatlı biber	tûrsî
Şadi (شادي)	Mesruriyet	sâdî
Ninni (نني)	Küçük çocuğu uyutmak için söylenir	neni

Nine (نا نا)	Babaanne/Anneanne	nânnâ
Ferman (فرمان)	Emir, Tebliğ	fermân
Kara (قارا)	Simsiyah	Kârâ
Geddaş (قداش)	Hizmetçi	kèddâs

■ Sonuç

Cezayir lehçesinde kullanılan kelimeler genel olarak değerlendirildiğinde, uzun yıllar geçmesine rağmen Cezayirlilerin hâlen Türkçe kelimeleri kendi lehçelerinde tuttukları görülmektedir. Bu da Cezayirlilerin çeşitliliklerle bezeli dilsel birikimlerini korumaya yönelik tutumlarını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu kelimeleri gerek ev yaşamlarında gerekse de sokak ve iş yerlerinde geçirdikleri günlük hayatlarında hâlâ kullanmaktadırlar. Hatta Cezayirlilerin bu kelimeleri terk etmek bir tarafa değiştirmeksizin ve değiştirmek çabasına bile girmeden olduğu hâliyle korudukları görülmektedir. Sadece dil olarak değil Türk kökenli aileler de bugün Cezayir toplumuna tamamen entegre olmaları yanında Cezayir'in geçmişine gururla ve övgüyle bakmaktadırlar. Zira Cezayir, Osmanlı döneminde Akdeniz havzasının efendisi konumunda olup kendisinden çekinilen muktedir bir güçtü.

■ Kaynakça

- Akar, M. (1995). Les mots turcs dans le dialecte arabe du Maroc.
- Akrîş, H. (2016). el-Hudûru't-Türkî fi'l-lügati'l-Arabiyyeti'l-mektûbe. Mecelletü'l- külliyyeti'l-İslâmiyyeti'l-câmia.
- Belhamissî, M. (1982). l-Cezâir min hılâli' 'r-rahhâleti'l-Meğâribe fi'lahdi'l-Osmânî.
- Cezayir: el-Müessesetü'l-vataniyye.
- Ben Cheneb, M. (2014). mots Turks et persans conservés dans le parler. Cezayir: Nabu Press.
- Habbûş, H. (2013). el-Kerağle ve devruhumu's-siyâsî fi'l-Cezâir. Mecelletü'l -hıvârî'l-mütevassıfî.
- Meşhedânî, M. M. (2013). Evzâ'u'l-Cezâir hılâle'l-hükmi'l-Osmânî. Mecelletü'd- dirâsâti't-târîhiyye ve'l-hadâriyye.
- Moudden, A. (2004). le turc au-delà des turcs; termes d'origine turque dans quelques parles et écrits marocain. Tunis: institut de recherche sur le Maghreb contemporains.
- Procházka, S. (2012). Les mots turcs dans l'arabe marocain. publié dans cet hommage.

Sâbân, S. (2000). el-Mu'cemu'l-mevsû'î li'l-mustalahâtî'l-Osmâniyyeti'ttârîhiyye. Riyad: Matbûâtu mektebeti'l-Melik Fehd el-vataniyye.

Zeyb, I. b. (2016). Muhâdarât fî târih i'l-Cezâir. Cezayir.

EK: Türk kökenli ailelerin soy isimlerinin olduğu belge:

NOMS DES FAMILLES D'ORIGINE TURQUE (EMIGRANT EN ALGERIE)		
ALLAL	BOUCHENAK	KAZI
ABADJI	BOUDGHENE	KECHAIRI
ABI - AYO	BORSALI	KESDARI
BABA - AHMED	BOUGHEM	KHEDIM
BALASKA	BRIXI	KHELIL
BALI	CHALABI	KOBANI
BAGHDADI	CHARIF	KORSO
BAGHLI	DALI	KOULOUGHLI
BEDJADJI	DALI-YOUCF	KRABCHI
BEKHCHI	DALI-YAHIA	KSENTINI
BELAGUANE	DAMERDJI	MALTI
BEKHOJJA	DIB	MANCHA
BENABADJI	DOUIDI	MANCHAOUT
BENACHENOU	EL-BEY	MANI
BENDALI-YOUCF	ET-CHIALI	MENYANI
BENEDOUICHE	GARDHEB	MHAMEDI
BENDERHAL	FERRADJ	MELIANI
BENDIMERED	GAOUAR	MERAGHI
BENHABIB	GHOUMI	MERAD
BENHADJI	GOURHALAH	MESSALI
BENKAZI	HADJ-EBDINE	MESBAH
BEN-KETITA	HADJ-SLINANE	MESLY
BENKORTE	HADJIAI	MORSE
BENKHEFER	HAMIDOU	NEBIA
BENOSHANE	HANZA-CHERIF	OUIS
BENSAARI	HANZAOU	REGUIG
BENSIO	INAL	ROSTANI
BENSEMAINE	KANZA	SARI
BESTADJI	KANOUADJI	SELADJI
BENTRIQUI	KATO-SLINANE	SERHACIEN
BENYAROU	KALACHE	SOULIMANI
BEN-YELLES	KALFAT	STAMBOULI
BENZERDJE	KARA	TAOUI
BERBAK	KARA-ALI	TCHENAR
BERBER	KARA-M'HAMED	TCHOUAN
BEREKSI	KARA-MOSTEFA	TERXI HASSA
BIREM	KARA-SLINANE	TRIQUI
BOUALOU	KARA-TERQUI	YADI
BOUDJAKDJI	KARADJA	ZENDANY
BOUKLI-MACENE	KARAOUZENE	ZEMERLI

© Archives HAMIDOU

12 Garp Ocaklarında Türk Şairler ve Şiirleri

*Emin Gündüzer**

■ Giriş

Kuzey Afrika'daki Osmanlı hâkimiyeti Yavuz Sultan Selim döneminde başlamıştır. 1517 yılında gerçekleşen Ridâniye Savaşı sonucunda Mısır'da hâkimiyeti sağlayan Osmanlı Devleti (Es-Seyyid, 2004, s. 563), sırasıyla Cezayir, Trablusgarp ve Tunus'u da egemenliği altına alarak Kuzey Afrika'daki varlığını güçlendirmiştir. Mısır Beylerbeyliği'nden ayrı olarak Garp Ocakları ismiyle adlandırılan Cezayir, Trablusgarp ve Tunus eyaletlerinin arasında en önemli eyalet Cezayir'di (Çetin, 1993, s. 382-383). Fenike, Roma, Doğu Roma siyasi teşekküllerinin hâkimiyeti altında kalan Cezayir, 8. yüzyılda kesin olarak İslam hâkimiyetine girmiş ve bölgede bulunan Berberiler arasında İslam dini hızla yayılmıştır. Çeşitli Müslüman hanedanlar arasında el değiştiren Cezayir'deki siyasi birlik 14. yüzyıl itibarıyla parçalanmaya başlamıştır. Siyasi parçalanmışlıktan yararlanan İspanyollar 1505-1513 yılları arasında sahil kesimindeki önemli şehirleri zapt etmeyi başarmışlardır.

1516 yılında Oruç Reis'in siyasi birlikten yoksun bulunan ve İspanyol işgaline karşı zayıf durumda kalan Cezayir'de hâkimiyet kurma çabasıyla başlayan süreç, 1534 yılında Cezayir'in Osmanlı Devleti'ne bağlanmasıyla sonuçlanmıştır (Kahraman, 1993, s. 485-486). Fenikeliler tarafından kurulan ve Kartaca, Roma, Doğu Roma egemenliğine giren Trablusgarp, 7. yüzyılda Hz. Ömer döneminde Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Çeşitli

* Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü, Tarih Öğretmeni

Müslüman hanedanlıklar arasında el değiştiren bölge, 1510 yılında İspanya tarafından ele geçirilmiştir. 1523 tarihinde ise bölgeye Saint Jean şövalyeleri yerleşmiştir (Kavas, 2012, s. 288). Saint Jean şövalyelerinin elinde bulunan Trablusgarp, Murad Ağa ile Turgut Reis'in çabalarıyla 1551 yılında kesin olarak ele geçirilerek Osmanlı Devleti'ne bağlandı (Çetin, 1993, s. 383). Akdeniz hâkimiyeti için stratejik bir öneme sahip olan ve Fenikelilerin bölgeye gelişi ile milattan önce 12. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Tunus, milattan sonra 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun eline geçti. Sırasıyla Vandalların ve Doğu Roma Devleti'nin eline geçen bölge 7. yüzyılda İslam hâkimiyeti ile tanıştı. Bu tarihten sonra Müslüman devletler ve hanedanlar arasında el değiştiren bölge, 15. yüzyılda iç mücadelelerin etkisiyle Hristiyan devletlerin saldırılarına açık hâle gelmiştir.

İspanya'nın hâkimiyetine giren Tunus, 1534 yılında Barbaros Hayreddin Paşa tarafından fethedilmiştir. İspanya burayı 1535 yılında tekrar ele geçirmiştir (Yiğit, 2012, s. 385-388). 1569 yılında Cezayir-i Garp Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa, Tunus limanına hâkim Halku'l-Vadi hariç Tunus şehrini ve kalesini zapt etmiştir. Ancak 1573'te Tunus şehri elden çıkarak tekrar İspanyol hâkimiyetine girdi. Bunun üzerine 1574 yılında Yemen Fatih Koca Sinan Paşa kara kuvvetleri ve Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa deniz kuvvetleri ile Tunus şehrini ve kalesini geri aldı. Böylece Tunus'ta da Osmanlı hâkimiyeti kurulmuş oldu (Kavas, 2012, s. 388).

Akdeniz ticaretinin kontrolü açısından stratejik bir konuma sahip bulunan ve merkeze uzak olan Garp Ocaklarının (Kuzucu, 2015, s. 167) idaresi, imparatorluğun diğer eyaletlerinden farklı olmuştur. Salyaneli ve imtiyazlı eyalet statüsünde bulunan Garp Ocaklarında merkezî yönetimin etkisi güçlü bir biçimde hissedilmemiştir. Merkezden atanan beylerbeyiler tarafından yönetilen bölgede beylerbeyilerin idaresi zamanla zayıflamıştır. İdarede oluşan boşluğu yeniçeriler, reis taifesi, dayı ve bey adı verilen görevliler doldurmaya başlamıştır (Çetin, 1993, s. 383-384).

Garp Ocakları arasında öne çıkan Cezayir Ocağı'nın idaresi Beylerbeyiler (1518-1587), Paşalar (1587-1659), Ağalar (1659-1671) ve Dayılar (1671-1830) devri olmak üzere dört aşamaya ayrılmıştır. Beylerbeyilerin güçlenmesinden çekinen Osmanlı Devleti, Cezayir'i her üç senede bir değişen paşalar aracılığıyla yönetme yoluna gitmiştir. Paşaların servet biriktirmeye yönelerek yönetimde zafiyet sergilemeleri üzerine leventler yönetimi ele geçirmiş ve içlerinden birini ağa sıfatıyla yönetici olarak tayin etmişlerdir. Yeniçeriler bir darbeyle Cezayir'deki ağalar devrini sona erdirmiş ve içlerinden birini dayı seçerek yönetimi devralmışlardır. Bu süreçte merkezden atanan beylerbeyilerin gücü sembolik düzeyde kalmıştır.

19. yüzyılın başında denizcilikte Avrupalı devletlerin gerisinde kalan ve ekonomik sorunlarla boğuşan Cezayir, 1830 yılında Fransız işgaline uğramış ve bu devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Tunus da Cezayir'e benzer bir yönetim anlayışına sahip olmuştur. Beylerbeyilerin etkisinin azalmasıyla yönetimi dayılar ele geçirmiştir. Dayılardan sonra ise Tunus sancak beyleri (vatan sancak beyleri) yönetimde etkili olmuştur. Zamanla beylerbeyilik, dayılık ve vatan sancak beylerinden oluşan üçlü bir idare mekanizması ortaya çıkmıştır (Toprak, 2012, s. 227-233). Güçlü şahsiyetler bu mekanizmaya rağmen idarede etkili olmuşlardır. Türk asıllı Hüseyini hanedanı (1705-1735, 1756-1957) Tunus'un yönetiminde söz sahibi olarak uzun yıllar boyunca bölgeyi yönetmiştir (Çetin, 1999, s. 26). 19. yüzyılda merkezle olan bağları iyice zayıflayan Tunus, 1881 yılında Fransa tarafından işgal edilmiştir.

Trablusgarp Ocağı, Tunus ve Cezayir'e göre merkezî yönetime daha sıkı bağlarla bağlı olmuştur. Beylerbeyilerin yönetiminden sonra Trablusgarp'ta da yönetimi 17. yüzyılda yeniçeri dayıları ele geçirmişlerdir. 1711-1835 yılları arasında ise Türk asıllı Karamanlı ailesi iktidarı ele almıştır. 1835 yılında Karamanlı ailesinin iktidarına merkez tarafından son verilmiştir. Merkeze bağlanan Trablusgarp 1864 Vilayet Nizamnamesi ile yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bingazi ve Derne'ye 1877 tarihli bir kararla İstanbul'a bağlı sancak statüsü verilmiştir. Siyasi birliğini sağlayan ve sömürgecilik yarışına katılan İtalya'nın Trablusgarp politikası bölgenin Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Trablusgarp eyaleti 1912 yılında İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir (Toprak, 2012, s. 233-234).

Garp Ocaklarının önde gelen faaliyetleri, korsanlık ve deniz ticaretiydi. Reis taifesi adı verilen kaptanların kumandasında bulunan güçlü donanmalar Akdeniz'de gaza ve akın faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Bu faaliyetler sayesinde şehirler zenginleşmiş ve gelişmiştir. Garp Ocaklarının çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapması kültürel gelişmeyi de olumlu yönde etkilemiştir. Halk çoğunlukla Berberi ve Araplardan teşekkül etmiş olmakla beraber, Endülüslü Araplar, Yahudiler, bölgenin yeni fatihleri Türkler ve bu Türklerin yerli kadınlarla olan evliliklerinden doğan Kuloğulları, çeşitli dinlere ve milletlere mensup esirler ve farklı mezhepsel aidiyetler bölgenin kültürel mozaikini zenginleştirmiştir.

Osmanlı Devleti, Garp Ocaklarının güvenliğini sağlamak amacıyla merkezden yeniçeri ve levant göndermiştir. Zamanla bu uygulama yerini Anadolu, Rumeli ve Adalardan yeni asker yazma ve askere yazılanları Garp Ocaklarında yetiştirme usulüne bıraktı (Çetin, 1993, s. 383-384). Macera arayanlar, suça karışmış olanlar (Toprak, 2012, s. 226), kabadayılar, çift bozanlar, servet arayanlar, yeni bir hayata başlamak isteyenler Garp

Ocaklarından gelen Ocak Kethüdası aracılığıyla asker olarak yazılırlardı (İlter, 1937, s. 134-136). Aziz Samih İlter eserinde bu konuyu şu şekilde aktarmıştır:

Hayreddin Paşa Osmanlı hükûmetine tabi olunca İstanbul'dan iki bin yeniçeri gelmişti. Cezayir Ocağı yoldaş ve yeniçerilerinin temelini bunlar kurdu. Bunlara yeniçeri salâhiyeti ve imtiyazı ile (4000) de gönüllü ilâve olundu. Bu suretle Cezayir Ocağı'nın askeri teşkilâtı İstanbul yeniçerilerine benzedi. Yalnız yeniçeri efradı İstanbul'da olduğu gibi devşirmelerden değil, Anadolu'nun en iyi, gözü pek serdengeçti Türklerinden alınıyordu. Ana vatanda bir kabahat işleyerek kaçanlar, anasına, babasına gücenenler, kavgacı ve sergüzeştçi tabiatlarının şevkiyle tali denemek isteyenler hep Mağribe koşardı. İstanbul, İzmir, Antalya'da Garp Ocaklarının birer vekili bulunup bunlar mezkûr sahil sancaklarında "terlemeden para kazanmak ve solumadan can vermek isteyenler bayrağımız altına gelsin" diyerek tellâl çağırırtır, icabet edenleri toplar ve bir gemi dolduracak kadar çoğalınca hemen Cezayir'e yollarlardı. Cezayir yeniçerisi olmak için, başka bazı evsafa beraber Türk olmak şarttı. En aşağı yeniçeri, ahalinin en büyüğünün üstünde yer tutardı (Nuri & Naci, 2012, s. 11).

Garp Ocaklarına gelen Türkler, zamanla yerli ahaliden kadınlarla evlenmeye başlamışlardı. Bu evliliklerden doğan çocuklar Kuloğlu namıyla yeni bir toplumsal grup oluşturmuştur:

Beyne'l-ahali Koroğlu (Karakoloğlu) namını alan yerli Türkler Osmanlı kavm-i necibinin bu havaliyi zapt ettiği sırada asker sıfatıyla gelenlerin evlad ve ahfadıdır. Yerli karılarla izdivaçlarından yerli Türk evladı hâsıl oldu. Kuloğulları meyanında an-asıl Çerkes; Arnavud; Laz; Kürt akvamı da bulunurdu. Kuloğulları hidemat-ı sabıkalarına mükâfaten vergiden muaf idiler. Hidemat-ı devlete jandarma sıfatıyla sair ahaliden temeyyüz etmişlerse de geçen 1317 senesinde merhum Hafız Paşa zamanında bu imtiyazları ref olunmuş ve şimdiki hâlde sair ahaliden hiçbir farkları kalmamıştır (Nuri & Naci, 2012, s. 11).

Türk kültürüyle yerli kültürün kaynaşmasının bir ürünü olan Kuloğulları, kendilerini Türk saymışlardır. Bu melez zümre, Garp Ocaklarında ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Askerî, idari ve dinî alanlardaki görevlerinden dolayı

vergiden muaf idiler. Eyalet tarafından maaşa bağlanmışlardı. Fakat bütün bunlara rağmen askerî ve idari sınıflarda yükselmeleri istenmezdi. Kuloğulları Anadolu'dan gelen Türklerle eşit seviyede kabul edilmezlerdi (Kavas, 2001, s. 36, 45-46). Bu tutuma rağmen kuloğulları Cezayir'in aksine Trablusgarp ve Tunus'ta etkinliklerini artırmayı başarmışlardır. Kuloğlu kökenli Hüseyini Hanedanı Tunus'ta, Karamanlı Hanedanı ise Trablusgarp'ta yönetimi ele geçirmeyi başarmıştır. Bu ailelerin yönetimi sırasında birçok önemli göreve Kuloğlu kökenli kimseler getirilmiştir (Kavas, Kuloğlu, 2002, s. 359). Kuloğulları, Garp Ocaklarının bir üyesi olan modern Libya'daki etkinliklerini günümüze kadar kısmi olarak da olsa devam ettirmeyi başarmışlardır (Ladjal, 2016, s. 6).

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin getirdiği gelişmeler sonucunda Türkler ile yerli ahali arasında kültürel bir etkileşim meydana gelmiştir. Bölgede yaygın bir mezhep olan Maliki mezhebinin yanında Hanefi mezhebi de Türkler ve Kuloğulları aracılığıyla yayılmaya başlamıştır (Çetin, 1993, s. 384-385). Türklerin mesken tuttıkları yerlerde inşa edilen cami, ev, hamam, çarşı gibi Osmanlı mimarisinin örneklerini oluşturan yapılar Garp Ocaklarının çehresini kısmen değiştirmiştir (Gedik, 2014, s. 11-18). Kendilerini Türk olarak nitelendiren Kuloğlu zümresi yerel kültürü, dili, giyim tarzını hızla benimsemiştir. Kuloğulları Anadolu'dan gelen Türkler gibi askerlik mesleği ile de uğraşıyorlardı. Yerli ahali ise ticaret ve ziraat ile meşgul olmayı tercih ediyordu. Kuloğulları Türklerden farklı olarak iyi bir eğitim alıyor ve aralarından önemli din âlimleri çıkıyordu (Kavas, 2001, s. 44-45).

Bu çalışmada; Garp Ocakları ismiyle anılan Tunus, Cezayir ve Trablusgarp'ın sosyal, siyasi ve kültürel yapısını etkileyen ve çeşitli değişimlere yol açan Türkler ile Kuloğullarının zihin dünyalarını, bakış açılarını, duygularını, yaşamışlıklarını ve gözlemlerini yansıttıkları manzum eserler incelenmiştir. Bu zümrelerin kendilerini ifade ettikleri şiirlerin yorumlanması bu iki zümrenin içsel dünyalarının da anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

■ Garp Ocaklarının Çok Kültürlü Yapısı

Osmanlı Devleti yönetimindeki Garp Ocaklarının çok kültürlü yapısı Anadolu'dan bölgeye gelen insan kitleleriyle zenginleşmiştir. Bu durum Kul Çulha'nın¹ türküsüne yansımıştır (Elçin, 1988, s. 20):

Rum'dan Acem'den sana gelenler / Kimi uslu kimi deli Cezayir

¹ 16. yüzyılda yaşamıştır. Garp Ocaklarına mensuptur. Murad Reis'in yanında seferlere katıldığı tahmin edilmektedir. Bkz. (Karadavut, 2020).

Kara Hamza² da Garp Ocaklarından Cezayir'in çok kültürlü yapısına türküsünde değinmiştir (Elçin, 1988, s. 123):

*Urumlu Acemli hep bir yerde olur / Sorarlar dört köşenüng haberin alur
Yetmiş iki dilde sadâ verilür / Şöyle bir mahlûkat derilen yerdür*

Kara Hamza Cezayir'de yetmiş iki dilde sadâ verildiğini ifade ederek Osmanlı hâkimiyeti döneminde Cezayir'de yaşayan Yahudi, Arap, Berberi, Türk ve Kuloğlu zümresinin haricinde deniz savaşlarında ele geçirilerek esir alınmış olan çeşitli milletlerden kişilerin oluşturduğu çok kültürlü sosyal yapıyı (Çetin, 1993, s. 383-384) türküsünde tasvir etmiştir.

■ Osmanlı Devleti'nin Uç Karakolu Garp Ocakları

Garp Ocakları ticaret ve korsanlık faaliyetleri ile öne çıkmıştır. Avrupa gemilerine karşı gerçekleştirilen korsanlık faaliyetleri özellikle 17. yüzyılda doruğa ulaşmıştır (Green, 2004, s. 237). Bu bölgede yaşayan Türkler askerlik mesleğiyle meşgul olduklarından dolayı, çeşitli nedenlerle ortaya çıkan muharebe ve çatışmalarda yer almışlardır (Kavas, 2001, s. 44-45). Bölgede yaşayan Türklerin yazmış oldukları manzum eserlerde gaza, cihat, akın, cenk konularına geniş yer ayrılmıştır.

Kara Hamza, türküsünde bölgede mevcut olan cenk kültürünü şikâyetvârî bir şekilde aktarmıştır (Elçin, 1988, s. 123):

*Nesin medhideyim şu Arabistan'ung / Cezayir ah ile zâr olan yerdür
Denizden küffarı karadan Arab / Her saatte cenk kurılan yerdür.*

Deniz muharebelerinde küffar olarak nitelendirilen gayrimüslimlere karşı verilen mücadelenin yanı sıra çeşitli nedenlerden dolayı bölgenin yerlileri ile çeşitli çatışmaların meydana geldiği anlaşılmaktadır (İlter, 1937, s. 201-202). Çatışmaların nedenleri başında vergi meselesi, güç mücadeleleri ve Garp Ocakları içerisinde yaşanan sınır çatışmaları sayılabilir.

Garp Ocaklarında bulunan Müslüman askerlerin gayrimüslimlere karşı Batı Akdeniz ve Atlas Okyanusu kıyılarında giriştikleri mücadeleler Mağrip'teki Türk şairlerin eserlerinde canlı bir biçimde tasvir edilmiştir.

Benli Ali³ Cezayir'i İslam'ın uç kalesi, seddi olarak betimlemiştir (Elçin, 1988, s. 120):

*Çoşar derya eser bâdı / Kılıç ile arar yâdı
Sedd-i İslamdır bir adı / Akdeniz'ün bucağıdır*

² 17 veya 18. yüzyılda yaşamıştır. Hayatı hakkında bilgi bulunmamakla beraber şiirlerinden yola çıkarak Cezâyir'de yaşamış olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. (Erdoğan, "Kara Hamza" Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, 2020c).

³ Cezâyir Ocağında yetişen bir yeniçeri aşığı olan Benli Ali'nin kesin olarak doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. 17. yüzyılda yaşamıştır. Deniz seferlerine katılmıştır. Bkz. (Erdoğan, 2020).

Çırpanlı⁴ ise Müslüman askerlerin cenk ve gaza anlayışını şu şekilde ifade etmiştir (Elçin, 1988, s. 13):

Ta ezelden kılıç sala geldi bunlar düşmana / Bu Cezayir askeriyle kimse başa çıkamaz

Her kim düşman olur ise kendi gelir pişmana / Bu Cezayir askeriyle kimse başa çıkamaz Görmez misin kabaili hep kâfire taptılar / Kaçup gider iken papas şâhin gibi kaptılar

Cenk ile Tikot'u alıp muhkem burç yaptılar / Bu Cezayir askeriyle kimse başa çıkamaz

Seferlioğlu⁵, Türklerin ve Arapların düşmana karşı beraber cenk ettiklerini ifade etmiştir (Elçin, 1988, s. 186):

Berhudar olsunlar Türk'ü Arab'ın / Din-i Hak uğruna kılıç saldılar

Kara Hamza da düşmana karşı verilen mücadeleyi, alınan önlemleri manzum eserlerinde ele almıştır (Elçin, 1988, s. 123):

Yengi burçlar yapıduk çevresi yalı / Uğrayup giçemez yezidin yolu

Kara Hamza'm eydir şol Mağrip eli / Şehidlik gazilik verilen yerdir.

Mağriblioğlu⁶ korsanlık faaliyetlerini, din yolunda yapılan gaza hareketleriyle özdeşleştirmiştir (Elçin, 1988, s. 175):

Korsanlık iderken Hind'in yolunda / Geminin bacını aldı Cezayir

Urum'da Acem'de halkın dilinde / Küffarın bağrını deldi Cezayir

Gaza, cihat, cenk, şehitlik gibi konuların ele alındığı manzum eserlerde gayrimüslim düşman imgesinin ağırlıklı olarak İspanya ile özdeşleştirildiği görülmüştür. Şemsî⁷, Toskana Büyük Düklüğü ile İspanya'nın 1775 yılında Cezayir şehrini ele geçirmek için gerçekleştirdikleri amfibi harekâtı sonucunda meydana gelen muharebeyi ve kazanılan zaferi (Jaques, 2007, s. 33) eserinde şu şekilde aktarmıştır (Elçin, 1988, s. 186):

Hüdâ kahr eyledi cümle varını İspanyol'un / Gaziler matf itdi şiddet nârını

Böyle Mağrur gelmiş iken musibet... / Sem'-i g'ûş itdi sahralar zârını İspanyol'un...

⁴ 16. yüzyılda yaşamış olduğu düşünülmektedir. Türk denizcisi Murad Reis'in leventlerinden olduğu tahmin edilmektedir. Mahlasından hareketle Filibe'de bulunan Çırpanlı kasabasında doğduğu ileri sürülmektedir. Bkz. (Çakır, 2020).

⁵ Seferlioğlu'nun 18 veya 19. yüzyılda Garp Ocaklarında yaşamış bir asker âşık olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. (Çakır, 2020b).

⁶ 18. yüzyılda Cezâyir'de yaşamıştır. Cezâyir'e Trablusgarp'tan geldiği tahmin edilmektedir. Bkz. (Erdoğan, 2020b).

⁷ 18 veya 19. yüzyılda Cezâyir'de yaşamıştır. Cezâyir'de dinî veya idari bir görev aldığı düşünülmektedir. Şiirlerinde geçen ifadelerden, I. Abdülhamid devrinde yaşadığı tahmin edilmektedir. Bkz. (Çakır, 2020c).

Bin yüz seksen dokuzunda bu târih oldu rakam / Kim şehid olan Hunis'da eyledi na'mı makam Münteşir oldu cihana hamd ola haber ü peyam / Şikest itdik bu âlemde ârını İspanyol'un

Kont Alexander O'Reilly komutasındaki 500 gemi ve 20.000 askerle yapılan bu büyük işgal girişimini (Jaques, 2007, s. 33) Şemsî bir diğer eserinde de ele almıştır (Elçin, 1988, s. 188):

*Kırk iki bin kâfir ile cengimiz subh u seher / Bî-aded gösterdi zemîn ebed-fiâl
Münhezim makhur olup ardından kıldı firâr/ Tâ kıyâmet haşr olunca söylenür ey Şemsiyâ*

Kanarya Adaları çeşitli tarihlerde Garp Ocaklarına bağlı gemicilerin akınlarına maruz kalmıştır (Kostam, 2016, s. 19). Mağriblioğlu Müslüman korsanların Atlas Okyanusu'nda Kuzey Batı Afrika açıklarında bulunan Kanarya Adaları civarına akınlar yaptıklarını yazmıştır (Elçin, 1988, s. 175):

*Gaziler din için kılıç saldılar / Kanarya Boğaz'ından şikâr aldılar
Kimisin batırup kimisin aldılar / Adûyu gamlara saldı Cezayir*

Garp Ocaklarının kendi aralarındaki ve diğer Müslüman devletlerle olan anlaşmazlıkları da manzum eserlere yansımıştır. Cezayir ve Tunus arasında meydana gelen çatışmalar Mağriblioğlu'nun eserine konu olmuştur (Elçin, 1988, s. 173):

*Tunus'un üstüne arslanlar saldın / Mevla'ya tevekkül oldun Cezayir
Sen bu salısları şahandan m'aldın / Evvelki namını buldun Cezayir
Hüseyn Bey ile İbrahim Hoca / Gaziler dem çekti vardı kılınca
Yalnız beyleri kurtuldu ancak / Bedestan'a değin kovdun Cezayir
Gaziler silahlı oldu süvar / Duşmanlar görünce kılmadı karar
Altı yüz çadırı kıldın târûmar / Tunus'tan aldın âhını Cezayir*

Şiirde yer alan ifadelerden anlaşıldığı üzere, Cezayir ve Tunus arasında eskiye dayanan bir anlaşmazlık mevcuttur. "Tunus'tan aldın âhını" ifadesi Cezayir'in önceden Tunus tarafından saldırıya uğradığını ve bu şiire konu olan muharebe ile intikamını aldığını ima etmektedir. 17. yüzyılın sonlarında Cezayir ve Tunus arasındaki çatışmalar yoğunlaşmış ve Osmanlı Devleti iki eyalete müdahale etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin müdahalesine rağmen bu iki eyalet arasındaki çatışmalar tam olarak durdurulamamıştır (Özkan, 2011, s. 291).

16. yüzyılda Cezayir ile Fas arasında çeşitli sebeplerden dolayı askerî muharebeler meydana gelmiştir (Kılıç, 2017, s. 424; Yeşilmen, 2018, s. 109-110). Çırpanlı Fas'a yapılan akınları eserlerinde ele almıştır (Elçin, 1988, s. 13):

*Yetmiş seksen bin atlısın bölük bölük bölmişler / Varup Fas'ı iki kere alup gelmişler
Bir kimseden fayda yoktur Hak'dan gayri bilmişler / Bu Cezayir askeriyle kimse başa çıkamaz*

Garp Ocaklarındaki Türkler ile yerli ahaliden kadınların evlenmesi sonucu ortaya çıkan Kuloğlu zümresi de gaza ve cihat ile alakalı manzum eserler yazmıştır. Kuloğlu⁸ eserinde gazilerin mücadelesini konu edinmiştir (Elçin, 1988, s. 29):

*Bad-ı saba İslambol'a varırsan / İşte Cezayirli geldi diyesin
Arza girüp padişahı görürsen / Kâfir gemilerin aldı diyesin
Yetişüp ardından ortaya alup / Balyemez topların üstüne salup
Bayrağın tersine diküp aman dileyüp / Yezidler mikdarın bildi diyesin*

Garp Ocaklarından Tunus ise Derviş⁹'in şiirlerine konu olmuştur (Elçin, 1988, s. 9):

*Aç arslanlarıyuz Tunus şehrinün / Baharda çıkaruz şikâr üstüne
Yarar kullarıyuz Osmanoğlu'nun / Duşmanına duşman dostuna dostuz
Anonim bir şiirde de yine Tunus'a atıf yapılmıştır (Elçin, 1988, s. 243):
Mağrip'ten Tunus'tan haber Vehrânlar / Cenk iledür gice gündüz işimüz
Kılıcından her birinin kan damlar / Bahadurlar yârânımız eşümüz
Şikârımız arslan gibi gözlerüz / Hasmımız bulunca kovar izlerüz
Ne yere akın eylesek yakup yıkaruz / Yıldırımdır tûfengimiz taşımız*

■ Önemli Bir Esir

Kara ve deniz muharebelerinin, belli bölgelere yapılan akınların, korsanlık faaliyetlerinin sonucunda esir alınan kişiler ekonomik bir değer oluştururdu. Esir alınanlar çeşitli işlerde kullanılmak üzere alınıp satılabileceği gibi kurtulmalık veya kurtuluş akçesi denilen bir fidye karşılığında serbest de bırakılabilirlerdi. Esir düşmüş bir kimsenin özgürlüğüne kavuşması için ödeyeceği ücret, esirin sosyal statüsüyle doğru orantılıydı (Engin, 2002, s. 247).

Mağriblioğlu eserinde esir ticaretinden bahsetmiştir (Elçin, 1988, s. 175):
Malın alup esirin mezad itdiler / Kimisin batırup kimin aldılar

⁸ Şükrü Elçin'e göre şair 17. yüzyılda yaşamıştır. Garp Ocaklarındaki Kuloğlu zümresindendir. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'ne göre ise asıl adı Süleyman Ağa'dır. Safranbolu kökenlidir. Osmanlı ordusunda görev yapmış ve donanma savaşlarına katılmıştır. Babasının Kapıkulu Ocaklarına mensup olmasından dolayı Kuloğlu lakabını aldığı da ifade edilmektedir. IV. Murad'ın ölümünden sonra Cezâyir'e sürülmüş, 1648 tarihinde İstanbul'a geri dönmüştür. Bkz. (Elçin, 1988, s. 1, 262; (Tekin, 2020).

⁹ Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Âşık Halil¹⁰ ve Geda Musli¹¹ yazmış oldukları manzum eserlerde önemli bir hadiseye geniş yer ayırmışlar; İspanya kralının önem verdiği bir şahsiyetin esir düşmesini eserlerinde konu edinmişlerdir. Şiirlere konu olan kişinin, İspanya'ya bağlı olan Sicilya Genel Valisi Don Juan Fernandez Pacheco'nun gayrimeşru oğlu Diego Antonio Pacheco olması kuvvetli bir ihtimaldir. Diego Antonio 1609 yılında Cezayirli korsanlar tarafından deniz yolculuğu sırasında Akdeniz'de esir edildi. Fernadez Pacheco, Diego Antonio'nun serbest bırakılması karşılığında yüz Türk esirin serbest bırakılmasını ve yüklü miktarda fidye vermeyi teklif etmiştir. Bu teklif Cezayirli korsanlar tarafından reddedilmiş ve bu önemli esir savaş ganimeti sayılarak İstanbul'a yollanmıştır. İspanya Kralı III. Felipe, Venedik Elçisi aracılığıyla Diego Antonio'nun serbest bırakılması için girişimlerde bulunmuşsa da bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Antonia, 2009, s. 573).

*İspanya Cezayir'e haber göndermiş / Komazım oğlumu alurum dimiş
Eğer virmezlerse kıyamete dek / Ben bu derd ile ölürüm dimiş
Kailim beş yıla itseler vade / Cümle emlakimi viririm yâda
Beşkeş virirlerse Sultan Ahmed'e / Müsliman iderler bilürüm dimiş
Bin ya sırayla yüz bin altun vireyim / Tek heman bir kez yüzün göreyim
Bu kara başıma derman arayım / Ölünce çalışır bulurum dimiş...
Geda Musli eydür görür hâcetini / And içdi İncil'e dutdı yüzünü
Neylerim şimden gerü tahtımı / Varup bir kilisede kalurum dimiş* (Elçin, 1988, s. 10)

İspanyol Kralı'nın akrabasını kurtarma girişimlerine karşılık verilen cevap da şiirlerde ele alınmıştır (Elçin, 1988, s. 11):

*Gör imdi ne demiş Cezayirli de / Virmeziz oğlunu bilmiş ol senin
Biz anı gönderdik Sultan Ahmed'e / Kara haberlerin almış ol senin
Yürütmezüz Akdeniz'de gemini / Hakk'ı koyup puta döndün yönünü
Çevir İslam'a şol kâfir dinini / Gel yezid müsliman olmuş ol senin
Yine bükdün İspanya'nın belini / On dört beğzade ile aldık malını
Hoş eğlenir idin Mısır yolunu / Hele itdiklerini bulmuş ol senin
Gedâ Musli eydür gördüm hoşunu / Gice gündüz ağla salma yaşını
Kilisenin daşlarına sür başını / Yüri var bir zaman çalmış ol senin*

¹⁰ Hakkında bilgi bulunamamıştır.

¹¹ 16-17. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Evliya Çelebi kendisi hakkında bilgi vermektedir.

I. Ahmed döneminde İspanya Kralı'nın akrabası olsan Sicilya Kralı'nın oğlunun esir edilmesini şiirlerine konu edinmiştir. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde Geda Musli'nin Levandane adı verilen yeniçerilere mahsus bir saz türünü çaldığı ifade etmiştir. Şiirlerinden donanmada da görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bkz. (Güvenç, 2020).

Geda Musli'nin ikinci şiiri İspanya kralının isteklerinin yerine getirilmediğini ve bu önemli esirin İstanbul'a gönderildiğini doğrulamaktadır. Manzum eserde Mısır-İstanbul deniz yolunda korsanlık faaliyetleri gerçekleştiren Hristiyan korsanlardan (Green, 2004, s. 236) ve destekçileri olan İspanya'dan intikam alındığı da vurgulanmıştır. Aynı mesele Aşık Halil'in Türki-i Cezayir isimli eserinde de geçmektedir (Elçin, 1988, s. 141).

■ Osmanlı Hanedanına Bağlılık

Garp Ocakları şairlerinin manzum eserlerinde Osmanlı Devleti'ne ve padişahına bağlılık bildiren ifadeler sıkça geçmektedir. Çırpanlı eserinde Cezayir askerinin padişahın bölgedeki kolu olduğunu ifade etmiştir (Elçin, 1988, s. 13). Benli Ali'de (Elçin, 1988, s. 120):

Padişahım Cezâir'ün / Yarar arslan yatağudur...

Cezâir'in kahramanı / Kafire virmez aman

Severler Âl-i Osmân'ı / Hacı Bektaş ocağıdır

Mısralarıyla Cezayir'deki askerlerin devlete bağlılığını vurgulamıştır. Derviş de eserinde Tunus'ta bulunan Müslüman askerin Osmanlıların yarar kulları olduğunu beyan etmiştir (Elçin, 1988, s. 9). Armutlu¹² ise Mağripli Türk şairlerinin eserlerinde ismi sıkça geçen Murad Reis'ten bahsederken padişaha olan bağlılığı da ifade etmiştir (Elçin, 1988, s. 17):

Murad Reis gülbang çektirdi / Din İslam sancağın diktüğü vaktin

Pâdişah uğrına niyet eyledi / Çıkup Cezayir'den gitdüğü vaktin

■ Garp Ocaklarında Sosyal Yaşam

■ Şehir Tasviri ve Günlük Yaşam

Anonim Türkçe şiirlerde, Garp Ocaklarından Cezayir şehri tasvir edilmiştir (Elçin, 1988, s. 258):

Cezayir'in yüksek olur evleri / İçinde oturan agabegleri

Türkçeyi unutmuş Arapça söyler / Sokakları mermer daşlı Cezayir...

Cezayir'in üs yanı gara dağdır kaçılmaz/ At (alt) yanında deniz dire (derya) geçilmez... Cezayir'in çeşmesinin başında / Balık sövreti (sureti) vardır çeşmesinin daşında

Başka bir anonim şiirde ise Cezayir şu şekilde tasvir edilmektedir (Elçin, 1988, s. 254):

Cezayir'in ufak ufak evleri / İçindedir ağaları beyleri

¹² 16. yüzyılın ortalarında doğup, 17.yüzyılın başlarında vefat etmiştir. Murad Reis ile birlikte çeşitli deniz seferlerine katılmıştır. Bkz. (Alptekin, 2020).

Türkçe bilmez mâni söyler dilleri / Tunus Tarabulus Cezayir of...

Bir yanımız sık ormanlık ah biçilmez hey / Bir yanımız kara deniz geçilmez hey

Cezayir'in kuzeyinde etkili olan Akdeniz iklimine bağlı olarak kıyı kesimlerinde mantar meşesi ve selvi benzeri ağaçlardan oluşan ormanlar anonim eserlere yansımıştır (Sobutay & Çeşmecioğlu, 2000, s. 550).

Cezayir'de bulunan askerlerin çektiği ekonomik sıkıntılar anonim şiirlere konu olmuştur (Sobutay & Çeşmecioğlu, 2000, s. 222):

Altı akça yoktur kahveye girsin / Yıkılır kalpleri virana döner...

Koynunda filori ahmer bulunmaz / Cezayir kızları soyar soğana döner

Gelen a'lâ komanyadır nice düşünmez / Tüfenk bıçak yoktur bokdur işimiz

Bir şey virmesse accıbaşımız / Mahşerden kovulmuş şeytana döner

18. yüzyılda Fransız ve İngiliz donanmalarının artan etkinliği korsanlık faaliyetlerini önemli ölçüde engellemiştir. Bu engellemelerden doğan ekonomik kayıplar sonucunda özellikle Cezayir'in cazibesi ve nüfusu azalmıştır. Bu anonim manzum eserde muhtemelen 18. yüzyıldan sonra yaşanan ekonomik daralmanın askerler üzerindeki etkileri tasvir edilmiştir (Kahraman, 1993, s. 488).

Kurutulmuş tütünden yapılan ve burna çekilen keyif verici bir toz olan enfiye¹³ adı verilen tütün mamulünün yaygın kullanımı da şiirlere konu edilmiştir (Elçin, 1988, s. 227):

Aslı küffardan huruc itti binası enfiyenin / Halka duhandan beter oldu belası enfiyenin

Şeyh meşayih kalmadı cekmedik bir ahad / Gün-be gün buldu terakki gör bahası enfiyenin İsmidir hali enfiye Türkçe burunotu / Sakın anın fi'lini sakına gör gayet kötü

Keyf idindi anı herkes peydah itti bir kutu / Cogalıpdır gayet mübtelası enfiyenin

Türklerin arasında burunotu olarak bilinen enfiye kullanımı halk arasında o derece yayılmıştır ki ulema sınıfı dahi bu ürünün müptelası hâline gelmiştir.

■ Yerli Kadınlarla Evlilik

Anonim manzum eserlerde geçen bir diğer konu da evlilik konusudur. Yerli kadınlarla evlenen Türklerin tecrübelerini aktaran şiirlerin bir kısmı konuyu olumlu bir bakış açısıyla ele almıştır (Elçin, 1988, s. 218):

Sultan Cezayir'de evlenen kişi / Cennet-i a'lâda gılmana döner

Mevlayı zikir etmek daima işi / Ucmagın bevvabı Rıdvan'a döner

¹³ Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 16.06.2020). Enfiye tozu Amerikan yerlileri tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Enfiye, 15. yüzyılda Amerika kıtasına giden Batılı kâşifler aracılığıyla Avrupa'ya gelmiştir. Fransız soyluları arasında yayılan enfiye kullanımı 17. yüzyılda Portekiz ve İngiltere'den sonra tüm Avrupa'da yaygınlaşmıştır. Bkz. (Britannica, 2020).

*Ahşam sabah hanesine varanda / Cilalanır kalbi ehlin görende
Soyunur libasın rahat bulanda / Tuğları dikilmiş sultana döner
Beline kuşanır harir kuşağı / Sağın solın almış oğlu uşağı
Süprülmüş döşenmiş kemha döşâğı / Serilür üstünde mihmana döner
Bekârlar cem' olup iderler sohbet / Neylesin eline girmez bu devlet
Bir tümen yok koynunda böyle bir nekbet / Kasavetden sararmış safrana (zağfıran)
döner*

*Arabca söyleşir tûti dilleri / Şekerden nişane verir lebleri
Hûb cemalın görenlerin kalpleri / Mevc urur rûz ü şeb ummana döner
Olumsuz evlilik tecrübeleri de anonim şiirlere yansımıştır (Elçin, 1988, s.
217):*

*Cezayir'de evlenen kişi / Bükülür kaddi kemâna döner
Akıdır gözünden kan-ıla yaşı / Irmağa uğramış ummana döner
Yenice başladım söze girmeye / Öğütleyip kelimeler dermeğe
Altına bozulmaz bir zar sermeğe / Dağ başında kalmış çobana benzer
Lebin için seni iderler sâi (Sakıy) / Önüne korlar otlu çorbai
Başına dakarlar bir boş torbai / Say ki önünde samanı yok hayvana benzer
Bir diğer eserde ise evlenen kişi pişmalığını dile getirmektedir (Elçin, 1988,
s. 219):*

*Yenice düş oldum ben bir sevdaya / Halas eylesün beni bundan Yaradan
Başımı salmışım bir kuru kavgaya / Umarım halas ide Yaradan
Evlilik dimişler anun adına / Bilmem agu mı katdılar anun dadına
Allah mübarek etsün alup satana / Nasip etmesün Yaradan bize
Kimisi taşra kır yanlı olmuş / Ulûfesin cıfıda bergüzar vermiş
Başının tıraşı gözüne irmiş / Böyle emreylemiş ana Yaradan
Kondurasun boğazına gecürür / Tlemsan'lıyım deyü kendüsini uçurur
Dönüş pohun yarı yolda sıcırr / Böyle emr eylemiş sana Yaradan
Sordum yerün nere dedi Tlemsan / Didim dönüşünüz katı pek âsân
Hudâ'dan mı geldi size bu ihsan / On beş konak verdi Yaradan*

■ Sonuç

16. yüzyılda Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmında sağlanan Osmanlı hâkimiyeti sırasında bölgeye yerleşen Türkler, Mağrip olarak adlandırılan coğrafyada gerçekleşen siyasi olaylarda, kültürel, sosyal değişimlerde kilit rol oynamışlardır. Türkler ve onların yerli kadınlarla evliliklerinden ortaya çıkan Kuloğulları zümresi Mağrip'te gerçekleşen olayları ve değişimleri manzum eserlerine yansıtmışlardır. Manzum eserler yalnızca sosyal, siyasi ve kültürel meseleleri değil; şairin duygu dünyasını, olaylara ve kavramlara bakış açısını da yansıtmıştır.

Şairler eserlerinde Garp Ocaklarının çok kültürlü yapısını, meydana gelen muharebeleri, esir ticaretini, Garp Ocaklarına mensup gazilerin Osmanlı hanedanına bakış açısını, günlük yaşantıyı, ekonomik koşulları, yerli kadınlar ile yapılan evlilikleri, şehirlerin özelliklerini ele almışlardır. Cezayir'i konu alan eserler çoğunluğu oluşturmıştır.

Eserlerde en çok işlenen konu kara ve deniz muharebeleridir. Batılılar tarafından korsanlık faaliyeti olarak değerlendirilen deniz akınları şiirlerde gaza ve cihat faaliyeti olarak değerlendirilmiştir. Bu faaliyetler coşkulu bir şekilde dinleyicilere ve okuyuculara aktarılmıştır. Gayrimüslimler ile yapılan mücadelelerin yanında Müslümanların çeşitli siyasi nedenlerle kendi aralarında da çatıştıkları anlaşılmaktadır. Şiirlerde öteki algısını temsil eden İspanya ile gerçekleşen savaşların haricinde Fas, Tunus ve Cezayir arasındaki muharebeler de işlenmiştir. İspanya ile gerçekleşen savaşlara geniş yer ayrılmıştır. Düşmana karşı alınan zaferler destansı bir havada işlenmiştir. Özellikle Cezayir askerlerinin kahramanlıkları, cesaretleri, yiğitlikleri şiirlerde sıkça işlenen motifler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İspanya kralının akrabası olan Sicilya Genel Valisi'nin oğlu Diego Antonio Pacheco'nun esir edilerek Sultan I. Ahmed'e sunulması vakası manzum eserlerde geniş bir şekilde işlenmiştir. Bu vaka haricinde gazalarda ele geçirilen esirler hakkında fazla bir bilgi yer almamıştır. Bu durum bu olayın o dönemde Müslüman savaşçılar arasında geniş yankı uyandırdığını göstermektedir.

Şairlerin eserlerinde Osmanlı ailesine karşı olan bağlılıklarını vurguladıkları görülmektedir. Cezayir ve Tunus'u anlatan birçok şiirde Osmanlı hanedanına ve padişaha sadakat bildiren ifadeler yer almıştır.

Manzum eserlerde sosyal yaşantıyla alakalı ipuçları da yer almıştır. Âşık şairler Cezayir şehrinin topografyasını, şehirde bulunan evleri, çeşmeleri, yolları, halkı eserlerinde tasvir etmişlerdir. Yerli kadınlarla olan evliliklerini kişisel tecrübeleri ışığında eserlerinde değerlendirmişlerdir. Bu eserler Garp Ocaklarında yaşanan kültürel kaynaşma hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bazı ailelerin Türkçeyi unutarak Arap kültürünü benimsediği manzum eserlerde geçen ifadelerden anlaşılmaktadır.

Ekonomik sıkıntılar çeken askerlerin düşüncelerini dile getiren eserlerde ise askerlerin vakit geçirmek için kahvelere gittikleri ve devletin verdiği tayına muhtaç oldukları anlaşılmaktadır. Bir diğer eser de toplumun bütün bağımlılığını konu edinmiştir. Enfiye adı verilen tütün mamulünün toplumun her kesimi tarafından kullanıldığı ve bu durumun olumsuz karşılandığı görülmektedir.

■ Kaynakça

Alptekin, A. B. (2020, 06 16). *Armutlu, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/armutlu> adresinden alındı

Antonia, G. M. (2009). Grande amigo mio: Cervantes y los renegados. G. D. Black , & F. L. Ranz içinde, *USA Cervantes*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

Britannica. (2020, 06 17). *Snuff*. Britannica Ansiklopedisi Editörleri: <https://www.britannica.com/topic/snuff> adresinden alındı

Çakır, E. (2020, 06 16). “*Seferlioğlu*”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seferlioglu> adresinden alındı

Çakır, E. (2020b, 06 16). “*Seferlioğlu*”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seferlioglu> adresinden alındı

Çakır, E. (2020c, 06 16). “*Şemsi Mustafa*”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/semsi-mustafa> adresinden alındı

Çetin, A. (1993). *Garp Ocakları*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, C.13.

Çetin, A. (1999). *Hüseyinler*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, C.19.

Elçin, Ş. (1988). *Akdeniz’de ve Cezâyir’de Türk Halk Şâirleri*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Engin, N. (2002). *Osmanlılar’da Kölelik*. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, C:26.

Erdoğan, H. (2020, 06 16). “*Benli Ali*”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/benli-ali> adresinden alındı

Erdoğan, H. (2020b, 06 16). “*Mağriblioğlu*”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/magriblioglu> adresinden alındı

Erdoğan, H. (2020c, 06 16). “*Kara Hamza*” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kara-hamza> adresinden alındı

Es-Seyyid, S. M. (2004). *Mısır*. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 24.

Gedik, A. (2014). Türk Kültürünün Cezâyir’de Etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.

Green, M. (2004). *Dirilen İslam” (Ed. Ian Satton), Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*. İstanbul.

Güvenç, A. Ö. (2020, 06 16). *Geda Musli*", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/geda-musli> adresinden alındı

İlter, A. S. (1937). *Şimali Afrika'da Türkler*, C:1. İstanbul: Vakıf Matbaası.

Jaques, T. (2007). *Dictionary of Battles and Sieges*, C:1. Londra: Greenwood Press.

Kahraman, K. (1993). *Cezayir*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, C: 7.

Karadavut, Z. (2020, 06 16). *Kul Çulha Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Yesevi Üniversitesi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kul-culha> adresinden alındı

Kavas, A. (2001). Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.21.

Kavas, A. (2002). *Kuloğlu*. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, C: 26.

Kavas, A. (2012). *Trablusgarp*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, C: 41.

Kılıç, O. (2017). Beylerbeyilerden Dayılara Cezâyir-i Garp Vilayeti / Eyaleti'nin Yönetimi ve Yöneticileri. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, S:9.

Kostam, A. (2016). *The Barbary Pirates 15th-17th Centuries*. Oxford: Osprey Yayınları.

Kuzucu, S. (2015). XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocaklarının Akdeniz'deki Korsanlık Faaliyetleri. *Akademik Bakış*, S. 17.

Ladjal, T. (2016). Tribe and State in the History of Modern Libya: A Khaldunian Reading of the Development of Libya in the Modern Era 1711–2011. *Cogent Art & Humanities* C:3 /S:1.

Nuri, M., & Naci, M. (2012). *Trablusgarb*, (Haz. Ahmet Kavas, Abdullah Erdem Taş ve Muhammed Tandoğan). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Özkan, S. H. (2011). XVIII. Yüzyılın Başlarında Kuzey Afrika. *Avrasya Etüdleri*, S:40.

Sobutay, T., & Çeşmecioğlu, S. (2000). *Cezâyir Ülke Etüdü*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Tekin, G. (2020, 06 16). *Kuloğlu Mustafa Süleyman*", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.

Ahmet Yesevi Üniversitesi,; <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kuloglu-mus-tafa-suleyman> adresinden alındı

Toprak, S. V. (2012). Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları. *Türkiye Mecmuası*, C:22.

Yeşilmen, G. (2018). Osmanlı Devleti'nin Fas Siyaseti Üzerine Bir Değerlendirme. *Medeniyet ve Toplum*, S.2.

Yiğit, İ. (2012). *Tunus (İslamiyet Öncesi)*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, C: 41.

13 Sömürgeci Fransız Edebiyatında Osmanlı* Cezayiri Portresi

*Khaled Otmanine***

■ Giriş

Tarih kitapları Osmanlı'nın Cezayir'deki varlığını 1516 yılına, başta İspanyollar olmak üzere Avrupalıların saldırıları karşısında Cezayirlilerin Osmanlı donanmasından yardım istemesine ilişkin bilinen olaylara götürmektedir. Gerçekte ise bu tarih yalnızca Cezayir'de Osmanlı hükümünün başladığı ve Mağrip'in geri kalan kısımlarında da siyasi haritanın değiştiği tarihten başka bir şey değildir. Nitekim Mağrip halkı ve Osmanlılar arasındaki iletişim bundan çok öncesine dayanmaktadır.

Bu düşüncenin sahibi Cezayirli tarihçi Ebu'l-Kâsım Sadullah'a göre, Cezayir ve Akdeniz'in batı havzasındaki Osmanlı varlığı 15. yüzyılın sonlarına, özellikle 1492'de Gırnata'nın düştüğü döneme dayanmaktadır. Piri

* Burada ifadeyi Cezayirli çağdaş tarihçilerin de kullandığı **Osmanlı** kelimesi olarak seçtik. Sadullah, bu isimlendirmeyi Osmanlı kelimesinin farklı ırkları, dilleri ve coğrafyaları kapsamıyla izah etmektedir. "Burada, Anadolu'dan, Rumeli'den, Arap bölgelerinden, Balkanlar'dan ve Avrupa'nın kalan bölgelerinden Türk, Arap, Slav, Latin ve Yunan asıllı ve benzeri insanlar vardı" (Cezayir Kültür Tarihi, s.139). Bu bakımdan İbn Meryem, İbn Süleyman, El-Vurtilani gibi çağdaş Cezayirli yazarlar **Türk** kelimesini kullansalar da kullanım hatalıdır yahut en azından dakiklikten yoksundur. **Türkler** (Etrak) kelimesi de aynı şekildedir. Bu yanı sıra Avrupalı gezginler düşmüşlerdir. İbn Fekun ise "**Acem**" ibaresini kullanmaktadır.

** Khemis Miliana Üniversitesi - Cezayir

Reis'in gezilerinde yer alan "Osmanlılar'ın Cezayir kıyı şehirlerinin halkıyla özellikle de din adamlarıyla aralarında bağlantı bulunmaktaydı. Birbirleriyle iletişim kurarlar ve ortak düşmanlarına karşı beraber savaşırlardı" (Sadullah, 1998, s. 137) gibi ifadeler de bunu doğrulamaktadır.

İkili ilişkiler vesilesiyle Osmanlılar bölgenin kültürel, siyasi ve coğrafi özelliklerini öğrenmişler, Hafsîler Devleti'nin ve diğer devletlerin ileri gelenleriyle istişare etmişlerdir. Barbaros kardeşlerin sahneye çıkışı ise Osmanlılar ve Mağrip arasındaki bu ilk temaslardan sonra olmuştur.

Osmanlı'nın Cezayir'deki varlığı üç asrı aşkın bir süre devam etti. Bu hâkimiyetin ikinci yarısı, dünyanın çeşitli ülkelerinde Avrupalı devletlerin yürütmüş olduğu sömürgecilik hareketlerini destekleyen Avrupa'daki teknik ve bilimsel sıçramayla aynı zamana denk gelmişti. Bu sömürünün şiddeti, zamanın ilerlemesiyle birlikte iktisadi ve endüstriyel gelişmelerle birlikte artmaktaydı. 16. yüzyılda Osmanlılar İspanya'ya karşı galip gelmiş ve onları Cezayir'den çıkarmışlardı ancak Osmanlılar Avrupa işgali ile bir kez daha karşılaşacaklardı. Yalnız bu defa bu işgal hareketi Fransa ile vücut bulacaktı.

Nitekim 1830'da Mareşal Burmon (Maréchal Bourmont) kuşatma ve çatışmalarla geçen günlerden sonra başkent Cezayir'in düşmesiyle sona eren askerî bir harekâta önderlik etmiştir. Ancak Fransız işgalinin bütün Kuzey Cezayir'e ve Sahra Çölü'nün bir kısmına erişmesi ancak Emir Abdülkadir'in başkaldırısının ve muhtelif halk ayaklanmalarının bastırılmasından sonra, 1871 yılında mümkün olabilmıştır. Bu bölgeler ele geçirildikten sonra işgalciler Cezayirîlileri yurtlarından ve arazilerinden çıkarıp yerlerini Avrupalı yerleşimcilerle doldurmak şeklinde bir siyaset izlemişlerdir.

Cezayir'in işgali ve burada takip edilen sömürgeci yerleşimci politikası, siyaset yapılanması ve uygulaması açısından eşi benzeri görülmemiş bir olaydı. Bu strateji iki koldan gerçekleştirilmiştir. Askerî kol, Cezayir köylerini ve kırsalı katledip, soykırım ve yakıp-yıkma yoluyla gerçekleştirirken; kültürel-dinî boyutu olan ikinci aşamada ise kalan halk köleleştirilmek üzere arazileri yağmalanıp toprakları Avrupalılara tahsis edilmiştir.

Cezayir'e yapılan Fransız sömürgeciliğini, dünyada yapılan diğer sömürgecilik örneklerinden ayıran diğer bir husus da, Cezayir'e açılan savaşın Haçlı Seferlerinin bir uzantısı olarak görülmesiydi. Bu nedenledir ki, Arap dili ve genel-dinî eğitim sisteminden başlayarak İslam kimliği ile ilgili olan her şeyin yok edilmesini amaçlamışlardır. Bunu gerçekleştirirken de Marksist filozof Louis Althusser'in tabiriyle, sömürge yönetimi baskı ve ideoloji araçlarını kullanmıştır. Fransız yöneticileri okulları ve mescitleri kapatıp yıkmışlar, kilise veya kışlaya çevirmişlerdir. Yazarlar ve

araştırmacılar ise farklı alanlarda Cezayir kimliğinin kökünün kurutulması ve bu toprakların Fransa'nın bir parçası hâline gelmesi için çabalamışlardır.

Şüphesiz Fransa'yı Cezayir'de böyle bir siyaset izlemeye iten sebep, Cezayir'de sağlam bir devlet ve kadim bir medeniyetle karşılaşılması idi. Cezayir'in işgali, söz gelimi İspanya'nın Amerika'da yerli halka yaptığı ve sonradan köle ticaretini doğuran, *Sömürgeciliğin Kara Kitabı* (الأسود الكتاب للاستعمار) isimli eserde de örnekleri zikredilen olaylara, katliam ve gasplara benzememiştir. Bu örneklerin aksine Cezayir sağlam bir devletti. Berberî, Arap, Türk ve diğer kavimlerden oluşan birbirine bağlı bir toplum yapısı mevcut idi. Aynı zamanda bu bağlılık, İslam dini ve Osmanlı sultanına bağlılık esasları üzerine teşekkül etmişti. Bu durumda Fransa için tek çözüm şu olmalıydı: *Bu medeniyetin ve kültürünün kimliğinin bileşenlerini yok etmeye çalışmak*. Ancak bu şekilde Fransa, Cezayir'in uçsuz bucaksız çeşitli coğrafyasında, sahillerinden dağlarına, ormanlarına ve çöllerine kadar genişleme politikasında ısrarcı olabilecekti. Bu geniş coğrafyayı yalnızca askerî güç kullanarak kontrol etmenin zorluğu anlaşılmış, bu nedenle misyonerlik faaliyetlerinin yanı sıra, edebî eserler, arkeoloji, tarih gibi farklı alanları da araç olarak kullanmak gerekli olmuştu. Böylece direnişçi ve sömürgeciler arasında toprak üzerinde süren savaşa ek olarak kalem de paralel bir savaş sahası olmuştu.

Bu savaş, Cezayir toprakları üzerinde bir hegemonya ve hâkimiyet kurmak, yerel kimliği silerek sömürgeleştirmek uğruna yapılan bir mücadele idi. Bu savaşın kalemle gerçekleşen yönü, aynı zamanda sömürgeleştirilmiş olan kesimin de sesini duyurmanın, kaybolmuş kimliğini geri almanın ve gasp edilmiş toprakları tekrar kazanmanın bir yolu olmuştur. Bu çalışmada odak noktamız, edebî yazılar -özellikle roman- ve bazı tarih ile gezi notları olacaktır.

Edward Said, *Kültür ve Emperyalizm* (والإمبريالية الثقافية) kitabının önsözünde şöyle söylemektedir (Said, 2014, s. 58):

Aynı şekilde, hikâyeler de sömürge halklarının kendi kimliklerini ve kendi tarihlerinin varlığını ortaya koymak için kullandığı bir araç hâline geldi. Şüphesiz emperyalizmin ana hedefi tabii ki topraktır. Ancak o zaman mesele kimin toprak sahibi olduğunda, kimin bölgeye yerleştiğinde, iş sahibi olduğunda, kimin bölgede sürekli ve kalıcı olduğunda, kimin tekrar bölgeyi ele geçirdiğinde ve kimin şu anda bölgenin geleceğini çizdiğindedir. Bu meseleler gündeme getirilmiş ve etrafında tartışmalar dönmüştür. Dahası, bir süre için bu meseleler roman anlatım biçiminde çözülmüştür.

İşte bu ifade tam olarak Fransa'nın Cezayir'deki kolonyalist¹ sömürgeleştirme projesinde açığa çıkan 132 yıllık süreci anlatmaktadır. Fransa, Cezayir direnişi karşısında bir süre savaşın boyutunu değiştirerek ülkenin kimliğini yok edici ve tarihini karalayıcı bir seyre yöneldi. Osmanlı bileşeni ise Cezayir'in kimlik yapısında sömürgeci den önce de sonra da temel bir konumda olduğundan, adı geçen projenin edebî kısmında çokça üstünde durulan konulardan biri olmuştur.

Çalışmamızı metodolojik olarak karşılaştırmalı literatür çerçevesine, özelde Fransız ekolünün *Yabancı Temsili Çalışmaları* veya *Portre Çalışması* olarak isimlendirilen çalışmaların alanına dâhil edebiliriz. Portre konuşmacının kendisini veya başkasını sunması anlamına gelmektedir. Buradan hareketle Fransız kolonyalist edebiyatındaki metinler üzerinden Cezayir'deki Osmanlı hakkında sunulmak istenen bir imajı ortaya çıkarabiliriz.

İçerik açısından ele alacak olursak, çalışmamızın alanı Edward Said tarafından başlatılan post-kolonyal çalışmalar kategorisinde olup, hegemonya için kullanılan mekanizmalar ve kolonyalist fikirleri ortaya çıkarma hedefiyle yapılan metin okuma çalışmaları ile ilişkilidir. Aynı zamanda sömürge döneminin, bağımsızlık sonrası toplumlar üzerindeki kültürel, sosyal ve siyasi etkilerini ele alan çalışmalarla da ilgili olduğu söylenebilir.

Genel olarak sömürge dönemi edebiyatının Cezayir'deki Osmanlı kökenliler hakkında sunduğu imaj ve edebiyatın sömürge projesinde nasıl kullanıldığını ele alan bu çalışma, iki kısımdan müteşekkildir. Öncelikle 19. yüzyıl öncesi ve sonrası olmak üzere işgal öncesi ele alınacak, sonrasında da egzotik romantik yazılar ve Cezayir edebiyatındaki (sömürgecilerin fikirleriyle ve edebiyatlarıyla Fransa'dan bağımsız olmak için koloni Cezayir'inde kurduğu ilk edebi okula ait) işgal sonrası imaj üzerinde durulacaktır.

¹ Bu bölümde yazarların tek anlamda kullandığı ve ikisinden biriyle sınırlandığı bu iki kelimeyi sıkça kullanıyoruz. Sömürge, Fransızca kelime olan "colonisation"un tercümesidir. Kolonyalizm ise "colonialisme" kelimesinin tercümesidir. Birinci kelime yani sömürge kelimesi maddi anlamıyla, herhangi bir ülkeye askerî bir saldırı yapmak, bölgeyi istila etmek ve kaynaklarını yağmalamak anlamına gelir. İkinci kelimeye gelince, "izm" (isme) eki ona düşünce, akım veya ekol anlamı vermektedir. Kolonyalizm kelimesi ile sömürgecinin soyut, düşünce yönünü yani kültürel ve ideolojik hegemonyayı kastetmekteyiz.

■ 19. Yüzyıl Öncesi Dönem

Fransız araştırmacı Aimé Dupuy, Fransızların Cezayirliler hakkında yazmaya başlamaları üzerine şöyle söylemektedir (Aimé, 1956):

Cezayirlilerin Hristiyan güçleri arasında ortaya çıkardığı korku son derece güçlü bir raddeye ulaşmıştı. Bu da Fransızları pek çok hikâye ve mektup yazmaya itti. Öyle ki bu korku iki yüzyıl boyunca baştan sona edebiyatı -buna tiyatro da dâhil- besledi. Konusu ise deniz saldırıları, “Türkler” ile karşı karşıya gelmek veya onlarla “ticaret yapmak” ve esir ailelere şahit olma. Yazarları ise ya kurban ya da onlara tanıklık eden kişilerdi.

Cezayir’in, güçlü bir Osmanlı eyaleti olarak korku ve mağlubiyet duygularını anlatan yazarlar için zengin bir ilham kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Cezayir portresi çizmeye çalışan ilk yazarlardan Peder Dan (Père Dan), “Kutsal Teslis ve Esirlerin Özgür Bırakılması” adıyla bilinen bir topluluğun başında yer almış, 1634’te (الرائن وتحرير والمقدس الثالث) Cezayir’deki bazı esirleri para ile kurtarma görevi üstlenmişti. Peder Dan eserinde -Dupuy’a (ديوي) (Aimé, 1956, s. 12) göre içtenlikle ve hayat dolu bir şekilde- korsanların ticaret gemilerine yönelik saldırı ve onları esir alma olaylarını, efendilerin tarlada veya gemide çalıştırılmak üzere Cezayir’deki köle pazarlarına götürüldüklerini nakletmiştir. Müellifin ifadelerine göre bu kişiler oldukça kötü muameleler görmüş, kimileri genelevlerde çalıştırılmıştır. Görevi esirlerin Cezayir’de Müslüman olma ihtimaline engel olmak ve onları esaretten kurtarmak olan ve bunda da son derece istekli ve kararlı olan Dan, eserinde pek çok esirin Müslüman olmak için dininden vazgeçmesinden, dahası bazılarının Osmanlı donanmasında komutan olmasından dolayı duyduğu üzüntüsünü de anlatmıştır.

Peder Dan’ın akabinde, Sieur Emmanuel d’Aranda bir buçuk yıllık esaretinin tecrübelerini yazmıştır. Dupuy’a göre (ديوي) d’Aranda’nın eseri bu konuda en etraflıca kaleme alınan ve edebî yönden en güzel eserlerdendir. D’Aranda, yaşadığı olaylar arasından en çok keyif aldığı şeyin, efendisinin yanında yaptığı eziyetli işin cefasından sonra hapisteki diğer esirlerle buluşup onların hikâyelerini dinlemek olduğunu ifade etmiştir (Aimé, 1956):

Eğlenmek istediğimde öğrenci François (François l’Etudiant) ile buluşmak için hapishaneye gidiyordum. Onun etrafı sürekli kendi maceralarını ve denizin ortasındaki buluşmalarını anlatan Dunkerque’den esirlerle ya da Doğu Hindistan’da, Japonya’da

veya Çin’de olan şeyleri anlatan Hollandalılar ile çevrili olurdu. Danimarkalıları gelince, onlar da Grönland’da (Groenland) büyük balık avcılığından veya İzlanda’da (Island) güneşin ortaya çıktığı vakitten ve oradaki 6 ay süren gecenin bittiği zamandan bahsediyorlardı. Buradaki konuşulanlar hoşuma gitmediğinde memleketlerine bağlı olan ülkeleri istedikleri gibi yargılayan veya Meksika’nın arzularından ve Peru’nun zenginliklerinden bahseden İspanyolların yanına gidiyordum. Fransızlarla oturduğumda ise onlardan yeni bir yeri, Kanada’yı ve Virginia’yı duydum. Bunun sebebi kölelerin çoğunun deniz adamı olmasıydı...

Yukarıdaki ifadeler hapishanelerdeki esirlerin hikâyeleri ve dünyanın her yerine dair yapılan çeşitli tasvirler üzerinden Cezayir’in kozmopolit yapısını betimlemektedir. Elbette Cezayir’in bu karakteri, yalnızca milletlerin çeşitliliğine indirgenemez, burada bulunan Hristiyan esirlerin uğraştığı mesleklerin farklı kollardan olması de önemli bir husustur.

D’Aranda’nın ifadesine göre Cezayirliler, esirleri vahşiler sıfatıyla adlandırıyorlardı. Eski esirler de yeni gelen esirleri bu şekilde adlandırıyordu. Bu sıfatın yerini daha sonra esirlerin uğraştıkları işlerin isimleri almıştır. “Prenslerin hayat tarzını yaşayan” meyhane sahiplerinden su getiren hamallara, “çok para kazanan” demir top oyununun (petank) sahiplerinden cerrahlara ya da zikrinden utanılan mesleklerin erbabına kadar birçok şey zikredilmiş; en yaygın mesleğin ise dolandırıcılık olduğu ifade edilmiştir.

D’Aranda’dan sonra iki kitaba da ana başlık olarak verilen la Provençale gelmektedir. Yazarın birini “*Regnard*” olarak, diğerini ise “*Fercourt*” olarak isimlendirdiği eserin iki bölümünde, esaret altında buluşmuş ve bir İspanyol Moriskosu tarafından satın alınan iki adam anlatılmaktadır. Her birinin işi değirmen taşını döndürmektir. Bu işi her seferinde kaçmaya çalışıp da yakalandıktan sonra şiddet gördükleri kırbaç altında yapıyorlardı. Sonra her ikisi de diyetlerini ödediler ve yine esir olan güzel bir Provence kızı eşliğinde Marsilya’ya döndüler ve kızı Arles şehrindeki ailesine geri verdiler. Eser kızın memleketinden hareketle isimlendirilmiştir.

Regnard kitabı, yazar ile Provence kızı arasındaki aşkı anlatan hikâyeye örülü ayrıntılı bir roman olup şartlara ve esaret olaylarına değinilmemiştir. Fercourt kitabı ise tarihî hikâyeye en yakın olan kitaptır. İki arkadaşın tecrübeleri “Sopa ve öküzün kuyruğuna duydukları korkudan bir an olsun birbirlerinden ayrılmadıkları”, “gerçek bir Müslüman’ın veya Türk asıllı

birinin elinde olmamaktan daha bedbaht olan şanslarına ağladıkları” şeklinde aktarılmaktadır (Aimé, 1956, s. 17).

Bu ifadeler, diğer milletlere kıyasla Cezayirlilerin esirlere yönelik muamelelerinin daha iyi olduğunun göstergesidir. Cezayirli denildiğinde, yukarıda müellifin de söylediği gibi, Müslümanlar, bunların en başında da Türkler kastedilmektedir. Bu olumlu bir jest ve Fransız edebiyatının naklettiği çarpıtılmış basmakalıplar arasında insafli bir görüştür. Bu imaja göre Cezayirli efendi, onurlu ve adildir. Bunun sebebi de onun Müslüman olmasından veya aslının Türk olmasından kaynaklanmaktadır.

İki sağlam dostun “sopa ve öküzün kuyruğu” baskısı altında çabaladığı dönem aynı zamanda 1674’te Şövalye Laurant d’Arvieux’un kralın mal varlığı ile ilgili işlerinden sorumlu olarak Cezayir’e geldiği dönemdir. Bu merak uyandıran adam, tacir sıfatıyla yapmış olduğu uzun yolculuklarda edindiği Yakın Doğu bilgisiyle 14. Louis’in ilgisini çekmişti. D’Arvieux hatıratında “Dayının² önünde iken asası, kılıcı ve yoldaşlarından onu ayırmaya yeterli olacak kadar temiz elbisesiyle” şeklinde betimlemektedir. Ancak orada o, pek sevilen biri değildi ve her yerde küçümseniyordu. “Sefiller ve yoksullar” diye vasıflandırdığı insanlardan olan şikâyetini dayıya götürdüğünde, dayı son kez “bakışlarını onun üzerine dikmiş, parmaklarıyla sakalını kaşımış ve dişleriyle tırnaklarını kemirdikten sonra” herkesin onun buradan gitmesi için acele ettirdiğine dair bir cevap vermiş ve “Buradan gidişin hiçbir şeyi kötüleştirmeyecek.” demiştir. O da Fransa’ya döndü ve hatıratında “Dünyada bulanabilecek en kötü yer olan Cezayir’de yaşadıklarım, kesinlikle hayatımda yaşadığım en berbat tecrübeydi.” diyerek bahsettiği gezisi için bir tazminat talep etmiştir (Aimé, 1956, s. 18).

Aydınlanma Çağı’na gelindiğinde bu basit esir hikâyelerinden vazgeçilmiştir. Laugier de Tassy bu hikâyeleri “Çoğunlukla sundukları esir kurtarma hizmetlerini fiyatlandırabilmek için Garp Ocaklarına yaptıkları ziyaretler hakkında bin tane hurafe uyduran bazı İspanyol ruhbanlarının inançlarına dayanan ve Hristiyanların çoğunluğunda var olan ön yargılar” şeklinde tanımlamaktadır (De Tassy, 1725).

Bu dönemde, Durreau De La Malle’nin iki gezisini topladığı *Gözetimimdeki Geziler: Tunus ve Cezayir* kitabı yayımlanmıştır. Bunlardan ilki doktor Payssonnel ve Rahib Bignon arasındaki yazışmalardan ibarettir. Numidya’da (Cezayir) geçirdiği zamandan bahseden yazar, Kusantine (Constantine) Beyi’nin karargâhına katılmış ve orada Hristiyanlığı bırakıp İslam’a girdiğini ilan eden iki İtalyan adamla görüşmüştür. Onlar hakkında şöyle söylemektedir: “Zira o ikisinin de herhangi bir dine inancı yoktu, hayatları

² O dönemde Cezayir’i yönetenlere verilen lakap.

da suçlarla örülü bir ağdan ibaretti. Bu yüzden babalarının dinini bırakıp Muhammed'in dinine tabi olmaları zor olmamıştır." Sonra bu iki dinden dönen adamı alaycı bir tonla nitelendirerek onlardan şöyle bahsetmektedir: "İki süslü ata bindiler, arkalarında şeriat sancakları ve atlı birtakım Türkler... Yüksek sesle ve parmaklarını göğse kaldırarak şeriatın sözlerini söylediler: *La ilahe illallah, Muhammedün Resûlullah (Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed Allah'ın elçisidir).*" Ve hikâye şu ibareyle sona ermektedir: "Bugün, bu ikisi Cezayir'de, mürtetlerin hak ettikleri itibardan fazlasını görmemekte ya da kendilerine göz kulak olan otoriteye hizmet eden birer köle olarak sefil bir hâlde yaşamaktadır" (Desfontaines, 1838).

Payssonnell'in 1724 ve 1725 yılları arasında geçen diğer gezisinde ise ilmi malumat hâkim olmuştur. Kitabının ikinci bölümünde yer alan, Marsilya'dan bir doktorla birlikte 16. Louis tarafından Tunus ve Cezayir bölgesinde "doğal" tıbbi araştırmalar yapmaları için görevlendirildiği 1784'teki bu ikinci gezisi "Desfontaines" ismiyle hikâyeleştirilmiştir. Bilgi yönünden diğerinden daha fazla öneme sahip olan bu hikâyede, dayının saatçisi olan M. Faure'ye Tilimsan, Karargâh ve Cezayir arasındaki gezisinde eşlik eden dört kişi bulunmaktadır. M. Faure Cezayir'de 20 yıl yaşamış, Arapçaya hâkim ve Arapların hâlini bilen bir kişi olarak resmedilmiştir. Gezinin önemi de bu değerli bilgilerden gelmektedir.

Desfontaine yolculuğundan iki sene önce Thédénat Bey Fransa'ya döndü. Önce karargâh beyinin hizmetçisi, sonra haznedar, sonra da efendisinin mal varlığının kayyumu olarak üç sene yedi ay geçirmiş olan Thédénat Bey'in maceralarından oluşan hikâye, Marcel Emerit'e göre (Aimé, 1956, s. 20) 18. yüzyılın sonları Cezayir'i için değerli bir belgedir. Örneğin yazar, Osmanlı karargâh beyi olan efendisinin seleflerinin aksine, sahip olduğu hoşgörü ruhunu övmekte ve şöyle söylemektedir: "*Bütün Avrupa'nın beni esir edenlere isnat ettiği insaniyet dışılık nerede? Veya O sadece ben yanında iken mi insancıl? Hayır, bilakis insaniyet dışılık onları tanımadan hiç hak etmedikleri isimlerle adlandıranlarda olmalıdır*" (Emerit, 1948, s. 92).

Rahip l'Abbé Poiret de 1785-1786 yılları arasında Cezayir'e yaptığı gezisinde yerel halkın örf, âdet ve dinlerini gözlemlemiş ve yazıların yanı sıra doğa tarihinden de birkaç başlığa yer verdiği bir hikâye yazmıştır. Bu rahip özgür bir gezgindi, yani belirli bir görevi yoktu ve hümanist bir felsefeyi benimseyen kendi çağdaşları tarzında bir filozoftu. Roma dönemi Cezayiri gibi, Eski Kusantini'yi, Jugurtha ve Masinissa gibi şahsiyetleri de övmüştür.

L'Abbé Poiret Afrikalı şirketlerde çalışan Avrupalı işçilerin gayretleriyle "en acımasız kalpleri bakışıyla yumuşatan nazik ve güzel bir ceylan" ya da "İnsanlığınız, Mağrip sahillerindeki paralı askerlerin maruz kaldığı her

türden acıların üzerindedir, kalpleriniz Fransa'yı rezil edecek bir ticaretin gizliliğinin açığa çıkması hayalini dile getiriyor" şeklinde hitap etmesinden etkilenmiştir. Bu işçiler varlıkları ile "baskı ve cehaletin dünyanın en güzel ülkesini çöle çevirdiğinin" kanıtıdır.

Bu dönemde gezi yazısı yazarların birkaçı istisna olmak üzere çoğu, ne bu gezileri yapmaya hazır ve istekliydiler ne de yazma gayesine sahiptiler. Bu metinlerin ortaya çıkmasında, yazarların esir düşmelerinin ve hapsedilmelerinin yanı sıra tıpkı Endülüs'te Müslümanlara karşı olan savaşta ve Haçlı Seferlerinde olduğu gibi, Hristiyan âleminin Müslümanlardan ön yargılara dayanan bilgilerle bahsetmesi de etkili olmuştur.

■ 19. Yüzyıl Başları ve Cezayir'in İşgal Edilmesi

Cezayir'e önem veren edebiyat eğilimi 19. yüzyıl başlarından itibaren özellikle de Napolyon'un yönetimi ele geçirmesiyle değişmeye başlamıştır. Augustin Bernard'a göre, Cezayir'i işgal etme fikrinin Napolyon'un fikri olması muhtemeldir ve amacı da Garp Ocaklarını parçalamaktır. Bu düşünce, Mısır ve İran üzerinden Hindistan'a ulaşmayı hedefleyen Napolyon'un büyük planının bir parçası idi. Bu isteği ilk Fransız Konsolosu 1802'de şöyle diyerek açıklamıştır: "Cezayir ile ilişkileri kopararak sert bir ders verilmesini tercih ederim. Zira Fransız donanması bu korsanlardan hiç saygı görmemektedir, öyleyse onları buna mecbur bırakmak gerekmektedir." Akabinde Napolyon o zaman dayıya şunları yazmıştır *"Memlûk İmparatorluğu'nu yok ettim, aynı sonucun sizlerin de başına geleceğinden korkmanız gerek"* (Emerit, 1948, s. 23).

İleri tarihlerde meydana gelen Napolyon ile Rusya arasındaki gizli antlaşmanın maddelerinden biri de Kuzey Afrika'nın Fransız İmparatorluğu'na ilhakını ihtiva ediyordu. Kumandan Boutin gizli bir görevle şehrin ve civarının krokisini çıkarıp nakletmesi için Cezayir'e gönderilmiş, 1830 senesinde Cezayir'in işgali sırasında topladığı bütün belgeler son derece önem arz etmiştir. Ancak yaşanan olaylar Napolyon'u Boutin'in planından uzaklaştırmış ve 1827'de hazırlanmış olan Islah Sistemi'ne (Restoration) geri dönmüştür.

İşgal projesinin ihyası ve Garp Ocakları korsanlığının bitirilmesiyle Cezayir yeniden edebiyatın moda merkezi olmuştu. Ancak garip olan şey, bu dönemdeki büyük şair ve yazarlar derin sessizliklerini sürdürmesine karşın, bir grup yalancı yazar ve önemsiz kişilerin de Cezayir'e karşı yürütülen Fransız kampanyasını öven tutkulu şiirler yazması idi. Bunun, özellikle de romantizmin ve bu dönemin şiirlerinin ortaya çıktığı altın çağda gerçekleşmesi biraz tuhaftı.

Esquier Gabriel *Afrika Dergisi*'ndeki (*La Revue Africaine*) "Cezayir Seferi'nin Şairleri Makalesi"nde bu bağlamdaki olguyu açıklayarak şöyle söylemektedir:

Cezayir'in Fransızların eline düşmesinin vehameti, yalancı birtakım yazarlar dışında önemli görülmemiş, kimseyi harekete geçirmemiştir. Ancak bu olay; Lamartine, Hugo ve Beranger Delavigny gibi birkaç büyük yazar nezdinde az da olsa önem görmüştür.

Yine aynı makalede; toplumsal kamuoyunun Cezayir'e karşı olan projeye tamamen ilgisiz kalmadığı ve zaman zaman bu duruma güçlü bir şekilde karşı durulduğu söylenmektedir. Fakat bu karşıtlıklara rağmen genel olarak kamuoyu bunun önemini gerektiği kadar öngörememiş ya da bu projenin sahibi olan kötü bir üne sahip Polignac hakkında birtakım şeyler sezinleyerek bir yargıya varmış olsa da 1830 Temmuz'undaki iç siyasi durum başka hamlelere imkân bırakmamıştır (Gabriel, 1919, s. 116-117).

Daha sonra çok sayıda önemli eser kaleme alınmış olsa da, bunlar bu büyük hadiseye karşı verilen bir reaksiyon olmaktan öteye geçemedi. Bunlar olsa olsa Fransız toplumundaki edebiyatçı ve entelektüellerin, işgalin gerçek amacının farkına varmasını sağlamıştır. Bu süreçte bazı entelektüeller yurt içinde neler olduğuna dikkat çekerek Cezayir'in işgaliyle kamuoyunun dikkatinin iç olaylardan uzaklaştırılmaya çalışıldığını öne sürmüşlerdir. Ancak sıradan insan toplulukları, çoğunlukla düşünmeden ve olayların arkasındakini tahlil etmeden hareket etmektedir. Bir başka ifade ile, Fransız toplumunda yaşanan büyük olaylar esnasında entelektüellerin acil olarak bir şeyler söyleyerek toplumu istenen yöne çekmeleri gerekiyordu (Gabriel, 1919, s. 112).

Çok sayıda eser dendiği zaman, aslında sadece sayı olarak fazlalık değil; çeşitlilik olarak da bir zenginlik söz konusudur: Askerî şiirler, klasik marşlar, dramatik sahneler, siyasi ve ahlaki şiir çalışmaları, savaş şarkıları, komedi oyunları, drama, vatan şiirleri, nağmeli kasideler. Bununla beraber, Esquier tüm bu eserler için "çoğunlukla söylenilen hak edilmemektedir" ve "unutulmuş olmak hikmettendir" demektedir (Gabriel, 1919, s. 113).

Şair olduklarını iddia eden bu kimseler -yani yapmacık şiir yazarlar ve sahtekârlar- Cezayir'i yok etmeye gitmeleri için Fransız askerlerinin gayretlerini artırma ve içlerindeki coşkuyu uyandırma görevini üstlendiler. Kaynaklarda bu sahtekârlardan hiç kimsenin isminden bahsedilmediği gibi eserleri Cezairiyyat diye adlandırılan şiir grubunda toplanmış ve burada

yazanların pek çoğu için durumun böyle olduğu söylenmiştir: Bu gruptaki şiirlerden bazıları (Aimé, 1956, s. 25):

*Kalelerini parçalayan vahşetten diğerine
Alevler onları yutuyor
Aşağılık paşalar ve vahşi kalabalıkları örten kalıntılardan
Kapılarındaki ebedi sessizliği örtsün diye
Bir diğer şair askerleri şeref ve zaferle anmaktadır:
Şeref meydanındaki Beylun (Savaş İlâhi) size gülümsemekte
Tacının değerini süslemek için, onu parlatmak için
Üçüncüsü şöyle sonlanmaktadır:
Kahramanlar taburu, yüce cesur ordu
İşte zamanı geldi gidin*

Edebi sayılabilecek tek metin, yukarıda bahsettiğimiz makalenin çalışma konusu olan *Ifrikiyye Dergisi*'ndeki (الإفريقية المجلد) "La Bacriade" ya da "Cezayir Savaşı" başlığı altında 1827 yılında yayınlanan kasidedir. Başlığını ironik olarak İlyada Destanı'nın üçlü vezninden alan bu kaside; Cezayir dayısının hayatını, insan topluluklarını nasıl Fransa'ya gönderdiğini, pervane hadisesi ve Bekri hikâyesini -Cezayir ve Fransa arasındaki dinî meseleye bulaşan meşhur Yahudi tacir- anlatan alaycı ve hoş bir kahramanlık yazısından ibarettir.

Cezayir Seferi, diğer şairlerde yapamadığının aksine kalemlerini harekete geçirdiği Bekriyye'nin yazarları Mery ve Barthelemy'in edebî üretkenliğini ölümsüzleştirmiş, bu iki yazarın eserleri yerel bir renk (Cezayirli) ve sonraki dönemde moda olacak bazı Doğu klişelerini de taşımıştır. Ancak diğer yandan bu iki yazarın hedefinin bu seferin gülünç görünmesini sağlamak ve kitlelerin gözünde onu küçük düşürmek olduğu da ifade edilmelidir (Aimé, 1956, s. 26).

Cezayir'deki sömürge öncesi edebiyatın, iki eser haricinde sonradan yapılan birçok edebî üretim için ilham kaynağına dönüşecek saygın metinlere kaynaklık teşkil edemediği söylenebilir. Bunlar ise Renard'ın metni ve son metindir. Bu iki metin de Cezayir hakkında kötü bir portre sunmakta, insanlarda Cezayir'e gitme ile ilgili herhangi bir arzu veyahut orada macera yaşama ile ilgili bir istek uyandırmamaktadır.

■ İşgal ile Cezayir Yönetiminin Bağımsızlığı Arasındaki Dönem ve Paris'te Cezayir Edebiyatı

Sömürgeci Fransız güçlerinin Cezayir sahillerine inmesi ve Cezayir şehrinin düşmesi ile bu iki ülke arasında yeni bir tarihî süreç başlamıştır. Artık edebiyat buraya yeni bir rol ile girecek ve bu görevi çerçevesinde

genelde Cezayir ve halkı için, özelde ise Cezayir'deki Osmanlı unsuru için yeni bir portre inşa edecektir.

Ne var ki bu yeni aşama işgalden hemen sonra başlamamıştır, bir geçiş aşamasına ihtiyaç hâsıl olmuştur. Zira önceden beri Fransız muhayyilesinde Osmanlı askeri, levendi ve Osmanlı yöneticisi portresi, Fransızların Cezayir üzerine yapılan askerî harekâta katılmaktan uzak durmalarının sebeplerinden biri olacak kadar ürkütücü idi. Bu nedenle Fransız kamuoyu ve siyasilere kesiminin kahir ekseriyeti, Osmanlı'ya yönelik bir harekâta şiddetle karşı çıkmış, bu harekâtın kaçınılmaz bir felaket ile sonlanacağı inancını taşımıştı.

Bununla birlikte gelinen noktada Fransızların Cezayir başarısı, ordu komutanlarına ve askerlere büyük bir özgüven vererek muhaliflere bu oldu bittiyi kabul etmekten başka şans bırakmamıştı. İşgalden sonraki görev, işgal edilmiş toprakların imar edilmesi ve buranın üzerinde tam bir hâkimiyet kurulmasıydı. Fransızların Cezayir'e işçi getirmesinin ve burada istikrarı sağlamalarını gerekliliği bir yana, bu noktada asıl sorumluluk edebiyatın ikna gücüne bırakılmış, hususen Cezayir'in savunmasız halkına karşı yapılan katliamlar Fransız ordusu komutanlarının başarıları olarak dış kamuoyuna servis edilmiştir.

Cezayir ve Cezayirlilere karşı gerçek bir ilginin başlangıcı olan bu dönemde askerî hatıratlar, askerî yönetim dönemindeki gezi ve macera yazıları pek çok eserde yer almakla birlikte sadece şu iki üniversite kitabında yer bulamamıştır. Cezayir'de meydana gelen olayları hurafe, çocuk hikâyeleri, modası geçmiş devrim öncesi romanlar olarak göstermeden kaleme alan ilk önemli yazar; şair, romancı ve tiyatro yazarı Alfred de Vigny'dir. Fransız kamuoyu, edebiyatçılar ve düşünürler daha önce de söylediğimiz gibi olaylara önem vermemişlerdir. Alfred de Vigny de yaşananları hikâye veya kaside olarak yazmak yerine, Cezayir harekâtı sessizliğini kırdığı için övmüş olduğu bir kitaptan bahsettiği *Revue des deux mondes* olarak bilinen *el-Âman* (العالمان) dergisinin köşe yazısında aktarmıştır (Aimé, 1956, s. 29).

Alfred de Vigny, tesadüf veya askerî vaka olarak tanımladığı olayı yeni bir imparatorluğun başlangıcı olarak görmektedir. Kitabı gelince o, *Cezayir'in İşgal Tarihinin Hizmetindeki Tarihi ve Siyasî Ayrıntılar* (حملة تاريخ خدمة في وسياسية تاريخية تفاصيل) isimli kitap ve yazarı da görevi hakkında tek kelime etmediği General de Bourmont'un özel sekreterinden başkası değildir. Ancak o, siyasî fırtınanın kendisini sürgün diyarına fırlattıktan sonra Jean Toussaint'i kendisini savunan kişi olarak buldu. Bu anılar, yaklaşık yarım asır devam eden askerî yazıların, romanların, anıların, hayat hikâyelerinin ve mektuplar silsilesinin başlangıcı idi. Bunların yazarları ve farklı rütbelere sahip askerler Afrika'ya

yapılacak operasyonları tanımayı amaçlamaktadırlar. Bunun önemi, Fransız edebiyat tahtasının 1830'dan itibaren olan Cezayir hakkındaki araştırmaları yalnızca bunun aracılığıyla gerçekleşebilmesinden gelmektedir.

Merle'nin (مرل) kitabında ise Cezayir şehrinin düşüşündeki olaylar, taraflar ve şehrin özellikleri, harekât komutanının zihinsel hâli, ruh hâli ve kendi aralarında geçen tartışmalar ve anlaşmazlıklar anlatılmaktadır. Örneğin; Yunan asıllı umursamaz General Loverdo'nun sazlıkta bulunduğu çok sayıda deve kuşunun tüylerini, deve kuşları diri hâlde yürekleri delen çılgınlarla bağırırken yolduğunu aktarılmıştır. Aynı zamanda da o, etrafındaki seyircilere alaycı bir şekilde "Kızım Anaïs bunu sevecek." diyordu. Böylece bu, Fransızların kullandığı örnek olan bir ifade oldu (Aimé, 1956, s. 32).

General de Bourmont'un günlük ihtiyaçlarını taşımak için alınan develer de Cezayir işgalindeki olayları arasında yer almıştır. Bu binek hayvanı "üzgün, gürültücü ve inatçı" idi. Fransızlar, onun kullanımına hiç güvenmezlerdi. Bu hayvanlardan ikisi, Bourmont'un ihtiyaçlarını taşıyordu. Karargâh alayına yaklaştığında bu iki deve, yakında bulunan bedevi çadırlarındaki diğer bazı develerin seslerini duyar ve akabinde "Generalin eşyalarını taşır hâlde Araplara" yönelerek fırlardı (Aimé, 1956, s. 32-33).

De Bourmont'un yanında bulunan yardımcısı Merle'nin durumu, Rozet Capitaine, Maréchal Péliissier gibi bu konudaki diğer yazarların tam zıddı idi. Rozet'e göre, şayet de Bourmont o gün ordunun saflarında bulunmasaydı Staoueli Savaşı gerçekleşmezdi. O, bir saldırıya geçmek istemiyordu, aksine düşmanı korkutup kaçırmakla yetinmek istiyordu. Pelicie'ye (پيليسي) gelince aşırı tembel ve gevezelikle hikâyelere ve romanlara meyilli bir hâlde savaş komutanlığını aldı. Geç vakitlerde uyandığı ve ordu meydanlarına az çıktığı için gaip bir komutana benziyordu. Bu nedenle ordunun değerli vakitleri de boşa harlandı. Ordu şöyle dursun ordunun subayları bile neredeyse onunla hiç tanışmamıştı.

Cezayir savaşının ayrıntılarından sonra peş peşe farklı yayınlar özellikle de hatıratlar yazılmıştır. Bu yayınların yazarlarının her biri, genelde olayları anlatmada ve insanları tanımlamada tarafsızlığı ve objektifliği umursamadan, tamamen kendi yetkileri altında iş yapan komutanları ya da onlarla bağı olan grupları övmeye yeltenmiştir. Bu kişiler, yardım grupları baron Pichon veya Denniée, Genty de Bussy'den, deniz kuvvetlerine Amiral Duperré'ye, tıp ekiplerinden Doktor Bonnafont'a kadar uzanır.

Ancak bu, konu ister Merle ile ya da Claude Debussy ile alakası olsun, bu yazarların yeteneksiz birer hikâyeci olduğu anlamına gelmemelidir. Ayrıca bunlardan kalemi en güçlü olan Berthezène'nin yetkisi altında

çalışan subay Barchou-Penhoën ve arkadaşı Balzac idi. Onun yazısı kaynak göstermedeki titizliği ve şekilsel açıdan mükemmelliğiyle öne çıkmıştır. Konunun merkezinde olmayan şeyleri vasıflandırmayı asla uzun tutmaz. Örneğin, Cezayir'in kıyılarına yaklaştıkları zaman, "Büyük bir tebeşir taşı... Bu kesinlikle Cezayir" der. Ancak anıları arz etme sırasında çizmiş olduğu bu portreler son derece önemlidir.

Fransız askerlerinin bedevi bir adamı yakalamaları üzerine askerlerin geri püskürtülmesi de zikredilen önemli olaylardandır: "Bu mesafe kolaylıkla aşılmadı: Bir Arap'ı canlı görmeyi merak eden askerler korunaklı şekilde Arap'ı çevrelemiş bir hâlde onun etrafında dönerek koşturuyorlardı. Tüfeklerinin arka uçlarıyla atışlar yaparak sağa sola dağıtan el bombaları atı cılarından oluşan bir tabur gelmeseydi şayet, neredeyse boğuluyordu. Zira ona bir yol açılmış oldu..."

"Onlar kadar solgun ve kirli kimse yok. Bizim nişancılarımızdan birinin bile onların görünüşlerinden daha kötü olacağını zannetmiyorum." ifadesiyle Cezayir şehrinde kalan Yahudi kadınların portresine de değinilmiştir. Teslim alma belgesinin imzalanması sırasında önemli rol oynayan Fransız ordusunun tercümanlarına ek olarak yazar bütün bunlar boyunca filozof bir subay olarak düşünceleri oluşturma ve bunları analiz etmedeki gücünü ortaya koymuştur (Aimé, 1956, s. 34).

Savaşın gelişmeleri, Eusèbe de Salle'nin bu dönemde kaleme aldığı tek romanı olan *Ali-le-Renard*'ın konusu da teşkil etmiştir. Bu oryantalist, merkez karargâhta yüksek rütbeli tercüman subay olarak çalışıyordu. Romanlarının içeriği, yazarın bizzat şahit olarak naklettiği olaylardan ibaretti. Bunu gizlemek için müellif için bazı isimlerin yazılışlarını değiştirmiştir. Aimé Dupuy'un da dediği gibi bu roman şayet Marmontel ve Florian gibi müelliflerin üslubuyla anılan rötuşlar üslubuyla olmasaydı, anı ya da otobiyografi olurdu.

Yukarıda zikredilen yazılar belli bir süre sonra meyvelerini vermeye başlamış; Cezayir'e yalnızca Fransızlar değil, Avrupa'daki farklı milletlerden özellikle de Avrupa'nın güneyinden (İtalya, İspanya, Malta, Korsika) insanlar iş amacıyla gelmişlerdir. Avrupa'daki zor ekonomik ve toplumsal şartlar nedeniyle göçe mecbur kalan Avrupalılar için Cezayir yeni el-Dorado gibiydi. Özellikle de 1870 ve diğer halk isyanlarının bastırılmasından sonra sömürge memleketine göç hareketi artmıştı.

Belli bir süreç zarfında Cezayir'de tedricî olarak yeni bir toplum inşa edilmişti. Bu toplum, Fransız sömürgesi altında çalışan Avrupalı halklardan oluşan bir karışım ve fertlerin birincil amacı servet edinmek için sömürge hâkimiyeti fırsatını yakalamaktı. Aidiyet ve milliyetçilik ruhunu

hissetmedikleri Cezayir onlar için, istedikleri verilmediğinde kolayca terk edecekleri veya isyan edecekleri bir çalışma atölyesi gibiydi. Bu nedenle sömürge politikasının uyguladığı ikinci plan, bu farklı toplulukları tek bir gölge altında toplamak olmuştur. Bu minvalde sömürge yönetimi herkese Fransız vatandaşlığı vermeye teşebbüs ettiyse de bu idari uygulama Fransa'ya aidiyet hissetmeleri için yeterli gelmedi. Aksine tam da bu süreçte Arap, İslam ve Osmanlı bileşenlerinin çatışması yaşanmıştır.

■ Cezayir'de Sömürge Edebiyatının İnşası

Bu başlık adı altında, askerî saldırının eksik kalan yönünü edebî kültürel saldırı ile tamamlayan, Fransa ve Cezayir'deki edebiyatında ve siyasetinde tesiri hâlen süregelen bir yazar ve teorisyen Louis Bertrand'dan bahsedilecektir. Cezayir'deki sömürge edebiyatıyla ilgilenenlerin ilgili alanın "Ruh Babası" olarak nitelendirdiği Bertrand, kendi milletinin sömürge literatürünü yazan ilk kişidir.

Louis Bertrand 1890 senesinde, belagat öğretmeni olarak Başkent Lisesine gelmiştir. Burada bir öğretmen, Cezayir'in çeşitli yerlerini gezen bir turist ve Cezayir'in tarihini, eserlerini araştıran bir araştırmacı olarak on seneye yakın bir süre kalmıştır. Bu durum teorisini çeşitli yazılarında, romanlarında, biyografilerinde, tarihî yazıları ve makalelerinde, somutlaştırmaya oldukça yaramıştır. Yazıları, kolonyal sömürge edebiyatına dayanan yöntemler olarak kendisinden sonraki edebiyatçılar arasında tabu hâline gelmiştir.

Bertrand'ın teorisi ise özetle şu idi: Afrika'nın kuzeyinde -özellikle Cezayir ve Tunus- birçok eser ve ayrıca tamamıyla Roma dönemine dayanan şehirler bulunmaktadır. Bazı Latin gelenek ve göreneklerin Afrika'nın kuzeyindeki Berberîlerin hayatında hâlen devam etmekte olması, bu bölgenin Arap İslam asıllı değil, bilakis Latin Roma asıllı olduğunun bir kanıtıdır.

Bertrand'a göre Hristiyan Latin medeniyetinin varisi, bu toprakları kullanma ve üzerinde bulunmada yasal hak sıfatına sahip olan Fransa'dır. "Roma'ya ait olan her şeyi yüceltme ve İslam'a ait olan her şeyi de küçümseme" fikri üzerine inşa ettiği bu proje, yaklaşık dört asır Cezayir'de hüküm süren ve orada çok açık bir kültürel yerleşim bırakan Osmanlı varlığı tarafından engellenmiştir.

Bertrand gözünü Osmanlıların, daha doğrusu Türklerin üzerine dikmiş ve onları toprak etrafındaki çatışmaları çözmeye uğraştığı saldırıları için hedef hâline getirmişti. Söz konusu çatışma, giriş bölümünde bahsettiğimiz Edward Said hakkındadır. Afrika'nın kuzeyinde bilinen dönüm noktası Bertrand'a göre "mescid ve minare olamaz, bilakis kilise ve zafer takıdır" (Bertrand, 1921, s. 5).

Cezayir’de Osmanlı ve İslam ile ilintili olan her şey aşama aşama çarpıtılmış, bunun ilk merhalesi de ırkçılık akımıyla başlamıştır. Bu akımı benimseyen Bertrand da, 19. yüzyıl sonunda Renan, Gobineau vb. yazarların eserlerinde yaygınlık kazanan ırkçı fikirleri savunmuş, Türkleri, Arapları ve Yahudileri fitraten hain, kötü ve gerici olan en aşağı ırk hanesine koymuştur. ırkçı ideolojiye göre bunların fitratlarının değiştirilmesinin imkânsızlığı, fiziki özelliklerin değiştirilmesinin imkânsızlığı gibidir.

İkinci merhalede “İslami istila” diye isimlendirilen durumun olumsuz etkisini kanıtlamaya çalışan Bertrand, Cezayir’deki Osmanlı kültürüne uzanmaktadır. Düşmanlığın Anlamı kitabında başkent Bab Azun’da (عزون باب) bulunan Osmanlı binasının “Yeniçeri Türklerinin kışlası” (Bertrand, 1917, s.156) olduğunu şu şekilde aktarmaktadır:

Süt içenlerin kışlası olarak isimlendiriliyordu. Buradakiler Türk asıllı kişilerden oluşuyordu. Orada yatıp kalkan kötülük dolu bu paralı askerler taze süt içmeye düşkündüler. Sütü beleş almak için de basitçe süt satan Arapların merkeplerinin yanında şehrin kapısında duruyorlardı. Böylece mallardan kendi paylarını alıyorlardı. Mal sahipleri de hepsini almaya gücü yettikleri hâlde malın hepsini almadıkları için bunlara minnettar oluyordu. Ancak biz “Rumi”lere (Cezayirlilerin Avrupalılara verdikleri isim) gelince, bu âdeti uygulamıyorduk. Şüphesiz Arapların bizden nefret etme sebepleri buydu (Bertrand, 1917, s. 156).

Müellif, Arap diyarının başkentlerine doğru bir yolculuk yaptıktan sonra yukarıda söylediklerini yeterli bulmayarak başka bir aşamaya geçmiş, önyargılarını uygulamak ve sömürgeciliği meşrulaştırmak için başka gerekçeler bulma çabasıyla İstanbul yakınlarına gelmiştir. Bu bağlamdaki ifadelerinden biri de şöyledir (Bertrand, 1926, s. 88,89):

Hristiyanların Araplardan ve Türklerden çok önce burada olmalarına rağmen Türklerin bu bölgede Hristiyanlara karşı Araplarla ortaklaşa kalkıştıkları katliamlar ve onlara sanki yabancılar gibi yaptıkları muameleler.

Âlimân Dergisi’nin (العلمان مجلة) köşe yazısında Bertrand, İstanbul’daki öğretmenler ve halkın âdetleri üzerinde durmaktadır. Ayrıca Afrika’nın kuzeyinde yaptığı gibi İngiliz öğretmenlerle ve Müslüman öğretmenleri mukayese eder. Neticede Osmanlıların İngilizlere bağımlı olduğu, sathi bir medeniyetleri olduğu sonucuna varır (Bertrand, 1908, s. 4):

Tramvaydan indim ve rehberime sordum: Evet işte o, sadece adı söylediğinde dahi büyüğü resimler canlandırtan yüce kapı! Ancak beklenen mucize ile gözlerimin önünde olan şey o kadar çelişkiydi ki, kendime engel olmadım ve gülmekten patladım.

Latin eserlerini örtmek istediklerinde, bunu zevkten yoksun olduklarını ifşa eder bir şekilde yaptılar. Söz gelimi Yedi Burç Sarayı'nın (السبعة الأبراج قصر) altın kapısı hakkında şöyle söylemiştir:

Ne yazık ki bunlar ne kadar şekilsiz ve tarifi imkânsız yıkıntılar!
Türkler onun nişanelerini sildiler, üç tane kemerini bazı inşaatlarla bozdular, içinde bulunan süslemeleri ve heykelleri de kaldırdılar...
(Bertrand, 1908, s. 5)

Bertrand, Türklerin kendi anıtlarına duydukları saygı ile alay etmiş ve onları Kuzey Afrika'daki Latin anıtlarının yanı sıra Bizans anıtlarının sabote edilmesinden de sorumlu tutmuş, ne yazık ki bunda da başarılı olmuştur. "Gerçekler ve Doğu Serabı", isimli makalesinde de Türklerin ve Doğuluların genel anlamda bir medeniyetin özelliklerini yok etmeye çalışmakla yetinmediklerini, bilakis eski medeniyetlerin inşa ettiği ülkeleri kaosa ve büyük bir boşluğa itmeye çalıştıklarını ifade eden şu ibareyi yazmıştır:

Taine bir yerde şöyle yazmıştır: Orta Çağ büyük bir çöplüğün üzerinde yaşadı. Bugün aynı şeyi doğu için söyleyebiliriz
(Bertrand, 1908, s. 16).

Bertrand'a göre bunun sebebi Türklerin tabiatıdır. Bertrand'ın bindiği feribot uzun yıllar önce orada bulunan bir ticaret gemisinin enkazına çarpmış ve bunun sebebini de şöyle açıklamaktadır:

Türkün aptallığına ve sarsılmaz kayıtsızlığına güvenmenin onu uzun süre orada tutacağına inanmaya hakkım var... Gerisi Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentiyle kıyas edilerek değerlendirilebilir
(Bertrand, 1908, s. 22).

Sonra, yazdıklarını bazı olaylarla ispatlamak adına Cezayir'deki Osmanlı askerleri ile yaşadıklarını anlatmaya devam eden Bertrand, Bab Azun'daki kışlada süt içenlerin rüşveti alışkanlık hâline getirdiklerini aktarır "Çok kez bahşiş ödeyip sabrettikten sonra yüce kapının girişini koruyan bekçileri sakinleştirebilirdik..." (Bertrand, 1908, s. 27).

Louis Bertrand, Fransa'nın Cezayir'i işgal edişi üzerinden 100 sene geçişinin yıl dönümünü kutlama fırsatını kaçırmamış ve bu bağlamda *1830 İstilası Romanı* başlıklı bir eser yayınlamıştır. Burada Osmanlıların hainliklerinden ve kötü huylarından ve aralarında Dayı Hüseyin'in de olduğu bazı somut karakterlerden bahsetmektedir: "Büyük müftü, bütün şartları kabul eden dayı ile birlikte, hayatını, malını kurtarmanın ve özgürlüğü elde etmenin mutluluğuyla şehrin anahtarının teslimine gitti" (Bertrand, 1930, s. 225). Fransız saldırısının komutanı olan De Bourmont, dayıya sarayında son kez dolaşmasını ve "oradan istediğini seçip yanında götürmesini" önermiş; dayı da "teşekkürlerini dile getirmiş ve fırsatı değerlendirmek için hızlıca çıkıp" elden geldiğince eşyasını toplamıştır (Bertrand, 1930, s. 223).

Dayı başına gelenlere inanamamış, "Bütün bu nezaket ve saygı, onun beğenisini kazanmak için duyduğu arzu dayıyı oldukça şaşırtmıştır." Yazara göre O, böyle bir şey yapmamıştır. Zira "eski Türk topçusu" sıfatını taşımasından dolayı bir mahkûm olarak o ancak zincirlenebilir. O, şu an Rum bir komutanın mahkûmudur, ancak karşılaştığı muamele tamamen farklıdır (Bertrand, 1930, s. 223).

■ Sonuç

Yukarıda anlatılan, Cezayir'in işgalinden önceki Osmanlılar hakkında edebiyat sahasında inşa edilen klişe ve basmakalıp düşüncelerin varlığını teyit etmektedir. Bu düşünceler daha da sert bir hâlde hâlen yaşamaya devam etmektedir. Bertrand bu düşüncüyü miras alarak kendinden sonrakilere miras bırakmış, her nesil de kendinden bir şey eklemiştir. Batı düşmanlığının kökenini ve güncel uygulamalarını anlamak için bu kritik tarihsel dönemlerin literatürüne dönmenin önemi açıktır.

Dayının ihaneti ve kişisel çıkarlarını tercih etmesi, Fransız kültüründeki insani davranışlar açısından garip ve ayıp idi. Ancak dayı, ne yaptığını biliyordu ve şayet yapmaya güç yetirebilse tebaasının da aynı şekilde davranacağını biliyordu. Kısacası Batı'nın gözünde Cezayirli korsanların hayat amacı, soygun, yağma ve hırsızlıktan başka bir şey değildi.

Kolonyalist olarak vasıflandırdığımız bazı Fransız metinler sömürgeci önce yazılan ilk metinler olsa bu çalışmaya dâhil edilmişlerdir. Çünkü bu metinler bir yandan sömürgeyi getiren planın bir parçasıydı. Ayrıca bu metinler sayesinde Fransızların Cezayir'deki Osmanlı varlığıyla olan çatışma gücünün bulgusuna ulaşmaktayız. İşgalden önce edebiyatın sunmuş olduğu korkunç tabloda ve bunun akabinde, işgalden sonraya uzanan şiddetli karalama ve keskin eleştirici bir dil ortaya çıkmaktadır. Bu saldırının şiddeti

Osmanlı'nın Kuzey Afrika'da özellikle de Cezayir'deki varlığının gücünün ispatından başka bir şey değildir.

Bu araştırmamızda zikredilen konulara dikkat çekmek ve araştırma alanı açmak hedeflenmiştir. Sömürge döneminde Osmanlı varlığı hakkında yazılan metinler sayılamayacak kadar çoktur. Araştırmacılar da bunların içinden idari ve tarihî olanlara önem vermiştir. Edebî metinlere gelince, bu metinler, özellikle insanların birbirlerini algılamalarını sağlamak ve devlet politikalarını yönlendiren zihniyetlerin yanı sıra toplum içerisindeki basmakalıp düşünceleri ortaya çıkarmak için önemli bir katkı sağlayabilir.

■ Kaynakça

- Aimé, D. (1956). *L'Algérie dans les lettres d'expression Française*. Paris: Editions universitaires.
- Bertrand, L. (1908). La réalité et le Mirage oriental. *La revue des deux mondes*.
- Bertrand, L. (1917). *Le sens de l'ennemi*. A. Fayard, Paris.
- Bertrand, L. (1921). *Les villes d'or*. Paris: Arthème Fayard et Cie Editeurs.
- Bertrand, L. (1926). *Devant l'Islam*. Paris: Librairie Plon.
- Bertrand, L. (1930). *Le roman de la conquête - 1830*. Paris: Arthème Fayard.
- Desfontaines, P. (1838). *Voyages Dans les régences de Tunis et d'Alger*. Librairies de Gide.
- Emerit, M. (1948). Les aventures de Thédénat, esclave et ministre d'un bey d'Afrique aux XVIIIe siècle. in *Revue Africaine*.
- Gabriel, E. (1919). Les poètes de l'expédition d'Alger: la Bacriade de Barthélémy et Méry. *Revue Africaine*, Volume 60.
- Sadullah, E. e.-K. (1998). *Tarihu'l-Cezayir es-Sekafi*. Beyrut: Daru'l-Garb el-İslami Kitabevi.
- Said, E. (2014). *"es-Sekafe ve'l-İmberiyaliyye" , tercüme: Kemal Ebu-Dîb*. Beyrut: Dâru'l-Edeb.
- Tassy, L. (1725). *Histoire du royaume d'Alger*. Amsterdam: Henry du Sauset.

YAZARLAR

■ Prof. Dr. Ali Ajgou

Ali Ajgou, Cezayir Batna 1 Üniversitesi Tarih Bölümünde Modern ve Çağdaş Tarih profesörüdür ve Cezayir'de Osmanlı dönemi tarih dersleri vermektedir: Siyasi, Denizcilik ve Kültürel Tarih. 2008-2016 yılları arasında Biskra Üniversitesi Yönetim Kurulu ve Bilim Kurulu üyeliği yapmıştır. Pek çok akademik dergide uzman ve yayın kurulu üyesi olarak yer almaktadır. Cezayir Devrimi üzerine araştırmalar yapan Ulusal Araştırma Merkezi Bilimsel Konseyi üyesidir. Prof. Dr. Ali Ajgou, 2019'dan beri İnsan ve Sosyal Bilimler Fakültesi Bilimsel Konseyine başkanlık etmektedir. 2008-2012 Biskra bölge müzesinin yönetim kurulu üyeliğinde ve 2008-2017 yılları arasında Biskra Üniversitesi Hukuk ve Tarih Bölümü Bilimsel Komite Başkanlığında bulunmuştur. Çok sayıda araştırma projesini yürütmüş, pek çok kitap ve makale yayımlamıştır. Ayrıca, bilimsel seminer ve konferanslara katılımın yanı sıra çok sayıda doktora tezi yönetmiştir.

■ Dr. Al Naeem Al et-Tûm Muhammed Ahmed

Sudan, Kerary Üniversitesinde görev yapan Al et-Tûm, doktorasını eğitim bilimleri alanında tamamlamış olup, akademik çalışmalarında Arapça öğretimine yoğunlaşmaktadır. Akademik ünvanının yanında asker kimliğine de sahip olan Al et-Tûm, Sudan Silahlı Kuvvetleri Basın Ofisi Müdürü olup, ordu resmî sözcülüğü, Sudan Bilimler Konseyi başkanlığı, Sudan Harp Okulları Yüksek Meclisi üyeliği, Kerary Üniversitesi Akademik Kurulu üyeliği, Kerary Üniversitesi Bilim Kurulu üyeliği, Kerary Üniversitesi Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı ve Sudan Dil Topluluğu Başkan Yardımcılığı gibi görevleri de icra etmekte olup 1996'da Bakanlar Kurulu Basın Koordinasyon Ofisini kurmuş ve bu görevini de 2 yıl sürdürmüştür. Dr. Al et-Tûm şimdiye kadar pek çok farklı mecrada yayınlar yapmış ve bilimsel etkinliklere katılmıştır.

■ Dr. Mourad Belkhir

Mourad Belkhir Cezayirli olup, Oran 1 Üniversitesi İslami İlimler Bölümünde Kasım 2016'dan beri öğretim üyesidir. Kur'an ve tefsir araştırmalarında uzmanlaşan Dr. Belkhir doktorasını da bu alandan, "İmam Şatıbî'nin El-Muvafakat Kitabında Tefsir Usulü ve Kaideleri" adlı tezle, Tilimsan Üniversitesinde tamamlamıştır. İlgi ve araştırma alanları Kur'an çalışmaları, dinler arası karşılaştırmalar, medeniyet felsefesi ve modernite konuları olan Dr. Belkhir'in bu konularda pek çok çalışması neşredilmiştir. Oran 1 Üniversitesi İnsani ve İslami Bilimler Fakültesi, Akide ve Dinler Arası Karşılaştırmalar Ana Bilim Dalında görevli olan Dr. Belkhir, ayrıca *el-Fikr el-Cezairi* dergisinin yayın müdürlüğünü, *el-Hadara el-İslamiyye* dergisinin yayın müdür yardımcılığını yapmakta, *el-İsti'ab* dergisi yayın kurulunda yer almaktadır.

■ Prof. Dr. Aissa Bendib

Alanı İslam Tarihi olan Aissa Bendib, 1992 – 2009 arasında Cezayir Üniversitesinde görev yapmış olup 2009'dan beri de Cezayir 2 Üniversitesinde görev yapmaktadır. Akademik görevleri arasında Tarih Bölümü Bilim Kurulu Üyeliği, Cezayir Tarihçiler Birliği Kurucu Üyeliği, İnsan ve Toplum Bilimleri Eğitimi Müdürlüğünde Tarih ve Felsefe Kısmı Başkanlığı, İnsani Bilimler Müdürlüğünde Tarih Alanı Başkanlığı gibi pek çok ünvan ve sorumluluğu bulunmaktadır. Ayrıca kendisi radyoda bir tarih programının prodüktörlüğünü yapmakta olup ulusal ve uluslararası pek çok bilimsel etkinliğe katılmış ve alanında farklı türlerden birçok yayın yapmıştır.

■ Prof. Dr. Kamal Birem

Kamal Birem, 2006 yılından bu yana M'sila Cezayir Üniversitesinde modern tarihin çeşitli modüllerinde profesör olarak çalışmaktadır. Özellikle sosyal ve bölgesel tarih alanında dersler vermektedir. Modern ve çağdaş Cezayir tarihi alanında birçok eseri bulunmaktadır. 2013-2015 yılları arasında M'sila (Cezayir) Bölgesi Ulusal Araştırma Birimi Başkanlığı yapmıştır. *Ulusal Hareketin Mücadele Birimi'nin 1936 İslam Konferansı Üzerinden Deneyimi* ve *Hodna Cezayir Bölgesinde Fransız Kolonizasyonu* başlıklı eserleri bulunmaktadır. 2016-2018 yıllarında PNR (Ulusal Araştırma Projesi) üyeliği yapmıştır. 2015 yılından beri M'sila Üniversitesi Cezayir Devrimi Tarihi Araştırma ve Çalışmalar Laboratuvarı araştırma birimine başkanlık etmektedir. 2014'te yayımlanan ilk sayısından bu yana, M'sila Üniversitesi Tarih Bölümü *Tarih Araştırmaları* dergisi bilimsel komite üyesidir. Ayrıca 2015 yılında yayımlanan ilk sayısından itibaren M'sila Üniversitesi, *Cezayir Tarihi İncelemeleri* dergisinin

bilimsel komite üyesidir. 2014 yılından itibaren, Moudjahid M'sila Müzesinin Bilimsel Konseyinin başkanlığını yürütmektedir.

■ Doç. Dr. Gökhan Bozbaş

Gökhan Bozbaş 1981 yılında Afyonkarahisar'da doğdu. Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden 2004'te mezun olmuştur. 2005 yılında Almanya'ya giderek aldığı dil eğitiminin ardından Ruhr Üniversitesinde Siyaset Bilimi ve Oryantalizm alanlarında çift yüksek lisans yapmıştır. Uzun yıllar yurt dışında yaşayan Bozbaş; Mısır, Suriye, Ürdün, İngiltere ve Almanya'da akademik eğitimler almış ve araştırmalar yapmıştır. 2012 yılında yurda döndükten sonra 2016 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde "Mısır'ın Sosyo-politik Dönüşümü ve Demokratikleşme Sorunu" başlığı ile doktorasını tamamlamış ve 2020 yılında doçent ünvanını almıştır. İyi derecede İngilizce, Almanca ve Arapça bilen Bozbaş, Necmettin Erbakan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesidir. Aynı zamanda, Küresel ve Bölgesel Çalışmalar Merkezinin müdürlüğünü yapmaktadır. Fatiha Hanım ile evli olan Bozbaş üç çocuk babasıdır. 2022 Nisan ayından itibaren Hartum Eğitim Müşaviri olarak görev yapmaktadır.

■ Öğr. Gör. Dr. Halil Kaya

Halil Kaya 1993'te Antalya/Kumluca'da doğdu. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2015'te mezun olduktan sonra Milli Eğitim Bakanlığı bursu ile Fransa'da dil eğitimini tamamladı. Akabinde Fas/Rabat'ta Uluslararası Rabat Üniversitesinden 2019'da yüksek lisans, 2025'te de doktora diplomalarını aldı. 19. ve 20. yüzyıl Fas Tarihi, Fas-Osmanlı İlişkileri ve Kuzey Afrika üzerine çalışmakta olup İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Afrika Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nde Öğretim Görevlisi Doktor olarak görev yapmaktadır.

■ Dr. Wafa Dridi

Batna 1 Üniversitesinde hukuk profesörü olan Wafa Dridi, hukuk ve siyaset bilimi alanlarında dersler vermektedir. Batna 1 Üniversitesi Hukuk ve Siyaset Bilimi Fakültesi Bilim Kurulu üyeliği yapan akademisyen pek çok akademik dergide editörlük ve hakemlik görevlerini icra etmekte, Cezayir'deki 2 vakfın ve bunların parçası olan camilerin konu edildiği üniversite tarafından finanse edilen bir araştırma projesini yürütmektedir. Şimdiye kadar pek çok teze danışmanlık yapan Dr. Dridii ulusal ve uluslararası çapta birçok konferans ve çalışmaya katılmış, farklı pek çok

akademik dergide yayın yapmıştır. Kendisi ayrıca Batna 1 Üniversitesi Araştırma ve İnterdisipliner Çalışmalar Laboratuvarının müdürlüğünü sürdürmektedir.

■ Asma Elliheouel

Asma Elliheouel doktora çalışmalarına Tunus Üniversitesinde “Tunus’ta Siyasi Kültürler ve Demokrasiye Geçiş” adlı konuda devam etmektedir. Çalışmalarının odak noktası Tunus’taki demokratik dönüşüm olan Elliheouel, Gafsa Üniversitesinde okutmanlık, CAWTAR merkezinde araştırmacılık gibi görevlerde daha önceden bulunmuştur. Sosyolog olan yazar ayrıca CERES merkezinde gönüllü araştırmacı, TTM merkezinde de araştırmacı olarak hâlen görev yapmaktadır.

■ Emin Gündüzer

Marmara Üniversitesinde Yakınçağ Tarihi alanında yüksek lisans öğrenimi görmekte olan Emin Gündüzer, Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü mezunudur. Lisans öğrenimine devam ederken 2012-2013 yılları arasında Erasmus programı kapsamında Bremen Üniversitesinde eğitim almıştır. 2014 senesinde Tarih Bölümünden mezun olan Emin Gündüzer, 2016 senesinde Millî Eğitim Bakanlığında tarih öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Hâlen bu görevini sürdürmekte olan Gündüzer, iyi derece İngilizce, Almanca ve orta seviyede İtalyanca bilmektedir. Çalışmalarının odak noktasını geç dönem Osmanlı tarihi oluşturmaktadır. Gündüzer, yerel tarih araştırmaları kapsamında Osmanlı mezar taşları üzerine bir proje hazırlamıştır. Proje kapsamında Sakarya ili Hendek ilçesi dâhilinde bulunan mezar taşları kataloglanarak, şekil ve içerik bakımından incelenmiştir. İtalyan basını ile alakalı çalışmalar da yapan Emin Gündüzer, İtalyan karikatürlerindeki Osmanlı imgesi üzerine çalışmaktadır.

■ Dr. Sabrine Jelassi

Sosyolog olan Sabrine Jelassi, Tunus Sfax Üniversitesi Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesinde öğretim görevlisi olarak akademik hayatına devam etmektedir. Tunus’taki CERES merkezinde de araştırmacı olarak yer almakta olup Tunus’taki misyonerlik hareketleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Alman kuruluşu Konrad Adenauer’in Doğu Özgürlük ve Eşitlik için Yakınsama Derneğinin gözetiminde 11/22/2019 tarihinde Tunus’ta dinlerin barış içinde bir arada yaşamasına ilişkin bir diyaloga katılmıştır. Académie Kadın Politikası projesinin bir parçası olarak Aralık 2019’da Voix of Véve Derneği ile kırsal alanlardaki kadınların siyasi katılımı üzerine bir çalışma analizi

yapmıştır. 9 ve 10 Temmuz 2019 tarihlerinde Ankara’da düzenlenen “Göç ve Diaspora” konferansında “Tunus’ta Dinî Kimliğin Gerilemesi ile Sosyal Adalet Eksikliği Arasında Düzensiz Göç” başlıklı bilimsel bir makale sunmuştur.

■ Nadir Elhalil

Araştırmacı ve doktora öğrencisi Nadir Elhalil, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi bölümünde doktora öğrenimine devam etmektedir. 2004 yılında Şam Üniversitesinde Siyaset Bilimi Bölümünden mezun olmuştur. 2005 yılında Şam Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesinde lisansüstü çalışmalar sertifikası aldı. 2006 yılında devlet liselerinde öğretmen olarak çalışmaya başladı ve 2015 yılına kadar devam etti. 2011 yılında Şam Üniversitesi Siyaset Bilimi Fakültesinde “Siyasal Gelişme ve Kurumlar Devletin Tesisinde Siyasal Gelişmenin Önemi- Bir Model Olarak Malezya” başlıklı teziyle yüksek lisans derecesi aldı. 2015-2016 akademik yılında Kuzey Lübnan’daki Suriyeli mülteci çocuklara eğitim vermek için çalıştı. 2015 yılından itibaren Suriye’de yaşanan olayları içeriden ve dışarıdan takip etmektedir. Elektronik gazetecilik alanında ve basın raporları yazmak konusunda tecrübeye sahiptir.

■ Dr. Bilal Karkich

Abdü’l-melik es-Sa’di Üniversitesinde Tarih alanında doktora öğrenimine devam eden Bilal Karkich, aynı üniversiteden yüksek lisans derecesine de sahiptir. Çalışmalarının odak noktası Osmanlı – Fas ilişkileri olan Karkich’in bu konuda pek çok yayını bulunmaktadır. Karkich, gerek ulusal gerek uluslararası bilimsel etkinliklere katılmış olup doktora tezinde de bu konuya eğilmektedir. Kahire’de yayınlanan *19. Yüzyılda ve Erken 20. Yüzyılda Fas – Osmanlı İlişkilerinin Yönleri* adlı kitabının yanında 2018’de bir kitap bölümü olarak yayımlanan “19. Yüzyıl ve Erken 20. Yüzyılda Fas – Osmanlı Diplomatik İlişkileri” adlı makalesi bulunmaktadır. Bunun yanında bir Eğitim Bilimleri Enstitüsünde eğitmenlik yapmaktadır.

■ Prof. Dr. Mohammed Labbaci

Oran 1 Üniversitesi İslam Medeniyeti Bölümünde yaklaşık on yıldır öğretim üyesi olan Mohammed Labbaci, doktora öğrenimini İslam Medeniyeti Tarihi üzerine tamamlamıştır. Kendisi Üniversite Bilim Kurulu Üyeliği, Fakülte İdare Kurulu Üyeliği, Fakülte Öğretim Kurulu Üyeliği, İslam Medeniyeti Bölümü Başkan Yardımcılığı gibi pek çok bilimsel ve idari sorumluluğa haiz olup ayrıca üniversitenin medya ve basın ilişkileri

sorumlusudur. *Barbaros Hayreddin ve Cezayir'deki Askerî Faaliyetleri* kitabı başta olmak üzere, üçü kitap pek çok yayını bulunan Dr. Labbaci'nin katıldığı bilimsel etkinliklerin sayısı 20'yi aşmaktadır. Prof. Dr. Labbaci şimdiye kadar onlarca tez danışmanlığında bulunmuş, çok daha fazlasına da jüri üyesi olarak katılmıştır.

■ Khaled Otmanine

Khemis Meliana Üniversitesinde görev yapan Khaled Otmanine, doktora çalışmalarını Cezayir 2 Üniversitesinde Karşılaştırmalı Edebiyat alanında sürdürmekte olup Cezayir'deki Fransız edebiyatının sömürgeci kimliği üzerine yoğunlaşmaktadır. Fransızca yazılmış Cezayir edebiyatı Otmanine'nin çalışmalarının odak noktası olup 2008'den itibaren farklı liseler ve üniversitelerde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Otmanine pek çok çalışmaya katılmış, Endülüs konusunda 2 forumda yayın yapmış, Kıraat ilimlerinin kullanımı ve Kur'an-ı Kerim'in tercümesi, Cezayir'deki sömürgeci edebiyatı konularında forumlara katılımcı olarak katkıda bulunmuş olup "Dante'nin İlahi Komedi'sinde İslami Kıyamet Ögeleri" adlı makalesi *el-Luga ve'l-Edeb* dergisinde yayınlanmıştır.

■ Kerem Özsüllü

Kerem Özsüllü 1992'de Ereğli'de doğdu. Lisans öğrenimini gördüğü Marmara Üniversitesi Tarih Bölümünden 2014 yılında; çift anadal programı kapsamında öğrenim gördüğü Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünden 2015 yılında mezun oldu. 2016 yılında gittiği Ürdün'de, Qasid Institutede sürdürdüğü Arapça öğrenimini 2017 yılında tamamladı. Ardından Ürdün Üniversitesi, Diplomatik Çalışmalar Bölümünde başladığı yüksek lisansını 2020 yılında, nicel araştırma yöntemlerini kullanarak hazırladığı "Ürdünlülerin Suriyeli Mülteci Algıları: Amman Vaka Çalışması" adlı tezini savunarak tamamladı. İyi seviyede Arapça ve İngilizce bilen ve Ortadoğu çalışmaları üzerine yoğunlaşmış olan Özsüllü'nün yayımlanmış tercümelerinin yanında bir de makalesi bulunmaktadır. Hâlen Necmettin Erbakan Üniversitesi, Küresel ve Bölgesel Çalışmalar Merkezinde araştırmacı olarak akademik faaliyetlerine devam etmektedir.